**T.C.**
**MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ**
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**
**TARİH ANABİLİM DALI**
**GENEL TÜRK TARİHİ PROGRAMI**

# TÜRKÇÜ MUSTAFA SUPHİ'NİN SULTAN GALİYEV'İN MİLLİ KOMÜNİZM FİKRİNDEN ETKİLENMESİ VE ANADOLU'YA YÖNELİK SOSYALİST FAALİYETLERİ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**HAZIRLAYAN**
**20096384 Yunus Gökalp DURMUŞOĞLU**

**DANIŞMAN**
**Prof. Dr. Abdulvahap KARA**

**İstanbul 2013**

Yunus Gökalp DURMUŞOĞLU tarafından hazırlanan **Mustafa Suphi'nin Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / Oyçokluğuyla Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 27 / 06 / 2013

| ( Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu ) : | İmzası : |
|---|---|
| Jüri Üyesi : Prof.Dr.Abdulvahap KARA (Danışman) | ............................ |
| Jüri Üyesi : Prof.Dr.Halil BAL (İ.Ü.Öğr.Üy.) | ............................ |
| Jüri Üyesi : Doç.Dr.Fatma ÜREKLİ | ............................ |

# İÇİNDEKİLER

# ÖNSÖZ

Mustafa Suphi hakkında yapılan tartışmalar, ekseriyetle onun kimler tarafından öldürüldüğü sorusunun üzerinden geçekleşmektedir. Halbuki Mustafa Suphi'nin Türkçü bir fikriyata mensupken Sultan Galiyev'in *Milli Komünizm* tezlerinden etkilenerek, Türkiye'ye yönelik yapmış olduğu siyasi faaliyetler göz ardı edilen bir konu olarak kalmıştır. Bu çalışmada bugün dahi popülaritesini koruyan Sultan Galiyev ile, onun *Sömürgeler Enternasyonali* tezlerinden etkilenen Mustafa Suphi'nin, kurucusu olduğu Türkiye Komünist Partisi ve yayınladığı *Yeni Dünya* gazetesi vasıtasıyla Milli Mücadele döneminde Türkiye'ye yönelik gerçekleştirdiği sosyalist faaliyetleri genel hatlarıyla ortaya koymak amaçlandı. Bununla birlikte özellikle Mustafa Suphi'nin yaşamı üzerinden, 1908-1920 yılları arasına tekabül eden zaman diliminde, Türk aydınının yaşadığı fikri kırılmalara farklı bir pencereden bakmak hedeflendi.

Çalışmamızda esas olarak, Türk Ocağı çizgisinden gelen ve Türkiye'nin ilk Türkçü programa sahip partisinin yayın organını olan *İfham* gazetesinin Umumi Müdürlüğü görevini üstlenen Mustafa Suphi'nin, komünist ideolojiyi benimsemeden evvel memleketin kurtuluşu için ortaya koyduğu tezleri ile komünist olduktan sonra yapmış olduğu çalışmaları irdelendi. Bu çerçevede Mustafa Suphi'nin hem Türkçü fikriyatta, hem de sosyalist dünya görüşündeyken ortaya koyduğu tezlerde daha sonra kurulacak cumhuriyet rejiminin uyguladığı politikaların izlerine rastlandı. Bunun sebebi ise, *cedit* ekolünden gelen Sultan Galiyev ile kendi tabiriyle *Cenubun feyyaz bir Türk Ocağı'nda doğan* Mustafa Suphi'nin ve cumhuriyetin kurucu kadrosunda yer alan aydınların aynı ideolojik kaynaklardan yani İsmail Gaspıralı'nın fikirlerinden beslenmiş olmasıdır.

Tüm bunlarla birlikte 19. ve 20. yüzyıllar bütün Doğu dünyası için varlık yokluk mücadelesinin verildiği asırlardır. Tarihin Türkler ve bütün Doğu için bittiği, batının her alanda baskın olduğu bir dönemde kadere boyun eğmeyen ve her şeyi değiştirebileceğine inanan bir kuşak siyasete hakim oldu. Mustafa Suphi, Sultan

Galiyev, Turar Rıskulov, Mustafa Kemal ve Enver Paşa aynı ideolojik köklerden beslenerek farklı siyasi kulvarlarda özgürlük mücadelesi verdiler. Bu çalışmamızda Mustafa Suphi merkezli olarak hem bu tarihi şahsiyetlerin siyasi rollerine, hem de kendi aralarında vermiş oldukları mücadelelere değinildi.

Çalışmamız altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mustafa Suphi'nin yetiştiği çevre, öğrenimi, ilk gazetecilik uğraşı ve ilk siyasi faaliyetleri ile birlikte bu dönem Türkçü bir aydın olarak İstanbul'da kaleme aldığı yazılarına değinilmiştir. İkinci bölümde Mustafa Suphi'nin Rusya'ya ilk ayak basışı ve İsmail Gaspıralı ile olan ilişkisinin yanında Bakü'deki gazetelerde yer alan makalelerinin üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ilk olarak Rusya'daki Türklerin Bolşeviklere destek vermelerindeki tarihi sürece, daha sonra ise, Mustafa Suphi'nin MUSKOM çatısı altında gerçekleştirdiği çalışmalar ve onun ile Sultan Galiyev ve Turar Rıskulov arasındaki siyasi birlikteliğe ve vermiş oldukları mücadeleye değinilmiştir. Dördüncü bölümde Mustafa Suphi'nin Rusya'da bulunan Türk savaş esirleri arasında yapmış olduğu teşkilatlanma ve Bolşeviklerin buna yaklaşımı ile onun komünist kimliğiyle yapmış olduğu çalışmalar üzerinde durulmuştur. Beşinci bölümde Mustafa Suphi'nin teşkilatlanmasının hedefinde yer alan Anadolu'daki siyasi atmosfer, yeni kurulan TBMM'nin komünizme yaklaşımı ile Kurtuluş Savaşı içinde Mustafa Kemal, Enver Paşa ve Mustafa Suphi arasındaki çatışmaya ve Bolşeviklerin bu mücadeledeki konumuna değinilmiştir. Son bölümde ise, Mustafa Suphi'nin Bakü'de vücuda getirdiği teşkilatını Anadolu'ya taşıma gayreti, Bolşeviklerin, İttihatçıların, Mustafa Kemal ve farklı çevrelerin buna karşı göstermiş olduğu reaksiyon, bunun sonucunda Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmelerine kadar devam eden sürece değinilmiştir.

Bu çalışmada Mustafa Suphi üzerinde Türkiye'de yapılan çalışmalardan yararlanıldı. Bu konu ile ilgili özellikle TÜSTAV tarafından yayınlanan *Dönüş Belgeleri* ile *İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'*nde bulunan eserler çalışmanın temel kaynakları oldu. Ayrıca Mustafa Suphi ile alakalı önemli çalışmalarda bulunmuş Yavuz Aslan, Mete Tunçay ve Emel Akal'ın eserlerinden önemli ölçüde yararlandık. Lakin biz çalışmamızda Mustafa Suphi'nin Türkçü ve

sosyalist dünyasının geçişkenliklerini açığa çıkarmaya gayret ettik. Çalışmamız sonucunda Mustafa Suphi, Sultan Galiyev, Turar Rıskulov ve Enver Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki fikirsel birliktelikleri ve ayrılıkları göreceğiz.

Kaynak araştırmaları ve tanziminde yardımlarından dolayı sevgili Berkan Kalafat ile çalışmamızın son haline gelmesinde büyük emek sarf eden İzzet İsmail Dur'a; özellikle tenkit ve eleştirileriyle çalışmalarıma yön veren Sayın Prof. Dr. Abdulvahap Kara hocama teşekkür ediyorum.

*Yunus Gökalp Durmuşoğlu*
*İstanbul 2013*

# ÖZET


19. yüzyılın son on yılı ile 20. yüzyılın başları, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Türk aydını için çalkantılı bir dönemdir. Bu dönemin aydınları bir imparatorluğun çöküşüne şahit olmuştur. Mustafa Suphi'de bu aydınlardan biridir ve diğer Türk aydınları gibi devletin kurtuluşu bir çıkış yolu aramıştır. Mustafa Suphi 1908 Jön Türk ihtilalından sonra Fransa'dan ülkeye dönmüştür. Bu dönemde Türkçü bir programa sahip ve Yusuf Akçura'nın öncüsü olduğu *Milli Meşrutiyet Fırkası* altında çalışmıştır.

Mustafa Suphi, 1917 Ekim devriminde ise, Rusya'da karşımıza çıkmaktadır. Suphi, *Sömürgeler Enternasyonali* tezi ile Marksizmin formlarıyla oynayan ve Doğu'ya has bir devrim tasarlayan Sultan Galiyev ile mesaide bulunmuştur. Daha sonra ise, Sultan Galiyev'in *Milli Komünizm* görüşünün tesirinde kalarak sosyalizmi Türkiye şartlarına uyarlamaya çalışmıştır. Mustafa Suphi farklı coğrafyalarda farklı ideolojiler rehberliğinde Doğu'nun en büyük düşmanı görünümünde olan Batı emperyalizmine karşı mücadele etmiştir. Lakin değişen şartlar, yeni düzene göre kurulan ittifaklar, Doğulu halkların özgürlüğünü hayal eden ve o uğurda mücadele eden Mustafa Suphi'nin olduğu gibi, Enver Paşa ve Sultan Galiyev'in de hayatlarına mal olmuştur. Geriye ise sadece idealleri ve hatırları kalmıştır.



**ANAHTAR KELİMELER:** Mustafa Suphi, Enver Paşa, Sultan Galiyev, Sömürgeler Enternasyonali, Turar Rıskulov

## SUMMARY

The last decade of 19th century and beginning of the 20th century, is a turbulent era for Turkish intellectuals who live within the boundaries of Ottoman Empire. Intellectuals of this period witnessed the collapse of the empire. Mustafa Suphi is one of these intellectuals and he has sought a way out for the salvation of the state like other Turkish intellectuals. Mustafa Subhi, returned to the country from France after the Young Turk revolution of 1908. During this period, he worked under the National Constitutional Party that have Turkic program and has leadership of Yusuf Akçura.

Mustafa Suphi, emerges in October 1917 revolution in Russia. Suphi, was on duty with the Sultan Galiyev who used forms of Marxism with the Colonial International thesis and designed a revolution peculiar to East. Later, he tried to adapt socialism to conditions of Turkey by remaining under Sultan Galiyev's influence of the opinion of National Communism. Mustafa Suphi, fought against Western Imperialism that is the big enemy of East, by guidance of different ideologies in different geoprahies. However, changing conditions, according to the new order established alliances, has cost the lives of Enver Pasha and Sultan Galiyev who imagined and struggled for the freedom of Eastern peoples as Mustafa Suphi. Only memories and ideals were remained back.

**Keywords:** Mustafa Suphi, Enver Paşa, Sultan Galiyev, International of Colonies, Turar Rıskulov

**KISALTMALAR**

| | |
|---|---|
| A.g.k. | : Adı Geçen Kitap |
| A.g.m. | : Adı Geçen Makale |
| BMM | : Büyük Millet Meclisi |
| C. | : Cilt |
| İSKOMUS | : Merkezi Müslüman Komitesi |
| KOMİNTERN | : Komünist Enternasyonal |
| MUSKOM | : Müslüman Komiserliği |
| s. | : Sayfa |
| TBMM | : Türkiye Büyük Millet Meclisi |
| TKF | : Türkiye Komünist Fırkası |
| TKP MK | : Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi |
| TKP | : Türkiye Komünist Partisi |
| TÜSTAV | : Türk Sosyal Tarih Araştırma Vakfı |

# GİRİŞ

19. ve 20. yüzyıllar bütün Doğu dünyası için varlık yokluk mücadelesinin verildiği asırlardır. Tarihin Türkler ve bütün Doğu için bittiği, batının her alanda baskın olduğu bir dönemde kadere boyun eğmeyen ve her şeyi değiştirebileceğine inanan bir kuşak siyasete hakim oldu. Bu kuşak içinde yer alan Mustafa Suphi, Sultan Galiyev, Mustafa Kemal ve Enver Paşa aynı ideolojik köklerden beslenerek farklı siyasi kulvarlarda özgürlük mücadelesi verdiler. Bizim konumuzu teşkil eden bu isimlerin fikri olarak beslendik kaynakları ve ortaya koydukları özgün düşünceleri daha sağlıklı kavrayabilmek için, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde özgürlükçü, demokratik ve daha müreffeh bir hayat gayesiyle insanlığa sunulan çözüm önerilerine değinmemiz gerekmektedir.

Milliyetçilik, Liberalizm ve Komünizm batı menşeli olup, bu ideolojiler bir din gibi toplumlara sunulmuştur. Bu ideolojilerin ortaya çıkışı Batı medeniyetinin meşruiyeti Tanrı'ya dayalı olmayan bir yönetim şekli araması ve *"Batılı Beyaz Adam"*a yeni bir kimlik bulma gayesinin ürünüdür. Özellikle İspanya Endülüsü'nün beslediği Avrupa ilk olarak Rönesans ve Reform hareketleriyle fikri olarak, daha sonrada Amerika'nın keşfi ile maddi olarak zenginliğe ulaşmıştır. Bu fikri ve ekonomik zenginlik belli bir birikime ulaşarak Anglo-Sakson Protestan Ahlakı yaratmış, Fransız ve Sanayi Devrimlerine gebe kalmış ve sanat, spor ve bilime karşı merak sahibi ve yönetimde hak iddiasın da olan bir burjuva sınıfı meydana getirmiştir. Burjuvazinin yönetime yapmış olduğu baskılar iktidarların meşruiyet kaynaklarını değiştirmiştir. Artık iktidarların kaynağı gökten (Tanrı-Kilise) yere (birey-proletarya-ulus) inmiştir. Liberal düşünce de ideal birey homo-economicus'tur. Apolitik, Ahistorik ve Amoral düşünce yapısıyla rasyonel tercihlerde bulunarak hareket eden bu birey cennetliktir. Sosyalist düşünce sistemi ise, proletaryayı kendi meşruiyetinin odağına yerleştirmiştir ve bunu "emekçinin iktidarı" olarak sloganlaştırmıştır. Milliyetçilik ise; ırkların üstünlüğü anlayışına göre şekillenmiştir. Üstün olan ırkın mensubu olmak ve o ırka yönelik hizmet etmek iktidarın meşruluğu için yeterlidir. Birer cümle ile özetlediğimiz bu Batı menşeli ideolojilerin gelişmesinin tümünde burjuvazinin doğrudan veyahut dolaylı olarak katkısı vardır. İşçi sınıfının iktidarını temel gaye edinen komünizmin ideologu Marx,

"Das Capital"i kömür madenlerinde çalışan bir işçinin tek göz barakasında yazmamıştır. I.Dünya Savaşı sonrası oluşan Dünya konjonktürünün bir sonucu olan II. Dünya Savaşı yıllarında Liberal Batı, Sosyalist Rusya ve Irkçı Almanya kendi dünya görüşleri ve hakimiyet alanları için çatışmıştır. Ancak bu üç ideolojinin tek bir ortak yanı vardır; hikayelerde ki ana kahraman üçünde de "*Batılı Beyaz Adam*" dır. Türkler ve diğer Doğu halklarının bu modellerde yerleri yoktur. Bu sebepten ötürü Doğulu aydınlar yeni dünya düzeninde kendi yönetim modellerini kendilerine has bir şekilde yine kendileri oluşturmak durumundadırlar. Ancak bu model nasıl olmalıdır?

Türkler tarihin her devrinde "Sosyal Adaleti" sağlayacak bir yönetim şeklini oluşturma gayretinde bulunmuştur. Bu durum Asya bozkırlarından Sarayburnu'na gelinen noktada herhangi bir değişikliğe uğramamıştır. Orhun Abideleri'nde yer alan yönetim anlayışında Kağan, milleti doyurmakla, giyinik kılmakla ve yaşatmakla mesuldür ki; kağan Tanrı istediği için tüm bunları gerçekleştirebilmektedir. Öyle kazımış taşlara; meşruiyetin kaynağı gökte… Gökyüzünün altında insanların üzerinde olan devlet bir çatı. İslamiyet'in kabulünde sonra da bu felsefe devam etmiş ve Batılıların "Turk Age" dedikleri 16. yüzyılda zirve noktasına ulaşmıştır. Hindistan'da, Türkistan'da, Karadeniz'in kuzeyinde güneyinde, Afrika'da ve Orta Avrupa'ya kadar olan saha da tam bir Tük hakimiyeti yaşanmıştı. Tabi ki bu yükseliş tarihte ki diğer büyük medeniyetler - Roma, Sümer, Yunan, Mısır, vs – gibi kaçınılmaz bir sona yani çöküşe doğru sürüklenmiştir. 18., 19. ve 20. asırlar çöken bu medeniyetin kanlı göz yaşlarının tarihin sayfalarında mürekkep olarak kullanıldığı çağlardır.

Bu çöküş sürecinde Türk aydınları bir çıkış yolu bulmak için farklı yollara yönelmişlerdir. Lakin İsmail Gaspıralı'nın bayraktarlığını yaptığı ve 1883 yılında yayınlanmaya başlayan *Tercüman* gazetesi çevresinde oluşan *cedit* hareketinin ayrı bir yeri vardır. Bu hareket İsmail Gaspıralı ve Kazan merkezli Tatar ticaret burjuvazisinin gayretiyle Kaşgar'dan Kahire'ye kadar olan Türk ve Müslüman coğrafyasında etki etmiştir. Buna göre Müslümanların Batı karşısındaki geri kalmışlığından ve esaretinden ancak topyekun hareket etmeleri halinde kurtulabilecekleri düşünülmektedir. Bu hareketin Türkiye'deki öncüsü ise, aynı zamanda İsmail Gaspıralı'nın akrabası olan, Yusuf Akçura'nın da yöneticileri arasına yer aldığı Türk Ocakları'dır. Mustafa Suphi'de Türkçülük mefkuresini hedef akan bu hareketin içinde yer almıştır.

1917 yılına gelindiğinde *cedit* ekolünden gelen Molla Nur Vahidov ve Sultan Galiyev'in öncülüğünü yaptığı bir grup aydın Bolşevik programının Müslüman ülkelerin gerçeklerine göre revize edilerek uygulanabileceğine inanmışlar ve bu doğrultuda Rus Komünist Partisi içinde oluşturulan Müslüman Komiserliği altında bilfiil çalışmışlardır. Sultan Galiyev'in daha sonraki dönemde sistemleştirdiği ve bütün Doğuyu kapsayan *Turan Federal Sosyalist Cumhuriyeti* bu programın bir sonucudur. Sultan Galiyev'in tezleri çerçevesinde, Türkistan'da Turar Rıskulov, Azerbaycan'da Neriman Nerimanov ve Türkiye'de Mustafa Suphi gibi aydınlar Türkçü bir dünya görüşünden gelmelerine rağmen bütün Doğu'nun topyekun bağımsızlığı için, Bolşevik programı çerçevesinde *Batılı Beyaz Adam*a karşı mücadele etmişlerdir.

# 1.BÖLÜM: MUSTAFA SUPHİ'NİN ÇOCUKLUĞU VE YETİŞMESİ

## a) Doğumu ve Ailesi

Mevlevizade Ali Rıza Bey'in oğlu olan Mehmet Mustafa Suphi, 9 Temmuz 1882[1] tarihinde Giresun'da dünyaya geldi. Mustafa Suphi'nin gelecek yaşamını da etkileyecek olan çocukluk ve gençlik yıllarının nasıl geçtiğini kavramak maksadıyla ailesi hakkında kısa bir malumat vermeyi faydalı görüyoruz. Babası Ali Rıza Bey 28 Eylül 1860 tarihinde Giresun'da doğmuş; Giresun ve Trabzon Duyunu Umumiye Müdürlüğünde ve Erzurum Vilayeti mektupçuluğunda memurluk; Yanya, Kudüs, Şam, Kastamonu, Konya ve Edirne vilayetlerinde valilik; Cumhuriyet döneminde ise Samsun Valiliği görevini ifa etmiştir.[2] Emeklilik döneminde ise Akdes Nimet Kurat'ın aktarımıyla; Türk-İslam geleneğine göre bir hayat geçirmiştir.[3] Ali Rıza Bey'in Erzurum'da görev yaptığı dönemde Arnavut lakabıyla çağrıldığı ve bu yüzden hakkında Arnavut kökenli olduğu iddiası var ise de; bu sav pek itibar görmemek de ve konumuzun gidişatında da önem arz etmemektedir.[4]

Ali Rıza Bey'in toplam dokuz çocuğu olduğu halde altısı çeşitli nedenlerle vefat etmiş; Mustafa Suphi ve iki kız kardeşi sağ kalmıştır.[5] Ali Rıza Bey, Cumhuriyet döneminde çıkan soyadı kanundan sonra "Öztürk" soyadını almış ve Ali Rıza Öztürk olmuştur. Ali Rıza Bey 1953 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.[6] Mustafa

---

[1] 1914 yılında yayınlanan Nevsal-i Milli" de Mustafa Suphi'nin doğum tarihi 1881 (1299) olarak belirtilmişse de; Yavuz Aslan'ın araştırmaları sonucunda doğum tarihinin 9 Temmuz 1882 olduğu anlaşılmıştır. (Yavuz ASLAN, Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi, 2.) – Emrah CİLASUN ise Mustafa Suphi'nin doğum tarihini 4 Ağustos 1982 olduğunu savunmaktadır. (Emrah CİLASUN, Mustafa Suphi'yle Yoldaşlarını Kim Öldürttü, 11.)

[2] Cumhuriyet döneminde Samsun'da valilik yapanların listesinde "Ali Rıza Bey"in adına rastlanılmamaktadır.

[3] Turhan FEYİZOĞLU, **Türk Ocağı'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne Mustafa Suphi**, 15.

[4] Milli Mücadele Döneminde İnebolu Kaymakamlığı yapan ve Mustafa Suphi'nin Erzurum'dan arkadaşı olan Ahmet Kemal Varınca; Ali Rıza Bey'in Erzurum'da iken Arnavut Suphi Bey olarak çağrıldığını belirtmişse de bu iddianın doğruluğu hakkında farklı kaynaklarda herhangi bir ibareye rastlanmamıştır. 1920 yılında ise, Süleyman *Şark Şurasına* verdiği raporda Mustafa Suphi'nin Çerkez olduğunu belirtecektir.

[5] A.g.k.,16.

[6] A.g.k, 17.

Suphi'nin validesi Memnune Hanım ise, Samsun eşrafından Belediye Reisi Halil Hilmi Efendi'nin kızıdır.[7]

İmparatorluğun en çalkantılı döneminde dünyaya gelen Mustafa Suphi, babasının görevi icabı, gençliğini ülkenin dört bir tarafında geçirmiştir. Bu durumun Mustafa Suphi'nin gelecek yaşamında, içine atılacağı büyük mücadelede yaşadığı coğrafyayı ve üzerinde var olan toplumu idrak edebilmesi açısından, ona önemli katkı sağladığını söyleyebiliriz. Gençlik yıllarında Trabzon, Erzurum, Kudüs, Şam ve İstanbul[8] gibi büyük vilayetlerde ve bu şehirlerin taşralarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne şahitlik etmiş; bunun sonucunda öğrencilik yıllarında yazdığı tezi kaleme alırken, gazetecilik yıllarındaki Türkçü fikriyatını savunurken ve Türkiye Komünist Partisi lideri olarak Karadeniz'de son nefesini verirken; çöken koca imparatorluktan bir vatan parçası kurtarma kavgası yapmıştır.

**b) Öğrenimi ve Paris Günleri**

Mehmet Mustafa Suphi, Ali Rıza Bey'in memuriyeti dolayısıyla ilkokulu Kudüs ve Şam'da, ortaöğrenimini ise Erzurum'da tamamlamıştır[9]. Daha sonra İstanbul'da Galatasaray Lisesi'ni bitirmiş olan Mustafa Suphi, 26 Mayıs 1906 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur.[10] Mustafa Suphi üniversite yıllarında da boş durmamış ve "Şura-i Devlet Mülkiye Dairesi"nde kalem memurluğu yapmıştır.

Daha sonra Mustafa Suphi'nin Fransa günleri başlamıştır. Paris'te "L'ecole Libre des Sciences Politiques" yani Siyasal Bilimler Okulu'nda okumuştur.[11] Bu tarihlerde Paris, "Jön Türk" hareketinin önemli bir merkeziydi. Avrupa'da siyasi çalkantılar devam etmekte ve ideolojiler çatışması yaşanmaktaydı.

[7] Aclan SAYILGAN, **Solun 94 Yılı 1871-1965,** 92.
[8] Der. Türkçeleştiren: Dilek A. KANAT, **Mustafa Suphi İlk Yazılar: 1.cilt 1908-1910**, 8.
[9] Bkz. (7), SAYILGAN, 93.
[10] Bkz. (3) FEYİZOĞLU, 15.
[11] Bkz. (8), KANAT, 8.

Tüm bunlar yaşanırken yurt dışındaki diğer Türkler gibi Mustafa Suphi de bu siyasi atmosfer içersinde ciğerlerini doldurmaktaydı. Muhtemel olarak ilerde bahsettiği gibi bu günlerde Jean Jaures'i coşkuyla dinlemektedir.[12] Sinop'tan kaçışının ardından Kırım'da bir gazeteye verdiği röportajda; Paris'teyken Jean Jaures'ı coşku içinde dinlediğini anlatacaktı.[13] Bununla birlikte Le Ple'nin "Toplumsal İktisat" görüşü ile ilgilendiğini; daha sonra ki yıllarda Servet-i Fünun'da yer alan yazılarından anlıyoruz. Bir yazısında Le Ple için şu ifadeleri kullanıyor; *"Le Ple'nin en büyük zevki, yoksul ve özverili ailelerin yaşamda başarısına ve mutluluğuna hizmet etmektir."*[14]

Mustafa Suphi Paris'teyken, II. Meşrutiyet ilan edilmiş daha sonra ise İttihat ve Terakki dönemi başlamıştır. Bu dönemde Suphi İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan Tanin Gazetesi'nde muhabirlik yapmıştır.[15] Girit'in Osmanlı Devleti'nden ayrılıp Yunanistan'a ilhak edilmesi talepleri ile ilgili röportaj yapmak için Yunanistan'a dahi gitmiştir. Girit meselesi üzerine Tanin Gazetesi'nde yazmış olduğu yazılarında Osmanlıcılık fikri ağır basmakla birlikte bununla alakalı kuşkularını dile getirmiştir.

Paris'te, 30 Haziran 1910 tarihinde[16] mezun olurken hazırladığı "Türkiye'de Tarım Kredilerinin Düzenlenmesi" konulu tezi 1911'de Fransa'da Cenup İtibari Kongresinde ilgi ile karşılanmış[17], sonra Roma Uluslararası Enstitüsü'ne İstanbul Şehremini Cemil Paşa tarafından götürülmüş ve başarılı bulunmuştur.[18] Özellikle Ziraat Bankasının faaliyetleri üzerinde duran tez, Türkiye'deki mevcut tarım politikasını incelemekte ve toprağa bağlı olan Osmanlı ekonomisinin geleceği hakkında görüşler ileri sürmektedir. Bu tezde Mustafa Suphi; Osmanlı Devleti'nin yegane zenginliği olan tarım sektörünün gelişmesinde Ziraat Bankası'nın önemini

---

[12] Bkz. (7), SAYILGAN, 93.
[13] Hamit ERDEM, **Mustafa Suphi,** 35.
[14] Bkz. (8), KANAT, 144.
[15] Bkz. (7), SAYILGAN, 93.
[16] Yavuz ASLAN, **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, 7.
[17] Ali YAZICI, **Mustafa Suphi Yoldaş'ın Tercümei Hali ve Siyasi Şahsiyeti Hakkında Muhtasar Malumat,** 28-29 Ocak 1921'i Unutma Mustafa Suphi ve Yoldaşları, 16.
[18] Bkz. (13), ERDEM, 18.

vurgularken; ortaya çıkan tablodaki boşlukları doldurmak için Osmanlı'daki mülkiyet durumuna geniş bir yer vermiştir.

Çiftçiye kredi verilmesi ve çiftçinin bu krediyi verimli kullanabilmesi için dikkat çekici fikirler ortaya atmıştır. Özellikle bilgisizlik ve Türk halkının düşünce yapısından dolayı, çiftçiye verilecek kredilerin daha kötü sonuçlar doğurarak bir felakete dönüşebileceğini belirtmiş; bunun için, birincil olarak Fransa'da faaliyet gösteren bazı sendika ve kurumların oluşturulmasının önemini vurgulamıştır.

Bu tezden Mustafa Suphi'nin Türk toplumunu çok doğru tahlil ettiği ve fikirlerini sağlam dayanaklar oluşturarak hayata geçirme amacında olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Mustafa Suphi'nin bu çalışması hayalperestlikten uzak ve gerçekçi bir tezdir. Mustafa Suphi'nin üzerinde durduğu problem Cumhuriyet döneminde de en çok üzerinde durulan konulardan biriyken, bugün dahi bahsi geçen sorunların çözülemediğini söyleyebiliriz. Mustafa Suphi'nin tezinin sonunda yer alan şu sözleriyle bu konuya nokta koyalım; " *Sözlerimize son verirken, yurdumuzun refahını ve güvenliğini geliştirmek için en barışçı amacın zirai kredi olduğunu bir defa daha söylemek isteriz. Türkiye'de bugün yeni yönetime sağlam temeller yaratılmasına çalışılıyorsa bu kurumu asla ihmal etmemek gerekir.*

*Amacımız, bu verimli ve işlenmemiş toprakları, makineler ve tohumlarla, Türk çiftçileri gibi yorulmaz bilmez emekçilerin emrine vermek, onların refahını sağlamak ve onları hukuka bağlı iyi vatandaşlar yapmaktır*."[19]

Mustafa Suphi dönemin en gözde eğitim kurumlarında eğitimini tamamlamış, Fransızcanın yanında Arapça ve Farsça da öğrenmiş, Paris'te ekonomi üzerine çalışmış ve bu yönüyle çağdaşı olan Türk aydınından farklı bir profil çizen saygı değer bir entelektüel olarak yurda dönmüştür.

---

[19] Bkz. (3) FEYİZOĞLU, 168.

## c) Gazetecilik Yılları

Mustafa Suphi'nin ilk gazetecilik deneyimi, Fransa'da eğitim gördüğü dönemde, İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan Tanin Gazetesi'nde yapmış olduğu muhabirliktir.[20] Yine aynı dönemde Servet-i Fünun'da Osmanlı mali sisteminin içler acısı durumunu ve eğitim kurumlarının bu durumdan bihaber oluşunu eleştiren yazılar yazmıştır. Paris ve Londra'dan yazdığı bu yazılarda modern mali sistemlerin kıta Avrupa'sında ki tarihsel gelişimlerinden örnekler vererek Osmanlı'da özellikle 1908 öncesi dönemde yapılan yanlışlara değinmiş ve bütçenin hazırlanmasında kanunların; özellikle parlamentonun işlevine değinerek çözüm yolları ortaya koymuştur. Bu yazılarda genç bir iktisatçının pratik bilgilerle kolay çözümler üretme gayesini görmekteyiz. Vergilerin ve bütçenin hazırlanması hakkındaki şu görüşü; II. Meşrutiyet sonrası faal olan ve Avrupa'da eğitimini tamamlamış bir aydın olarak ülkeye dönen Mustafa Suphi'nin kafasında yer alan Devlet sistemi hakkında bize fikir verecekken; ileride bahsedeceğimiz 1911 yılında Selanik'te gerçekleşen İttihat ve Terakki'nin gizli toplantısındaki ayrılıklar konusunda da bazı ipuçları elde edeceğiz kanaatindeyim. Suphi şöyle diyor; "*Meşrutiyet politikasının gelir ve gideri genel olarak ulusun değerlendirmesine bırakması, ulusun bireylerinin o gidere dayanıklı olmasından ileri gelmiyor. Bunun daha kutsal bir nedeni, daha yüce bir dayanağı vardır: Ulusal Egemenlik…*" [21] Bununla birlikte Mustafa Suphi ile *İfham* gazetesinde yazan Ahmet Ferit Bey, Maliye Nazırı Cavid Bey'in liberal iktisat politikasına şiddetli karşı çıkarak karma bir ekonomik model taraftarıydı. Lakin yapmış olduğu bu muhalefet Ahmet Ferit Bey'in ikinci dönem İttihat Terakki'den ikinci dönem milletvekili olmasını engelleyecek ve Mustafa Suphi ile Sinop'a sürgün edilmelerine sebep olacaktı.[22]

Burada bir parantez açarak Mustafa Suphi'nin Servet-i Fünun'da 1908 ve 1909 yıllarında yazdığı yazılardan birkaç örnek daha alarak, İttihat ve Terakki ile ileride yaşanacak olan yol ayrımının sebepleri ile alakalı iddialar hakkında belli bir görüşe varılabilmesi açısından birkaç hususa değinmekte fayda görüyorum. Bu

---

[20] Fethi TEVETOĞLU, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler: 1910-1960,** 208.
[21] Bkz. (8), KANAT 32.
[22] Ali ÇANKAYA, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler II. Cilt,** 929.

dönem de Mustafa Suphi özellikle 1908 devrimi sonrası yeni kurulacak mali yapı hakkında telkinlerde bulunurken, İngiliz Modeli'nin uygulanmasını salık veriyor ve güçlü bir maliye komisyonundan bahsediyor. Yürütmenin parlamentoya karşı güçlü durması görüşünde ve bu şöyle özetliyor: "*Devletin yıllık gelir ve giderini en uygun ölçüde denkleştirecek /güç/ yürütme gücüdür.*"[23] diyor. Yazıların genelinde maliye üzerine uzman veya meraklı kişilerin bu komisyonlarda görev alması gerektiğine vurgu yaparken bunu da şöyle izahat ediyor; "*Başka bir bölüm: Avukatlık için üç yıl öğrenim, üç yıl staj, bir doktor için altı yıl okul, son sınıftan bir mühendis için aynı şekilde altı yıl öğrenim,… gerekiyor. Nasıl inanılabilir ki bir milletvekili geçici bir komisyonun birkaç oturumunda hiç incelemediği ve öğrenim görmediği sorunlar üstüne uzmanlık kazansın?*" Bu izahatlarda Mustafa Suphi'nin biraz da kendini tarif ettiği izlenimine varılabilir ki, bu gayet de doğaldır. İttihat ve Terakki'nin 1911 yılında Selanik'teki gizli kongresinde maliye bakanı yapılmadığına içerlediğine ilişkin iddialar açısından bu hususlar bir yargıya varmakta bize yardımcı olabilir. Ancak Mustafa Suphi daha sonraki yazılarında görüleceği üzere Maliye Bakanı Cavit Bey'e gönülden bağlıydı.[24]

Kanaatimizce Mustafa Suphi'nin düşüncesinde yer alan mali yapı dikkate alınmadığı ve kendisine bakanlık olmazsa bile etkin olabileceği bir pozisyonda görev verilmeyeceğini ve de parti politikalarına fiilen müdahale edemeyeceğini anlamasından İttihat Terakki'den ayrılması bizce daha mantıklı görünüyor. İttihat ve Terakki'nin asker ağırlıklı elitist yönetim anlayışı ve devam eden tarihsel süreci göz önünde bulundurarak; Mustafa Suphi'nin milli egemenlik anlayışı ile bu anlayışla bağlantılı olan mali veya iktisadi görüşlerinin bu yapı içinde bir karşılığının olmadığını söyleyebiliriz. Bu durum sadece Mustafa Suphi için değil; onunla birlikte bir çok aydının da partiden kopmasına sebep olmuştur. Bu konuya ileriki bölümlerde daha ayrıntılı olarak değineceğiz. Şimdi konumuza kaldığımız yerde devam edelim.

Mustafa Suphi'nin asıl gazetecilik dönemi ise yurda döndükten sonra başlamıştır. 1910 yılında Türkiye'ye dönen Mustafa Suphi bir müddet Galatasaray

---

[23] Bkz. (8), KANAT, 34.
[24] A.g.k., 9.

Lisesi, İstanbul Öğretmen Okulu ve İstanbul Yüksek Ticaret Enstitüsü gibi okullarda başta iktisat ve hukuk üzerine olmakla beraber birçok dalda eğitim vermiştir.[25] Bunun yanında yazın işleriyle de meşgul olan Mustafa Suphi, Celestin Bougle'nin *İlmi İçtimai Nedir?* adlı eserinin Fransızcadan tercümesini yapmıştır.[26] Yine bu dönemde İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali üzerine kaleme aldığı *Vazife-i Temdin* isimli eseri yayınlanmıştır.[27]

Mustafa Suphi *Servet-i Fünun, Hak* ve *İfham*[28] gazetelerinde çalışmıştır. Bunun yanında Türk Ocağı'nın yayın organı olan Türk Yurdu dergisinde de yazılar yazmıştır.

Mustafa Suphi bu dönemde, kendisi gibi Paris'te Ecole des Sciences Politiques'te eğitim görmüş olan Yusuf Akçura ve Ahmet Ferit Tek ile gazetecilik faaliyetlerini yürütüyordu. 1908'ten itibaren İstanbul'da ki bütün Türkçü hareketlerin içinde yer alan Yusuf Akçura'nın ekonomiye olan ilgisi kanaatimizce Mustafa Suphi ile yakın ilişki içinde olmasında önemli bir faktördü. *İfham* gazetesinin Yayın Müdürü Ahmet Ferit Tek, sorumlu müdürü Mehmet Mustafa Suphi'dir.[29] Mustafa Suphi bu dönem de yayın hayatı ve siyasal alanda yapmış olduğu faaliyetler sonucu tanınmış bir şahsiyet konumundadır ki; 1914 yılında yayınlanan "Nevsal-ı Milli" ve "Nevsal-i Osmani" de özgeçmişi yer almıştır.[30]

Bu dönem de Mustafa Suphi'nin Türkçü fikriyatı şekillenmektedir. İleriki dönem de içinde olacağı Komünist Parti ideolojisinden ise hayli uzaktır. 2 Mayıs 1912 tarihinde[31] Mustafa Suphi'nin Hak Gazetesi'nde yer alan "Sosyalizm Cereyanları"[32] adlı makalesinde ilginç tespitlerde bulunmuştur. Bu makalesinde sosyalizmin ortaya koyduğu pembe tablonun pratikte gerçekleşemeyeceği, hatta sosyalizm ile ortadan kalacak yönetici zümreler yerine yine belli bir zümrenin

---

[25] Bkz. (20), TEVETOĞLU, 208.
[26] Bkz. (7), SAYILGAN, 93.
[27] Bkz. (8), KANAT, 8.
[28] Bkz. (17),YAZICI, 16.
[29] Bkz. (3) FEYİZOĞLU, 20.
[30] Bkz. (8), KANAT, 8.
[31] Bkz. (16), ASLAN, 7.
[32] Bkz. (3) FEYİZOĞLU, 168.

hakimiyetinin geçeceğini belirtiyordu. Bununla birlikte mevcut cemiyeti tamamen tahrip etmektense, ıslah etmenin daha doğru bir yol olacağı görüşünü savunuyor ve sosyalizme karşı çok sert bir tavır alınmasını da ortaya çıkacak muhtemel çatışmayı daha da alevlendireceğine vurgu yapıyordu.

Yine bu dönemde İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali gerçekleşiyor ve Osmanlı kamuoyunun büyük tepkisine sebep oluyor. Bunun üzerine Mustafa Suphi *Vazife-i Temdin*[33] adlı kitapçığı yayınlıyor. Bu kitapçıkta emperyalist ulusların diğer ulusları, kendi çıkarlarına uygun bir şekilde sömürgeleştirme politikasına; sömürgeci misyonuyla verdiği isime gönderme yapılmaktadır. Trablusgarp işgalinin ardında yatan gerçekleri, sosyalist bilinçten uzak ama yurtsever bir aydın kafasıyla, sömürgeciliğin en kaba ve en kötü örneklerinden biri olduğuna işaret etmektedir.[34]

*Sosyalizm Cereyanları* adlı makalesi ve *Vazife-i Temdin* adlı eserinden Mustafa Suphi'nin tarih, sosyoloji ve iktisat konularına vakıf ve Batı'nın sömürgeciline karşı nefret duyan hatta bu büyük canavarın yaşam çarklarına çomak sokmak için kafa yoran bir insan profiline sahip olduğunu anlıyoruz.

### d) Milli Meşrutiyet Fırkası ve Sinop'a Sürgün

Mustafa Suphi İttihat ve Terakki'nin çeşitli toplantılarına katılmış iktisat ve maliye alanındaki görüşleri ile bir farklılık yaratmıştır. Hamit Erdem'e göre dönemin Jön Türk aydınları "Sosyal Darvinizmden" ve "Pozivitizmden" etkilenerek iktisadi düşüncelerini de bu yönde şekillendirmişler ki; Mustafa Suphi'de böyle bir ideolojik atmosferde burjuva liberalizmini savunan yazılar yazarak (liberal) Maliye Nazırı Cavit Bey'e yakın olduğunu hissettirmiştir.[35] Bu konu ile alakalı bir husus daha ekleyelim; Mustafa Suphi'nin ölümünden sonra Dr. Nazım'ın 15 Nisan 1921 tarihinde Maliye Nazırı Cavit Bey'e yazdığı mektupta Mustafa Suphi'yi şöyle

---

[33] Bkz. (3) FEYİZOĞLU, 170.
[34] Bkz. (13), ERDEM, 36.
[35] A.g.k., 36.

tanıtmıştır: "*Mustafa Suphi'yi elbette hatırlarsın. Selanik'te intikal eden İttihat ve Terakki Umumi kongresinde (1911 tarihli kongre) Anadolu'dan murahhas olarak gelmiş ve İktisat Nezaretine getirilmemiş olduğu için bilhare bize muhalif bir vaziyet almıştı.*"[36]

Ancak 1912 yılına geldiğimizde Osmanlı coğrafyasındaki sosyal ve siyasi atmosfer, İttihat ve Terakki Partisi içindeki farklılıkların su yüzüne çıkmasına zemin hazırlamıştır. 1908 devriminden itibaren çalkantılı dönemler yaşayan imparatorluk, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında büyük kan kaybetmiş; İttihat ve Terakki'nin Bab-ı Ali baskınıyla sonuçlanan süreç yaşanmıştır. Cereyan eden tüm bu olaylar muhalefetin sesinin yükselmesine sebep olmuştur. Bununla alakalı olarak Hamit Erdem'in, İttihat ve Terakki hakkında şu tespiti kanaatimizce önemlidir; "*İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluşundan iktidara hakim olma ve siyasi hayatının sona erdiği 1918'e kadar gittikçe olgunlaşan bir süreç içinde, siyasal düşüncesinin ve eyleminin temel noktasını – ki bu mirası bir süre sonra cumhuriyet rejimine de aynı biçimde devredecektir-, elit-otoriter-bürokratik bir yapıya oturtacaktır.*"[37]

İttihat ve Terakki kurulduğu günden fesih olduğu Kasım 1918 tarihine kadar bir siyasi okul gibi çalışmıştır. Siyasi tarihimizdeki birçok figür gibi Mustafa Suphi'de bu okulun öğrencileri arasındadır. Mustafa Suphi hakkında 1910 yılında kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası'na girmiş olduğu bazı araştırmacılar tarafından belirtilmişse de, bu yanlış bir bilgidir.[38] Aclan Sayılgan ise Mustafa Suphi'nin başlangıçta Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na girmiş olduğunu yazmıştır.[39] Ancak bu partinin, o dönemde ki İttihat ve Terakki aleyhtarı birbirinden alakasız muhafazakar ve liberal kesimlerden oluşan yapısı; bunların yanında ileride değineceğimiz, Mustafa Suphi'nin Türkçü fikriyatı, Yusuf Akçura Bey ile münasebeti ve Türk Ocağı'nda ki faaliyetlerinden dolayı bu hususun pek ihtimal dahilinde olduğunu görmüyoruz.

---

[36] Yusuf Hikmet BAYUR, **Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya çalışan Başı Dışarıda Akımlar,** 588.
[37] Bkz. (13), ERDEM, 32.
[38] Bkz. (20), TEVETOĞLU, 26.
[39]Bkz. (7), SAYILGAN, 55.

Mustafa Suphi, 5 Temmuz 1912[40] tarihinde Yusuf Akçura ile Ahmet Ferit Tek'in başını çektiği Milli Meşrutiyet Fırkası'na dahil olmuştur. Parti programında yer alan "Siyaset-i İktisadiye" bölümü ile Mustafa Suphi'nin yazıları arasındaki ilişki bu bölümün kendisi tarafından yazıldığı izlenimini doğurmaktadır.[41] Tarık Zafer Tunaya, Milli Meşruiyet Fırkası hakkında şu bilgileri aktarmıştır; "*Fırka iki fesih sonrası Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetinin meclissiz döneminde ve Balkan krizine gebe günlerde kurulmuştur. İttihatçı-İtilafçı cepheleşmesinin yoğunlaşmaya başladığı bir dönem de siyasal yaşama atılan Fırka'nın ideolojik bakımdan önemi Meşrutiyet döneminde kurulan ilk açık milliyetçi (Türkçü) Fırka olmasıdır.*"[42] Milli Meşrutiyet Fırkası, meşrutiyet döneminde muhalefette olan ve Türk-İslamcı bir çizgiye kayan[43] İttihat ve Terakki Partisi ile rekabet halindedir ki; kendileri de partiden kopan eski ittihatçılardır.[44] Sonuç olarak Tarık Zafer Tunaya'ya göre; "*Kısa ömürlü bir parti olan Milli Meşrutiyet Fırkası, bir aydın partisi olarak Osmanlı bürokrasisi ve orta sınıfı dışına çıkamamış ve bir ünlüler partisi olmaktan öteye gidememiştir.*"[45]

Mustafa Suphi, Milli Meşrutiyet Fırkası'nın yayın organı olan ve başyazarlığını Ahmet Ferit Tek'in yaptığı *İfham* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır.[46] *İfham* gazetesi ilk sayısını 22 Eylül 1912 tarihinde çıkarmıştır.[47] Mustafa Suphi'nin bu ekibin içine dahil olmasında; Yusuf Akçura ile aralarındaki iktisat ilmine olan alakadan kaynaklanan bir yakınlığın mevcut olduğunu; Yusuf Akçura'nın Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde ekonomik unsurun bu gelişme içindeki rolüne dikkat çekmesi ve Türk burjuvazisinin gelişmesinin koşullarını yaratacak "milli iktisat" terimini 1913 İttihat ve Terakki kongresinde ilk defa dile getirmesiyle söyleyebiliriz.[48] Bunlara ek olarak Mustafa Suphi, Yusuf Akçura ve Ahmet Ferit Tek farklı tarihlerde olmak üzere Paris'te Ecole des Sciences Politiques

---

[40] Bkz. (13), ERDEM, 34.
[41] Bkz. (8), KANAT, 10.
[42] Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi: 1908-1918,** 351.
[43] A.g.k, .352.
[44] A.g.k.,.352.
[45] A.g.k., 352.
[46] Bkz. (7), SAYILGAN, sf.93
[47] Bkz. (20), TEVETOĞLU, 267.
[48] Bkz. (13), ERDEM, 24.

(Siyasal Bilgiler Okulu)'de okumuşlardı.[49] Diğer yandan Mustafa Suphi'nin fiilen çalıştığı, yayın organı olan *Türk Yurdu'*nda yazılar yazdığı, 12 Mart 1912 yılında kurulan *Türk Ocağı'*nın Genel Başkanı Ahmet Ferit Tek; ikinci başkanı ise Yusuf Akçura'ydı.[50] Burada bir parantez açarsak, ileriki tarihte kuracağı Türkiye Komünist Partisi'nde liderlik mücadelesi vereceği Dr. Fuat Sabit'te Türk Ocağı'nın isim babasıdır. Anlayacağımız Mustafa Suphi'nin dostları da, düşmanları da bir şekilde Türk Ocağı ile ilişkilidir.

Tüm bu bilgilerden Mustafa Suphi'nin Paris yıllarında Le Ple'nin hayranı olduğu ve sosyalizmin panzehiri kendi ifadesiyle *kimi açılardan rakibi belki de düşmanı sayılabilecek*[51] *"Toplumsal İktisat"* görüşüne ehemmiyet verdiği; Paris'ten döndükten sonra ise Türkçü fikriyata sahip bir çevrede siyasi ve gazetecilik faaliyetlerini yürüttüğünü söyleyebiliriz. Yine bu dönemde Mustafa Suphi'nin düşünsel yapısı sosyalist değil, liberal bir aydın görümündedir.[52] Mete Tunçay da bu konu hakkında şunları ifade etmiştir; "*Suphi Türkiye'ye döndükten sonra "ilm-i ictimai" ye gönül vermiş ve toplumun sosyoloji gibi bir bilimi varken, sosyalizm gibi bir ideolojiye gerek olmadığını yazmıştı."*[53]

Bu dönemin aydınları, imparatorluğun çöküş devrinden sıyrılması ve buhranlı günlerinden kurtulabilmesinin düşüncesiyle yüzlerini Avrupa'ya dönmüşler; kıtadaki siyasi akımları Türkiye gerçeğine oturtmaya çalışmışlardır. Batının göz kamaştırıcı cazibesi; aynı zamanda İslam coğrafyasını yutan vahşi yönü, Türk aydınının batıya hayranlıkla birlikte öfkesinin de kaynağını oluşturuyordu. Bu konuyu ileri de daha detaylı irdeleyeceğiz. Hakan Reyhan bu dönemi şu ifadelerle açıklıyor; "*Münevverler, hastayı (Osmanlı Ülkesini) iyileştireceklerine inandıkları ilaçları denemek için sürekli siyaset laboratuarına girmektedirler artık. Yalnız ilaç formüllerinin çoğu Batı patentlidir ve Batı'nın kendi tarihsel/toplumsal koşullarına uyarlayacak veya kendi tarihsel konumlarından yeni ilaçlar üretecek vakitleri yoktur.*

[49] Bkz. (3) FEYİZOĞLU, 19.
[50] A.g.k., 21.
[51] Bkz. (8), KANAT, 130.
[52] Bkz. (13), ERDEM, 31.
[53] TÜSTAV, **1920-21'ler Türkiyesi ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü Sempozyumu,** 33.

*Zira hasta ölmek üzeredir."*[54] Mustafa Suphi işte böyle bir siyasi ortamda Milli Meşrutiyet Fırkası içinde yer almış ve İttihat ve Terakki'ye muhalif olmuştur.[55]

1912 yılında İtalya Trablusgarp'ı işgal etmiştir ve bir müddet sonra ise Balkan Harbi patlak vermiştir. I. Balkan Savaşı'nda alınan ağır mağlubiyet sırasında, Enver Paşalar Trablusgarp'ta Ahmet İzzet Paşa Yemen'dedir. İstanbul'a geldiklerinde geç kalmışlardır. Bir buçuk ayda Rumeli kaybedilmiş ve Genç Subaylar durumdan rahatsızlık duymakla beraber hükümeti acz içinde olmakla suçlamaktadır.[56] Tüm bu hadiseler yaşanırken 23 Ocak 1913 tarihinde "Babıali Baskını" gerçekleşmiş ve 11 Haziran 1913 tarihinde de Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'ya suikast yapılmıştır.[57] Bu suikastı kimlerin tertiplediği konusu tartışmalı olmasına rağmen,[58] suikastçıları Rusya'nın desteklediği zannedilmektedir.[59] Ancak bu olayın faturası İttihat ve Terakki'ye muhalif olan bütün kesimlere kesilmiştir. İttihat ve Terakki'ye muhalif 203[60] kişi Bahri-cedit vapuruna bindirilerek Sinop'a sürülmüştür.[61] Mustafa Suphi ve Ahmet Ferit Tek[62] de bu vapurun yolcuları arasındadır. Mustafa Suphi ileride Müslüman Komünistleri Bürosu'nun yayın organı olarak çıkaracağı *Yeni Dünya* gazetesinin 18 Temmuz 1918 tarihli sayısında yer alan yazısında, bu dönemde yaşanan hadiseleri aktarırken, kendilerinin de sürgüne gönderilmeleriyle alakalı tespitlerde bulunmuştur. Mustafa Suphi bahsi geçen yazısında kendilerinin *Hürriyet ve İtilaf* partisi ile bir ilişkilerinin olmadığını ancak hükümetten kovulmuş İttihatçıların İstanbul sokaklarında savaş için bayrak açarken *İfham* gazetesinin harbe karşı bir tutum aldığını söylemektedir. Mustafa Suphi yazısının devamında *Bab-ı Ali* baskınına kadar olan süreci anlatırken, Mahmut Şevket Paşa'nın kendi isteği dışında zorla sadrazamlığa getirildiğini iddia etmiştir. Mustafa Suphi bu dönem içinde Mahmut Şevket Paşa'nın hususi bir davetle

---

[54]Hakan REYHAN, **İkinci Meşrutiyet, Yusuf Akçura ve Mustafa Suphi**, 94.
[55] Bkz. (20), TEVETOĞLU, 26.
[56] Hikmet ÇİÇEK, **Dr. Bahattin Şakir**, 101.
[57] Akdes Nimet KURAT, **Türkiye ve Rusya,** 199.
[58] Cemal Paşa ise anılarında İngiltere'yi hedef göstermektedir.
[59] Bkz. (57), KURAT, 200.
[60] Sinop'a sürülenlerin kaç kişi olduğuna dair farklı rakamlar bulunmaktadır. Ahmet Bedevi Kuran 400-500 kişiden bahsederken; Necdet Kurdakul, "Mahmut Şevket Paşa Suikastı, adlı makalesinde bu sayıyı 107'si aydın olmak üzere toplamda 326 olarak aktarmıştır.
[61] Bkz. (13), ERDEM, 40.
[62] Bkz. (17),YAZICI, 17.

kendilerini kabul ettiğini söyleyerek aralarında şu diyalogların geçtiğini aktarmaktadır:

*"Gazetenizin mücahedatını harbin ibtidasından beri takip ediyorum. Sizin neşriyatınızdan başka benim fikrimi muvafık olanı yok. Devletin ve ordunun hali bizi sulha mecbur ediyor. Binaenaleyh "Vatan" namına olsun bize yardım ediniz. İttihad gazeteleri şimdiye kadar kullandıkları dili birden bire değiştiremezler. Fakat sizin mesleğiniz açık ve sağlam. Cesaret-i medeniyyenizi tebrik ederim, yardımı elbette reddetmezsiniz" dedi. İki gün evvel (ya Edirne ya Ölüm) şiarlarıyla uçuşan albayraklar altında hükümet kapısını basan kişilerin Sadrazamı ve Harbiye Nazırı tarafından söylenen bu sözler bizi hayretlere sokmuştu. Arkadaşlardan biri "Paşa, şu halde Nazım Paşa'nın ne kabahati vardı?" dedi. Mahmut Şevket Paşa'nın* buna *karşı cevabı "Ben zaten bu mevkii bir çok ısrarlar üzerine kabul ettim" den ibaret oldu…"*[63]

Mustafa Suphi yazsının devamında ise, Mahmut Şevket Paşa'nın katlinin sorumlusu olarak ise, Enver, Talat ve Cemal Paşaları göstermektedir. Bu paşaların suikastten haberleri olmasına rağmen gerekli tedbirleri almadıklarını iddia etmektedir.[64]

Mustafa Suphi yurda döndükten sonra 1908 devriminin mimarı İttihat ve Terakki çevreleriyle münasebete girmiş, lakin aradığı siyasi ortamı bulamamış ve partiden ayrılmıştır. Daha sonra dahil olduğu *Milli Meşrutiyet Fırkası'*nın eleştirel duruşu sebebiyle ise, Sinop sürgünlerinin arasında yer almıştır.

---

[63] Mete TUNÇAY, **Mustafa Suphi'nin Yeni Dünyası,** 74.
[64] A.g.k., 75.

# 2. BÖLÜM: RUSYA'YA GİDİŞ

## a) Sinop'tan Kaçış ve Kırım Günleri

Mustafa Suphi 24 Mayıs 1914'te bir tekne ile Rusya'ya firar edene kadar yaklaşık 10 ay Sinop'ta sürgünde kalmıştır. Mehmet Mustafa Suphi'nin sürgün cezası 15 yıldı.[65] Mustafa Suphi'nin Sinop'a sürgününü, buradaki faaliyetlerini ve kaçış serüvenini yine Mustafa Suphi ile sürgünde bulunan Refii Cevat Ulunay ve Ahmed Bedevi Kuran'ın hatıralarından öğrenmekteyiz. Refii Cevat Ulunay hatıralarında suikast girişiminden hemen sonra tutuklandıklarını ve 9 gün boyunca işkence gördükten sonra Bekirağa Bölüğü'ne nakledildiklerinden bahsederken, buradaki şartların daha iyi olduğunu ve Mustafa Suphi ile de burada karşılaştıklarını belirtmiştir.[66] Daha sonra ise buradan sürgüne gönderilmişlerdir.

Refii Cevat Ulunay ve Ahmed Bedevi Kuran'ın aktarımından Sinop'ta sürgün şartlarının ağır olmadığını, fakat maddi bakımdan zorluklar çekildiğini anlamakla; İttihat ve Terakki yönetime tamamen el koyabilmek için iktidara ortak olacak bütün isimleri merkezden uzaklaştırmak amacıyla böyle bir teşebbüste bulunduğu sonucunu çıkartabiliriz. Ahmed Bedevi Kuran sürgün koşullarını ve dönemin önde gelen isimlerini şu şekilde belirtmektedir;*"Sinop'ta hakkımızda kalebendlik cezası tatbik ediliyordu. Burada hepimiz şehir dahilinde serbest dolaşıyor ve evlerde oturuyorduk. Yalnız bizim için her gün sabah akşam karakola uğramak zarureti vardı. Sürgünler arasında Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa, "İfham" gazetesi sahiplerinden Ferit Tek ve Suphi Beyler, Refik Halid Karay Bey, Dr. Celal Paşa, Refi Cevad Ulunay ve Pehlevan Kadri Beyler, Evkaf Müzesi Müdürü, Abdülkadir Efendiler gibi maruf şahsiyetler vardı…"*[67]

---

[65] Bkz. (3) FEYİZOĞLU, 23.
[66] Refii Cevat ULUNAY, **Menfalar/Menfiler-Sürgün Hatıraları**, 58.
[67] Ahmed Bedevi KURAN, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele,** 548.

Refii Cevat Ulunay ise Sinop'taki koşulları anlatırken şu ifadeleri kullanmıştır: *"Sinop misafirlerinin bir kısmı deniz kenarında menfilerden Ata Bey tarafından açılan kahvede oturur, yeknesak bir hayat geçirirlerdi. Diğer bir kısmı yerlilerle düşüp kalkarlardı. Sürgünler arasındaki münevverler kendi aralarında toplanırlar, mütalaa ve tetkiklerle meşgul olurlardı. Ferid Tek Bey, nadiren evinden çıkar; ailesiyle kendi aleminde yaşardı. Refik Halid Bey muayyen bazı kimselerle temasta bulunur; ekseriyetle Celal Paşa ile görüşürdü. İsmail Hakkı Paşa, Rıza Nur Bey'in evinde ikamet eder; mahdud birkaç dostla gezerdi. Halil Edibi, Nemli zade Salim ve Mustafa Suphi Beylerle ben bu zümreye dahildik…"*[68]

Bu hatıratlara göre; Mustafa Suphi içinde bulunduğu sürgün hayatında da boş durmamış İttihat ve Terakki'ye karşı bir teşkilat vücuda getirme gayretinde olmuştur. Daha Bahr-i Cedit vapurunda bunun çalışmalarına başlamıştır. Refii Cevdet Ulunay bu hadiseyi şöyle aktarmaktadır; "*Kamaralar tarafından Kütahya eski mebusu Ferit Beyle, İfham müdürü Suphi Bey yanıma geldiler. Suphi Bey'in elinde uzun bir kağıt, bir de kurşun kalemi vardı. Suphi Bey hemen izahat verdi. "Azizim burada her cinsten, her milletten ve her sanattan adamlarız. Düşündük aramızda bir teşkilat yapacağız." Teşkilat der demez, hepimiz birden itiraz etmek istedik. Bunu anlayan Suphi Bey, "Merak etmeyin siyasi bir teşkilat değil. Yalnız aramızda sanat erbabı, sürüldüğümüz yerde dışarının yardımına muhtaç kalmayacak, sanatını kendisi yapacak ve bizde aramızda birbirimize yardım edeceğiz. Mesela içimizde berber var. Sürgünler yalnız ona tıraş olacak. Diğer esnaf var, mesela tespihçi var. Aramızda para toplayarak ona ufak bir dükkan açacağız. Böyle gidecek, ya gazeteciler, dedim." Bu sual herkesi güldürdü. Bununla beraber hepimiz isimlerimizi ve vaziyetimizi yazdırdık."*[69]

Mustafa Suphi hakkında yazılanlardan bir sonuç çıkarmak gerekirse; karşımıza yılmak bilmeyen idealist bir aydın profili çıkmaktadır. Sürgüne gönderildiği vapurda dahi ezilmeyip fikirlerini gerçekleştirmek gayesiyle çalışmaya devam eden bir teşkilatçıdır. Konuyu biraz uzatmış olsak da, Mustafa Suphi'nin

---

[68] A.g.k.,.549.
[69] Bkz. (66), ULUNAY, 72-73.

düşünce yapısını ve mücadeleci ruhuna ait izlere rastladığımız Sinop günlerini ve Sinop'tan zorlu kaçış macerasını Ahmed Bedevi Kuran'ın anılarından aktarmaya devam edelim:

*"İfham Gazetesi sahiplerinden Mustafa Suphi Bey "İttihat ve Terakki" hükümetinin amansız aleyhtarlarından biri idi. Bu zat itimat ettiği arkadaşlarından bir teşekkül vücuda getirmeğe çalışıyordu. Evvela bir Türk ve İslam farmasonluğu teşkilini, "İttihat ve Terakki" cemiyetinin beynelmilel farmasonluğuna karşı "Milli" bir farmasonluk, kurumunu tecrübe etmek istedi. Pek mahdut olmakla beraber birkaç arkadaş bu noktada birleştik. Bunda takip edilen gaye perde arkasında siyasi roller oynamak ve hükümetin sukutunu mümkün kılarak kuvvetli bir teşekkül vücuda getirmekti. Bu fikir bir kere ortaya atılmış; benimsenmişti. Şimdi fikri yaymak için çalışmak, neşriyat yapmak ve bunun için de Sinop'tan kaçmak lazımdı.... Tek firar yolu denizdi. Bütün bu müşkülata rağmen biz başlı başımıza bir firar planı tasarladık. Sandal ile denize açılacak, deniz ortasında Rusya'ya giden gemilerden birine binecektik. Sandal tedariki bir mesele idi. Limandaki kayıklar her gece karaya çekilir ve kürekler evlere götürülürdü. Herhangi bir sandalcının rızasını alarak sandalından istifade temini, hükümet korkusu hasebiyle, mümkün değildi. Fakat bir gün Mustafa Suphi her neredense iki kürek buldu. Bunlar Zeytinlik denilen yere gizlendi. Artık iş herhangi bir fırsatla denize kayık indirmeğe ve bir vapur beklemeğe kalmıştı..."*[70]

Ahmet Bedevi Kuran, anılarının devamında kaçış olayını bütün teferruatıyla aktarmıştır. Buna göre Trabzon'dan gelen kayıkçılar ile anlaşılmış ve kendilerini Rusya'ya kaçırmaları için onları ikna etmişlerdir. Kaçaklar fırtınalı bir gecede küçük bir sandal ile Karadeniz'e açılmışlar, bir müddet sonra kayık batma tehlikesi geçirmiş, lakin imdatlarını duyan bir başka takanın gelmesiyle kurtulmuşlar ve gün ağardığında kendilerini açıkta bekleyen yelkenliye ulaşmışlardır. Lakin bu yelkenli de çok büyük olmamasına rağmen fırtınaların içinde yollarına devam etmişlerdir.[71] Buraya kadar olan aktarımdan da gördüğümüz gibi Sinop'tan kaçış oldukça

---

[70] Bkz. (67), KURAN, 549.
[71] A.g.k, 549-552.

meşakkatli gerçekleşmiştir. Mustafa Suphi ve yanındakilerin kaçışlarını Rus istihbaratına bağlayanların görüşleri ise oldukça temelsiz kalmaktadır. Kanaatimizce bir istihbarat örgütünün tertiplediği firar planın bu kadar çok tesadüfe dayalı olarak gerçekleşeceği düşünülemez.

Mustafa Suphi ve yanındakiler kaçak olmalarından ötürü Yalta'ya çıkmışlar ve buradan yaya olarak Sivastopol'a gitmişlerdir. Burada doğrudan polis müdüriyetine gitmişler ve kendilerinin siyasi mülteci olduklarını söylemişlerdir. Ahmet Bedevi Kurat anılarının devamında, Ruslar tarafından ilk karşılanışlarını ve yaşadıklarını şu şekilde aktarmaktadır:

*"Tercümanlar vasıtasıyla vaziyetimiz hakkında malumat istediler. Biz de icap eden izahatı verdik: Sinop'tan kaçtığımızı, siyasi mülteci olduğumuzu, Rus topraklarında muvakkat bir zaman için kalacağımızı anlattık. Gündüz olunca, kendi hesabımıza, bizi bir otele yerleştirdiler. Bu müşkülata maruz kalırsak tereddütsüz hükümete müracaat edebileceğimizi, Rus topraklarını terk edinceye kadar bizlere misafir nazarıyla bakacaklarını ve memleketi terk ederken icap eden kolaylığı göstereceklerini bildirdiler…*

*Mahalli gazeteler, bizden bahsetmeğe başlamıştı. Diğer gazete muhabirleri de bizden mülakat istiyor; resimlerimizi çekiyor ve yüksek aileler hususi davetlerle hakkımızda büyük alakalar gösteriyorlardı. Tatarlar evlerine çağırıyorlar; İslam ağnayası ziyaretimize geldikçe muavenete hazır olduklarını ve hizmet ifasını vazife telakki ettiklerini söylüyorlardı. Lokantaya gidemez olmuştuk. Lokanta sahibi para almaz; her masadan votka veya bira ikramı hücumuna maruz kalırdık…"*[72]

Bu vakayı uzun uzun anlatmamızdaki ana sebep; bahsi geçen şahsiyetlerin ve tabi ki Mustafa Suphi'nin mücadele kabiliyetinin idrak edinilebilinmesidir. Bir kayıkla Karadeniz'i aşma ve Rusya'ya ulaştıktan sonra Kafkaslara geçip bir Türkçü Parti kurma düşüncesi. Bütün bunlar dahi Mustafa Suphi'nin önemini daha da

---

[72] A.g.k., 553.

arttırmaktadır. Tabi ki akıllara Rus ajanlığı hususu gelmektedir. Eğer Suphi Rus ajanı olsaydı niçin I.Dünya Harbi çıktıktan sonra esir kamplarına gönderilmezdi; onun yerine cihat ilan eden Halife'ye karşı propaganda yapmak amacıyla, Müslümanların yoğunlukta bulunduğu bölgelerde, Ruslar tarafından kullanılabilirdiki; zaten bu çalışmayı farklı yollarla İngilizler ve Fransızlar harp devam ederken icra etmişlerdir. Bir diğer husus da; Suphi eğer Ruslar için çalışsaydı bu onun Çarlık rejiminin adamı olduğunu gösterirdi. Ancak kendisi özgür kaldıktan sonra Bolşeviklerin yanında yer almıştır.

Ahmet Bedevi Kuran'ın aktarımına göre daha sonra İttihat ve Terakki yönetimi kendilerini affetmiş ve ülkeye dönmeleri konusunda herhangi bir problemin mevcut bulunmadığını belirtmiştir. Ancak hiçbiri bu riski göze alamamıştır. Refii Cevat Ulunay'ın hatıratında aktardığına göre, sürgünler iki buçuk yıl Sinop'ta kaldıktan sonra tahliye edilmişken, 28 sürgün Çorum'a nakledilmiş, geri kalanlar ise askerlik işlemleri yapıldıktan sonra İstanbul'a gönderilmiş veyahut seçilen kıtalara sevk edilmişlerdir.[73]

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Kırım günleri oldukça hareketli geçmiştir. Sinop kaçaklarının Kırım'a ayak basmaları Petersburg, Moskova, Kazan ve Rus İmparatorluğu'nun çeşitli şehir gazetelerinde yer almıştır.[74] Yerel gazeteler röportaj gayesiyle sıraya girmiş, zengin Tatarlar evlerinde onlar adına yemekler vermiştir. Bu sırada Mustafa Suphi Kafkaslara nasıl geçeceğini ve ne gibi bir yol izleyeceğini bilememekteydi ki; bunun içinse Milli Meşruiyet Fırkası, Türk Ocağı ve *İfham* gazetesinde birlikte çalıştığı Yusuf Akçura'nın da akrabası olan İsmail Gaspıralı'nın, Bahçesaray'da çıkarmakta olduğu Tercüman gazetesine uğramalıydı.[75] Niyazi Subayev bu ziyareti ayrıntılı olarak nakletmiştir. Subayev, Mustafa Suphi ve yanındakilerin 1914 yılının baharında Kırım'a çıkmalarının bütün Rusya'da büyük yankı uyandırdığını belirtirken İsmail Gaspıralı ile olan ilk karşılaşmalarını ise şu şekilde aktarmıştır:

---

[73] Bkz. (66), ULUNAY, 213.
[74] Niyazi SUBAYEV, **Mustafa Suphi ve Tercüman Gazetesi,** çev. Fahri Solak 57.
[75] A.g.m., 57.

*"(H)albuki, özünün vatanında siyasi ömür kazanında kaynagan ve Sivastopol'da Rus dilini, memleketin adetlerini, tertiplerini bilmeyen siyasi muhacir M. Suphi özünü nasıl alıp barmalı idi? M. Suphi* ***Tercüman*** *gazetesini muhacir dostlarıyla ziyaret etmiş. Redaksiyon ve neşriyatın bütün "hadimleri" toplanmışlar. İsmail Gasprinski Suphi'nin ve yanındakilerin ellerini sıkmış. Fransızca konuşmuşlar. Vaktiyle Turganyev'in yazmanlığını yapmış olan Gasprinski Suphi'ye Rusça öğrenmesini tavsiye etmiş. Ona ve arkadaşlarına Bahçesaray'ı gezdirmiş. Suphi özellikle bankalara ilgi göstermiş. "Siyasi – İktisadiyatçı olarak Kırımdaki kredi işlerin vaziyetini meraklandı." (Paris'teki mezuniyet tezi tarımsal kredi konusundadır ya!) Hansarayı'na, Müslüman Kabristanına ve Çıfıtkale'ye gitmişler..."*[76] Subayev devamında ise, Mustafa Suphi'nin 8 Haziran tarihinde *Tercüman* gazetesine vermiş olduğu mülakattan bahsederken, Mustafa Suphi'nin 1908 devrimini yapan genç kadronun önderlerinin devrimi derinleştiremediği ve ülkenin yarı sömürge durumunun daha da kötüleştiğini söylediğini, aktarmıştır.

Osmanlı Devleti'nin meşru hükümeti konumunda olan bir partiye muhaliflikten dolayı siyasi suçlu olan, kalebendlik cezasına çarptırılan ve buradan firar eden Suphi ve arkadaşlarına Tatarlar tarafından böyle bir hürmet gösterilmesi gariptir. Özellikle Mustafa Suphi gittiği her yerde ayakta karşılanmış ve gazetelere mülakatlar vermiştir. Niyazi Subayev Mustafa Suphi'nin Kırım günlerini şu şekilde yorumluyor: "*Böylelikle, Mustafa Suphi'nin Kırım'daki yaşantısı ve çalışmaları, Rus –Türk yayınları ile alakaları şunu göstermektedir ki, imparatorluğun bu uzak köşesinde, Rusya'nın toplumsal-siyasi yaşantısına katılması ile başlayan bu kısa devir enternasyonalist Mustafa Suphi'nin ilerideki hayatında önemli rol oynamıştır."*[77]

Bu abartılı bir tespit olmakla beraber Mustafa Suphi'nin düşünce yapısını ve mensubu olduğu siyasi kadronun faaliyet alanı hakkında somut fikirler oluşmasında;

---

[76] Niyazi SUBAYEV, **"Mevlevizade" Mustafa Suphi'nin 1914 Yazında Kırım'dan Baku'ya Gidişi ve Güzün Rusya İçlerine Sürülüşü,** Çev. Mete Tunçay, 9.
[77] Bkz. (74), SUBAYEV, 58.

Suphi'nin Kırım günleri ve burada gerçekleştirdiği faaliyetler büyük önem arz etmektedir. Öyle ki, Subayev'in vermiş olduğu bu bilgilere ek olarak Hasan Basri Gürses Mustafa Suphi'nin *Tercüman* gazetesini ziyaretinde İsmail Gaspıralı'nın elini öptüğünü söylemektedir.[78] Bu bilgiler ışığında şimdi Mustafa Suphi'nin Türkçü fikriyatının ve İsmail Gaspıralı ile olan bağının temellerini inceleyeceğiz.

**b) İsmail Gaspıralı ve Mustafa Suphi'nin Türkçü Fikriyatı**

Bu bölümde hem Türkiye Cumhuriyeti'nin "ulus devlet" olma yolunda kurucu felsefesi olan Türk Milliyetçiliği'nin kaynaklarına, hem de Suphi'nin Komünist Partiye dahil olmadan evvel ki dünya görüşünün yaşam sahasını irdelemeye gayret edeceğiz. Bunun içinse konumuzun biraz dışına çıkarak, 19. yüzyılda halkların daha sağlıklı idare edilebilmeleri için ortaya konan düşünce sistemlerini irdeleyerek, İsmail Gaspıralı ve cedit çizgisindeki aydınların Doğu'daki farklı problemler için oluşturdukları tezleri ile aralarındaki farklılıklara değinmemiz gerekmektedir.

I. Dünya Savaşı öncesi dönemde Dünyada etkin olan siyasi ve iktisadi sistemlerin ana merkezinde, bu sistemlerin ortaya çıktığı Batılı ülke halkları yer almaktaydı. Türk ve Müslüman toplumlar bahsi geçen sistemlerin ilgi alanlarına girmemekteydi. Zaten I. Dünya savaşı sonrası dünya konjonktürünün bir sonucu olan II. Dünya Savaşı yıllarında Liberal Batı, Sosyalist Rusya ve Irkçı Almanya kendi dünya görüşleri ve hakimiyet alanları için çatışmıştır. Ancak bu üç ideolojinin tek bir ortak yanı vardır; hikayelerdeki ana kahraman üçünde de "Batılı Beyaz Adam" dır.

Şimdi Türklerin ve Doğu'nun hikayesine, dünyaya hükmettiği asırlardan gelen düşüncelerine ve sona gelindiğinde elinden tutan Türkçülük fikriyatının kaynaklarına baktığımızda batı menşeli düşünce sistemlerinden farklı olduğunu görüyoruz. Türkler tarihin her devrinde "Sosyal Adaleti" sağlayacak bir yönetim şeklini oluşturma gayretinde bulunmuştur ve bu durum Asya bozkırlarından Sarayburnu'na gelinen noktada herhangi bir değişikliğe uğramamıştır. Lakin 20. yüzyıla gelindiğinde artık geleneksel siyasal ve iktisadi sistemler iflas etmiştir.

[78] Hasan Basri GÜRSES, **Sosyalist Turan ve Doğu Birliği / Sultan Galiyev,** 388.

Kurumlardan ziyade bireyin öne çıktığı, yani güçlü bireylerin oluşturduğu burjuvanın öncülük ettiği Batı kendi düzenini kurmuş ve bütün dünyaya kabul ettirmiştir. Müslüman halklar ile bütün Doğu bunun çok gerisindedir. Ancak Türk coğrafyasının uzak bir köşesinde yer alan, Çarlık Rusyası'nın Asya ile Batı arasında gerçekleşen ticaretine yön veren bir Türk burjuva sınıfı doğmuştur. Belli bir sanat, mimari, edebiyat zevki olan batılı tarzda ki bu Tatar burjuvazisi, Kazan merkezli olarak 19. yy'ın ortalarından itibaren Türk Dünyası'na etki etmeye başlamıştır.[79] Özellikle bu dönemde Rusya'nın Türkistan'ı fethetmiş olmasıyla beraber Tatar burjuvazisini geri plana atması bu süreci körüklemiştir. Ulema tarafından desteklenen ve köylülerden yardım gören Tatar ticaret burjuvazisi büyük bir reformist harekete girişti.[80] Tatarlar 19. yüzyılın sonlarında Rusya'da İslamı yeniden diriltmeye başlamışlardır. Ancak Tatar Rönesans'ının ateşini yakmaya İsmail Gaspıralı gibi birkaç müteferrik aydın muktedir oldu.[81] İşte bu fikri ateş Türk Dünyası'nın birçok yerinde karşılık buldu. Şengül Hablemitoğlu İsmail Gaspıralı'yı ve başlattığı hareketi şöyle özetliyor: "*Gaspıralı İsmail Bey, Türk Dünyasındaki yenileşmeyi ve birliği sağlayacak stratejisinin programını oluştururken, hayatını da adım adım bu programın tatbikine adamıştı: Toplumsal yaşamın modernleştirilmesi; kadının statüsünün yükseltilmesi ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanması; ortak bir edebi dilin oluşturulması; sosyal ve toplumsal dayanışmayı sağlayacak kurumların kurulması; eğitim kurumlarının geliştirilmesi ve çağdaş nitelik kazandırılması; Rusya'daki Türklerin bir siyasal parti (İTTİFAK) çatısı altında birleştirilmesi; diğer ülkelerde yaşayan Türkler arasında Türklük bilincine sahip olanlarla sürekli temas ve dayanışmanın muhafazası ve geliştirilmesi; ve de tüm bu programı yaşama geçirecek aydın kadroların yetiştirilmesi!.. Gaspıralı, söz konusu programının sloganını gazetesinin başına koymuştu:* ***Dilde, Fikirde, İşde BİRLİK!..*** *"*[82] İsmail Gaspıralı büyük bir reformistti, ancak radikal bir eylemci değildi. Gaspıralı'nın tüm Türk toplulukları için geliştirdiği, bir gün Kaşgar'dan Boğazdaki balıkçılara kadar herkes tarafından konuşulabilecek Türki adlı Osmanlıcaya dayanan ortak dil kavramı pantürkist ideolojinin bir ürünüydü.[83] Diğer yandan birkaç defa İstanbul'a gelmiştir ve İstanbul'da ki durumu bilmektedir. Gaspıralı bütün Türk coğrafyasında çıkardığı gazete ve açmış olduğu okullarla fikri bir birlikteliğin temellerini atmaya çalışıyordu.

---

[79] Azade-Ayşe RORLİCH, **Volga Tatarları,** 97.
[80] A. BENNİGSEN – L. C. QUELQUEJAY, **Step'te Ezan Sesleri**, 45.
[81] A.g.k., 45.
[82] Şengül HABLEMİTOĞLU – Necip HABLEMİTOĞLU, **Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)**, 25.
[83] Bkz. (79), RORLİCH, 124.

Mustafa Suphi'nin düşünce yapısını incelediğimizde çağdaşı olan Osmanlı aydınlarından pek de farklı süreçlerden geçmediğini görmekteyiz. Dönemin aydınları genel itibariyle İngiliz bireyci dünya görüşüne bağlı ve İngiltere tarafından da destek bulan Prens Sabahattin grubu ve Fransa merkezli jakoben hüviyete sahip içinde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerini de barındıran İttihat ve Terakki çatısı altındaydı. Mustafa Suphi bir üçüncü yol çizen siyasal düşüncede Yusuf Akçura ile beraber, programı Türkçülük olan Milli Meşrutiyet Fırkası'nı tercih etti.[84] Mustafa Suphi'nin Türkçü fikriyatı neydi, nasıl bir sistem öngörüyordu, klasik anlamda bütün Türklerin tek bayrak altında birleştiği bir Türkçülük düşüncesine mi inanıyordu? Bu soruların cevabını verebilmek için İsmail Gaspıralı'nın fikri hareketinin temelini ve Suphi'nin yazılarında bahsettiği Türkçülük görüşü ve millet tanımına değinmek istiyorum. Mustafa Suphi'nin 1914 yılında "Ulusal Yıllık" adlı çalışmada yayınlanan "Türkçülüğün Yönleri" yazısını ve Trablusgarp Savaşı sırasında kaleme aldığı "Vazife-i Temdin" adlı çalışmasını incelediğimizde, sorunların tanımlanması ve ortaya konan çözüm programları ile Gaspıralı'nın sistematiği arasında bir paralellik olduğunu görüyoruz.

Mustafa Suphi "Türklüğün Yönleri" yazısına başlarken; "Türklükten ne anlıyoruz?" sorusunu sorarak; millet ve Türklük kavramlarına açıklık getirmeye çalışıyor ve şu ifadeleri kullanıyor; "*Türklük…Türklük… Fakat, bir Türk bundan ne anlıyor? Ruhunun derinliklerinde gezinen bir his, bir benlik: Rum ve İranlı dışında, Osmanlılıktan başka, Müslümanlıktan önce bir kimlik ki, onu, dünyaya düştüğü andan itibaren döktüğü kanların iziyle… ilk kan damlasına, ilk gün gördüğü toprağa, ilk türkü söylediği ocağa kadar, sürükleyip götürüyor…"*[85] Yapmış olduğu bu duygusal tanımın reel de bir karşılık bulmasının koşulunu ise şöyle açıklıyor; "*Türklük, Türklük… diye dünyada varlığımızın tek nedeni olan şu hayat yolunu da, tıpkı Müslümanlık, tıpkı Osmanlılık ve nihayet tıpkı devrimcilik gibi bilgisiz ve yapay, aynı zamanda gösteriş meraklısı, aynı zamanda kinci duygu ve düşüncelerle körletmeyerek, bütün millettaşlarımızı bu hayat yolu etrafında içtenlikle, sevgiyle, aşkla toplamayı bilmeliyiz. Bunu başarırsak ne mutlu bize, ne mutlu milletimize…"*[86] Bunlarla birlikte Suphi yazısında yeni kurulacak düzen ile ilgili yapılması gerekenler hakkındaki düşüncelerini, geniş bir tahlil sonucunda ortaya koymaya çalışıyor. Bu tahliller ve sonunda ortaya koyduğu reçeteye dikkatle baktığımızda ileride

---

[84] Bkz. (54), REYHAN, 97.
[85] Bkz. (3) FEYİZOĞLU, 190.
[86] A.g.k., 191-192.

cumhuriyet ile oluşturulan yeni düzenin uygulamaları arasında bir paralellik olduğunu görmekteyiz. Bu durumun gerçekleşmesindeki en büyük faktör ise Suphi'nin ve Cumhuriyet düzenini tesis eden kadronun aynı siyasi ve ideolojik kaynaklardan beslenmesidir.

Mustafa Suphi'nin nüfus, iktisat, para, din, birey, eğitim, edebiyat, alfabe… vb. konular hakkında görüşlerini ortaya koyduğu yazısından görüşlerimizi destekleyecek bazı dipnotlar aktarırsak eğer; nüfus ve din hakkındaki görüşleriyle başlayabiliriz: "*Türklük, şüphesiz küçük Asya'da, nüfusun çoğalmasına muhtaçtır. Ancak kanı temiz vücudu zinde, beyni işleyen nüfusa ihtiyaç muhakkaktır. Şimdiki uyuşukluk ve miskinliğinde milli nüfus beş katı da artsa, bu yoksul halimizin geniş ölçüde yayılmasından başka neye yarar? Ama, nedir, yalnız bizde değil, bütün Müslüman nüfusunda bu alçalış ve yoksulluk nedir? İslamlık ilerlemeye ve kurtuluşa engel mi? İslam uygarlık tarihi, ışıklı bakışlarla incelenecek olursa, biraz düşünülünce, bizi mahkumluğa ve çöküntüye götüren İslamlık mı, İslamlıktaki bilgisizliğimiz mi, insafla takdir edilebilir. Her ne halse, sorunu konumuza getirelim. Nüfusun durulmasında: din ve ahlak her zaman hakimdir. Onun için, Türklerin de öbür İslam kavimleri kadar (gerçek İslam dinine) yönelmesi,* ***toplumsal bedeninde ki tembellik ve miskinliğe egemen olan düşünce mirasına ve yasalarının kökünden temizlenerek bir dinsel eğitim medeni ahlak'ın kurulması, tam anlamı ve yararı ile nüfusun ilerlemesinde esas olacaktır.***"[87]

Toplumun devlet eliyle dizayn edilmesi hatta bunun dini inanışları da içine alarak yapılması genel amaç olarak Gaspıralı'nın üzerinde çalıştığı ve Cumhuriyet rejiminin pratiğe döktüğü bir düşünceydi. Toplumu çağın gereklerine göre yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. Kıta Avrupası'nın bireye dayalı yönetim anlayışını tatbik edebilmek için önce kendi ideal bireyinizi yaratmak zorundasınız. Bunu da yaparken de çok yönlü bir tahlil yapmalısınız ki Suphi yazısında bunu yapıyor. "*Türk'ü, ırksal karakteri ve çevresel ihtiyacı dışında rastgele sanat ve ticarete sürüklemek onun tabii ve milli yolunu kaybettirmektir. Anadolu'da yaşayan bazı unsurlar arasındaki hayat uyumu da, ancak her yüzyılın bazı çalışma alanlarındaki yetisinin gelişmesiyle oluşacak kaynaşma ve bağdaşmalar sayesinde ortaya çıkar ama, engel olmak kabil midir, bu uyumun güzel düzenini anlamayanlar arasında günden güne nice çatışmalar meydan almaktadır.*"[88]

[87] A.g.k., 193.
[88] A.g.k., 201.

Yeni kurulması gereken sistemin meşruiyet kaynağını toplum olarak belirtiyor ve sistemin işleyebilmesi için orta sınıfın önemini şöyle açıklıyor; *"Eski milli yapının son yüzyılda tamamiyle ortadan kalkmasıyla, toplumumuz, içeride güvenliği sağlayan sınıftan (Tımar ve Zeamet erbabı) yoksun kalarak gerçek anlamının, bir çöküş dönemine girmiş, Padişahlık ise, milletin bağrındaki yaşama gücünü kaybederek bağsız ve boşlukta kalmıştır.* ***Biz, böyle bir çöküş döneminin çocuklarıyız. Eski Osmanlılar bir yana, şimdi yeni milletin örgütlenmesinde toplumsal görüş ve düşüncelere ilgisiz ve kayıtsız kalamayacağımızı umalım.*** *Umalım ki, başta bürokrasi bir memur ve asker sınıfı, ama (varlıklarının anlamını anlayaraktan) bulunduğu halde bütün yeni ve toplumsal sınıflar, milli seciyelerini gözeterek devlete (ki o seciyeler babacan bir hükümeti temsil eder) bağlılıklarını bilsinler. Devlet ise bürokrasi ile gelişmekte olan bu sınıfların durumunu değerlendirebilsin ve o bağı sağlamayı görevlerinin en büyüğü saysın."*[89] Orta sınıfın ehemmiyetinde bahseden Mustafa Suphi yönetim şekli olarak Adem-i Merkeziyetçi anlayışa Anadolu için büyük çöküşlere yol açacağı gerekçesiyle karşı durarak, Fransa modeli bir üniter yapıyı savunuyor. Demokrasi ile alakalı olarak ihtiyatlı olduğunu şu ifadelerinden anlayabiliriz: "*Demokrasinin asıl meşruluğu, en büyük filozofların tanıklığıyla da saptandığı üzere, teokratik esaslar kadar tabiat üstüdür. Dolayısıyla, meşrutiyette gereksiz aşırılıklar ve hele, anayasayı milletin doğuştan gelen gereksinimlerinin üstüne çıkartmak büsbütün zararlıdır."*[90]

Mustafa Suphi'nin Türkçülük fikriyatı Osmanlı Devleti sınırları içinde mi, yoksa bütün Türk yurtlarını kapsıyor muydu? Bu sorunun cevabı aslında İsmail Gaspıralı ve dönemin diğer Türkçü aydınlarının verdiği cevapla aynı: kısa vadede Osmanlı Devleti, uzun vadede bütün Türkistan. Ama öncelik kendi yurduydu ki; onun için yeni bir merkez düşünüyordu. Hatta yeni bir başkent düşüncesi mevcuttu ve onun şu sözlerinden ihtimal olarak Ankara'yı tarif ettiğini iddia edebiliriz:

"*İstanbul bütün Türk, Osmanlı ve İslam kalplerinin birleştiği bir yüce kutuptur. Ama, bugünkü durumuyla ne strateji, ne coğrafya, ne de Türklüğün merkezi olabilir. Madem ki, bu Türk birliğinin kuruluş başlangıcındayız, o dağlar, o vadiler, o nehirler ve bunların arasından, altından ve üstünden geçen yollar ve demiryollarıyla ilgili bir birlik merkezine, Küçük Asya için ihtiyaç, hem gecikmeye gelmez. Ama burası, ne Kayseri'dir, ne Konya'dır. Yepyeni bir belde. Anadolu için:*

[89] A.g.k., 197.
[90] A.g.k., 198.

*Bilim, bayındırlık, uygarlık, kuvvet ve cesaret yayıp dağıtacak ışıklı bir merkezdir. Ya, İstanbul? Tekrar edelim, bütün kalplerin büyük, görkemli başkentidir, padişahlarımızın da vekarlı ve debdebeli kaşanesi, belki bir sayfiyedir. Kısacası, Türklerin ruhları, Küçük Asya'nın toprak durumu ve birliği böyle bir yeni başkente ihtiyaç gösteriyor. Ama, İstanbul sayfiye olmazsa bu yeni başkent bir kışlık olsun."*[91]

O dönem de kullanılan Arap alfabesini değiştirilmesini dahi sorgulayan ve onun Komünizmle tanışmadan önceki dünya görüşünü çepeçevre anlatan Mustafa Suphi'nin bu yazısının son tahlilini yine onun kaleminden aktaralım; "*İşte buraya kadar -nüfus, birlik, servet- başlıkları altında "bir milletin varlığı" ile ilgili sorunları, çözümleme diyemem, ama inceleme ve araştırma konusu olarak ortaya koydum. Aynı sorunlar ile, bugün, Türk evreninde dolaşan düşünceleri, şu birkaç sayfaya kaydetmiş oluyorum. Pek önemli olmamakla beraber, bu sayfaları okuyanların Türklüğü kurtaracak yönleri bulacaklarına ve bu yönlerde biraz izlemek ve incelemekle, hatta şimdiye kadar başıboş iseler, güzlü bir meslek ve görüş sahibi olacaklarına inanıyorum. Onun için, bu yazıları, düşünür geçinenler kadar, belki de onlardan çok okumaya vakti olmayan, ama millet ve memleketlerinin yazgısını düşünen, daima görmek ve anlamak isteyen, öylece, hep korkular ve duraksamalar içinde… o sevgili simalara sunuyorum."*[92]

Mustafa Suphi'nin bu yazısının genelinde, sadece kendi görüşlerinin yer aldığı kanaatinde değilim. Yazının tümüne baktığımızda yeni bir yönetim sistemi ihtiyatlı bir şekilde, sanki alternatif bir görüşmüş gibi anlatılıyor. Lakin yazının içinde yeni başkentin yeri dahi belirtilmektedir. 1914 yılında yayınlanan bu yazıyı; Milli Mücadele sonrası kurulan genç Cumhuriyetin gerçekleştirdiği icraatlar ve yapmış olduğu inkılaplar ekseninde düşündüğümüzde ortaya konan düşünceler, bir ekibin tasavvuru olduğu izlenimini vermektedir. Mustafa Suphi'nin komünizm ideolojisine uzak olduğu bu yıllarda, içinde olduğu Milli Meşrutiyet Fırkası ve Türk Ocağı'nda yer alan aydın kadronun ileriki yıllarda Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından; özellikle 1932 yılına kadar olan dönemdeki hem Meclis'te hem de fiilen ülke yönetimindeki ağırlığını göz ardı edemeyiz. Bir örnek verirsek Ahmet Ferit Tek, Mustafa Suphi 1920 yılında Anadolu'ya gelirken Büyük Millet Meclisi'nde milletvekiliydi ve bakandı; ayrıca Yusuf Akçura'yı da buna dahil edebiliriz. Cumhuriyet döneminde de bu böyle devam etti.

---

[91] A.g.k., 200.
[92] A.g.k., 204.

**c) Bakü'de Türkçü Parti Kurma Girişimi, Birinci Dünya Savaşı ve Suphi'nin Esaret Yılları**

Mustafa Suphi'nin Bakü'ye gidip bir Türkçü parti kurma düşüncesini henüz Sinop'tan kaçmadan evvel tasarladığını, Ahmed Bedevi Kuran'ın anılarında daha önce bahsetmiştik. Peki neden Kırım değil de Bakü sorusu akıllara geliyor. Çünkü Mustafa Suphi Bakü'ye daha önce hiç gitmemişti; lakin Bakü hem Moskova'ya hem İstanbul'a uzak ve Anadolu'ya yakındı. Ancak burada Suphi'nin faaliyetlerini sürdürebileceği ortamı kim yaratacaktı? Acaba buna Türk Ocağı'nda faaliyet gösteren Azeri aydınlar mı ön ayak olmuştu? Bu sorular şimdilik cevapsız kalmakla, bilimsel olarak elimizde herhangi bir veri olmadığından bir komplo teorisinden öteye gidememektedir. Tüm bunlara rağmen, Mustafa Suphi öğrenim gördüğü Paris'te daha rahat bir yaşam yaşayabilecekken, Bakü'ye gitmeyi tercih etmiştir.

Mehmet Mustafa Suphi, Kırım'da bir süre kaldıktan sonra 23 Temmuz 1914 tarihinde Bakü'ye gitmiştir.[93] Burada bir gazete çıkaramamasına rağmen birçok gazetede makaleleri yayınlanmıştır.[94] Özellikle I. Dünya Savaşı karşısında Osmanlı Devleti'nin izlemesi gereken siyaseti konu alan makaleleri oldukça dikkat çekicidir. Yavuz Aslan "Türkiye Komünist Fırkası ve Mustafa Suphi" adlı eserinde; Suphi'nin *İkbal ve Basiret* Gazeteleri'nde yer alan yazılarını tahlilini yaparken bazı hususların altını çizmekle beraber şu sonuca varmıştır: "*Hakkında çıkan yazılar ve kendi makaleleri dikkate alınırsa, 1914 Bakü'sündeki Mustafa Suphi sosyalist değil, Türk Milleti'nin dertlerini kendine dert edinen bir "Türk Milliyetçisi" kimliği içinde görülmektedir.*"[95]

Mustafa Suphi Bakü'ye geldikten kısa süre sonra I.Dünya Savaşı patlak verdi. Mustafa Suphi Osmanlı Devleti'nin kesinlikle savaşın dışında durması gerektiğini savunmakla beraber, Devletin kendini toparlayabilmesi için bunu bir fırsat olarak görüyordu. Bakü'ye ulaştıktan hemen sonra İkbal gazetesini ziyaret eden Mustafa Suphi'yi gazete şöyle tanıtmıştır: "*Mustafa Suphi Beyefendi Avrupa'da imam-ı tahsil*

---

[93] A.g.k., 31
[94] Bkz. (16), ASLAN, 16.
[95] A.g.k., 22.

*etmiş, fikri açık Türk gençlerindendir: Meşrutiyetten sonra İstanbul'a kayıtmış ve "İfham" Gazetesi'ni neşre başlamıştır. Mustafa Suphi Beyefendi'nin fikri Osmanlı dahilinde bir "Türklük Fırkası" teşkil etmek ve Anadolu Türklerini terbiye etmek imiş"*[96] Devamında ise onun Avrupa'da patlak veren savaşla ilgili görüşlerini şu şekilde sütunlarına taşımıştır: "*İfham gazetesi Balkan Muharebesi'ne bile razı değildi. Muharebe aleyhine birçok makaleler neşretti. Zira bugün Türkler muharebe ile hiçbir iş göremezler. Onlara istirahat lazımdır. Bu sözü şimdi de tekrar ediyoruz. Bugün Osmanlı'da muharebeye gidecek artık kişi (erkek) bile kalmadı. Köylerimizde yalnız çocukları, kadın ve ihtiyarları görmek olur. Biz zannetmeyiz Türkiye'ye bir taraftan bir hücum vaki' olmadığı halde Türkler muharebe etsinler*."[97] Mustafa Suphi'nin Avrupa Savaşı hakkında savunduğu görüşler dönemin birçok aydını tarafından da savunulmakla birlikte; savaşa girilmemesi hususunda İkbal ve Basiret gazetelerinde yer alan yazlarında ortaya koyduğu gerekçeler; Mustafa Suphi'yi diğer aydınlardan ayırmakla beraber fikri olarak Mustafa Kemal'in I.Dünya harbi ile alakalı düşünceleriyle bir paralellik arz ediyor. Bu zorlama bir tespit görüntüsünde olmasına rağmen Suphi'nin yazılarından çıkan ana eksen ile özellikle Cumhuriyet sonrası I. Dünya Savaşı hakkında yapılan eleştirilerin örtüştüğünü göreceğiz. Buradan Suphi ile Mustafa Kemal'in birlikte veya ortak bir yapı içinde hareket ettiklerini tabi ki söyleyemeyiz ancak aynı siyasi kadro veya düşünce yapısından beslendikleri ihtimalini canlı tutabiliriz. Ki daha önceki bölümlerde de bahsetmiş olduğumuz ve Suphi'nin yazılarında yer alan ayrıntılarda saklı benzerlikler bu ihtimalleri güçlendirmektedir.

Mustafa Suphi'nin İkbal ve Basiret gazetelerinde makaleleri yayınlanmıştır. İkbal Gazetesi'nde "Türkiye'nin Menfaat ve Selameti" başlıklı ilk makalesi 27 Temmuz 1914 tarihinde ve Basiret Gazetesi'nde yer alan ilk yazısı ise 9 Ağustos 1914 tarihinde "Türkiye'nin Dahili İşleri" başlığıyla yayınlanmıştır. Mustafa Suphi'nin Bakü'deki son yazısı ise; 16 Ağustos 1914 tarihinde "*Balkanlarda Romanya'nın Vaziyeti"* başlığıyla yine Basiret Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Yavuz Aslan'ın "Türkiye Komünist Fırkası ve Mustafa Suphi" adlı eserinden aktaracağımız

[96] A.g.k., 16.
[97] A.g.k., 16.

İkbal ve Basiret Gazeteleri'nde yer alan yazılarından, öne çıkan yerleri kısaca paylaşarak Yavuz Aslan'ın tespitlerinden faydalanacağız.

Mustafa Suphi'nin 27 Temmuz 1915 tarihinde İkbal Gazetesi'nde yayınlanan "*Türkiye'nin Menfaat ve Selameti"* adlı makalesinde genel olarak savaş karşıtı bir tutum çizilmiştir. Suphi kaybedilen toprakların geri alınacağı yönündeki düşüncenin gerçekçi olmadığını gerekçeleriyle açıklarken; Yunan üzerine yürümenin maddi imkansızlıklarından bahsetmiştir. I. Dünya Savaşı alakalı görüşlerine de yer veren Suphi, fikirlerine Tanzimat Sadrazamı Ali Paşa'yı referans göstermiştir. Suphi'nin yazısından bizce önemli olan kısımları şöyle belirtebiliriz: "*…Şimdiki Türkler için, devletçe fütuhat kapısı kapanmış ve milletçe teşkilat yolu açılmıştır. Ali Paşa merhumun altmış sene evvel anladığı bu hakikatı bugünkü Genç Türkler iyice bilmelidirler… Yirmibeş milyon asker Avrupa üstünde silah çekip, at oynatacak: İhtimal ki mukaddes kitapların en eski ve en yeni tarihlerin kaydetmediği felaketlerin önünde bulunuyoruz. Bu düşünceler karşısında – Türkiye'nin menfaat ve selameti özünü Asya sahilinde tutunabilmesidir – kararını vermekte kimse tereddüt edemez…"*[98] Tabi bu dönemde Türkiye seferberlik ilan etmiş bulunmaktaydı. Ancak Suphi bu durumun ihtiyattan başka bir şey olmadığı kanaatindeydi ki; yanılmıştı.

29 Temmuz 1914 tarihinde Mustafa Suphi'nin "*Türklerle Bulgarlar Üçüncü Balkan Harbi'ne Sebep Olacaklar mı?"* adlı makalesi İkbal Gazetesi'nde yayınlanır. Makalenin içeriğini Yavuz Aslan şu şekilde aktarmıştır: "*Türkiye'nin Bulgaristan'ın eteğine yapışarak böyle bir işe koşulmasının son derece tehlikeli ve abes olacağını kaydeder. Sonuç olarak ta, "Gerek Bulgariya'nın, gerek Türkiye'nin Balkanlarda silah patlatmaya cesaret edemeyeceklerini zannettiğini" söyler."*[99] Zira Suphi'nin bu düşünceleri bir temenniden öteye gidememiştir.

1 Ağustos 1914 tarihinde yine İkbal Gazetesi'nde Mustafa Suphi'nin "*Türkiye'nin Maliyesi (Harp ve İflas karşısında)"* adlı makalesi yayınlanmıştır. Yavuz Aslan'ın aktarımından makalenin içeriği, Fransa'dan alınan borcun mali

[98] A.g.k., 17.
[99] A.g.k., 18.

yönden ağır bir yük getirdiği, hatta bu borcun diğer borçların kapanmasında kullanıldığından hazineye pek bir şey kalmadığı ve mevcut mali yapıyla Avrupa Savaşı'na girilmesinin imkansızlığı hakkındadır.[100] Mustafa Suphi hem Türkiye'nin iktisadi yapısı hem de maliyenin içler acısı durumunun Dünya Harbi'ne bulaşılmaması için başlı başına bir neden oluşturacağı görüşündedir. Rus, Trablusgarp ve Balkan Harplerini örnek göstererek Avrupa Savaşı'na dahil olmanın büyük bir macera olacağını ve sonunda maliyenin tamamen Avrupalı Devletlerin eline geçeceği savını savunuyor.

Bakü'de Türkçü bir parti kurmayan ve müstakil bir gazete çıkarmayı başaramayan Mustafa Suphi, pasif kalmamış ve gazetelere makale yazmaya devam etmiştir. 9 Ağustos 1914 tarihinden itibaren "*Basiret Gazetesi"*nde makaleleri yayımlanmaya devam etmiştir. Bu gazetede ilk olarak "Türkiye'nin Dahili İşleri" başlıklı makalesi yer almıştır. Bu dönemde Suphi'nin makalelerinde farklılıklar görülmektedir. Yavuz Aslan bu durumu şöyle özetliyor: *"Önceki makalelerinde Türkiye'nin harbe girmek istemeyeceği ve böyle yanlış bir siyaset uygulayamayacağı görüşünde olmasına karşın, İstanbul'dan alınan bazı haberlerin Bakü Gazetelerinde çıkmasından dolayı, Mustafa Suphi'nin bu makalesinde, Türkiye'nin harbe girebileceği, İttihat ve Terakki Hükümeti'ndeki bazı şahsiyetlerin Türkiye'yi bir maceraya sürükleyebileceği endişesine kapıldığı hissedilmektedir."*[101] Mustafa Suphi Türk gazetelerini yakından takip etmekte ve İstanbul'dan gelen haberleri Almanların yanında savaşa girme yönünde yorumlamıştır. Bunun yanında Enver Paşa'ya karşı tertiplenen suikast girişimi ile alakalı da Suphi'nin tespitlerini paylaşmakta fayda görüyorum. Mustafa Suphi İttihat ve Terakki Yönetimi'ne karşı eleştirilerde bulunmakla yazısını birlik vurgusu yaparak şu şekilde sonuçlandırmıştır; "*Avrupa büyük buhran içinde çalkalanırken Türkiye'nin de kalbgahında böyle ateşler yanmakta ve yakılmaktadır. Ve ittifak ve itilafın azim kitleleri arasında çarpışmak için değil, hatta hudutlarını beklemek ve bitaraflığı temin etmek için Türkiye'nin elbirliğine ihtiyacı vardır. Onun için ben bu hakikatleri alnımı kaldırarak yüksek sesle söylüyorum.* ***Genç Türk Hükümeti bilmelidir ki, en büyük kuvveti kendine***

[100] A.g.k., 18.
[101] A.g.k.,19.

***mensup efrat arasında – velevki müteassıb ve cahil mahiyette olsun – mevcut birliktir.*** *Ve bila-istisna bütün Türkler ve Osmanlılar da hatırdan çıkarmamalıdırlar ki, istiklallerini muhafaza edebilecek en büyük kuvvet: Tehlike karşısındaki elbirlikleri, yürek birlikleridir. Türkiye böyle ta kalbgahından hasta oldukça, bir veya diğer devlet kucağında ani bir sekte ile düşüp kalmasından korkarım."*[102]

Mustafa Suphi bir "Türklük Fıkrası" teşekkül ederek ve gazete çıkararak, Ahmed Bedevi Kuran'ın aktarımıyla, "*bir Türk ve İslam farmasonluğu teşkilini, "İttihat ve Terakki" cemiyetinin beynelmilel farmasonluğuna karşı "Milli" bir farmasonluk..."*[103] teşkilatını vücuda getirmeyi amaçlamıştı. Fakat 1914 yılının Bakü'sü bu düşünceleri gerçekleştirebilecek şartların sağlanmasından uzaktı. Biraz sonra Türkiye Cihan Savaşı'na dahil olacak ve Suphi Türk savaş esirleriyle ilgilenmek için Batum'a gidecekti.[104] Mustafa Suphi'nin Bakü günlerinde yayınlanmış yazılarından, ileriki dönemde içinde yer alacağı Sosyalist hareketten oldukça uzakta olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında İttihat ve Terakki'ye muhalif olmasına rağmen birilik ve beraberliğin ülke menfaatleri gereği olduğunu vurgulamakla uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir. Ancak ileriki dönem de bahsedeceğimiz, Komünist Parti'ye dahil olduktan sonra çıkartmış olduğu "Yeni Dünya" adlı gazetesinde bu uzlaşmacı tutumdan oldukça uzaktadır. Hatta Cihan Savaşı devam etmesine rağmen İttihat ve Terakki'ye karşı çok ağır eleştirilerde bulunacak ve bu partiye karşı Türk Milleti'nin harekete geçmesini salık verecektir. Mustafa Suphi'nin Türkçü ve Sosyalist dünya görüşleri arasındaki gel - gitlerin kavranabilmesi açısından Bakü günleri büyük önem arz ediyor.

Osmanlı Devleti Cihan Harbi'ne dahil olmasıyla birlikte, Rusya ile harbe tutuştu. Kafkaslar'da bu harbin cereyan ettiği bölgelerden biriydi ve pek çok Türk askeri Ruslara esir düşmüştü.[105]Mustafa Suphi savaşa tarafsız kalınmasının Türkiye'nin selameti için elzem olduğunu savunmakla beraber, 1914 yılının

---

[102] A.g.k., 20.
[103] Bkz. (67), KURAN, 549.
[104] Niyazi SUBAYEV, **Mustafa Suphi Rusya'da,** Çev. Mehmet Fehmi İmre, 10.
[105] A.g.m., 11.

sonbaharında Batum'a geldi ve buradaki Türk savaş esrileriyle yakından ilgilendi.[106] Bazı araştırmacılar tarafından bu dönemde Batum'da İttihat ve Terakkiye muhalif Türk mültecilerin bulunduğu ve bunların Ruslarca himaye edildiği[107] belirtilmişse de, Mustafa Suphi'nin bu kişilerle olan münasebeti hakkında kesin bir bilgi mevcut olmamakla birlikte, zaten Ruslar tarafından esir kamplarına gönderilenler arasında yer almıştır.

Mustafa Suphi, İttihat ve Terakki'ye muhalif bir sürgün olmasına rağmen savaş koşullarında buna önem vermemiştir. Bakü'de kalıp İttihat ve Terakki aleyhine yazılar yazıp kendi görüşlerinin propagandasını yapmaktansa, Batum'da Türk savaş esirlerine yardım etmeyi tercih etmiştir.

Mustafa Suphi Batum'dan ayrılışını ve esir kamplarında çok zor koşular altında yaşamıştır. Buna göre I. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa süre sonra Ruslar, Türk uyrukluları cephenin uzağına, Rusya'nın iç bölgelerine sürmüşlerdir. Mustafa Suphi'de 22 Ekim 1914 tarihinde Türk esirlerin yoğun olarak bulunduğu Kaluga'ya sürülmüştür. Buradaki Türkler Moskova-Kiev demiryolunun çalıştırılmaktaydı. Mustafa Suphi'de bu dönemde demiryolu yapımında ve fabrikalarda amele olarak çalıştı. Daha sonra ise, Kaluga valiliğine verdiği dilekçeler sonucu esir kamplarından ayrılmış ve bir daireye yerleşmiştir. Mustafa Suphi burada Fransızca derleri vererek geçimini sağlamaya çalışmıştır.[108] N. A. Subayev Mustafa Suphi'nin Kaluga valiliğine vermiş olduğu dilekçelerle alakalı şu bilgileri aktarmaktadır: *"Kaluga bölge arşivinde Suphi'nin 29 Kasım 1914 tarihinden 26 Temmuz 1915 tarihine kadar Kaluga valiliğine verdiği dilekçeler duruyor. Suphi bu dilekçelerde İstanbul'daki yüksek öğrenim kurumlarında öğretmen olduğunu, ekonomi politik dersleri verdiğini, aynı zamanda da Jöntürk yönetimine muhalif,* ***Türkiye'deki halklara idari özerklik verilmesini isteyen "İfham"*** *adlı gazetenin yöneticisi olduğunu yazıyordu. Daha sonra kendi yaşamından bazı bilgiler veriyor,*

---

[106] A.g.m., 10.
[107] Bkz. (57), KURAT, 200.
[108] Ali YAZICI, **Mustafa Suphi Yoldaş'ın Tercümei Hali ve Siyasi Şahsiyeti Hakkında Muhtasar Malumat,** 28-29 Ocak 1921'i Unutma Mustafa Suphi ve Yoldaşları, Çev. Yazı: Burhan Tuğsavul, 32.

*Sinop'a sürülüşünü ve Batum'da gözaltına alınışını zikrediyordu. Ülkesini bu mahvedici savaşa sürükleyen Jöntürk yönetiminin en önde gelen muhalifi olarak tanımlıyordu kendini ve Kafkas gazetelerinin sayfalarında bu politika karşı yazılar yazdığını belirtiyordu.* ***Aynı zamanda da Türkiye'deki toplumsal-siyasal faaliyetlerini gizliyordu.*** *İçinde bulunduğu çetin şartları belirterek kendisine siyasi göçmen olarak bir pasaport verilmesini ve geçim parası sağlanmasını istiyordu…"*[109] Anlıyoruz ki, bu zor koşullar Mustafa Suphi'nin İttihat Terakki'ye büyük bir nefret duymasına neden olmuştur. Kanaatimizce, ileride kaderini belirleyecek olan bu nefretin sebebi Sinop'a sürgün edilmesinden ziyade esir kamplarında yaşadığı bu zorluklardır. Bunu kaleme aldığı yazılarından rahatça görebilmekteyiz.

Almanların Polonya'da ilerlemesi sebebiyle[110] 1915 yılının eylül ayında Mustafa Suphi diğer 741 esir ile beraber Kaluga'dan Ural'a gönderildi.[111] Birçok kaynak Suphi'nin sosyalizm ideolojisini benimsemesini bu dönemde gerçekleştiğini savunur ki, Ural'da ağır koşullar altında çalışırken 1915 yılında *Rus Sosyal Demokrat Partisi Bolşevik* kanadına üye yazıldığı iddia edilmektedir.[112] N.A. Subayev'de Suphi'nin fikirlerinin Ural yıllarında marksizme kaydığını, Rusça öğrendiğini ve Ural Bolşevikleriyle temas kurduğunu savunmuştur.[113] Yine Mustafa Suphi'nin ölümünden sonra kendisi için hazırlanan eserlerde de Türk esirleriyle yakından ilgilendiği[114] Tatar ve Başkurt komünistleriyle birlikte hareket ettiği belirtilmiştir.[115] Lakin bu dönemde yayınlanan Tatar matbuatlarında ismi zikredilmediğinden herhangi bir faaliyette bulunmadığı düşünülmektedir.[116]

---

[109] Bkz. (104), SUBAYEV, 11.
[110] Bkz. (20), TEVETOĞLU, 208.
[111] Bkz. (104), SUBAYEV, 11.
[112] Y. N. ROZALİYEV, **Mustafa Suphi Yoldaş'ın Tercümei Hali ve Siyasi Şahsiyeti Hakkında Muhtasar Malumat,** "28-29 Ocak 1921'i Unutma Mustafa Suphi ve Yoldaşları", İnfo-Türk Ajansı, 145.
[113] Bkz. (104), SUBAYEV, 11.
[114] Bkz. (17),YAZICI, 18.
[115] Bkz. (20), TEVETOĞLU, 208.
[116] Bkz. (57), KURAT, 431.

Anlaşılacağı üzere Mustafa Suphi'nin Ural'a sürülmeden önce sosyalizmle ilgili herhangi bir bağlantısı yoktur. Yaptığı çalışmalar ve savunduğu tezler sosyalizmden uzaktır. M. Suphi'nin Ural'da geçirdiği esaret hayatı onun ileri ki dönemde hayatını derinden etkilemiştir. Ülkesinin en saygın okullarında eğitimini tamamlamış; Fransa'da doktorasını tamamlamış, Fransızca ve İngilizcenin yanında Arapça ve Farsça bilen, üniversitede çeşitli branşlarda okutmanlık yapan, yazar, çizer, siyasi düşünür *İfham* gazetesinin Umumi Müdürü Mustafa Suphi; uğruna Karadeniz'in azgın sularını aştığı Türkçülük mefkuresini, bir esir olarak karakışta çalıştırıldığı demiryolunda ki raylara mı gömmüştü?

Buraya kadar olan kısımda genel manada Mustafa Suphi'nin öğrenimi, siyasi faaliyetleri, Türkçü fikriyatı, sürgün yılları ve Rusya günleri çerçevesinde dönemin siyasi şartları hakkında malumat verdik. Mustafa Suphi'nin çevresinde cereyan eden siyasi olaylar hakkında farklı bir bakış açısı oluşturarak, hem dönemin Türk aydının içinde olduğu çıkmazları hem de bu çıkmazdan kurtulmanın çarelerini arayan, tarihe mal olmuş kişilerin mücadeleci ruhunu ortaya koymaya çalıştık. Bununla birlikte Türk dünyasının herhangi bir yerinde kurtuluş için ortaya konan bir fikriyatın, bahsi geçen coğrafyanın farklı bölgelerinde taraftar bulabildiğinin sonucuna ulaştık. Doğu dünyasının Batı karşısındaki çaresizliğine çözüm arama gayesinde olan bu düşüncelerin ortak noktası; başarının topyekun bir mücadele ile bir sonuca ulaşabileceğidir. Buna örnek olarak İsmail Gaspıralı'nın bayraktarlığını yapmış olduğu fikriyat; gerçekleştirmiş olduğu Cedit Hareketiyle bütün Türk coğrafyası ile birlikte Mısır'a kadar uzanmıştır ve İsmail Gaspıralı İstanbul merkezli bir Türk dünyası tasavvur etmekle birlikte, bütün Türk Dünyası'nda ortak dilin İstanbul Türkçesi olması gerektiğini savunmuştur. Batının vahşi sömürgeciliğine karşı bahsi geçen coğrafyanın her bölgesinden kısık veya gür birçok ses yükselmiştir. Bundan sonraki bölümlerde yine Mustafa Suphi ile birlikte 1917 yılından itibaren, Türk Dünyası'nda nerdeyse tüm sesleri bastıran sosyalizmin etkileri ile birlikte Anadolu'da gerçekleşen Milli Mücadele hareketinin buna yaklaşımını irdeleyeceğiz.

# 3.BÖLÜM: MUSTAFA SUPHİ'NİN BOLŞEVİK DEVRİMİ SONRASI SİYASİ ROLÜ

## a) 1917 Ekim Devrimi ve Türklerin Rolü

Başlı başına bir tez konusu teşkil etmesi gereken 1917 Ekim Devrimi ve Rusya Türklerinin Devrime iştirakleri hususunu; konumuzun doğru idrak edilebilmesi için ana hatlarına değinerek aktarmaya gayret edeceğiz.

16. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan Rus istilası, 18. yüzyılda Türkistan'ın da esaret altına girmesiyle tamamlandı. Böylece bir ucu Hindistan'ın Kuzeyi ve Moğolistan, diğer ucu Karadeniz'in kuzeyi ve Doğu Avrupa olan büyük Türk coğrafyasında Rus hakimiyeti gerçekleşti. Bu coğrafyadaki Müslüman nüfusun %75'ini Türkler oluşturmaktaydı.[117] 2 Ekim 1552 tarihinde[118] Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgaliyle başlayan süreç 1556 tarihinde[119] Astrahan Hanlığı'nın ortadan kaldırılmasıyla devam etti. Çarlık Rusyası 1598 yılında Sibir Hanlığı'nı da hakimiyeti altına alarak Volga üzerindeki hakimiyetini sağlamlaştırdı.[120] 18. yüzyıl başlarında yeniden istila hareketine başlayan Ruslar 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde bütün Kazak steplerini, güneyde Hokand, Buhara ve Hive Hanlıklarını, Kafkasları ve Kırım'ı himayeleri altına almış bulunuyorlardı. 1552 yılında başlayan büyük Rus yürüyüşü 19 Şubat 1876 tarihinde Hokand'ın Türkistan Genel Valiliğine bağlanmasıyla son buluyordu.[121] Bu geniş coğrafya Rus göçmenler tarafından işgal edilmiş ve zengin topraklara Ruslar yerleştirilerek büyük bir kolonizasyon faaliyetine girilmiştir. Farklı coğrafyalarda yer alan Müslümanlar birbirlerinden bağımsız şekilde bu istilaya karşı koymaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır.

Ruslar, ırk bazlı siyaset gütmemelerinden ötürü, Ortodoks Rus kültürüne entegre olan Müslümanlar, Hıristiyanlaşarak Rus aristokrasisine dahil olmuşlar ve sosyal hiyerarşinin yukarılarında yer almışlar; lakin Müslüman halk bu kişileri veya grupları dışlayarak kendi direnç noktasını oluşturmuştur.[122] İşte böyle bir siyasi atmosferde Tatar Ticaret Burjuvazisi Rusya Müslümanları arasında daha önce de bahsetmiş olduğumuz büyük bir reformist harekete girişmiştir.

---

[117] Bkz. (76), BENNİGSEN, 34.
[118] Bkz. (57), KURAT, 153
[119] Tamurbek DEVLETŞİN, **Sovyet Tataristanı**, Çev. Mehmet Emircan, 9.
[120] Bkz. (76), BENNİGSEN, 37.
[121] A.g.k.,41.
[122] A.g.k., 49.

Aynı hadisleri tekrarlamaktan kaçınarak birkaç hususa değinmekte fayda görüyorum. Rus idarecilerin baskıları ve göçmenlerin talanından bunalan Müslüman Türk ahali arasında milli bir uyanış ortaya çıkmakla beraber, eski feodal alışkanlıklar bunun önünde büyük bir engel olarak durmaktaydı. Ancak dönemin Müslüman aydınları kültürel ve siyasal hakların geri alınabilinmesi için, bütün Rusya Müslümanlarının tek ses olması gerektiğini bazı acı deneyimler sonucunda anlamışlardı. Rusya Müslümanlarının eğitim, kadınların özgürleşmesi, siyasi partiler ve Müslüman Hukuk sisteminin reformu gibi problemlerini tartışan İsmail Gaspıralı'nın *Tercüman* gazetesinin;[123] bayraktarlığını yaptığı Cedit hareketi, reformistlere ön ayak oluyordu.

Rus emperyalizminin karşısına daha güçlü bir hareket çıkarmak için "Panislam" ve "Pantürk" düşünce, bazı aydınlar tarafından karşı çıkılmasına rağmen, büyük destek görmüştür. Bununla birlikte A.Bennigsen'in şu tespiti önemlidir; "*20 yy. başlarında bu ülkede halkları sadece din bağı ile bir araya getirmek uzaklarda kalmış bir ideal ve gerçekleşmesine imkan bulunmayan bir hayal haline gelmişti*."[124] Bu durumun oluşmasında coğrafyanın çok geniş olması, topluluklar arası farklı kültürel yapılar ve daha yeni dönemde İslamiyet'e geçmiş olan Kazak ve Kırgızların eski gelenek ve göreneklerinden tam manasıyla kopamayışlarının etkisi mevcuttur.

Konumuz ile alakalı olarak Mustafa Suphi'nin bir komünist olarak faaliyet gösterdiği dönemde beraber hareket ettiği, Sultan Galiyev, Şerif Manatov ve Vahidov gibi şahsiyetlerin hangi siyasi, tarihi ve toplumsal olaylar sonucu Bolşeviklerin yanında yer aldıklarının anlaşılması açısından, Japon Savaşından mağlup ayrılan Rusya'da cereyan eden 1905 Devrimi, bunun sonucunda vuku bulan hadiseler ve 1917 Ekim Devrimine gelinen noktada, konumuzu oluşturan şahsiyetlerin siyasi konumlarına kısaca değinmekte fayda görüyorum.

1905-1917 yılları arasında Tatarlar içinde özgün siyasi düşünce ve faaliyetlerin ulaştığı seviye aslında, liberal bir eğitim almış olan laik Müslümanların eseriydi.[125] Çarlık Rusyası'nda gerçekleşen 17 Ekim 1905 Manifestosu[126] bütün Rusya Müslümanları için bir umut olmuştu. 15 Ağustos 1905 tarihinde Birinci Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı Novgorod'da İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Ali Merdan Topçubaşı[127] başkanlığında yapıldı. Rus idaresinin baskısı sebebiyle bir gemide gerçekleştirilen kurultayda dini bir birlik fikrini veya (Kafkasya'nın Şii Müslümanları ile İdil ve Kırım'ın Sünni Müslümanları) aralarında uzlaşmacı bir

---

[123] Bkz. (79), RORLİCH, 125.
[124] Bkz. (76), BENNİGSEN, 53.
[125] Bkz. (79), RORLİCH, 217.
[126] Akdes Nimet KURAT, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar,** 385-386.
[127] Bkz. (76), BENNİGSEN, 80.

yapıyı kabul ediyorlardı.[128] Bu durum, Rusya Müslümanlarının beraber hareket edebilmeleri açısından önemli bir hadiseyken; konumuzla alakalı olarak Mustafa Suphi'nin Milli Meşruiyet Fırkası'nda birlikte hareket ettiği Yusuf Akçura'nın, Rusya Müslümanları arasında ki etkinliğini de görebilmemiz bizim açımızdan önemlidir.

Ekim 1905 Manifestosu'ndan sonra Devlet Duması için yapılacak seçimler Müslümanlar da heyecan uyandırırken, farklı gruplarla ittifak düşüncesi ortaya atılmıştı. Liberal bir Rus partisi olan Kadet (Anayasacı Demokratlar) Yusuf Akçura'yı partinin Merkez İdare Komitesine üye seçilmesini önerdi.[129] Ancak bu ittifak kararının kurultayda alınması gerekiyordu. 13-23 Ocak 1906 tarihleri arasında İkinci Bütün Rusya Müslümanları kongresi St. Petersburg'da yapıldı ve İsmail Gaspıralı Bey'in muhalefet etmesi ve seçimlere katılmamayı savunmasına rağmen; Kurultayda "Rusya Müslümanlarının İttifakı" adında bir partinin kurulması ve Kadet ile işbirliği yapılması yönünde karar alındı. Bu kurultayda İsmail Bey'in en büyük hasmı Yusuf Akçura'ydı.[130]

Rusya Müslümanları 1905 devrimi ile oluşturulan Duma'ya vekil göndererek sosyal, siyasal ve kültürel haklarının korunması ve Ruslarla eşit statü taleplerinin gerçekleştirilmesine yönelik çalışmalarını mevcut sistem içinde gerçekleştireceklerdi. Hükümet tarafından izin verilen ilk resmi kurultay hüviyetinde olan III. Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı, 16-20 Temmuz tarihleri arasında A. Topçubaşı başkanlığında ve Yusuf Akçura sekreterliğinde N.Novgorod'da gerçekleştirildi.[131] Nisan 1906'da oluşturulan ilk Duma'ya Müslümanlar 20 milletvekili; 20 Şubat 1907'de ki ikinci Duma'ya 35 milletvekili, üçüncü Duma'ya10 milletvekili ve 15 Kasım 1912 – 16 Şubat 1917 tarihleri arası görev yapacak dördüncü Duma'ya sadece 6 milletvekili gönderilebildi. 1905 Devriminin fiilen içinde olmayan Rusya Müslümanları demokratik yollardan haklarını elde etme gayesindeydiler. Cedit çizgisinden gelen aydınlar bu dönemde "Kültürel Özerklik" taraftarıydılar ancak bu düşüncelerini siyaset sahnesinde gerçekleştirecek yeterli alt yapıdan yoksundular. Samimi duygular ve heyecanlarla kurulan birliktelik, sürecin uzamasıyla fikri ayrılıklara sebebiyet verse dahi 1917 yılına geldiğimizde siyasi bir grup oluşturabilmiştir.

1917 Şubat Devrimi artık monarşinin yıkıldığını bütün dünyaya bildiriyordu. Bu durum yüzyıllardır Çarlık Rusyası altında ezilen bütün Müslüman topluluklar için büyük bir hadiseydi. Kültürel, sosyal ve siyasal haklar Müslümanlar tarafından

[128] Bkz. (79), RORLİCH, 232.
[129] A.g.k., 234.
[130] A.g.k., 235.
[131] A.g.k., 238.

uzunca bir müddet demokratik yollarla elde edilmeye çalışılmış ancak bir sonuç alınamamış ve karamsarlığa neden olmuşken; artık yeni bir umut ışığı bütün Türk coğrafyasını aydınlatmaya başlamıştı. Lakin geçen zaman ve yaşanan deneyimler aynı Cedid çizgisinden gelen aydınları farklı kurtuluş planlarına doğru sürüklemiştir. Bu aydınlar sosyalist çizgiden liberal sağa kadar aşağı yukarı çağın bütün gruplarına dağılmışlardır. Artık İsmail Gaspıralı veya Yusuf Akçura yerine Molla Nur Vahidov, Sultan Galiyev, Zeki Velidi ve Turar Rıskulov gibi isimler yer alacaktı. Ceditçi çizgiden gelen bu aydınlar hiçbir zaman İslam'dan ve milli değerlerinden kopamadılar. Şubat Devriminin hemen arifesinde Rusya'nın dört bir yanında bölgesel birimleri olan ve Müslümanlar arasındaki irtibatı sağlamak gayesiyle Müslüman Merkez Komitesi (İSKOMUS) adlı örgüt oluşturuldu.[132]

7 Nisan 1917 tarihinde başkanlığını Molla Nur Vahidov'un yaptığı Marksizm ve Panislamizm karışımı bir ideolojiyi benimseyen Kazan Sosyalist Komitesi kuruldu.[133] Komitenin Bolşevikler ile herhangi organik bir ilişkisi olamamasına rağmen, Tatarlarla ve Müslümanlarla bir bağ kurabilmek için Bolşeviklerce destekleniyorlardı. Bolşevikler komitenin Marksizme olan bağlılığının milli hedeflerden sonra geldiğini[134] anlamasına rağmen ileriki dönemlerde de göreceğimiz bu taktik esnekliği gösteriyorlardı.

15-17 Mart 1917 tarihinde Petrograd'da yapılan toplantı sonucu Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'nin toplantıya çağrılması kararı alındı ve bu amaçla Rusya Müslümanları Geçici Merkez Bürosu kuruldu.[135] Komite 1-11 Mayıs 1917 tarihleri arasında Birinci Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'nı[136] topladı. Azade – Ayşe Rorlich'in; "*Cedid geleneklerinin en iyi olan dini ve etnik dayanışma ve birlik bayrağı altında gelişen bir siyasi olay…"*[137] olarak tanımladığı kongreye çok farklı siyasal gruplardan yaklaşık 900 delege katıldı. Yalnızca Bolşevik parti içinde yer alan bir grup Tatar bu kongreye kayıtsız kaldı ki; kanaatimizce bu gruptaki Tatarlar ileride Sultan Galiyev ve Mustafa Suphi'yi milliyetçilikle suçlayacaktır. Kongrede birlik ruhu hala canlılığını korumasına rağmen köklü ayrılıklara sebebiyet veren kararlar alınmıştır. Devlet olmanın getirdiği yasaklayıcı duvarlardan arınmış olan Pantürkist Kültürel Özerklik programı Federal Özerklik taraftarları karşısında mağlup olmuştur ve Müslüman birliği büyük bir darbe almıştır. Ancak Milli Şura teşkilatı kurularak İSKOMUS ile Müslümanlar arasındaki koordinasyonu sağlamayı amaçlamışlardır.

---

[132] Bkz. (119), DEVLETŞİN, 80.
[133] Bkz. (79), RORLİCH, 259.
[134] A.g.k., 260.
[135] Bkz. (119), DEVLETŞİN, 82.
[136] İhsan ILGAR, **Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi,** 43.
[137] Bkz. (79), RORLİCH, 261.

Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'nın ikincisi 21 Temmuz- 2 Ağustos tarihleri arasında Kazan'da yapıldı.[138] Ancak katılım az olmakla birlikte Müslümanlar arasındaki çatlakta bir bakıma görünür hale gelmiştir. Bu kongrenin özelliği İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarının topraksız özerkliklerini ilan etmeleridir.[139]

Tüm bu hadiselerin ortasında Ekim Devrimi gerçekleşti. Azade-Ayşe Rorlich bu süreci ve devrimin Türkleri içine alışını şu ifadelerle anlatıyor: "*1917'nin Şubat ve ekim ayları arasında meydana gelen olaylar, Müslümanların içindeki milliyetçi güçlerin ağırlığını ortaya çıkardı ve Bolşeviklerin taktik esneklik geleneğine uygun olarak Halk Komiserleri Sovyeti 20 Kasım 1917'de Rusya ve Doğunun Müslüman İşçilerine Çağrı teklifini kabul etti. Bu çağrının Lenin ve Stalin tarafından bizzat imzalanması, yeni hükümetin Müslüman kitlelere ulaşmaya verdiği önemi göstermektir. Müslümanlar için parlak bir gelecek vaadini devrimin geleceğiyle birleştiren çağrının mesajı doğrudandı: "**Milli hayatınızı özgürce ve engellemeksizin inşa edin. Bu sizin hakkınız. Bilin ki devrim ve organları, İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyetleri, sizin haklarınızı da Rusya'daki diğer tüm halkların haklarını da var gücüyle korumaktadır.**"*[140] Stalin ve Lenin imzası taşıyan bu beyanname 24 Kasım 1917 tarihinde[141] yayınlandı yukarıda yer alan ifadelere ek olarak diğer önemli hususlar şöyleydi; "*Rusya Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Sibirya ve Türkistan Kırgızları ve Sartları, Kafkas-ötesinin Türk ve Tatarları, Çeçenler ve Kafkas Dağlıları, sizler!... Camileri ve ibadethaneleri yıktırılmış, inanışları ve gelenekleri Çarlar ve Rusya'nın yıkıcıları tarafından boğulmuş olan sizler!... **İnanışlarınız ve gelenekleriniz, milli ve kültürel kurumlarınız bundan sonra serbesttir ve dokunulmazlık içindedir.**"*[142] Çarlık rejiminde yasal yollardan haklarını müdafaa etmeye çalışan ilerci genç Ceditçiler bunu başaramamışlardı. Lakin Bolşevikler onlara farklı bir üslupla gelin devrime katılın diyorlardı.

II. Bütün Rusya Müslümanları kongresinden alınan topraksız özerklik kararından sonra 20 Kasım 1917 – 11 Ocak 1918 tarihleri arasında Ufa'da İç Rusya ve Sibirya Müslümanları Millet Meclisi toplandı. 1917 Bolşevik Devriminin ortaya çıkardığı yeni siyasi konjonktürde daha önce Kültürel Özerlik hakkında alınan kararlar değişime uğradı ve Meclis 19 Kasım 1917'de özerk bir İdil-Ural Devleti kurulmasına yönelik projeyi ilan etti.[143]

---

[138] A.g.k., 264.
[139] A.g.k., 266.
[140] A.g.k., 267.
[141] Bkz. (76), BENNİGSEN, 126.
[142] A.g.k., 127.
[143] Bkz. (79), RORLİCH, 269.

Görüldüğü gibi Rusya Müslümanları ne 1905 ve 1917 Şubat Devrimlerinin, ne de 1917 Bolşevik Ekim Devriminin filen içinde yer almamışlardır. 16. yüzyıldan itibaren başlayan esaretten ve geri kalmışlıktan kurtuluş yolu arayan Rusya Müslümanları, Cedit çizgisindeki aydınların uğraşları sonucu, oluşan siyasi konjonktürlerden, Türk toplumu için fayda yaratma gayesi gütmüşlerdir. Bunun için okullar kurmuşlar, gazeteler çıkarmışlar, birlikler oluşturmuşlar, kongreler tertip etmişler ve en sonunda siyasi bir yapı vücuda getirebilmişlerdir ki; bu yapı da sadece amaç yönünden bir çatı olabilmiştir. Tek bir ses olmayı ise tam manasıyla başaramamışlardır.

Sonuç itibariyle bahsi geçen devrimler esasa bakıldığında Rus menşelidir. Örnek olarak Bakü petrollerin bulunmasıyla burada toplanan, Azerbaycan'da ki çok sayıdaki Müslüman işçi arasında dahi proleter bir davranış hakim değildir. Öyle ki 1905 Devrimi, Tatar-Ermeni savaşına kadar, Müslümanlar için kafirler arasından cereyan eden bir hadiseydi[144] ve 1917 Şubat Devrimi Bakü'ye geldiğinde, işçiler bunu ancak kuzeyden ithal edilen iyi bir şey olarak algıladılar.[145] Açıkça söyleyebiliriz ki, konumuzun esasını teşkil eden Mustafa Suphi, Moskova'ya geldiğinde onu karşılayanlar tıpkı kendi gibi Türkçü veya milliyetçi geçmişi olan genç burjuva aydınlarıydı. Bolşevikler içindeki Marksizme samimi inan çok az sayıda Tatar mevcuttu ve bunlarında toplumsallaşamadığından rahatlıkla söz edebiliriz.

Bolşevikler ilerde bahsedeceğimiz iç savaş yıllarında Türklere ihtiyaç duymuşlar, Komünizmle İslam arasında bağ kuran Ceditçi aydınları bünyelerinde barındırmışlardır. Ancak iç savaşın bitimiyle bu grupları tamamen tasfiye etmişlerdir. Ceditçi çizgiden gelen Molla Nur Vahidov, Sultan Galiyev ve Turar Rıskulov gibi aydınların, Bolşeviklerin arasında etkin olduğu iç savaş yıllarında Mustafa Suphi esaretten kurtularak Moskova'ya gelmiştir.

### b) Mustafa Suphi'nin Moskova'ya Gelişi ve Müslüman Komiserliği'ndeki Faaliyetleri

Ekim Devriminin cereyan etmesiyle diğer esriler gibi Mustafa Suphi de esaretten kurtulmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki; esaretten kurtuluş herkes için

---

[144] Tadeusz SWIETOCHOWSKI, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920,** Çev. Nuray Mert, 66.
[145] Ronald Grigor SUNY, **Bakü Komünü: Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf, Belge Yayınları**, Çev. Kudret Emiroğlu, 78.

aynı manada değildir. Çünkü kimse elini kolunu sallayarak esir kamplarından çıkıp gidecek durumda değildir. Çıkıp gitse dahi memleketlerine dönecek imkan veya paraya sahip değildirler. Öyle anlaşılıyor ki Mustafa Suphi Ural'a sürüldüğünde, buradaki Kazanlı Türk aydınlarla temasa geçmiş ve Kazanlı zenginlerden yardım görmekle yine burada "Bolşevik" partisine girmiştir.[146] Ancak Mustafa Suphi 1918 yılının Şubat sonu yahut Mart ayı başlarında Moskova'ya gelmiştir.[147]

Mustafa Suphi'nin, başında Stalin'in bulunduğu "Milletler Komiserliği" nin bir şubesi olan Müslüman Komiserliği'ne ilk gelişini, orda onu karşılayan Şerif Manatof'dan öğrenmekteyiz. Manatof, *"...Mustafa Suphi'nin 33–35 yaşlarında uzunca boylu, gözlük takmış esmerce biri olduğunu..."*[148] ve Ethem Bülbüloviç adlı bir şahısla kendilerine müracaat ettiğini aktarmıştır. Devamında ise, Suphi'nin *İslam Komiserliği* bünyesinde bir Türk Şubesi oluşturmak ve gazete çıkartmak amacında olduğunu; komiserliğin bu konu hakkında ne düşündüğünü öğrenmek istediğini belirtmiştir. Manatov bundan sonra gerçekleşen süreci ise şu şekilde anlatmaktadır:

"*...Vahyidof ile karşı karşıya geldiler. O da tasvip etti. Suphi ile birlikte birkaç defa Stalin Yoldaş'ın nezdine giderek Türkçe gazete neşretme meselesini müzakere ettik. Az zaman sonra "Yeni Dünya" intişara başladı.*

*Türk dilinde ilk defa komünist gazetesi şu tarikle Moskova'da vücuda getirildi.*

*İslam Komiseri ve Yoldaş Stalin yalnız Suphi'yi tanıyor ve ona emniyet ediyorlardı. Bu sebepten Türk Şubesi ve Yeni Dünya hep Suphi'nin şahsına emniyet ve itimaddan dolayı vücuda gelmiş ve onun şahsı ile kaimdi. Zaten bunda ruh veren yalnız o idi. Kendisinin ilmi, kuvvei nutkiyesi ve kalemi pek yüksek olduğu gibi, faaliyeti, ciddiyeti, azmi ve inkılapçılığı ile diğer arkadaşlarından temayüz ediyordu."*[149]

---

146 Bkz. (57), KURAT, 431.
147 Şerif MANATOF, **Mustafa Suphi Beş Sene Evvel Moskova'da, "28-29 Ocak 1921'i Unutma Mustafa Suphi ve Yoldaşları,** İnfo-Türk Ajansı, 25.
148 A.g.k., 25.
149 A.g.k., 26.

Mustafa Suphi, 1918 yılı başlarından, Türkistan'a hareket ettiği 1920 yılına kadar ki dönemde, Moskova, Kırım ve Kazan'da aktif görev alarak faaliyetlerine devam etmiş ve fikirlerini hayata geçirebileceği siyasi yapıyı vücuda getirebilmek için teşkilatlanmıştır. Mustafa Suphi'nin birincil gayreti Rusya'da mevcut olan Türk esirlerden komünist bir teşkilat oluşturmaktır. İkincil amacı ise 1919 yılının başından itibaren Türkiye'ye gönderdiği güvendiği kişiler vasıtasıyla, kendi sosyalist örgütüne bir taban oluşturmaktır. Bu kısımda Mustafa Suphi'nin iki yıl boyunca Müslüman Komiserliği içindeki faaliyetlerine değinerek, diğer Müslüman Bolşevikler ile olan çalışmalarına ağırlık vereceğiz. Türkiye'ye yönelik faaliyetlerine ise bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde değineceğiz.

2 Nisan 1918'de Merkez Komiserliği Rusya'da bulunan milliyetçi basına karşı harekete geçti ve Bolşevik olmayan bütün yayın organlarının faaliyetine son verdi.[150] Daha sonra ayrı bir başlık altında değerlendireceğimiz "Yeni Dünya" gazetesi, Rusya'daki milliyetçi basının susturulmasının hemen akabinde yayım hayatına başlamıştır. Özellikle esir kamplarında ikamesi olmayan bir gazete hüviyetindedir ki; Osmanlı elçisi Galip Kemali Bey *İl* gazetesinin Vahidov tarafından bu gerekçeyle kapattırılarak yerine *Yeni Dünya* gazetesinin yayımlandığını aktarmıştır.[151] Bu gazetelerin kapatılması ile alakalı Sultan Galiyev, Molla Nur Vahidov'un Panislamist olduğu iddialarına yanıt verirken şu ifadeleri kullanıyor; "*Ama bu "Panislamist" bu sırada, Rusya'nın Müslüman proletaryasının örgütlenmesinden hiç bahsetmeksizin, içteki karşıdevrimle savaş için Müslüman Kızıl Ordu birliklerini örgütlüyor, İç Rusya'daki bütün Müslüman örgütlerini ve Müslüman Milli Meclisi'ni tasfiye ediyor, Türk savaş esirleri arasında sosyalizm propagandası yapıyor…"*[152]

Stalin'in muvafakatiyle Osmanlı Türkçesi'nde yayınlanacak olan *Yeni Dünya*'nın ilk sayısı 27 Nisan 1918 tarihinde Moskova'da çıktı.[153] Mustafa Suphi nereye giderse gazetesini de beraberinde götürdü. İleride ayrıntılarıyla değineceğimiz

[150] Bkz. (76), BENNİGSEN, 133.
[151] Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU, **30 Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü Cildi,** 38.
[152] Özgür ERDEM, **Sultan Galiyev Bütün Eserleri,** 152.
[153] Bkz. (63), TUNÇAY, 15.

*Yeni Dünya* gazetesinde, hala savaş devam etmesine rağmen İttihat ve Terakki'yi ağır bir şekilde eleştiren yazıların yer almasından dolayı, 22 Mayıs 1918'de Osmanlı Büyükelçisi Galip Kemali Bey, Bolşevik yönetimine nota verdi.[154]

*Yeni Dünya* gazetesi yayımlanana kadar Türk esirlerinin eline geçen Türkçe gazeteler şunlardı; Kardaş Kömeği, Açık Söz, Şimal Yağı (Petrograd), Basiret (Bakü), Tercüman, Işık (Bahçesaray – Kırım), Meşveret (Kazan), Kuyaş (Kazan), Kurultay (Kazan), Yulduz (Kazan), Vakit (Orenburg), İl (Moskova).[155] Bu gazetelerin tamamı ağız birliği etmişçesine Rusya Müslümanlarını, Türk esirlere yardıma çağırıyordu.[156] Bunların yanında esir kamplarında Türk subaylar tarafından Vavelya gibi sosyal ve kültürel faaliyetlerle alakalı dergi 10 Aralık 1915'ten 1 Mart 1918'e kadar 101 sayı olarak Rusya'da Krasnoyarsk kampında[157] ve turan gibi kavramların işlendiği "*Niyet"* gazetesi de Vetluga kasabasında çıkarılmıştır.[158] Cemil Kutlu'nun "*I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülme Faaliyetleri"* adlı doktora tezinde ayrıntılı olarak bahsettiği bu dönem ile alakalı, Bolşevikler esir kamplarında yoğun bir propaganda faaliyetinde bulunmuşlardır. Lakin esir askerlerin anılarında bahsettiğine bakılırsa bu propaganda faaliyeti başarısız olmuştur. Türk askeri Bolşeviklere itimat etmemişlerdir. Az sayıda asker Kızıl Ordu saflarına katılmıştır. Bunlardan birçoğu da memleketlerine dönmek gayesinde olan ve ideolojik bir kaygı taşımayan askerlerdir.[159]

İç savaş yıllarında kilit rol oynayan Çek lejyonerlerin sayısı 45 bin kadarken; bu dönem de Rusya'da toplam 50-60 bin civarı esir Türk askeri bulunmaktadır.[160] Bu durum Mustafa Suphi'nin "*Yeni Dünya*" gazetesinin propaganda faaliyetinin, Rus yöneticiler açısından niçin bu kadar önemli olduğunu bizce açıklayıcı niteliktedir. Lakin tüm bu faaliyetlere rağmen Türk askerlerinden *Kızıl Orduya* çok sınırlı bir

---

[154] Bkz. (16), ASLAN, 35
[155] Cemil KUTLU, **I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülme Faaliyetleri,** 196.
[156] Yusuf AKÇURA, **Birinci Dünya Savaşı Sonrası Rusya'da Esaret Yılları,** Yay. Haz. ve Sad. Mehmet Karataş, 43.
[157] Bkz. (155), KUTLU, 197.
[158] A.g.k., 201.
[159] Bkz. (57), KURAT, 457.
[160] A.g.k., 457.

katılım olmuştur.[161] Bu hususa daha sonra Türkiye Komünist Teşkilatları'nın I. Kurultayı'nda Suphi'nin konuşmasında değineceğiz.

*Yeni Dünya* gazetesinin 1. ve 2. sayısında İttihat ve Terakki aleyhine yer alan yazılarından dolayı Osmanlı büyükelçisi Galip Kemali Bey öncelikle Mustafa Suphi ile görüşme yoluna gitmiş ardından Sovyet yönetimine başvurmuştur. Galip Kemali Bey anılarında bu süreci şöyle anlatıyor:

"*Brest ahidnamesi mucibince iki devlet birbirleri aleyhinde kendi topraklarında neşriyatta bulunulmasına mani olmayı taahhüd etmiş bulunduklarından bu hükmün infazına Hariciye Komiserliği davet etmeden evvel, bu yolunu şaşırmış bulunan zavallıya akıl, mantık ve milli duygu hududu içine almağa teşebbüs etmeyi bir vicdan borcu bildim. Refakatımda ikinci katiplik vazifesini gören, Babanzade Zihni Paşanın küçük oğlu, Şükrü Beyi (Paris'te hukuk tahsili yaparken bu Suphi'de aynı mektepte tahsilde bulunmakla aralarında iyi bir arkadaşlık rabıtası bulunduğunu öğrendiğimden) Suphi ile görüşüp saptığı yanlış yoldan dönmeye ve hakiki bir münevver Türk gencine yakışan tarzda çalışmaya sevkettirmek istedim. Şükrü Bey gitti, Suphi'yi buldu ve uzun boylu konuştu. Artık gözleri bir taraftan hissi intikam diğer taraftan da tama ve ihtiras hırsıyla bulanmış olan Suphi bu alicenabane ve merdane hareketimizi takdir etmeyerek yine hezeyanlarında devam ettiğinden Çiçerinle bir mülakatımda ahdi mecburiyete istinaden şikayette bulunmuş ve gazetesini kapattırmıştım. Bir müddet sonra gazete yine çıkmaya başladı ve fakat artık aleyhimizde o ateşin makaleler görülmez oldu idi.*"[162]

Mustafa Suphi'nin 16 Mayıs 1918 tarihli "*Yeni Dünya*" gazetesinin 2. sayısında[163] da eleştirilerine devam etmesi sebebiyle; 22 Mayıs 1918'de Galip Kemali Bey Brest-Litowsk Antlaşmasının ikinci maddesinin ihlal edildiği gerekçesiyle, Sovyet Hükümeti Harici İşler Komiseri Çiçerin'e bir nota vererek "*Yeni Dünya*" gazetesinin İttihat ve Terakki yönetimi aleyhinde yaptığı yayınların

[161] Bkz. (16), ASLAN, 45.
[162] Bkz. (150), SÖYLEMEZOĞLU, 39.
[163] Bkz. (63), TUNÇAY, 26.

durdurulmasını talep etti.[164] Ancak Çiçerin bu durumun basın hürriyeti kapsamına gireceğini gerekçe göstererek, bu talebi reddetti. "*Yeni Dünya*" gazetesinin 30 Mayıs 1918 tarihli üçüncü sayısında, Mustafa Suphi tarafından *"Osmanlı Sefirinin Notasına Cevap"* başlıklı ve aynı eleştirel üslupta bir yazı yer aldı.[165] Bu yazı sebebiyle Galip Kemali Bey 3 Haziran 1918'de Çiçerin'e yeni bir nota vermiştir.[166] Lakin 15 Haziran 1918 tarihli "*Yeni Dünya*" gazetesinde Osmanlı Elçiliğinin bu faaliyetlerine de cevap verilmekle, gazetenin bir dahaki sayısı 33 gün sonra 18 Temmuz 1918'de çıkmıştır.[167]

Yukarı da aynen aktardığımız gibi; Galip Kemali Bey anılarında bu durumun kendisinden kaynaklandığını ve gazeteyi kapattırdığını, ancak bir müddet sonra tekrar yayıma başladığını; lakin eski muhalefetin görülmediğini belirtmiştir.[168] Akdes Nimet Kurat'da bu olayla alakalı Çiçerin'in Mustafa Suphi'yi uyardığını yazmıştır.[169] Mustafa Suphi daha sonra *Birinci Müslüman Komünistleri Kurultayı*'nda bu iddiaları doğrulayacak mahiyette bir konuşma yapmıştır.[170] Sonuç olarak Mustafa Suphi'nin 17-20 Haziran 1918 tarihlerinde toplanan "*Müslüman Sosyalistleri Kurultayı*"na[171] katılmak maksadıyla Kazan'da bulunması gazetenin faaliyetine ara vermesine etki etmiştir.[172]

Mustafa Suphi Kazan'da gerçekleştirilen bu kurultayda Türk esirleri ile görüşmüş ve 18 Haziran 1918 tarihinde Varşova Otelinde gerçekleştirilen toplantıda[173] Türk Sosyalistleri Konferansının gerçekleştirilmesi kararı alınmıştır. 22-25 Temmuz 1918 tarihinde kararlaştırılan bu konferans Moskova'da gerçekleştirilmiştir.[174]

---

[164] Bkz. (16), ASLAN, 35.
[165] Bkz. (63), TUNÇAY, 45.
[166] Bkz. (16), ASLAN, 38.
[167]Bkz. (63), TUNÇAY, 57-68.
[168] Bkz. (150), SÖYLEMEZOĞLU, 39.
[169] Bkz. (57), KURAT, 439.
[170] Bkz. (63), TUNÇAY, 155.
[171] Bkz. (3), FEYİZOĞLU, 42.
[172] Bkz. (63), TUNÇAY, 155.
[173] Bkz. (16), ASLAN, 50
[174] Bkz. (63), TUNÇAY, 92.

Varşova Otelinde gerçekleştiren toplantıda, Rus İnkılabına bilfiil katılmak maksadıyla bir Türk Kızıl Alayı'nın teşkil edilmesi çalışmalarına başlanmıştır.[175] Daha sonra bölüğün kurulması hususunda görevlendirilen Cevdet Ali, Kızıl Ordunun Kazan Bölgesi Komutanı ile irtibat kurmuş, onun kabul ve onayıyla, Müslüman Sosyalist Alayı Kumandanı Alimov'un yardımıyla Tatar-Başkırt Bataltonunun Üçüncü Rotası (Bölüğü) adıyla bir Türk Bölüğü teşkil etmiştir.[176] 22 Temmuz tarihindeki Türk Sosyalistleri Konferansında ise Türk Kızıl Bölüğü'nün kuruluşu gerçekleşmiştir.[177] Bu bölük 5 Ağustos'ta Çeklerin Kazan'a yapmış olduğu saldırılar karşısında bilfiil çarpışmıştır.[178] 25 Eylül 1918 tarihinde Kazan'da gerçekleştirilen toplantıda ise; Kazan çevresinde bulunan Türk esirler arasında daha etkili çalışılarak Türk Kızıl Bölüğü'nün kuvvetlendirilmesi kararlaştırılmış ve bölüğün komiseri olarak Mustafa Suphi seçilmiştir.[179] 26 Eylülde Türk Sosyalist Komünistleri Kazan Şubesi Osman Hattatzade başkanlığında örgütlenmiştir.[180]

Bu dönemde farklı kesimlerden Mustafa Suphi ve *Yeni Dünya* gazetesi aleyhine karşı propaganda yapılmaktaydı. Bunlardan birine Mustafa Suphi, *Yeni Dünya* gazetesinin beşinci sayısında "*Kuyaş Gazetesine Cevap. Türkiye'de İşler*" başlığıyla yer alan yazısıyla cevap vermiştir. Mustafa Suphi kendi hikayesini anlattığı yazısından; geçmişine yönelik herhangi bir pişmanlık içinde olmadığını anlamaktayız. Mustafa Suphi'nin bir sosyalist olarak kendini tanımlaması açsından bizce önemli olan, altı başlık olarak tanzim ettiği yazısında ilk olarak, "*Bütün Müslüman, Türk ve Tatar aleminin dini ve mukaddesatı ile onayan bu adam hangi din ve milliyettendir?*" sorusunu cevaplamaktadır. Mustafa Suphi kendini kendi üslubuyla şu şekilde tanıtmıştır:

*" (Yeni Dünya) Rusya'da Müslüman Sosyalistleri Merkez Komitesinin naşir-i efkarı bir gazete ben ise Türklerin cihangirlik siyasetine eskiden beri muhalif, Müslüman alemine mensup, Türk Milletlerinin kendi asgari muhitlerinde azami*

---

[175] Bkz. (16), ASLAN, 62.
[176] A.g.k., 62-63.
[177]Bkz. (63), TUNÇAY, 157.
[178] A.g.k., 157.
[179] Bkz. (16), ASLAN, 63.
[180] Bkz. (13), ERDEM, 62. - Bkz. (63), TUNÇAY, 88.

*faaliyet-i medeniyyelerine taraftar, iktisat aleminde ise sosyalist bir yazıcıyım. Şimdi, şu şartlar dairesinde benden nasıl bir akıl ve ne mahiyette bir mantık ile cihangirlik davasına müzaheret talep edilebilir?*[181]

Mustafa Suphi yazısının devamında ise, Rus ordusunun çekilmesi üzerine Türk ordusunun Kafkaslar'da süren ilerleyişinin büyük bir felaketle sonuçlanacağına inanmaktadır. Mustafa Suphi, daha önce Ruslara kaybedilen toprakların yani Trabzon, Erzurum, Van ile daha önce elden çıkan Kars, Ardahan, Batum'un alınması yeterlidir. Bu süreçte öncelikle Doğu sınırının güven alınmasından istifade edilerek, geri alınan toprakların Anadolu ile bağını sağlayarak kuvvetlendirmek olduğunu savunmuştur. Mustafa Suphi, bir taraftan Avrupa devletlerinin bir birlerini boğazlaması devam ederken, diğer taraftan Çarlık Rusya'nın yere serilmesini fırsat bilip Anadolu'nun yollarının, demiryollarının tamamlanması ve bütün kuvvetin Anadolu'nun doğusunun ve batısının birleştirilmesine harcanmasını istemektedir. Mustafa Suphi'ye göre Türk ordusunun Asya'nın içlerine doğru sürülmesi zaten biçare olmuş halkı büsbütün mahvedecektir. Mustafa Suphi, İttihatçıların bu emperyal düşüncelerinden dolayı muhalefet ettiğini söylemektedir. Mustafa Suphi ayrıca, emperyalist Çarlık rejiminin iç savaşı kazanması ve Rusya'da hakim olmasıyla tekrar Kafkaslara inecek güçte olduğunu savunmaktadır.[182] Mustafa Suphi yazısının bu kısmında üstü kapalı olsa da, Kafkaslar'daki Türk hakimiyetinin başarısının Bolşeviklerin iç savaştan galip çıkmasıyla sağlanacağını söylemektedir. Böylece de kendisinin komünist partisi içinde olmasını da açıklamaktadır. Mustafa Suphi mensubu Türk ve Müslüman ahaliye ne şekilde hizmet ettiğini de şu sözleriyle açıklıyor:

*"İşte Yeni Dünya'da neşr olunan fikirlerin esas ve esbabı: Bundan başka, işte size sıra sıra makaleler, Cenuptaki Türkler, Eski ve Yeni Rusya – Türk ve Müslüman Memleketleri, Rusya İnkılabında Müslümanlar (Yeni Dünya, numara: 1))Uluğ Türkistan Cumhuriyeti, Tehlike Karşısında İntihar, Şimal Türklerinin Muhtariyeti hakkında makaleler (Yeni Dünya, numara:2) Hindistan Seferi, Bakü Faciaları (Yeni*

---

[181] Bkz.(63), TUNÇAY, 73.
[182] A.g.k., 73.

*Dünya, numara: 3-4) Bu aciz muharririn kaleminden çıkan bütün bu yazılar, hatta yalnız vatanım olan Türkiye'nin değil, Müslüman dünyasındaki mahkum ve mazlum milletlerin medeniyet ve saadetleri namına figan ve feryat ediyor.*

*Bu Fransız, İngiliz, Alman demeksizin, Nikolay, Vilhem veya bizim Osmanlı Saltanatının naibleri – Enver, Talat Paşaları ayırmaksızın, mazlum halklara eziyet ve cefa eden bütün hükümet ve hükümdarlara karşı açılmış bir hakk-ı adalet davası…"*[183]

Yazının devamında daha önce ki bölümlerde değindiğimiz "Mahmut Şevket Paşa suikastı" olayı ve akabinde cereyan eden olaylardan bahsedilmiştir. İttihat ve Terakkiyi eleştirerek yazısına devam eden Mustafa Suphi; sosyalizmin Türkiye'de tatbik edilebilirliğinin imkansız olduğu iddiasını ise kabul etmemiş ve uzun uzun Türkiye'deki işçi ve kapitalin varlığını ispatlamaya çalışmıştır. Bunu inkar edenleri ise hükümetlere kuyruk olmakla suçlamıştır.[184]

Mustafa Suphi yazısının son kısmında hakkında çıkan iddialara yanıt vermeye devam ederken Türkiye'de başlayan ve Moskova'da devam eden mücadelesini şu şekilde özetlemiştir:

"*Biz ölüme mahkuma değil, fakat Kanun-i Esasinin sarahatine karşı idareten neyf olunduğumuz Sinop'tan kurtulup Rusya'ya geldikten sonra üç yıl esir kardaşlarımızın içinde çalıştık. Milletimize faydalı oldukça kalbimizin derinliklerinde büyük teselliler, şadlıklar hissettik.*

*Şimdi de (Yeni Dünya)'yı çıkarırken daha az çalışmıyoruz. Türkiye'ye ve bütün Türk milletlerine ve bütün beşeriyete eskiden daha az faydalı olmaya çalışmıyoruz. Hakikati söyleyerek mazlum halklarımız namına hayat ve hürriyet talep ediyoruz. Sesimizi Türkiye'ye de, Rusya'ya da, bütün dünyaya da işittirmek üzerinde yükseltiyoruz, Türklere zalim ve hunhar millet diyenlere karşı milletin*

---

[183] A.g.k., 74.
[184] A.g.k., 76.

*mazlum ve masum olduğunu söyleyerek zalim olanları ise kalemimizle gösteriyoruz…”*[185]

Görüldüğü gibi Mustafa Suphi'nin Moskova günleri hızlı başlamıştır. Altı ay gibi kısa bir süre de teşkilatlanmaya başlamış, 1920'de kurulacak Komünist Partisi'nin harici bürosunun nüvesi olan Türk Sosyalist grubunu oluşturmuş[186] ve mevcudu az olsa da bir Türk Kızıl Bölüğü vücuda getirmiştir. Tüm bunların sonucu olarak da dikkatleri üstüne çeken, tanınmış bir komünist hüviyetine bürünmüştür.

Mustafa Suphi, Türk Sosyalistleri konferansından sonra Birinci Bütün Rusya Müslüman Komünistleri Kurultayı'na delege seçilmiştir. Kurultayın toplanma zamanı oldukça kritiktir. Çünkü iç savaş devam etmekle beraber Kazan'daki mücadele yaklaşık bir yıldır sürmektedir. Müslüman Komünistler oldukça sancılı bir dönemdedir. Bununla birlikte gerçekleşen şu hadise oldukça önemlidir; Merkezi Müslüman Komiserliği'nin önde gelen isimlerinden Molla Nur Vahidov Kazan'ın “Çek” lejyonerleri ile “Beyaz” kuvvetler tarafından taarruza uğraması sebebiyle; Moskova'da kurulan bir Tatar Alayı ile Kazan'a gider. 6 Ağustos 1918 tarihinde Çekler tarafından tutuklanır ve 19 Ağustos 1918'de idam edilir. Bu olay Sultan Galiyev'i yalnızlaştırma ve marjinalleştirme politikasının ilk eylemi olması açısından önemlidir. Troçki “Stalin'in kurtarılması mümkün olduğu halde Vahidov'u, Kazan'a bile bile gönderdiğini; Çeklerin elinden kurtarılması mümkün olduğu halde Stalin'in bunu önemsemediğini”[187] belirtmiştir. Vahidov'un ortadan kaldırılması sonrasında, Mustafa Suphi'nin parti içinde ki gayreti, Sultan Galiyev için daha da anlamlı olmuştur. Ancak Sultan Galiyev'in özerk bir komünist partisi düşüncesi ağır bir darbe almıştır ve Kasım ayında ki, *Müslüman Komünistleri Kurultayı'nda* Mustafa Suphi ile birlikte milliyetçi sapma içinde olmakla suçlanmışlardır.[188]

Mustafa Suphi'nin hem Osmanlı Büyükelçiliği'nin baskısı, hem şahsına yapılan kara propagandalar, hem de iç savaşın zorluklarıyla uğraştığı bu dönemi

---

[185] A.g.k., 77.
[186] Mahmut İhsan ÖZGEN, **TKP ve Organize Gençlik Hareketleri,** 41.
[187] Erol KAYMAK **,** ***Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonali,*** 23.
[188] Bkz. (13), ERDEM, 89.

Sultan Galiyev "Mustafa Suphi ve Çalışmaları" adlı makalesinde tüm detaylarıyla anlatmıştır. Buna göre, Mustafa Suphi'nin Bolşeviklerle birlikte çalışması *Müslüman milliyetçi entelijansiya ve sosyal uzlaşmacıların* büyük nefretine sebep olmuştur. Sultan Galiyev devamında bir Türk profesörünün Bolşeviklerle çalışmasını Tatar milliyetçilerinin anlayamadığını ve Mustafa Suphi'nin para karşılığı bu işlerle uğraştığı söylentilerini yaydıklarını aktarırken; tüm bunlara rağmen Suphi'nin milli şovenizmin darbesine karşı kahramanca savaştığını, *Merkezi Müslüman İşleri Komiserliği* bünyesinde *uluslar arası propagandalar* kurup yönettiğini, çok kısa bir süre içinde Türk savaş esirleri arasında propaganda yapmak için *Yeni Dünya* gazetesini yayınlamaya başladığını belirtmiştir. Sultan Galiyev, Mustafa Suphi'nin yaşadığı zorlukları ise şu şekilde ifade etmiştir:

"*Uzun zaman güvensizlik ve kuşkulu yaklaşımlar atmosferinde çalışmak zorunda kalmıştır. Ve bu onu korkunç biçimde yormuştur. Dahası dış koşullar da, onu şahsen tanıyan ve onunla birlikte çalışan nerdeyse tüm yoldaşlarının cepheye gitmesi, Müslüman İşleri Komiseri Molla Nur Vahidov'un da Kazan'da Çekoslovaklar tarafından yakalanıp vurulması şeklinde gelişmiştir. Bu sırada Suphi yoldaş Çekoslovaklar tarafından yıkılan Müslüman proleter örgütlerinin yeniden kurulması ve Volga ve Ural Müslümanları arasında karşı devrimcilikle savaş için Olağanüstü Komisyon üyeliğine getirildi, ama belirtilen nedenlerle ilk dönemde Stalin yoldaşın gelişine dek çalışmaya katılamadı…*"[189]

Sultan Galiyev ve çevresindeki Müslüman komünistler için çok zor bir dönemde; 5 Kasım 1918'de "*I. Müslüman Komünistleri Kurultayı*" Moskova'da toplandı ve altı gün devam etti.[190] 42 delegenin katıldığı ve başkanlığına Sultan Galiyev, Yalimov ve Yarallin'in seçildiği kurultaya Türk Sosyalist teşkilatı beş delegeyle katılmıştır.[191] Kurultayda Rusya'daki Müslüman Komünistlerin durumu, Müslüman Komisariyatı Teşkilatı, Müslüman Komünistlerinin Doğu'da

---

[189] Bkz. (151), ERDEM, 394-396.
[190] Bkz. (3) FEYİZOĞLU, 44
[191] Bkz. (63), TUNÇAY, 154-155.

uygulayacağı taktikler konuları görüşülerek karara bağlanmış[192] ve Merkez Bürosu seçimi yapılmıştı. Seçim sonucunda Merkez Büro azalığına, rey hakkına sahip olarak, Sultan Galiyev, Yalimov, Yakubov ve Serdarov seçilmişlerdir.[193]

Sultan Galiyev için olduğu kadar, Mustafa Suphi içinde kurultay oldukça hareketli geçmiştir. "*Müslüman Komünistleri Kurultayı*" münasebetiyle 5 Kasım'da Moskova'da tertiplenen büyük mitingde her milletin proleteryat liderleri tarafından konuşmalar yapılırken; Türkiye adına Mustafa Suphi konuşmuştur.[194] Kurultay başladıktan sonra da, Mustafa Suphi kurultayın açılış konuşmalarında söz alarak şu konuşmayı yapmıştır:

"*Sizi Türk Komünistleri namına tebrik için söz alıyorum, dünyanın talih-i mukadderini tebdil edecek olan büyük inkılabın merkezi Moskova'da adalet, hak ve hürriyet namına Türk fukarasını temsil etmek ne büyük bahtiyarlık... O Türk fukarası, ki paşa ve padişahlarının asırlardan beri devam eden vahşet ve cinayetleri altında eziliyor; o Türk fukarası ki, Avrupa'nın her türlü siyasi ihtiraslarına kan döküyor; Avrupa'nın vahşi ve muhteris dişleri arasında çiğneniyor, eziliyor, mahvediliyor; ve fakat aynı zamanda şu yalancı medeniyet dünyası tarafından yine (barbar) namıyla yad olunuyor...*"[195]

Mustafa Suphi konuşmasının devamında Türkiye'de de diğer ülkelerde olduğu gibi barbarlar ve insan katilleri bulunduğunu, bunlarında padişah ve paşalardan oluştuğunu ifade etmiştir. Bu sebepten Türk işçilerinin temsilcilerinin öncelikli amacı kendi barbar paşalarını ezmektir. Mustafa Suphi daha sonra ise, Türkiye'de bir ihtilal olma ihtimali hakkında ise şu sözleri sarf ediyor:

*"Bütün dünyadaki fukara sınıfın saadeti namına harikalar gösteren Rus, Rusya'daki inkılap kahramanları bilsinler ki Cenubun feyyaz ikliminde de aynı emel,*

[192] Bkz. (16), ASLAN, 64.
[193] Bkz. (63), TUNÇAY, 160.
[194] Bkz. (13), ERDEM, 96.
[195] Bkz. (63), TUNÇAY, 154.

*aynı ideal için nefsini fedadan çekinmeyen Türk yoldaşlar var, ve emin olsunlar ki* ***Cenupta ihtilalin patlak vermesi bir "ateş" emrine bakıyor."***[196]

Mustafa Suphi devamında *Müslüman Komünistleri Kurultayı'*nın çok büyük bir öneme haiz olduğunu belirtmiştir. Buna gerekçe olarak da bütün Avrupa'nın bütün Müslüman memleketlerini birer çiftlik, birer esir sürüsü olarak paylaşma arzusunda olmalarına rağmen, kendilerinin Rusya'da içtimai inkılabın gerçekleşmesine çalışmalarını göstermiştir. Mustafa Suphi buradan hareketle de, Moskova'daki *Müslüman Komünistleri Kurultayı*, Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika'nın çekindiği vaka olduğunu iddia etmiştir. Mustafa Suphi bu düşüncelerini aktardıktan sonra konuşmasını şu şekilde sonlandırmıştır:

*"Onun için yoldaşlar, biz karalarımızda metin, azimkar kararlarımızı icrada tereddütsüz, cesur olacağımıza şimdiden birbirimize söz vermeliyiz, ve bu arada nazariyatçı, ütopist sosyalistler halinde değil,* ***bütün manasıyla ihtilalci, icracı bir heyet halinde hareket etmeliyiz.***

*Dünya inkılabı mühim bir devir geçiriyor; bizim kurultay nazariyattan ziyade fiiliyata ehemmiyet vermeli. Buradan çıkacak son karar bir nazariye mahiyetinde değil, belki her an patlamaya ve Avrupa'nın taç ve tahtını başna devirmeye müheyya, azim bir şarapnel mehabetinde olmalıdır…"*[197]

Kurultayda ortaya çıkan bir diğer problem de; Türk Sosyalist teşkilatının kurultaya kabul edilmek istenmemesi ve Mustafa Suphi'nin şovenist bir milliyetçi olmakla suçlanmasıdır. Kazan vekilleri; Türk sosyalist teşkilatının ayrı bir teşkilat ve kendilerine ait bir siyaseti ile yöneticilerinin "sosyal şovenist" olduğunu iddia

[196] A.g.k., 154.
[197] Bkz. (63), TUNÇAY, 155.

ederek, kurultaya kabul edilmemelerini savunmuşlardır.[198] Bunun üzerine Mustafa Suphi söz alarak şu konuşmayı yapmıştır:

"*Yarım saatten beri Türk-Sosyal Komünistleri hakkında açılan bahse bir türlü netice verilemiyor, kimi bu teşkilat halis komünist teşkilatı değil diyor, bir diğeri ise Türk sosyalistlerinin sosyal şovenistler olduğu haber verildiğini söylüyor. Biz hakkımızda açılan bu bahsi büyük bir fırsat, fikrimizi, vicdanımızı ilan için ele geçmez bir nimet olarak telakki ediyoruz, çünkü şimdiye kadar Türk Sosyal Komünistlerine karşı, fakat onların aleyhinde bir çok entrikalar çevrildi ve şu Rusya İnkılab-ı azimi içinde türemiş olan bir avuç Türk ihtilalcilerinin işte muvaffak olamamaları için çok çalışıldı; ancak bu sözler, bu entrikalar matbuat sayfalarına bile çıkarılamadı. Kulaktan kulağa naklolunan iftiralar, koldan kola gizlice verilen jurnaller mahiyetinde deveran etti durdu. Şimdi de Müslüman Komünistlerinin Birinci Kurultayında karışık, müphem bir iki sözle fikirler bulandırılmak isteniyor, yoldaşlar biz buna müsaade etmeyeceğiz ve şu hitabet minberinin üstünden o hain, müfteri, alçak entrikalara cevabımızı verip Türk inkılapçıları etrafında oynanmak istenilen cinayetin o hilekar perdelerini yırtıp atacağız, o vakit siz yoldaşlar, yalnız Türk sosyalistlerini değil, belki, Rusya inkılabı mukadderatını alakadar eden bu işin derece-i fecaatini anlamış olacaksınız…"*[199]

Mustafa Suphi, konuşmasının devamında *Yeni Dünya* gazetesinin kuruluş serüvenini anlatarak; Osmanlı büyükelçisinin yapmış olduğu baskıdan bahsetmiştir. Hakkında çıkan "sosyal şovenist" iddialarına ise şu şekilde cevap vermiştir: "*Şimdi bir de jurnal (danos) var; Moskova baylarının dostu (İzvesnev komünist) Ahmedef İbdeş Araklı haber veriyor ki, Mustafa Suphi (sosyal şovenisttir);* ***yoldaşlar, ben Cenubun feyyaz bir Türk Ocağında ihtimal ki bir şovenist olarak doğdum; Avrupalıların, Avrupa kapitalinin zulüm ve zılamı altında (şovenist) olmayan bir Türk de bulamazsınız; fakat bu taassup, bu şovenizm bende Avrupa zulmüne, Avrupa kapitaline karşı…*** *Yoksa Rusya muhit-i inkılabında tecelli eden o ulvi*

[198] A.g.k., 155.
[199] A.g.k., 155.

*kardaşlığa bir aziv olmaktan başka bir sözüm veya bir hareketim yoktur; fikirlerim, yazılarım, sözlerim buna şahit, ben bunları her vakit müdafaaya hazırım…”*[200]

Görüleceği üzere Mustafa Suphi'de Sultan Galiyev, Vahidov, Rıskulov ve diğer önde gelen Müslüman Komünistler gibi milliyetçi olmakla suçlanmıştır. Lakin mücadeleye devam etmiştir. Aslında bu durum Mustafa Suphi'nin özelinden ziyade Vahidofçu olarak adlandırılan Sultan Galiyev ve ekibine yapılmış bir hareketti. Ancak 1918 Kasımı'nda Müslüman Komünistler bu mücadeleden galip çıkmıştır. Lakin Müslüman Komiserliği'nin yetiksi kısıtlanarak Rusya Komünist Partisi'nin bir birimi haline getirilmesini engelleyememişlerdir.[201]

Değinmemiz gereken bir diğer hususta; Mustafa Suphi açısından büyük önem arz eden *İlmi Heyet* çalışmalarıdır. Mustafa Suphi, aynı zamanda bir üniversite hocası kimliği taşıması ve Türk diline hakim olması dolayısıyla *İlmi Heyet* içersinde yer almıştır.[202] 1918 yılının Mayıs ayında toplanan "Üçüncü Bütün Rusya Müslüman Öğretmenleri Kurultayı"nda; Müslümanlar arasında eğitim-öğretim yayma, farklı derecelerdeki okullarda okuma ve okutma işlerinin nazari tarafını hazırlama, ona dünyadaki meslek okulları için kitaplar ve rehberler temin etmek, genel eğitim-öğretim ve medeniyeti yükseltip Müslüman proletaryatını sosyal hayata hazırlama yolunda çalışmak için; Müslüman Merkez Komiserliği'nin yönlendirmesiyle *İlmi Heyet* teşkiline karar verilmiştir.[203] *İlmi Heyet* çalışmalarının amacı; Rusya Müslümanları arasında sosyalizm ve iş esaslarının yerleşmesine çalışma ve bu esasların yerleşmesi için, Rusya Müslümanlarını medeni yönden hazırlamak olarak özetlenmiştir.[204] Dikkati çeken bir diğer hususta; *İlmi Heyet* içinde oluşturulan; *İş Mektebi, Halk Darülfünun, Dil-Edebiyat ve Tarih, Müze ve Kütüphane,Tiyatro, Musiki ve Sanay-i Nefise* ile *Matbuat* şubeleridir. *İlmi Heyet* çalışmalarının ve bu şubelerin oluşturulma amaçlarına baktığımızda İsmail Gaspıralı'nın faaliyetleri ile paralellik olduğu gibi; Cumhuriyet döneminde kurulan "Türk Tarih Kurumu" ve

[200] A.g.k., 156.
[201] Bkz. (13), ERDEM, 95.
[202] Bkz. (16), ASLAN, 61.
[203]Bkz. (63), TUNÇAY, 167.
[204] A.g.k., 168.

"Türk Dil Kurumu" ile benzeştiğini görmekteyiz. Arap alfabesinden vazgeçilerek yeni bir alfabenin oluşturulması, Tatar dilinin sadeleştirilmesi, Tatar tarihi ve diğer Türk topluluklarının tarihinin yazılması, Tatar dilinde çeviriler yapılması, halk arasında halk edebiyatının ve musikisinin toplanmasına yönelik saha araştırması yapılması ve halka umumi sanayi-i nefiseyi anlamayı öğretmek bu şubelerin görevleri arasındadır.

Yoğun bir şekilde çalışmalarına devam eden heyet 7 Ağustos 1918'de Çeklerin Kazan'ı işgal etmesiyle dağıtılmıştır. 19 Eylül 1918 tarihinde heyet tekrardan Mustafa Suphi başkanlığında vücut bulmuştur ve I. Müslüman Komünistleri Kurultayı'nda Mustafa Suphi'nin sunduğu raporla faaliyetlerini anlatmıştır.[205] Bu çalışmalarının bir devamı olarak, Tatar dilinin sadeleştirilmesi ve Tatar alfabesi üzerinde reform yapmayı öngören *Tüm Rusya Konferansı* yine Mustafa Suphi'nin başkanlığında toplanır ve çalışmalara başlar.[206] Mustafa Suphi, Müslüman Komiserliği'nde Türk bürosu dışında da bu şekilde oldukça faal bir konumda görülmektedir. Bolşeviklerin hakim olduğu bölgelerde Mustafa Suphi sürekli hareket halindedir. Yine bu dönem için de Mustafa Suphi, Rusya Müslüman İşleri Merkezi Heyet idaresinde aza ve beynelmilel şark tebligat ve neşriyat şubesinin de reisidir.[207] Onu yakın tarihler içinde Yalta, Kırım, Odesa, Kazan ve Moskova'da görebilmekteyiz.

1919 yılının Mart ayında,[208] Moskova'da Kremlin Sarayında, başkanlığını Lenin'in yaptığı ve 30 ülkenin komünist partileri ve sol sosyalist teşkilatlarının delegelerinin katıldığı III. Enternasyonalin Birinci Kongresine Mustafa Suphi de Türkiye delegesi olarak katılmıştır.[209] Mustafa Suphi'nin kongrede yapmış olduğu konuşma da şu kısımlar öne çıkmaktadır:

---

[205] A.g.k., 168.
[206] Bkz. (151), ERDEM, 397.
[207] Mustafa Suphi, **Türkiye Komünist Teşkilatı Merkezi Heyeti'nin Faaliyeti Hakkında Bakü Kongresi'nde Mustafa Suphi Yoldaşın Lahiyası ,** "Mustafa Suphi ve Yoldaşları", Çevirimyazı: Burhan Tuğsavul, 93.
[208] Arthur ROSENBERG, **Bolşevizm Tarihi,** Çev.Aydın Emeç, 161.
[209] Mete TUNÇAY (1967), **Türkiye'de Sol Akımlar,** 103.

"*Yoldaşlar, bilindiği gibi, eğer Fransız-İngiliz kapitalizminin başı Avrupa'da ise gövdesi (midesi) Asya'nın geniş alanlarında bulunuyor. Ve biz, Türk sosyalistleri için acil görev Doğu'da kapitalizmin köklerini söküp atmaktır. Ancak bu yolla İngiliz-Fransız sistemini hammadde kaynaklarından yoksun kılabiliriz. Türkiye, İran, Hindistan Çin ve diğerleri İngiliz-Fransız sanayilerine kapılarını kaparlarsa, hem Avrupa borsaları Pazar olanaklarından yoksun kalır hem de kaçınılmaz bir krize yol açılmış olur ve bunun sonucu hakimiyet proletaryanın eline geçer ve sosyalist düzen* kurulur. *Bu ancak İngiliz-Fransız emperyalizmine karşı Doğu halklarının kıyamıyla, devrimci hareketlerin teşvikiyle gerçekleştirilebilir. Fakat Doğu'ya devrim nasıl götürülür?*"[210]

Mustafa Suphi konuşmasını bu sorunun cevabı dairesinde şekillendirerek, kendisinin de daha önce Doğu halklarının mistik yaşamlarının tartışıldığı ve bu halklar hakkında bilgi edinme çalışmalarının yapıldığı birçok toplantıya katıldığını söyledikten sonra, bu toplantıların Doğu halklarını en iyi sömürü biçimini bulmaya yönelik olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Suphi, III. Enternasyonal'in faaliyetlerinin ise, Doğu'nun kurtarılması için yapıldığını savunarak, bu bağlamda Doğu'da devrim ocaklarının teşkilatlandırılmasının önemli olduğunu söylemiştir. Mustafa Suphi konuşmasının devamında Avrupa sermayesine karşı gerçekleşecek Doğu halklarının isyanının, Rus devrimi için olduğu kadar Almanya'da cereyan eden devrin için dahi gerekli olduğunu savunmuştur. Mustafa Suphi III. Enternasyonal'e düşen vazifeyi ise şu şekilde belirtmiştir.

***"…****Bu nedenle III. Enternasyonal'in bundan sonraki görevi Doğu halkları arasında devrim ocakları kurmaktır. Coğrafi konumu nedeniyle Asya ile Avrupa'yı birleştiren Türkiye, kapitalizmin doğrudan zulmü altında kalmış ve bu, gelecek dünya devrimi hareketinde şerefli bir görev yüklenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Türk*

[210] Bkz. (13), ERDEM, 96-97. (Protokolı Kongressov Kommunistiçeskovo İnternatsionala Perviy Kongres Kominterna, Mart 1919 G. (Moskova, 1933), s.244-246). – Bkz. (209), TUNÇAY, 268.

*proletaryasının bütün gücüyle dünya sosyalist devriminin savunusuna ve gelişimine katılacağı güvenci içersindeyiz."*[211]

Mustafa Suphi 1919 yılının Mart ayında düzenlenen Komünist partinin sekizinci kongresine katılmıştır. Bu dönem ağırlıklı olarak Kırım'da olan Mustafa Suphi, Komitern çalışmaları için Moskova'ya gidip gelmektedir. Yine bu dönemde 1919 Mart ayında Doğu Halkları Komünist Örgütleri Merkez Bürosu'nun çalışmaları üzerine yayınladığı bilançoda, bir yıl içinde çeşitli dillerde 6 milyon nüshadan çok gazete, broşür, çağrı ve bildiri yayınladığını belirtiştir.[212]

Mustafa Suphi ve teşkilatı 22 Ocak 1919'da, Kırım'a gelmiş; böylece Türkiye'ye daha da yaklaşmıştır.[213] Kırım'da *Yeni Dünya* gazetesinin yanında *Kırım Haberleri*[214] adlı bir gazete daha çıkartan Mustafa Suphi, parti yöre komitesinde Müslüman Seksiyonu yönetiminde yer almış, önemli görevler üstlenmiş ve Türkiye'den gelen herkesle görüşemeye gayret ederek *Yeni Dünya* gazetesini bu kişiler aracılığıyla Türkiye'ye sokmaya çalışmıştır.[215] Mustafa Suphi'nin Kırım'a gelmesinde iki önemli amacı vardır; birincisi Türkiye'ye yakın olmak ve etkin şekilde propaganda yaparak özelikle liman şehirlerinde hücreler oluşturmaktır. İkinci amacı ise önce teşkilatını, daha sonra kendisiyle birlikte gazetesini Anadolu'ya taşımaktır. Bu yüzden Türkiye'den gelen herkes onun için büyük bir önem arz ediyordu.

Kırım ve Odesa günlerinde Mustafa Suphi Türkiye'den gelenler ile yerel halk arasında yoğun şekilde propaganda faaliyeti yapıyor, komünist hücreler meydana getiriyor ve gönüllü birlikleri örgütlüyordu.[216] Mustafa Suphi, tüm bunların yanında Türkiye'ye geçmek için fırsat kolluyordu. Denikin kuvvetlerinin 1919 yılının baharında Kırım'ı ele geçirmesi üzerine Mustafa Suphi ve teşkilatı 23 Nisan 1919'da

---

[211] Bkz. (13), ERDEM, 96-97. (Protokolı Kongressov Kommunistiçeskovo İnternatsionala Perviy Kongres Kominterna, Mart 1919 G. (Moskova, 1933), s.244-246). – Bkz. (209), TUNÇAY 268.
[212] ROZALİYEV, Y.N., **Mustafa Suphi,** "Mustafa Suphi ve Yoldaşları", Çevirimyazı. Burhan Tuğsavul, 132.
[213] Bkz. (16), ASLAN, 67.
[214] Bkz. (209), TUNÇAY, 104.
[215] M. OZERANER**, Ölümsüz Savaşçı Mustafa Suphi,** Der. Önder SAĞLAM, 82.
[216] Bkz. (112), ROZALİYEV, 148.

Odesa'ya gelmiştir.[217] Odesa'da ki Türkiye'ye geçme girişimlerini ve bunun için yaptıkları hazırlıkları S.M. Mirny şu şekilde aktarıyor:

*"Odesa'da kaldığım iki hafta içinde Suphi grubunun Türkiye'ye gitmek için yaptığı yoğun hazırlıklara tanık oldum. Suphi, Türkiye'nin gelenek ve göreneklerinin bütün inceliklerini, ülkenin politik durumunu derinlik ve genişliğine biliyordu. Çatışan iki politik akımın: İttihatçılar'la, Hürriyet ve İtilafçıların politikalarını yakından izliyordu. Bu iki partinin artık "politik ölüler" olmasına karşın Suphi, çürüyen bu "ölülerin" Türkiye'nin geleceğini daha uzun bir süre zehirleyeceğini söylüyordu…."*[218]

Yine bu konuyla alakalı olarak G.A. Keremitçi, deniz yoluyla Anadolu'ya gizli şekilde girmek için hazırlıklar yaptıklarını, birkaç küçük grubun gönderildiğini ifade ederken, kendisinin ve Mustafa Suphi'nin gidemeyişini ise şu şekilde aktarmıştır: "*İki gün sonra bizim de denize açılmamız gerekiyordu. Bize bir taka verdiler, motoru çalışmıyordu. Motoru onarmaya başladılar, ama bu iş uzun sürdü. Bu arada Denikinciler Odesa'ya doğru saldırıya geçmişti. Biz de Kızıl Ordu askerleriyle birlikte geri çekilmek zorunda kaldık…"*[219]

Mustafa Suphi takriben 1919 yılının Mayıs ayında Türkiye'ye geçmeye çalışmıştır ki; bu tarihler de Mustafa Kemal'de İstanbul'dan Anadolu'ya geçmektedir.[220] Mustafa Suphi bunu başaramamasına rağmen teşkilatının bir kısmını, gazetesini ve bildirilerini Anadolu'ya ulaştırmıştır.[221] Bununla birlikte Kırım'da hem yerel halk arasında yapmış olduğu teşkilat hem de Anadolu'ya yönelik faaliyetleri daha sonra Sultan Galiyev tarafından büyük bir övgüyle anlatılmıştır.[222] Aşağıda bazı bölümlerini paylaşacağımız bildiride Mustafa Suphi özellikle, Sultan Galiyev'in "ezen ve ezilen millet" tezine atıf yapmış, I. Dünya Savaşı sonrası imzalanan antlaşmaların barış getirmeyeceği tam aksine yeni bir savaşa sebebiyet vereceğini

[217] Bkz. (16), ASLAN, 69.
[218] Bkz. (215), ÖZERANER, 87.
[219] A.g.k., 88.
[220] Bkz. (3) FEYİZOĞLU, 56.
[221] Bkz. (7), SAYILGAN, 96.
[222] Bkz. (151), ERDEM, 397.

savunmuş ve Wilson prensiplerinin bir kandırmaca olduğunu savunmuştur. Üslup ve içerik bakımından oldukça güçlü olan bu bildiri şu ifadelerle başlamaktadır:

*"Türk Askerine ve Türkiye'nin Mazlum İşçi ve Köylülerine,*
*Hemşehri!*
*Kendini gösterecek son saat çaldı.*
*Çünkü bıçağı gırtlağa sapladılar…"*[223]

Bildirinin devamında geçen dört yıllık harbin sonucunda Batılı devletlerin bütün Türkiye'yi aralarında paylaştığı ve Türk halkının Avrupalı emperyalistlere direnmemesi için askerlerin silahlarının toplandığı anlatılırken, Türkiye'nin cesur askeri, kahraman işçi ve köylüsünün buna razı olmayacağı ve Batı proletaryatının bu hususta Türkiye'nin mazlum ve fukara halklarına yapılan zulme sessiz kalmayacakları ifadeleri yer almaktadır. Bu uzun bildiride sosyalizm propagandası yapılırken ise şu cümleler seçilmiştir:

*"Arkadaş! Bu zalim dünya yüzünde, bir kulluk ve açlığı yaşatan hükümet ve devletler var; bir de bu kulluk ve açlığı çeken milletler. Hükümet ve devletler, Fransa, İngiltere ve Yunanistan'da Klemenso, Lord Corc veya Venizelos cellatı elinde kanlı satır halinde kullanılıyor.*

*Halklar ise yüzde doksan beşi sizin gibi fukara ve köylüden ibaret olan halk, bu satırlar altında doğranıp eziliyor. Muharebe millet farkı olmaksızın Fransız'dan, Alman'dan, Yunan, Türk, Rus veya İtalyan'dan milyonlarca köylü ve işçiyi ejderha dişleri arasında çiğneyip mahvederken, yalnız zenginler elindeki o devletlere hakimiyet, istibdat ve zulm fırsatı veriyor."*[224]

Daha sonrasında, bütün ezilen halkların kendi devletlerinin insafsız hareketlerini kınadığını ve kendi ordularını terk ederek Rus Kızıl Ordusu ile karde ilan ettikleri belirtiliyor. Devamında ise, Batılı emperyalistlerin Türkiye'yi yok etme

[223] Bkz. (3) FEYİZOĞLU, 51.
[224] A.g.k., 52.

girişimlerinin sadece yeniden kanlı bir savaşa sebebiyet vereceği söyleniyor. Bildiride, bir çözüm önerisi olarak ortaya atılan *Wilson Prensipleri* ile alakalı ise şu ifadeler kullanılmıştır:

*"ABD Hükümeti Reisi bezirgan Wilson, dünya kamuoyuna seslenerek, dünyadaki bütün milletlerin hayır ve saadeti ve harbi ortadan tamamen kaldıracak bir barışın yapılmasını öneriyordu.*

*Şimdi ise Almanya ve Türkiye hakkında reva görülen bir kasaplığın başında duranlardan biri, yine bu Wilson cenapları. Bu durum gösteriyor ki, bizim için bu büyük bezirgan devletlerin başında herhangi bir Wilson veya Klemenso veya herhangi bir bey ve paşa bulunsun hayır, ve selamet beklenemez…"*[225]

Bildirinin devamında insanlar arasındaki hak ve adalet ile beraber sonsuz barış ve selameti kuracak gücün bütün dünya milletlerinden doğacak bir millet olan işçi ve köylünün sağlayacağı ifade edilmiştir. Bütün emperyalist Batı ve içerdeki işbirlikçileri, kan emici düşmanlar olarak gösterilmiştir. Son ana kadar bu düşmanla savaşmak için Anadolu halkı isyana çağrılmıştır. Rusya'da başlayan inkılap hareketinin bütün Şarka yayıldığı belirtilen bildirinin son bölümü ise şu şekildedir:

*"Onun için hemşeriler, Türkiye'deki işçi ve rençber arkadaşlar! Toprağınızı, hakkınızı, hürriyetinizi, savunmadan çekinmeyiniz. Dünyada yalnız olmadığınızı unutmayınız. Başka milletlerinde sizin gibi ezilmiş işçi ve köylü kızıl ordularıyla birleşip size saldıran canavarlara nefes aldırmayınız.*

***Geceler uzun olsa da, doğan gün sizindir. Hak, adalet, ikbal, istikbal sizin hep sizindir yoldaşlar.***

*Yaşasın bütün dünyanın aynı ışık etrafında toplanmış işçi ve köylüleri!*

---

[225] Bkz. (3) FEYİZOĞLU, 53.

*Yaşasın hain ve canavar Avrupa emperyalistlerini korkutan toplumsal ihtilal!*

*Yaşasın Rusya ve bütün Avrupa emekçisine ruh ve kuvvet veren Bolşevizm!*

*Türk İşçi ve Köylü Komünist Teşkilatı"*[226]

Beyazların Kırım'ı işgali sırasında İngiliz gizli servisi tarafından Mustafa Suphi'nin yakalanıp öldürüldüğü haberi yayılmıştı.[227] Ancak bu gerçeği yansıtmamakla beraber Rusya'da ve Kafkaslarda doğurduğu etki bakımından, Mustafa Suphi'nin tanınmış bir Komünist olduğunu söyleyebiliriz.[228] Mustafa Suphi Beyaz orduların kuşatmasını yararak Kızıl Ordu birlikleriyle Eylül 1919'da Kırım'dan ayrılmıştır ve Moskova'ya gelmiştir.[229] Mustafa Suphi'nin Kırım'daki faaliyetlerinin ehemmiyetini Sultan Galiyev şu şekilde ifade etmiştir: "*Kırım'da görece bir zaman kalmasına rağmen, İstanbul'a ve Türkiye'nin diğer şehirlerine, Türkiye'nin komünist cephesinin ilk kadrolarını oluşturan onlarca komünist göndermeyi de başarıyor. Suphi, yoldaşın Kırım'daki çalışmalarının sonuçları kendini sonra, Vrangel döneminde gösterdi. Onun Kırım'daki Tatarlar arasında ilan edilen bütün seferberlikleri çöktü…"*[230]

Mustafa Suphi bundan sonra Türkistan'a gidip, Hazar Denizini dolaşarak Türkiye'ye geçmeyi düşünmüştür fakat şartlar buna mani olmuştur.[231] 1920 yılının takriben Ocak ayı sonu Şubat ayı başlarında Taşkent'e ulaşan Mustafa Suphi,[232] buradaki teşkilatların zayıflığından dolayı bir müddet burada kalır. Mustafa Suphi parti teşkilatı içinde çalışır; daha önce başkanlığını yaptığı[233] "*Beynelmilel Şark Tebligat Şurasını*" kurar ve başına geçer;[234] ayrıca "*Yeni Dünya*" gazetesinin de

[226] Bkz. (3) FEYİZOĞLU, 55.
[227] Bkz. (151), ERDEM, 397.
[228] Bkz. (16), ASLAN, 73.
[229] Bkz. (7), SAYILGAN, 96.
[230] Bkz. (151), ERDEM, 397.
[231] Bkz. (16), ASLAN, 75.
[232] A.g.k., 75.
[233] A.g.k., 60.
[234] Bkz. (214), TUNÇAY, 104.

Taşkent'te yayımlanmasına devam eder.[235] Mustafa Suphi Moskova'dan Türkistan'a gelme gayesini şu şekilde aktarmıştır: "*Dört tarafı düşman kuvvetleriyle sarılmış Odesa havalisinden 12. Ordu Cenup Grubu'yla muzafferane çıkılıp Moskova'ya gelindiği zaman, Türkiye'de olan bütün vakaların Moskova inkılapçı mehafilinin dikkatini celbettiği görüldü; vakıa Antanta'nın İstanbul'u işgali ve Osmanlı Ordusu'nun kısmen terk-i silah ile inhilale uğraması üzerine taksim politikasının bütün şiddetiyle meydana çıkması, kıyam hareketlerine sebep olmuş ve bu kıyamı idare eden Mustafa Kemal Paşa ise Bolşevikler ile münasebete girişmek teşebbüslerinde bulunmuştu. Rusya Komünist Bolşevik Fırkası Merkez-i Umumisi ile cereyan eden muharebede Türkiye'de başlayan bu müdafaa-i milliye hareketine müzaheret edilerek aynı zamanda teşkilat namına vaki olan teklifimizi kabul edilmiş ve bu teklif kendilerine yazı ile de tebliğ olunmuştur…*"[236]

Mustafa Suphi devamında ise, biran önce Türkiye'ye geçmeleri gerekmekteyken, güney hududunun düşman tarafından kapalı olmasından ötürü Türkistan, İran ve Kafkasya yoluyla uzun bir seyahate mecbur kaldıklarını aktarmıştır. Lakin Türkistan'a ulaşıldığında ise, Hazar Denizi'nin çevresinin seyahate uygun olmaması ve *Türkistan İşleri Komisyonu Reisi* İliyeva tarafından lüzum görülmesinden dolayı Taşkent'te mecburen üç ay kaldığını aktarmıştır.

Mustafa Suphi, Taşkent'teki faaliyetlerinden sonra, Mayıs ayı ortalarında Kızıl Orduların işgal ettiği Bakü'ye geçer. Mustafa Suphi Bakü'ye geldiğinde artık kendisine bağlı güçlü bir teşkilatı, bir gazetesi ve silahlı bir gücü vardır. Mustafa Suphi'nin Bakü günlerini farklı bir başlık altında değerlendireceğiz.

---

[235] Bkz. (7), SAYILGAN, 96.
[236] Bkz. (207), Mustafa Suphi, 96.

**c) Sultan Galiyev, Rıskulov ve Mustafa Suphi'nin Sosyalist Dünyası**

Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası dönemde var olma mücadelesi veren Türk Milleti, bu dönem de bünyesinden sayısız kahramanlar çıkaracak ve onlara çok büyük vazifeler yükleyecektir. Kahramanlık vazifesini yüklenen bu kişiler kimi zaman ideolog, kimi zaman asker, kimi zaman da bir gazeteci hüviyetine bürünerek Türk Milleti'nin bağımsızlığı için mücadele edeceklerdir. Cereyan eden olaylar ve devam eden süreçte Sultan Galiyev, işte bu kahramanlardan birisi haline gelecektir. Ortaya koyduğu tezler, bütün Türk ve Müslüman topluluklar hatta bütün sömürülen milletler için bir umut kaynağı, bir çıkış yolu olacaktır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde, Galiyev'in tezleri Üçüncü Dünyacı görüş içerisinde popülaritesini arttıracak ve bununla birlikte yeni çözüm yolları için ışık tutacaktır.

Bizim konumuzla alakalı "ezen ve ezilen millet" ayrımını ortaya koyarak, Marksist doktrine ağır bir eleştiri getiren ve böylece "Doğu'nun Büyük Devrimcisi" sıfatını alacak olan Mir Sait Sultan Galiyev'in hayatından ve düşüncelerinde kısa aktarımlar yaparak Mustafa Suphi ile olan fikirsel bağını ortaya koyacağız.

Mir Said Sultan Galiyev, Çarlık Rusya'sında yaşayan Tatar toplumunun, Rus şovenizmine karşı fikri alanda yoğun bir mücadele verdiği ve Türk aydınlanmasının öncü düşünürlerinin tarih sahnesine yeni çıktığı yıllara tekabül eden bir dönemde, 13 Temmuz 1882 yılında şimdiki Özerk Başkurdistan Cumhuriyeti sınırları içindeki Krimsakaly kasabasına bağlı Elimbetova köyünde dünyaya geldi.[237] Babası Krimsakaly'da öğretmenlik yapıyordu ve ailesi orta halli, hatta yoksul denebilecek bir haldeydi.[238]

İlköğrenimini babasının görev yaptığı köy mektebinde tamamlayan Sultan Galiyev, ilk dini bilgilerinin yanı sıra Arapça, Osmanlıca ve Farsçayı bu dönemde öğrendi. Sultan Galiyev aynı okulda "organic" okulunu okuduktan sonra, Kazan'da

[237] Bkz. (187), KAYMAK, 20.
[238] Bkz. (151), ERDEM, 19.

Tatar Pedegoji Enstitüsü'nde öğrenimine devam etti.[239] Bu beş yıllık (1895-1900) dönemde Galiyev, ilk defa marksizm ile tanışmış ve artık farklı bir dünya görüşü edinmiştir. Galiyev 1911 yılında kısa sürelide olsa öğretmelik yapmış daha sonra ise görevinden ayrılarak Ufa Belediyesi Kütüphanesinde çalışmaya başlamıştır. Bu dönem de ileri seviyede Rusça bildiğinden dolayı Tolstoy'un eserlerini Türkçeye çevirmiştir. 1905 devrimine diğer Türk aydınlar gibi kayıtsız kalan Galiyev, 1917 devrimine kadar geçen dönemde, birkaç gazetede makale yazmaktan başka herhangi bir faaliyet içinde bulunmamıştır.

1917 Ekim Devrimi patlak verdiğinde Bakü'de bulunan Galiyev ancak Müslüman Kongresi Yürütme Komitesi'nin sekreterliğini yapmak üzere Moskova'ya çağrıldığında on yılı aşacak bir mücadelenin ilk adımını atmış olur. Kongre'nin ardından Kazan'a giden Galiyev, burada Bütün Rusya Müslümanları Kongresine katılır ve genel sekreterliğe getirilir.[240] Galiyev daha sonra ise Müslüman Sosyalist Komitesi örgütlenmesine girer ve kısa bir süre sonra önde gelen yöneticilerden biri haline gelir. Galiyev ve arkadaşlarının iki ana hedefi vardı; birincisi, Müslüman toplumun kendine özgü koşullarına uyumlu bir sosyalizm inşa etmek ve Rus ve Batı metropollerinin işçi sınıfına değil, Müslüman halkların gücüne dayanan ve Batı emperyalizminin boyunduruğundan kurtarılmış bir coğrafya yaratmaktı. İkinci hedefse yüzyıllardır Rus sömürgeciliğinin işgali altında bulunan Müslüman toprakların bağımsızlıklarını kazanmaktı.[241] Ancak bu amaçlar Stalin döneminde yeniden hortlayan Rus Şovenizminin engellemelerinden dolayı gerçekleşemeyecekti.

İç savaş yıllarında Stalin ile büyük bir fikir ayrılığına düşen Galiyev, 1923 yılına gelindiğinde Stalin'in emriyle tutuklandı ancak devrime yaptığı büyük katkılar nedeniyle serbest bırakıldı. Sultan Galiyev 1928 yılında ikinci defa "milliyetçi sapma" ve karşı devrimci gizli örgüt kurma" suçlamasıyla tutuklandı ve 1930 yılında idam cezasına çarptırıldı. Daha sonra cezası ağırlaştırılmış on yıl hapse çevrilerek

---

[239] Bkz. (187), KAYMAK, 20.
[240] A.g.k., 22.
[241] Bkz. (151), ERDEM, 22.

Sibirya'ya sürgüne gönderildi.[242] Ancak bu tarihten sonra Sultan Galiyev ile ilgili herhangi kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bilinen tek gerçek, Sultan Galiyev'in ortadan kaldırılmasın da en büyük aktörün Stalin olduğudur.

1917 Ekim devriminin estirdiği hava ve Lenin'in "*halklar hapishanesi*" olarak nitelendirilen Rusya'da yaşayan milletlere, *"self-determinasyon"* hakkı vaat etmesi Türkleri umutlandırmıştır.[243] Sultan Galiyev de Bolşevik parti içinde çalışmış ve iç savaş yıllarında bir fiil mücadele etmiştir. Bunun yanında özellikle Türk ve Müslümanların yaşadığı Doğu'ya dönük politikalar üretmeye çalışmıştır. Lakin Bolşevik liderler Sultan Galiyev'in tezlerine hep kuşkuyla bakmışlardır. Çünkü 1917 yılında yanan ateşle bütün batı proletaryasını dünya devrimine çağırmışlarıdır. Ancak bu çağrı karşılıksız kalmıştır. Avrupa'daki Marksist hareket sonunda kendi ulusal emperyalistleriyle ittifak kurmuşlardır.[244]

Bu dönemde Doğu'da bir devrim ocağı kurulmasını isteyenler de sesini daha fazla yükselttiler. Bolşevikler Mart 1919'da Moskova'da III. Enternasyonal'i vücuda getirdiler. Bu yerli kapitalist sınıflarıyla anlaşma içinde olan batılı komünist örgütlere bir mesajdı. Komintern'in 1920 yılının yazında yapılan ikinci kongresinde ise, Lenin'in artık devrimin merkezi Doğu'ya kaydığına yönelik tezleri kabul olundu. Komintern Bakü'de, Doğu Halkları Kurultayı yapılması kararı alır. Asıl itibariyle bu kurultayın toplanması Sultan Galiyev'in büyük uğraşları sonucu olmasına rağmen, kendisi bundan tecrit edilmiştir. Bununla birlikte I. Doğu Halkları Kurultayı İngiliz emperyalizmine karşı mukaddes cihat çağrılarıyla kapansa da, aslında Doğu'da ihtilalın sona erdiğini gösteriyordu.[245]

Galiyev, Doğu'nun şartlarının farklı olduğunu ve Komintern'den bağımsız olmayan, onunla paralel bir *Sömürgeler Enternasyonali* kurulmasını önermiştir. Böylece Batılı emperyalist devletlerin kolonilerinde kurulacak devrim ocaklarıyla nihai zafere erişilecektir. Sultan Galiyev komünizme yürekten bağlı bir aydındı ve

---

[242] A.g.k., 24.
[243] Bkz. (80), BENNİGSEN - QUELQUEJAY, 107.
[244] Bkz. (78), GÜRSES, 384.
[245] Bkz. (80), BENNİGSEN - QUELQUEJAY, 171.

görüşlerinin Marksizmsin formunu bozduğunu bilmekle beraber mevcut durum Türk halkları ve diğer koloni ülkeler için yeni bir çözümlemeyi ve tanımlamayı zorunlu kılıyordu.[246]

Konunun daha iyi kavranabilmesi ve Mustafa Suphi ile Sultan Galiyev arasındaki siyasi ya da fikirsel bağı doğru idrak edebilmemiz için, Galiyev'in düşünce sistemine biraz daha ayrıntılı değinmemiz gerekiyor. Sultan Galiyev *sömüren ve sömürülen milletler* ayrımını ortaya koyarak marksizme karşı ağır bir eleştiride bulunmuştur.[247] Özetlemek gerekirse, Marks'ın proletaryasının yapacağı devrim, eşitliği ve adaleti sağlamayacaktır. Çünkü kapitalizmin yarattığı proletarya tıpkı kapitalist burjuva gibi sömürüden pay almaktadır. Dünyanın sömürge ve yarı sömürge durumunda olan ülkelerindeki yüz milyonlarca emekçinin ürettiği artı değer, kapitalist batıya akmaktadır. Proletaryanın yapacağı devrim sömürünün el değiştirmesinden başka bir şey olmayacaktır. Bütün endüstrileşmiş toplumlar sömürge ülkelerin düşmanıdırlar.[248]

Galiyev'e göre, Rus ve Avrupa proletaryası ezilen halkların haklarına karşı ihanet içindedir. Galiyev buna gerekçe olarak da Avrupa'da devrim olsa ve Batı proletaryası iktidarı eline alsa dahi sömürgelere karşı aynı politikaları uygulayacağını ve II. Enternasyonal'in bunun kanıtı olduğunu belirtmektedir. Bu bahse destek olarak da, Rıskulov Rus devriminin iktidarı proleter sınıflara etmesine rağmen Müslümanlara karşı uygulanan politikaların ihtilalın idealleri ile hiçbir ilgisini olmadığını söylemiştir.[249]

Sultan Galiyev, Müslüman ülkelerdeki, milli hareketlerin sosyalist ihtilal karakteri taşıdığını çünkü bu toplumların sömürüldüklerdi için proleter halklar

---

[246] Bkz. (187), KAYMAK, 216.
[247] A.g.k., 35-40.
[248] Erol CİHANGİR, **Sultan Galiyev Davası,** 27.
[249] Bkz. (80), BENNİGSEN – QUELQUEJAY, 164.

olduklarını savunuyordu.[250] Ancak Bolşeviklere göre, Asya halklarının ulusal devrimi yalnızca Batı proletaryasının yönetimi altında başarıya ulaşabilirdi.[251]

20. yüzyılda yaşanan siyasi olaylar Sultan Galiyev'i ve taraftarlarını haklı çıkartmış gibi görünüyor. Peki dönemin Bolşevik iktidarı niçin Sultan Galiyev'i mahkum etmiş ve ihanetle suçlamıştı? Bu sorunun ortaya çıkmasında görünen ve görünmeyen sebeplerin var olduğunu söyleyebiliriz.

Görünen sebepler, Galiyev yandaşlarının ortaya koyduğu "Ulusal Komünist Programı" sonucunda ortaya çıkan görüş ayrılıklarıdır. Bu görüş ayrılıklarından üçü ön plana çıkmaktadır; "1) Herhangi bir sosyalist sistem içinde Müslümanların ulusal kültürünü hiçbir zarar vermeksizin korumak ve İslam'a daha ılımlı olunulması. 2) İlk önce Tatar-Başkurt Devleti ve Türkistan Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra, bunları Turan Federal Halklar Sosyalist Cumhuriyeti olarak birleştirmek ve bunu daha sonra Azerbaycan ile Altay ve Çuvaş bölgesindeki gayrimüslim Türk halklarının topraklarını da dahil etmek suretiyle Sovyetler Birliği'nin bütün Türk ve Müslüman halklarının birliğini başarmak. 3) Üçüncü Dünya'nın tüm mazlum halklarının birliği olarak kolonyal enternasyonali organize etmek."[252] Bu üç konuda meydana gelen görüş ayrılıkları Sultan Galiyev ve ekibinin partiden tasfiye edilmesinin sebepleri olarak aktarılır.

Görünmeyen sebepler ise; Galiyev ve arkadaşlarının federasyon şeklinde ve eşit haklara dayanan bir birlik kurmak istemelerine karşın, dünya devriminin başarısız olmasıyla Moskova Bolşeviklerinin komünizmi, Rusya proleterlerinin hegemonyasında kalmak kaydıyla Rusya'da, daha sonra da SSCB'de kurmak istemeleridir. Aslında onlar Rusya Sovyet İmparatorluğu kurma eğilimindedirler.[253] Bunun tarihi ve sosyolojik sebepleri mevcuttur. Rafael Muhammetdinov bu durumu şöyle özetlemiştir; "*Moskova bolşevizminin temelinde "kurtarıcılık" unsuru vardır.*

---

[250] A.g.k., 163.
[251] Bkz. (251), BENNİGSEN – QUELQUEJAY, 99.
[252] Ayşe Azade RORLİCH, **Mirsaid Sultan Galiyev ve Milli Komünizm,** çev. Bülent Keleş c.18 837-842.
[253] Rafael MUHAMMETDİNOV, ***Bolşevizm, "Milli" Komünizm ve M. Sultan Galiyev Fenomeni,*** çev. Alesker Aleskerov, C. 18, 843-453.

*Yani Ruslar kendilerini, diğer halklara sosyalizmi götürecek bir halk, Rusya sosyalizmini ise tüm dünyada sosyalizmin kurulmasının örneği gibi görmekteydiler. Böylece Rus kültürü ve mantalitesi tüm dünyaya yayılmalıydı. Milliyetçi komünistler ise böyle bir koruyuculuğun aleyhindeydiler.*"[254]

Buradan şu sonuca varabiliriz, Cedit Hareketi ve Tatar milliyetçiliği, Çarlık Rusya'sı döneminde uygulanan Ruslaştırma politikalarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türklere empoze edilmeye çalışılan Rus hegemonyasına karşı Ceditçiler mücadele etmişken, Bolşevizm döneminde de Ceditçi çizgiden gelen Sultan Galiyev ve arkadaşları farklı yöntemler ve söylemlerle mücadeleye devam etmişlerdir.[255] Sultan Galiyev ve Rıskulov Bolşevik programının Türkler için bir çıkış yolu olarak görmüşlerdir ve bu yüzden sonuna kadar komünist partiye bağlı kalmışlardır. Ancak iç savaşın bitimiyle Bolşevikler gerçek yüzlerini göstermiş verilen bütün sözlerden caymışlardır.

Devam edersek, komünizm de "kurtarıcılık" fikrinin alt yapısını ve Moskova komünistlerinin bunu nasıl bir ideolojik temele oturttuklarını anlamak için Prof. Dr. Rafael Muhammetdinov'un şu tespitleri önemlidir; "*Yahudi bir terbiyeyle yetişen daha sonraları ise Yahudiliği kafasından silmeye çalışılan Marks, Tanrı tarafından seçilmiş bir halk olarak Yahudi halkına şamil edilen "kurtarıcılık" fikrini bir sınıfa yani proleter sınıfa aktarmıştır*"[256] der ve şöyle devam eder "*20. yy da Rus "kurtarıcılık" düşüncesi, kağıt üzerinde enternasyonel bir devlet olarak ilan edilen SSCB'nin, özünde dünya egemenliğini iddia eden bir Rus İmparatorluğu şeklinde kurulmasında oluşmuştur.*"[257]

Aslında kapitalizmin ortaya çıkışı da bu düşünce yapısına paralel bir şekilde gelişmiştir. W. Luther'in kapitalizmin gelişmesinde çok önemli bir katkısı olan görüşleri (Protestan mezhebi) ve ortaya koyduğu "*Dünyevi İktidar*" kavramı, Batı

---

[254] Ag.m.,, 844.
[255] Bkz. (251), BENNİGSEN - QUELQUEJAY, 44.
[256] Bkz. (253), MUHAMMETDİNOV, 845.
[257] A.g.m., 845.

dünyasına yeni bir anlayış empoze etmiştir.[258] Bu anlayış kapsamında ortaya çıkan anglo-sakson Protestan ahlakı kapitalizmin geliştiği toplumların hayat anlayışlarına tamamen hakimdir. Kökleri eski öğretilere dayanan ve hızla gelişen kapitalizm, sömürgeleri ve sömürüyü son aşamada emperyalizmle noktalayacaktır.[259]

Kanaatimizce, kapitalizmin ve komünizmin ortaya çıkışındaki felsefe, iktidarının meşruiyetini Tanrı'dan alan yönetici sınıfa karşı, iktidarın kaynağı gökten yere indirilmek suretiyle, iktidarı bu sınıfın elinden almak amacı çerçevesinde gelişmiştir. Bunun sonucunda ise iktidar yine seçilmiş bir sınıfa geçmiştir. Kapitalizm için gelişmiş toplum, burjuva toplumu anlamındadır. Diğer bir ifade ile sorun, "gelişmiş toplumlarla", "gelişmemiş toplumlar" olarak ikiye ayıran Batı düşüncesi ile Doğu toplumlarını "tarih dışı" sayan çağdaş Marksist görüş arasında pek fark yoktur.[260] Sonuç itibariyle Marks'ın proletaryası da *batılı beyaz adamdır*. İşte Sultan Galiyev'in mücadelesi, bütün sömürülen Doğu halkları adına, bahsi geçen *batılı beyaz adama* karşıdır. Sultan Galiyev bir toplumun veya sınıfın diğer toplumları veya sınıfları sömürmesini kabul etmemiştir.

Mustafa Suphi ekseninden hadiselere baktığımızda, Sultan Galiyev ile aynı kaderi paylaştığını görmekteyiz. Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya* gazetesinde kaleme aldığı yazılarında Şuralar Hükümetinin artık yüzünü Doğu'ya dönmesinin bir mecburiyet olduğunu belirtmiştir. Bu benzerlikte ki ana etmen Mustafa Suphi'nin de Türkçü bir geçmişe sahip olmasıdır. Zaten kuracağı partinin üyelerinin büyük kısmının da Türk Ocağı'ndan yetiştiğini görmekteyiz. Komintern'in Doğu Halkları Kurultayı yapılması kararı Sultan Galiyev ve Mustafa Suphi'nin içinde olduğu grubun bir başarısı gibi görünse de, hadise bu şekilde cereyan etmemiş ve kurultay Bolşeviklerin dış politikasının bir ürünü olmaktan öteye gidememiştir. En başta kurultayın mimarı Sultan Galiyev tecrit edilmiştir. Diğer yandan Lenin'in Komintern'in ikinci kongresinde yer alan, burjuva karakterli ulusal kurtuluş hareketlerini destekleme kararı, kurultayın ana gündemini oluşturmuştur. Ne

[258] Bkz. (187), KAYMAK, 38.
[259] A.g.k., 38.
[260] A.g.k., 38.

Doğu'nun problemlerine çözüm getirilmiş; ne de sömürgeler üzerine gerçekçi bir çalışma yapılmıştır. Kurultay, Bolşeviklerin senaryosunu yazdığı bir müsamere görüntüsünde geçmiştir. Mustafa Suphi, kurultayda konuşma yapmamış ve sonrasında oluşturulan *Doğu Halkları Kurultayı Propaganda ve Hareket Sovyeti'ne (Şark Şurası)* seçilmemiştir.[261]

Doğu Halkları Kurultayları'nın devamı gelmemiştir. Bunun arkasında Bolşevikler ile İngilizler arasında imzalanan ticaret antlaşması vardır. Doğu Halkları Kurultayı sırasında Londra'da görüşmeleri devam eden, 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan bu antlaşmadan sonra Doğu'daki bütün ulusal devrimciler tasfiye edilmiştir.[262] Sultan Galiyev bütün Doğu'nun ayağa kalktığı ve Komintern'in paralelinde, kendine has çalışacak olan *Sömürgeler Enternasyonali*'nin temellerinin atılacağını düşündüğü kurultay, Sovyetlerin dış siyasetine kurban gitmiştir.[263]

Bunun yansıması olarak, Türk kurtuluş hareketini yapılacak yardımların Mustafa Suphi'nin başkanı olduğu TKP aracılığıyla gerçekleştirileceği kararından vazgeçildi. Bu durum Komintern'in korumasından, Mustafa Suphi'nin dışlanması manasına gelir ki, aynı zamanda Mustafa Suphi'yi ve teşkilatını tehlikeye düşürmüştür.[264] Doğu'da ki, ulusal komünist hareketler İngilizler için büyük bir tehdit oluşturmaktaydı, lakin Bolşeviklerle yapılan antlaşmadan sonra Doğu'daki bütün devrimci hareketler tasfiye edilmiştir. Daha sonra ise cetvelle ülke sınırları çizilmiş ve bu ülkelerde ki, halkından bihaber komünist örgütlerde Bolşevik Rusya'nın hegemonyası altına girmiştir.

Bolşeviklerin bu tutumun içine girmesinde ki başlıca neden batı da özellikle Almanya'da gerçekleşecek bir devrimi 1921 yılına kadar gündemlerinden çıkaramamalarıdır.[265] Diğer yandan Doğu'nun kendine has durumu karşısında Bolşevikler, Sultan Galiyev ve Roy gibi doğulu devrimcilerin tezlerine şüpheli

---

[261] Yavuz ASLAN, **Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Bakü),** 323.
[262] Bkz. (78), GÜRSES, 398.
[263] A.g.k., 376.
[264] A.g.k, 396.
[265] A.g.k, 374.

yaklaşır. Helene Carrere D'encausse bunun sebebini ise şöyle ifade eder; "…*Doğu komünizmi ile Batı komünizmi arasında ortak amaç olmayacağını, karşılarındaki insanların kapitalist ya da komünist olsun, Batı'dan tümüyle koparak özgürlüklerine kavuşmak, hatta öç almak isteğinde olduklarını anlamışlardır…"*[266] Bununla birlikte Bolşevikler devrimin Rusya'ya hapsolduğunu görmüşlerdir.[267] Bu sebepten Rusya için tehlike olarak gördükleri Doğu'da ki devrim ocaklarını söndürmüşlerdir. Sultan Galiyev'in, Mustafa Suphi'nin ve Turar Rıskulov'un aynı kaderi paylaşmalarındaki ana etken budur. Bolşevikler bütün dinlere karşı savaş açarak kendi ideolojilerini yeni bir din gibi eleştiriye kapalı olarak savunmuşlardır.[268] Sultan Galiyev ve aynı düşünce sistemindekilerin başına gelenler, ilerde yaşanacak büyük savaşlar öncesi gerçekleşen birere küçük ön oyundur.

Mustafa Suphi'nin, *Sömürgeler Enternasyonali* tezleri ile ilgili yazıları ve söylemleri; özellikle Vahidov'un 1918 yılının yazında Çekler tarafından öldürülmesi sonucu, Galiyev ile daha sıkı mesai yaptığı bir döneme denk gelmektedir. Mustafa Suphi 4 Kasım 1918 tarihli *Müslüman Komünistleri Kurultayı'*nda yapmış olduğu konuşma da, Doğu'nun, kapitalist sistemin "*Aşil'in Topuğu"* olduğu tezini ilk defa yüksek sesle söylemiştir. Buna göre, Doğu'daki ihtilal hem Rus devrimi hem de dünya devriminin başarısı için olmazsa olmazdı.[269] Ancak hatırlanacağı üzere Mustafa Suphi bu kurultayda *sosyal şovenistlikle* suçlanmıştı ve kurultaya kabul edilmek istenmemişti. Bu hareket aslında Sultan Galiyev ve yandaşlarına yapılan bir hareketti.[270] Mustafa Suphi bu kurultayın ertesi günü yani 5 Kasım tarihinde tertip edilen mitingde görüşlerinin arkasında durmuştur ki,[271] nutkunda konumuzla alakalı olarak Ekim ihtilalında bilfiil çalışmakta olan devrimcilerin hakiki ihtilalcılar olduklarını savunmuştur. Bu görüşüne dayanak olarak da Şarkta gerçekleşecek inkılap ile Garpta gerçekleşecek inkılabın birbirleriyle bağlantılı olduğunu belirtmiştir. Mustafa Suphi'ye göre, İngiliz, Fransız ve Amerikan kapitallerinin başı batıda dahi olsa, kökleri doğudadır. Bu yüzden Türklerin ve diğer doğulu

---

[266] Helene Carrere D'ENCAUSSE, **Lenin,** çev. Ali Cevat Akkoyunlu,332.
[267] A.g.k, 333.
[268] Gustav JANOUCH (2001), **Kafka ile Konuşmalar,** çev. Turan Oflazoğlu, 51.
[269] Adil DAĞISTANLI, **Milli Mücadele Döneminde Mustafa Suphi Olayı,** 176.
[270] Bkz. (151), ERDEM, 334.
[271] Bkz. (13), ERDEM, 95.

devrimcilerin çalışmaları sadece Doğu'nun esaretten kurtarılması için değil; aynı zamanda Batı'da patlak vermiş olan inkılabın nihayete ermesi açısından önemlidir. Mustafa Suphi devamında Rus ihtilalcılarına düşen başlıca vazifenin bütün Şark'taki mazlum halkları ayağa kaldırarak İngiliz, Fransız ve Amerikan kapitaline karşı savaşa çağırmaktır.[272] Mustafa Suphi bunun nasıl gerçekleşeceğini ise şu sözlerle ifade ediyor:

*"Yoldaşlar, emperyal hükümetler zamanında da Şarka ait meclisler, akademiler, lazarmotski enstitüler vardı; oralarda da Şark halklarının hayatı, bu halkları iyice ekspluate (onlardan faydalanmak) etmek için tetebbu olunuyorlardı;* ***şimdide bu halkları kurtarmak için tetebbuatta bulunulsun: ben buna muhalif değilim; fakat Rusya inkılabının bugün hareket fihristinde bulunması lazım gelen mesele bu değil. Mesele Şarkı ayaklandıracak harbi ve inkılabi teşkilattır; bu teşkilatın kendisine yeterlik edebiyatı da, beyannameleri, risaleleri olur; Şark halkları hakkında tetetbbuatı bize mütemayil alimlere havale etmekle beraberiz.*** *Rusya inkılapçıları, diyeceğiz, çünkü biz Türkler Oktyabr inkılabından beri Rus yoldaşlarımızla beraber hareket ediyoruz; kendi silahımızı kendi elimizde tutmalı hedefimizi iyice tayin ile hareket etmeliyiz; bize Şark yollarını açacak olan en mühim çare: Şark halkları içinden yetişen genç inkılapçıları uyuşturup harbi-inkılabi bir teşkilat vücuda getirmektedir…"*[273]

Mustafa Suphi nutkunun devamında *"büyük üstadımız"* diye bahsettiği Lenin'in ortaya koyduğu tezlerinin, Doğulu siyaset adamları tarafından gereken ehemmiyet verilmediği için Asya'nın sınırsız çöllerinde kaybolup gittiğinden bahsetmiştir. Bundan sonra ise, Şark'taki inkılap teşkilatlarına gereken önem verilerek Batı kapitali için inkılapçı cehennem ocaklarının vücuda getirileceğini belirtmiştir. Mustafa Suphi nutkunu şu radikal ifadelerle bitirmiştir:

---

[272] Bkz.(63), TUNÇAY, 171.
[273] A.g.k,, 172.

*"Rusya ve Almanya'yı kurtarmaya – Rusya inkılabının Şarka, Şark halklarının azaldığına, saadetine, medeniyetine ait ilk vazifesini, atılacak ilk adımını ben bu suretle hülasa ediyorum: Harbi-İnkılabi teşkilat…"*[274]

Lakin, Mustafa Suphi'nin yaptığı bu tespitleri Bolşevikler dikkate almamıştır. Doğu'da ki devrimin kontrolünü Müslüman komünistlere bırakmadıkları gibi, bu düşüncede olanları da tasfiye etmişlerdir. Aksi takdirde Rusya'daki hakimiyet ve ulusal kurtuluş savaşlarındaki egemenlik, Turancı sosyalistlere geçmiş olacaktı; lakin Rus Bolşevikleri bunu kabul edemezdi.[275]

Mustafa Suphi bu konuşmanın bir benzerini Mart 1919 tarihinde gerçekleşen III. Enternasyonal'in Birinci Kongresinde yapmıştır. Bir önceki bölümde önemli noktalarına değindiğimiz bu konuşmada; Mustafa Suphi Bolşeviklere açıkça Doğu'da ki devrim ocaklarını körükleyin demiştir. Lakin Bolşevikler kendilerinden bağımsız cereyan edecek bir devrime sıcak bakamamaktadırlar. Bunu 19 Temmuz 1920 tarihinde Petrograd'da gerçekleşen III. Enternasyonal'in İkinci Kongresinde daha net görmekteyiz. Burada Sultan Galiyev ve Roy'un bütün muhalefetine rağmen burjuva karakterli kurtuluş hareketlerine doğrudan destek verme kararı alınmıştır.[276] Yani Şark'ta yapılacak devrim Şark komünistlerinin elinden alınmıştır.

Toparlamamız gerekirse, Sultan Galiyev ve Turar Rıskulov, Bolşevikliği, Rus topraklarındaki ve Türkistan'daki, ağrılığı Türk ve Müslüman olan bütün topluluklar için ilerici bir hareket olarak algılamışlardır.[277] Bu yüzdende parti programına beklide fazlasıyla sadık kalmışlar, hatta program dahilinde çalışmayan Rusları ağır şekilde eleştirmişlerdir.[278] Amacı üçüncü dünyadaki sömürücü burjuvaziye, tefeci feodallere ve gerici din adamlarına karşı yürütülecek ve aynı zamanda yabancı egemenliğine karşı ulusal bir karakter taşıyacak bu devrimin, Batı proletaryasından farklı olan bu topluluklara sirayet edebilmesi içinse, halkların dini

[274] Bkz. (63), TUNÇAY, 172.
[275] Bkz. (3), FEYİZOĞLU, 44.
[276] Bkz. (13), ERDEM, 132.
[277] Bkz. (80), BENNİGSEN - QUELQUEJAY, 161.
[278] Hüseyin ADIGÜZEL, **Rıskulov,** 86.

inanışlarına ve günlük alışkanlıklarına saygı gösterilmesi gerektiğini söylemişlerdir.[279] Bu sahada ki ahalinin eğitim, sağlık ve iktisadi olarak belli bir gelişme sonucu ancak devrimi içselleştirebileceğini savunmuşlardır.[280]

Sultan Galiyev bununla alakalı İdil-Ural Devleti projesi ile Türkistan'da bir devlet kurulmasını istemiştir. Bu proje Lenin'in bölgesel özerklik isteyen grupları desteklemesi sonucu gerçekleşememiştir.[281] Bu doğrultuda Rıskulov da, bunun sağlanması için bölgesel yönetimlerin kurulmasını şart koşmuştur. Bu yönde bir çalışma yaparak; yönetimin Türkistan Sovyet Cumhuriyeti ve Türkistan Komünist Partisi yerine *Türk Komünist Partisi* ve *Türk Cumhuriyeti* adında olmasını istemiştir.[282] Böylece merkezden gelen Bolşevik idarecilerin yanlış uygulamalarına bir çözüm olacaktı.

Rıskulov'da Bolşeviklerin uyguladıkları şovenist politikaları reddediyor ve yönetimin yerel komünistlerin elinde olmasını savunarak Bolşeviklerin merkeziyetçiliğine kafa tutuyordu.[283] 1920 yılının Ocak ayında Rıskulov Moskova'ya çağrılmış ve talepleri görüşülmüş ancak kabul edilmemiştir. İleri ki dönemde Bolşevikler, bu taleplerinden dolayı onları milliyetçilikle suçlamışlardır.

1920 yılının sonbaharında Kızıl Ordu'nun bütün cephelerde zaferiyle birlikte iç savaş son bulmuştur.[284] Artık Müslüman Komünistler için rüzgar tersine esmeye başlamıştır. Doğu Halkları Kurultayı'nda sömürge ve yarı sömürge ülkelerinin halklarının proleter sayılmaması ve Asya'nın geleceğinin Avrupa ihtilalına bağlı olduğu tezi kabul edilmiştir. Sultan Galiyev'in *Sömürgeler Enternasyonali* için öngördüğü Doğu devrimi tasarısının gerçekleşmesi Stalin ve Lenin tarafından sabote edilmişti. Galiyev'in tasarladığı devrimin Mustafa Suphi için ne anlama geldiğini Erol Cihangir şu şekilde özetlemiştir:

---

[279] Bkz. (251), BENNİGSEN – QUELQUEJAY, 141.
[280] A.g.k., 59.
[281] Bkz. (80), BENNİGSEN – QUELQUEJAY, 168.
[282] Bkz. (278), ADIGÜZEL, 111.
[283] Bkz. (80), BENNİGSEN - QUELQUEJAY, 56.
[284] Bkz. (251), BENNİGSEN – QUELQUEJAY, 119.

*"Bu devrimin siyasal sahası Kuzey Afrika'dan başlayıp, Orta Doğu, İran, Türkiye, Afganistan, Hindistan ve Rusya Asya'sı ile bütünleşen "Sömürgeler Enternasyonali", coğrafi sahası ise, devrimin önder gücü olan Kazan merkez olmak üzere, Urallardan, Sibir'e, Kafkasya'dan, Orta Asya'ya kadar uzanacak "***Turan Federal Sosyalist Devlet***"ti. Türkiye'nin bu tasarıdaki yeri, sosyalist sömürge devriminin Orta-Doğu'ya ve Afrika'ya atlamasında bir üs görevi üstlenmesiydi. Bu sebeple Müslüman Komiserlik bünyesinde* ***"Doğu Dairesi"nin başına Sultan Galiyev, Mustafa Suphi'yi getirmişti.****"*[285]

Sonuç itibariyle Mustafa Suphi batılı bir aydın olduğu halde doğuya gönüllü olarak gitmiş ilk örnektir.[286] Sinop'tan kaçtıktan sonra Avrupa yerine Bakü'ye yönelmişti. Suphi kurtuluşun Doğu'dan başlayacağına daha o zaman inanmıştı. Bolşevik ihtilalından sonra da direk yurda dönmektense mücadelesine Moskova'dan başlamış ve Sultan Galiyev ile birçok çalışmada bulunmuşken Onunla beraber haklarında yapılan suçlamalara göğüs germiştir. 1920 yılının ilk baharında Taşkent'e gittiğinde burada iki ay kalmıştır. Bu tarihler Rıskulov'un Taşkent merkezli *Türk Cumhuriyeti* tezinin Moskova'dan veto yediği ve Taşkent'e geri döndüğü tarihlere rastlamaktadır. Mustafa Suphi buradan Bakü'ye geçmiş ve burada faaliyetlerde bulunurken Nerimanov ile çalışmıştır. Göreceğimiz üzere Mustafa Suphi, Bolşevik programını Türk halklarının kurtuluş reçetesi olarak gören ve bu programa ulusal bir giysi giydirmeyi düşünen ancak devrimin Rus şovenizmine kaydığını görerek buna önlem almaya çalışan Sultan Galiyev, Turar Rıskulov ve Neriman Nerimanov ile birlikte çalışmıştır. Sultan Galiyev ortaya koyduğu tezlerle diğerlerinden daha beynelmilel görülmekle beraber; Sultan Galiyev'in *Sömürgeler Enternasyonali* tezinin kilometre taşlarından olan müstakil *Türkistan, Azerbaycan* ve *Türkiye Cumhuriyetleri* projelerinin hayata geçmesi Rıskulov, Nerimanov ve Suphi'nin başarısına bağlıydı. Mustafa Suphi Karadeniz'de öldürüldü, Nerimanov eceliyle ölmesine rağmen 1930 yılından sonra hain ilan edildi ve Rıskulov'da 1938 yılından karşı devrimcilik suçundan kurşuna dizildi.

[285] Bkz. (248), CİHANGİR, 28.
[286] Bkz. (78), GÜRSES, 388.

Bir hususa daha değinmek gerekir ki, o da Sultan Galiyev'in Mustafa Suphi'ye güvenmediğine yönelik iddialardır. Bu iddialar Sultan Galiyev'in 1923 yılında yapmış olduğu savunmasından kırpılan sözlerine dayandırılmaktadır. Galiyev'in, Mustafa Suphi, Rıskulov ve *Turan* gibi konulara değindiği savunmasından bizce öne çıkan kısımları şu şekilde paylaşabiliriz:

"*…Yani işte size Ankara*

*Gerçekten bu hareketin başlangıcında, daha yeni doğduğu sırada, onu belli bir çekim gücü ve enerjisiyle elimizde tutamaz mıydık?*

*Evet, tutabilirdik, eğer bütünüyle değilse de, en azından yarısını.*

*Neden bu olmadı?*

*Çünkü ona dikkat göstermedik, ona önem vermedik (yoldaş Lenin Sekizinci Sovyetler Kongresi'nde Kemalistleri "Türk Ekimcileri" olarak adlandırmıştı.)*

*Önem anlaşıldığı zamansa, tereddüt başladı: seçimimizi kaimden yana yapmalı – Mustafa Kemal mi? Enver mi yoksa "solcu" Enverciler mi?*

*Neden olayları görmedik?*

*Neden onları çeşitli yoldaşların saldırılarından koruyamadık (böyleleri vardı), onlara güvenmedik ve Türkiye'ye gönderdik (daha doğrusu, ittik), tam da orada açıkça görünmemeleri (yoldaş Mustafa Suphi ve yoldaşlarının trajik sonlarının nedeni) gereken bir dönemde. Sonuçta Türkiye'de bunun vakti gelmemişti daha. Orada Sovyet Rusya ve Sovyet iktidarının otoritesi genel olarak çok yüksekti: Sonuçta M. Kemal 20 yılında Zubatovcu "Komünist" partiyi boşuna kurmadı.*

*Ve şimdi Kemalist Türkiye artık bizim muhaliflerimizle birlikte hareket ediyor, en azından onlarla "oynaşıyor." Neden?... Çünkü orada kendi adamlarımıza sahip olamadık…*"[287]

Burada Sultan Galiyev, Mustafa Suphi'ye güvenmeyen en başından beri onu takip altına alarak rahatsız eden Bolşevik idarecileri eleştiriyor ve kendisi de bu idareciler arasında olduğu için "*biz*" ifadesini kullanıyor. Savunma metninin ve Mustafa Suphi'nin adının yer aldığı makalelerinin tamamında Galiyev, Suphi'den

---

[287] Bkz. (151), ERDEM, 550-551.

övgüyle bahsetmektedir. Galiyev'in Mustafa Suphi'nin ölümünden yaklaşık 8 ay sonra kaleme aldığı ve "*Mustafa Suphi ve Çalışmaları"* başlığını taşıyan makalesinin son cümleleriyle bu bahsi noktalayalım.

"*Suphi politik hasımlarının ondan gözlerini ayıramayacağı kadar güçlü ve enerjikti. Katiller kiminle uğraştıklarını biliyorlardı…*

*Ve sen bilinmeyen mezarında huzurla uyu, devrimin zamansız kaybı!... Senin başlattığın işi yaşayanlar tamamlayacak…"*[288]

Sultan Galiyev bu bahis geçen savunmasında Rıskulov ile alakalı konuşurken aslında Rıskulov'un onun projesindeki yerini de açıkça görmekteyiz:

*"Yoldaş Rıskulov ve grubunun Türkistan'dan uzaklaştırılmasını da yanlış buldum. Onun hataları olduğunu, "zaafları" olduğunu kabul ederim, ama bunlar başka yollarla düzeltilebilirdi. Temelde Türkistan sorunlarının çözümüne doğru ilkeli biçimde yaklaşıyordu: Türkistan'ı bizim Doğudaki "ilerleyişimizin" köprüsü sayıyordu. Türkistan'a devletin temel yapıların (Türkistan Komünist Partisi, Türkistan Yerel Kızıl Ordusu, bağımsız devlet bütçesi vb.) götürmeksizin burayı bir köprüye dönüştürmek olanaksızdı. Kuşkusuz, bana itiraz edip bunun "Pantürkizme" geri kalan Türk topraklarının ona uyması ve katılmasıyla birlikte Turan'ın oluşmasına yol açacağı söylenebilir: Kırgızistani Kaşgarya, Hive, Buhara, Afganistan'ın ve İran'ın Türk kısımlarının katılımıyla. Ama bu uluslar arası sosyal devrimin çıkarları açısından neden korkunç olsun ki? Bu Rus milliyetçiliği için korkunçtur, bu Batı Avrupa kapitalizmi için korkunçtur. Devrim için korkunç değildir, çünkü sömürge Doğuda, en azından, İngiliz emperyalizminin baskısının en açık şekilde görüldüğü yerlerdeki hayatın canlanması için radikal yöntemlerden biri olacaktır. Sonuçta Doğu ülkelerini uluslar arası devrimin yörüngesine sokmak gerekir."*[289]

---

[288] A.g.k., 399.
[289] A.g.k., 560-561.

Geldiğimiz noktada ceditçi çizgiden gelen Sultan Galiyev ve Turar Rıskulov, Türk halklarının geleceğini, Bolşevik programın kendi halklarının karakteristik özelliklerine göre devşirilmesiyle uygulanabilmesinin başarısında görüyordu. Yüzyıllardır Çarlık baskısı ve kendi toplumlarındaki farklı grupların baskısı altında yaşayan Müslüman aydınlar, 1917 Ekim ihtilalı sonucu Lenin'in bütün halklara özgürlük çağrısına mevcut düzenden kurtulmak için dört elle sarılmışlardır. Mustafa Suphi'de kendi tabiriyle "*Cenubun feyyaz bir Türk Ocağı'nda"* yetişmiş bir Türk aydını olarak Rusya'daki Müslüman Komünistlerin vermiş oldukları mücadeleye gönüllü olarak katılmıştır. Lakin 1920 yılının sonbaharında, iç savaşın bitmesiyle Bolşevikler verdikleri sözleri tutmamış ve yönetimi altlarındaki Doğu halklarını farklı bir şekilde sömürge konumunda bırakmışlarıdır.

Bundan sonraki bölümde *Türkiye Komünist Partisi*'nin kuruluşuna kadar geçen dönemde, Mustafa Suphi'nin yapmış olduğu çalışmalara değineceğiz.

# 4.BÖLÜM: KOMÜNİST PARTİSİ İÇİNDEKİ FAALİYETLERİ

## a) Yeni Dünya

Mustafa Suphi siyaset ile ilgilendiği dönemden itibaren gazetecilik faaliyeti içinde bulunmuştur. İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan Tanin gazetesinde muhabirlik yaparak gazeteciliğe başlayan Mustafa Suphi, daha sonraki yıllarda Milli Meşrutiyet Fırkasının yayın organı olan *İfham* gazetesinin Umum Müdürlüğü görevini üstlenmiştir. Mustafa Suphi 1918 yılının Şubat ayında Moskova'ya gelmiştir. Müslüman Komiserliği'nde Şerif Manatov ve Molla Nur Vahidov gibi Müslüman komünistlere Bolşevik partisi içinde çalışma isteğini söylemiş ve kafasında yer alan programı anlatmıştır. Mustafa Suphi'nin düşünceleri Müslüman Komünistler tarafından da rağbet görmüş olmalı ki; hayata geçirilebilmesi için Stalin ile tanıştırılmıştır. Stalin bir Türk Komünist Örgüt kurulmasından memnun olurken; gazete çıkarılması hususunda da onay vermiştir.

Mustafa Suphi hiç vakit kaybetmeden, Osmanlı Türkçesi'nde yayınlanacak olan *Yeni Dünya* adlı gazetenin hazırlıklarına başlamıştır. Bu gazete aracılığıyla özellikle Rusya'da bulunan esir Türk askerleri üzerinde propaganda faaliyeti yapmak hedeflenmiştir.[290]

1917 yılında Rusya'da ki Türk savaş esirlerinin sayısı hakkında çok farklı görüşler olmakla beraber Yusuf Akçura'nın raporu doğrultusunda yaklaşık 45.000 esir Türk askeri bulunmaktadır.[291] I.Dünya Savaşı boyunca Rusya'da esir kamplarında olan 50.000 Türk askerinden yalnızca 20-25 bin kadarı memleketlerine dönebilmişlerdir.[292] *Yeni Dünya* gazetesi vasıtasıyla, devam eden iç savaş sırasında Türk askerlerinden faydalanılmak istenmiştir. Ayrıca ileriye dönük olarak Türkiye'de yapılacak komünist faaliyetler için bir zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla

---

[290] Bkz. (57), KURAT, 431.
[291] Bkz. (155), KUTLU, 11.
[292] A.g.k., 14.

*Yeni Dünya* gazetesi Rusya'nın liman şehirlerine ticaret için gelen Türklere dağıtılarak, Türkiye'ye döndüklerinde propaganda faaliyetinde bulunmaları tavsiye edilmiştir. Daha sonra görüleceği üzere de Türkiye'nin liman şehirlerinde komünist hücreler meydana gelmiştir. Bu bakımdan *Yeni Dünya* gazetesi propaganda kabiliyeti sayesinde dönemin şartlarında etkin bir silah olarak kullanılmıştır ki; Sovyet yönetimi esir kamplarında gazetenin ücretsiz dağıtılmasını sağlamıştır[293]. Bu sebeple olmalı ki Mustafa Suphi gittiği her yere gazetesini de götürmüştür.

*Yeni Dünya* gazetesi 27 Nisan 1918'de Moskova'da, 11 Nisan 1918'de Bolşeviklerce kapatılan Ayaz İshaki'nin milliyetçi "İl" gazetesinin matbaasında,[294] yayınlamaya başlanmış ve 17 Şubat 1921'e kadar Mustafa Suphi yönetiminde toplam 67 sayı çıkmıştır.[295] Gazetenin idarecisi ve baş muharriri Mustafa Suphi idi[296] ve çıkarılan gazetenin finansmanını Müslüman Komiserliği yani Sovyet Yönetimi gerçekleştirecekti.[297] Gazete Müslüman Komiserliği'nin bir yayın organı hüviyetinde olduğundan, Müslüman komünist örgütlerin parti yönetimindeki konumlarına göre hareket etmekteydi. Bazı araştırmacılar gazetenin ilk başta asıl kimliğini gizlediğine dair iddialar da bulunsalar da; bu durum esas bakımından Mustafa Suphi ile alakalı değildi. Daha çok Sultan Galiyev, Rıskulov ve Vahidov gibi Milli komünistlerin parti yönetimindeki Rus komünistleriyle olan siyasi mücadelesi, süreci belirlemekteydi. İç savaşın bitmesiyle Müslüman Komünistlerin parti içindeki konumları değişti. Böylece *Yeni Dünya* gazetesi de yeni yapı içinde kendine has bir konuma kavuştu.

Yeni Dünya gazetesinin 27 Nisan 1918 tarihinde çıkan ilk sayısında; Mustafa Suphi İttihatçılara karşı çok ağır eleştirilerde bulunmuştur. Mustafa Suphi, 10 (23) Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet'in 10.yılı sebebiyle genel bir değerlendirme yapmış ve halkı mevcut İttihat ve Terakki yönetimine karşı hareket etmeye çağırmıştır. Mustafa Suphi'nin gazetesinin ilk sayısında İttihatçılara karşı yayımladığı yazısından öne çıkanlar şu şekildedir:

---

[293] Bkz. (57), KURAT, 434.
[294] Bkz. (155), KUTLU, 216.
[295] Bkz. (13), ERDEM, 62.
[296] Bkz. (16), ASLAN, 27.
[297] Bkz. (57), KURAT, 432.

"*Ya milli hükümet?!. Karanlık odada silah ve Kur'an karşısında ömrünün sonuna kadar hizmetkarlığına and içen ittihatçı yoldaşlar elinde, şimdi bir satır, kıran, yıkan, milletleri birbirine vuruşturan bir istibdat silahı oldu. İttihatçılar, servet, nüfuz ve hakimiyet karşısında vicdan ve millete dolan daha dünkü andları öyle çabuk unutarak Abdülhamid'in mirasına kondular. Halk henüz aç ve çıplak feryad ü figan ederken, onlar altın sırmalı kaputlar giyerek hanlar, hakanlar, krallar, imparatorlar sofrasında oturdular. Milletin başını sokacak yurdu, yavrularını okutacak mektebi yokken, onlar saraylara, kaşanelere göçtüler. Millet yine sefil ve nadan, fakat onlar yirminci asır medeniyetinin bütün güzelliklerinden, her türlü bedayi-i tabiye ve sanayinden azıklanmaya başladılar. Nihayet bu süslü, sefahatli hayat onları sarhoş da etti. O fedakar Talat, o kahraman Enver ruhları gibi adlarını da değiştirdiler, paşa oldular. İnkılapçı Türkiye için bir (paşalar hükümeti) teşkil ettiler. Nihayet!! Bu hal millet hesabına bir hıyanet, inkılap namına ise büyük bir rezalet idi…*"[298]

Yazının devamında Mustafa Suphi; İttihatçıların 1908 devrimi öncesinde demokratça yaşamaktan bahsettiklerini, ancak iktidara geldiklerinde hayatları gibi fikirlerini de değiştirdiklerini ve Anadolu'da despot ve aristokrat bir hükümet kurmaya çalıştıklarını iddia etmiştir. Mustafa Suphi İttihatçıların halkı kandırdığını belirtiyor; bununla birlikte 10 yıllık dönem için şu tespiti yapıyor: "*Türkler bu on yıl içinde Arabistan sahralarından Afrika çöllerine kadar taşınarak telef edildiler. Mahmut Şevket Paşa'nın katline aylarca matem tutan İstanbul gazeteleri, milyonlarca Türk halklarının şu harabiyetine dair bir makale bile yazmadılar. Zavallı garip millet, senin bir söz söyleyenin oldu ise o da yok edildi. Böylece şu on yıllık inkılap devrinde Türk halkı bir şey kazanamayarak daima kaybetti, ırken daha ziyade zayıfladı; millet ve medeniyetçe yükselemedi. Maişetçe ise hayatın karanlıkları bir kat daha koyulaştı.*"[299] Devamında İttihat ve Terakkiyi, Türk halkını Alman kapitalizminin hizmetçisi yapmakla suçlayan Mustafa Suphi'nin kurtuluş formülü ise biraz radikal görünmektedir: "*Şu korkunç vaziyetten Türkiye'yi Türk milletini kurtaracak yol, yine hürriyet, yine inkılap. Fakat bu sefer bir nice zabit ve*

[298] Bkz. (63), TUNÇAY, 15.
[299] A.g.k., 16.

*paşanın apoletlerinde parlayan bir inkılap değil, halkın ruhundan fırtınalarla kopan, gönüllerinde yangınlar çıkaran hakiki inkılap, hakiki hürriyet.*

*Küçük Asya halkları, mazlum Türkler, fakir köylüler!! Artık uyanınız, Kanun-u Esasi'nin sizlere verdiği içtima haklarını talep ediniz, birleşip söylenişiniz. Karşınızdaki ufukta kara bulutlar gibi görünen şimşek ve yıldırımlarla kendini gösteren zulüm ve istibdat kuvvetine karşı, özünüzün, ailenizin, evlatlarımızın hürriyetini müdafaaya hazırlanınız."*[300]

Mustafa Suphi'nin Türkçü fikriyattan ayrıldıktan sonra kaleme aldığı ilk makale olması sebebiyle bu satırlar bizim açımızdan önem arz ediyor. Makalenin geneline baktığımızda komünist jargonun hala tam olarak oturmadığını görmekteyiz. Bununla birlikte İttihatçılara olan nefret dikkati çeken ilk unsur olarak karşımıza çıkıyor. Daha önce değinmiş olduğumuz 1914 yılında Suphi'nin bir sürgün olarak, Bakü'de çıkan yazılarında; her şeye rağmen memleketin selameti için İttihat ve Terakki yönetimine destek verdiğini görmüştük. Lakin I. Dünya Savaşı devam etmekte iken; kaleme alınan Mustafa Suphi'nin bu makalesinde, Türk orduları özellikle Kafkaslar'da çok büyük bir mücadelenin içinde olmasına rağmen, halk İttihat ve Terakki yönetimine karşı isyana çağrılmıştır. Gazetede yer alan diğer yazılarda da Anadolu Türklerine karşı farklı bir propaganda yönteminin izlendiği göze çarpıyor. Yüzyıllardır süren Türk-Rus mücadelesinin Bolşeviklerce sonlandırıldığının propagandası şu cümlelerle yapılıyor: "*Rusya Cumhuriyeti ve onun hükümeti olan Halk Komisarları Şurası yabancı millet ve memleketlerin topraklarını zapt ve gaspa karşıdır.* ***İstanbul Müslümanların elinde kalmalıdır.***"[301] Yine 24 Kasım 1917'de[302] Lenin ve Stalin'in imzasıyla yayınlanan ve daha öncede değindiğimiz beyanname *Yeni Dünya* gazetesinde yer almıştır. Konumuzla alakalı olarak şu sözler önemlidir: "*İstanbul işgali için mahlu Çar tarafından vücuda getirilmiş ve Kerenski ile tasdik edilmiş hafi muahedelerin bundan sonra hükümsüz olduklarını ilan ederiz. Rusya Cumhuriyeti ve onun hükümeti olan Halk Komisarları*

[300] A.g.k., 17.
[301] A.g.k., 18.
[302] Bkz. (76), BENNİGSEN, 126.

*Şurası, yabancı memleketlerin işgaline karşıdır. İstanbul'un Müslümanlar elinde kalması lazımdır. Bunun gibi İran'ın taksimine ait olan muahedenin bitirildiğini beyan ederiz. Harekat-ı harbinin hitamını müteakip İran'dan Rusya'nın askeri çıkarılacak ve İran'ın mukedderatı kendi tasarrufuna kalıp istiklali temin edilecektir.* ***Kezalik, Türkiye'nin taksimine ve ondan Ermenistan'ın koparılmasına dair olan muahedenin de yırtıldığını ilan ederiz. Muharebenin inkıtaını müteakip, Ermenilerin mukedderat-ı siyasiyyesi kendilerine tevdi edilecektir.*** *"*[303] Görüldüğü gibi hilafet makamının güvenliği Bolşeviklerce güvence altına alınmış gibi bir propaganda yapılmaktadır. Bununla maksat hem Rusya'da hem de Rusya dışındaki bütün Müslümanlar arasında Bolşevik yönetimine karşı bir sempati uyandırmaktır. Lakin tarihin akışı bize Bolşeviklerin samimi olmadıklarını gösterecektir. Mesele şudur ki, Mustafa Suphi bu pembe yalanların hülyasına mı kapılmıştır; yoksa beynelmilel devrim için her yolun mubah mı olduğunu düşünmektedir? Lakin bu sorunun tek bir cevabı bulunmamaktadır. Çünkü öyle veya böyle yeni kurulacak düzende, oyunu kuranlar haricindeki herkes birer figüran olarak kalmıştır. Mustafa Suphi gibi şahıslar tarihi süreçte bazen kahraman bazen de hain olarak anılacaktırlar.

I. Dünya Savaşı ve bunu izleyen yıllarda meşruiyetlerini mensup oldukları dinlerden alan geleneksel İmparatorluklar yıkılırken; bunların yerini meşruiyetini beynelmilel ideolojilerden alan modern imparatorluklar kurulmuştur. 20. yy bu imparatorlukların ve ideolojilerin çarpışmasına sahne olmuştur. Farklı bölümlerde sıkça değindiğimiz bu husus, Mustafa Suphi'nin bir komünist propaganda aracı olarak yayımladığı *Yeni Dünya* gazetesinde de karşımıza çıkmaktadır. Gazetenin hüviyetinin idrak edilebilmesi bakımından ilk sayı ile alakalı bu tespitimiz oldukça önemli bir yer teşkil ediyor. Bu bağlamda Stalin tarafından kaleme alınan "Milli İşler Komisaryatının Vilayet Komisarlarına Hitap Telgrafı Müstaceldir" başlığıyla yine ilk sayı da yer alan telgrafta da aynı hususları görmekteyiz: "*Şuralar Hakimiyeti anlaşılınca ise cefadar halkın seviye-i fikriyyesini yükseltmek onların en iyi vekillerini şuralar hakimiyeti ile birleştirmek gerek. Bunun için her şeyden evvel bu gibi yerlerde halklar[ın] öz dilinde mektepler, mahkemeler ve maarif müesseseleri*

---

[303] Bkz. (63), TUNÇAY, 24.

*teşkil edilmelidir. İşçi halkla içtimai ve siyasi işleri anlatmak için kendilerinin ana dillerini hukuklu etmekten başka çare yoktur."*[304] Yazının devamında da Tatar-Başkırt ülkesinin muhtariyeti ilan edilmekte ve özerk bölgelerin kurulacağı duyurulmaktadır. Bu hususlar çerçevesinde daha ilk sayıda Yeni Dünya gazetesinin propagandaya dönük yönü gözle görülmektedir. Yüz yıllardır Rus esaretinde yaşayan Müslümanlara Osmanlı vatandaşı bir Türk aracılığıyla cennet vaat edilmektedir. Halbuki bu durum bir oyalama faaliyetiydi ve Sultan Galiyev'in İdil-Ural Devleti projesinin kabul edilmediği manasına geliyordu. Daha sonra 27 Mayıs 1920'de kurulacak olan Tatar özerk bölgesinin sınırları ve statüsü Rusya Müslümanlarının aleyhine bir durum meydana getirmiştir.[305]

İlk sayıyla ilgili son olarak, Mustafa Suphi'nin "İktisadi Revolutsiya" adlı makalesinden söz etmemiz gerekir. Bu makale Mustafa Suphi'nin ilk dönem iktisadi makalelerine göre sığ görünmektedir. Yazının genelinde Mustafa Suphi'nin, ilk dönem makalelerindeki heyecan olsa da içerik olarak birer slogandan öteye gidememektedir. Lakin makalede Bolşevik yöneticileri, iktisadi devrimin tatbik edilebilmesi hususunda ağır kalmakla eleştirmektedir.[306] Mustafa Suphi'nin Marksizme yönelik ilk makalesi olması ve Bolşevikleri, yani bu işin asıl sahiplerini, daha hızlı davranamaya çağırması açısından dikkat çekici bir makaledir. Makalenin içeriğinde Marks'ın görüşlerinden alıntılar yapılarak kapitalizmin sürekli krizlere gebe olduğundan ve her kriz döneminde de işçilerin sefalete sürüklendiğinden bahsedilmiştir. Devamında ise, Rusya'da vuku bulan inkılabın Marks'ın öngördüğü süreçleri geçirerek, Mustafa Suphi'nin deyimiyle; "*maddi bir hakikat halinde, tarihi bir maddiyet (materyalimse historique)"* şeklinde ortaya çıktığını iddia etmiştir. Öyle ki, bu süreci yüzyıllardır sömürü düzeni altında ezilen, Rusya'daki emekçiler özellikle ekinciler (köylüler), *siyasi hukuka* ve *iktisadi hürriyete* çok vakittir susamışlar; diğer yandan işçilerin ise gelirlerinde büyük bir daralma meydana gelmiştir. I. Dünya Savaşı sırasına bir kat daha ezilen bu sınıflar, harbi bırakıp dahili

[304] A.g.k., 21.
[305] Bkz. (79), RORLİCH, 281.
[306] Bkz. (16), ASLAN, 26.

düşmana karşı savaşmışlardır.[307] Mustafa Suphi, Rusya'da patlak veren ihtilalı böyle açıkladıktan sonra, Marks'ın görüşlerine ek olarak şunları ifade etmiştir:

*"Demek ki, Oktyabr İnkılabını yalnız Marks'ın haber verdiği iktisadi ve maddi sebeplerde değil, fakat şöyle siyasi hadiselerde arayıp, bunları iktisadi ve içtimai amillerle muamele etmek tarih nokta-i nazarından doğru bir yol olmuş olur."*[308]

Mustafa Suphi, ihtilaldan sonra inkılapçıların hükümeti kontrol altına almalarına rağmen gerekli hamleleri yenilikleri yapamadıkları ve devrimi derinleştirememekleri gerekçesiyle eleştiriyor ve şu ilginç tespitleri yapıyor:

*"Görülür ki, kapitalizmi bu derece korkulara düşüren Bolşevizm, Marks'ın beklediği iktisadi mobilizatsiyayı daha tamamıyla vücuda getiremiyor. Onlar sınatın arzusunu korumak niyetiyle hale göre bir (devr-i intikal) siyaseti, takip ediyor. Şu hale Oktyabr İnkılabı burjuvaziya ile proletarya arasında orta bir yol tutuyor. Eski dünya ile yeni dünyayı ayıran bir köprü üzerinde yürüyor. Bu yol, bu devir ne kadar sürecek? Rub-u asır mı, nısf asır mı? Rusya'nın harici ve dahili işleri bütün dünya kapitalinin insafsız mücrimleri müsaade etse bunun herhalde sonu gelecek, bir gün gelip, işçi ve ekinci halk, kollarındaki kuvvet gibi, ne hakikatteki marifet ve idaredeki istidat ve ehliyetleri ile, fabrik ve zavotları da – müteşebbis ve kapitalistin tavassutuna muhtaç olmaksızın – içtimai halde işletebilecek mes'ut zamana yetişecektir."*[309]

Mustafa Suphi, yazısının sonunda sanayi teşkilatları ve bankların millileşerek *iktisadi demobilizatsiyanın* tamamlanacağını, böylece mevcut sömürü düzeninin yıkılarak hakiki hürriyete kavuşulacağını ve Rus sol sosyalistlerinin de bütün gayelerinin bunu gerçekleştirmek olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Suphi'nin Marksizme bakışını anlattığı ve burjuvaziye nefret kustuğu bu uzun makalesinin

[307] Bkz.(63), TUNÇAY, 22.
[308] A.g.k., 23.
[309] Bkz. (63), TUNÇAY, 23.

ardından, kendisinin 1909 tarihinde Tanin muhabiri olarak bulunduğu, Fransa'nın "Benti Vadisi"nde gerçekleştirilen havacılık fuarı ile alakalı yazsında burjuvayı göklere çıkaran şu bölüm, Suphi'nin fikriyatındaki keskin dönüşü bize daha iyi gösterecektir: " *"Benti" vadisinde dökülen bu altınlar, milyonlara sahip adamların sabahtan akşama dek ter dökerek harcadıkları güç, bir zevk düşkünün gönlünü hoş etmek için miydi? Hayır, bu bir savurganlık, bizim anladığımız mirasyedi savurganlığı değildi. "Benti" vadisine serpilen bu altınlar, bir zamana sonra çok zengin ürünler verecek, şimdi kömürlü terler akan bu savaşçı alınlarda bir zaman sonra zafer pırıltıları çakacak, bu altınlar ve bu altınların sahipleri, ileriye doğru adımlar atan insan uygarlığının birer temel direğini oluşturacaklardı."*[310]

*Yeni Dünya* gazetesinin ikinci sayısı 16 (3) Mayıs 1918 tarihinde yine "Moskova'da Merkez Müslüman Sosyalistler Komitesinin Türkçe Naşir-i Efkarı" başlığıyla yayınlanıyor.[311] Gazetenin ilk sayfasında "Uluğ Türkistan Cumhuriyeti İlan Olundu" başlığı yer almakla iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Büyük Rusya Sovyetleri Federasyonu'na bağlı olan Uluğ Türkistan Muhtariyeti'nin kuruluşu ilan olunuyor. Mustafa Suphi'nin "Türkiye'de İnkılap Olacak mı?" başlıklı ve 1 Mayıs bayramı ile alakalı Müslümanlara yönelik kaleme aldığı hitabe yine bu sayıda yer almaktadır. Mustafa Suphi makalesinde yine İttihat ve Terakki partisine ağır eleştiriler de bulunurken şu soruyu soruyor: "*Ya Türkiye, 7 asırlık tesisat ve teşkilatıyla hele son bir asır içinde (Devr-i Islahat)'ı ile, nihayet bir taht-ı istibdatın yıkılarak yerine diğerinin: daha hışımkar diğer bir hakimiyetin kıyamına kani ve razı mı olacak zannediyorsunuz?"* Mustafa Suphi Almanya ve Rusya'da vuku bulan inkılap hareketlerinden bahsederek konuyu Türkiye'ye ve İttihat ve Terakki yönetimine getiriyor. "*Şimdi gelelim kendimize, bizim Türkiye'ye; hani ya bizim genç Türkiye, hür vatan azad fikir!... Birkaç kılıç ve mahmuz şakırtısı karşısında Abdülhamid'in, o ma'tuh müstebidin taht ve tacını bırakıp kaçmasıyla Türkiye'nin bütün dilekleri olup bitti mi? Türklerin tarihinde, Küçük Asya'nın mukadderatında yüzyıldan beri kaynayıp duran hürriyet ve medeniyet ihtiyaçları Temmuz şenlikleriyle tatmin edildi mi sanıyorsunuz? Bu, saf yüreklilik, yahut nadanlık!!*

---

[310] Bkz. (8), KANAT, 87.
[311] Bkz. (63), TUNÇAY, 26.

*O eski Reşit ve Ali Paşaların ıslahat fermanları Türkiye'nin hayatını nasıl zindeleştirmediyse, bu yeni düzmece Talat ve Enver Paşaların da kendilerine mahsus, yalnız kendilerine mahsus, yalnız kendilerinin anladıkları (10) Temmuz hürriyeti öylece milleti sükutlandırmaya, milletin göğsünde kanayan ihtiyaçları dindirmeye yetmez, yetemez…"*[312]

Mustafa Suphi yazısının devamında Türk mütefekkirlerinin İttihat Terakki tarafından Sinop ve Bilecik kaleleri ile Anadolu'nun izbe yerlerinde sürgün yaşadığını; bununla birlikte hükümetin memleketi batılı bankerlere peşkeş çektiğini belirtmiştir. Mustafa Suphi daha sonra ise, Osmanlı toprağındaki Müslüman – Türk halkların son istinatgahları olan miri ve vakıf yer ve binalarının hükümet tarafından ellerinden alındığını iddia etmiştir. Mustafa Suphi yazısını ise şu şekilde sonuçlandırmıştır:

*"Bugün hayat-ı içtimaiyyeyi örseleyecek mahiyette vaz' olunan her kanun yarın için o kanunu vaz' eden hükümete ve bu hükümetin taraftarı olanlara karşı – müthiş bir inkılaba yeni bir temel taşı atıyor.*

*Bu hakikatlere inanmayan kimse, ya tarih-i medeniyeti tetebbu etmemiş, veyahut Osmanlıları hiç tanımamış bir cahil ve mütaasıptır."*[313]

Mustafa Suphi'nin, kaleme aldığı bu yazısında dikkati çeken bir diğer hususta Tanzimat Sadrazamı Ali Paşa'ya dair olan sözleridir. Daha önce İkbal gazetesinde kaleme almış olduğu makalesinde, İttihat ve Terakki yönetimini I. Dünya Savaşına girilmemesi hususunda uyarırken, "*…şimdiki Türkler için, devletçe fütuhat kapısı kapanmış ve milletçe teşkilat yolu açılmıştır. Ali Paşa merhumun altmış sene evvel anladığı bu hakikatı bugünkü Genç Türkler iyice bilmelidirler"*[314] ifadelerini kullanan Suphi, bu yazısında sadece İttihat ve Terakki'yi değil bütün bir sisteme

---

[312] A.g.k., 28
[313] A.g.k., 28.
[314] Bkz. (16), ASLAN,17.

karşı olduğunu en belirgin şekilde ifade etmiştir. Elbette ki enternasyonal bir sistem anlayışının düşünce yapısı bunu gerektirmektedir. Mustafa Suphi'nin ülke yönetiminde olan İttihat ve Terakki'ye karşı olan bu ağır eleştirileri esir kamplarındaki Türk askerler veya Türk ordusunun ilerlediği Kafkaslar'da çok büyük yankı bulmamış olabilir, ancak gaye bakımından tehlikeli bir durum arz etmektedir. Osmanlı Büyükelçisi Galip Kemali Söylemezoğlu daha önce bahsetmiş olduğumuz gibi Bolşevik hükümetine bu durum ile alakalı üç muhtıra vererek protesto etmiştir.[315]

İkinci sayı ile alakalı olarak diğer dikkat çekici hususlar ise, "Tehlike Karşısında İntihar" adlı makalede, Almanların Sovyetler aleyhine olan saldırılarına karşı asıl tehlikenin Türk milletine yönelik olduğuna dair bir karşı propaganda yapılarak, müttefik olan Almanya ve Avusturya'nın Türkiye için bir hata olduğuna vurgu yapılıyor. Daha da ileri gidilerek bu tehlikenin Türkiye için bir ölüm olduğu belirtiliyor.

"Moskova'da Beynelmilel Hareket" başlığıyla yer alan bir diğer yazıda, Rusya'daki farklı milletlerden 400'e yakın esir askerin gerçekleştirmiş olduğu kongreden bahsetmektedir. Kongrede Üçüncü Enternasyonal programı kabul edilmekle, esir kamplarında komünizm fikrinin yerleşmesi için faaliyetlerde bulunmak ve bütün askeri esirlerin birleşmesi hususunda bir teşkilat oluşturulması kararı alınmıştır. Bunun için 21 kişiden ibaret merkezi bir komite oluşturulmuştur. Bu komitede Türkler de mevcuttur.[316]

Gazetede İstanbul Darülfünun öğrencilerinin "Nobel" ödülünün Lenin'e verilmesi hususunda karar almaları haberi büyük bir coşkuyla verilmiştir. Ayrıca İran'daki son durum hakkında geniş malumat verilerek İngiltere'nin bu bölgedeki faaliyetlerine karşı propaganda yapılmaktadır. Bir diğer haber de "Filistin ve Yahudiler" başlığıyla verilmiş; haberde İngilizlerin ve Almanların Yahudilere

---

[315] Bkz. (207), Mustafa Suphi, 93.
[316] Bkz. (155), KUTLU, 217. - Bkz. (16), ASLAN, 56-57.

Filistin'de toprak verilmesi hususunda müşterek karalarının olduğu belirtilmiştir. Bu durumdan dolayı yine İttihat ve Terakki yönetimi şu suretle sorumlu tutulmuştur:

"*Biz ve hem Türkiye'nin sadrazamı olan Talat Paşa Yahudilere iyi göz ile bakıp Filistin'de Yahudi milletine muhtariyet verip ve rahat yaşamalarını temin edecek, siz de bu suretle emrinize nail olmuş olacaksınız cevabı verilmiştir.*

*"Yeni Dünya" – Talat Paşa'nın Arnavut ve Araplardan ziyade Yahudiler hareketine yakınlığı anlaşılıyor. Arnavut ve Araplara karşı sevkiyat-ı askeriye ile cevap veren Paşalar Hükümetinin bugün bir Arap memleketi olan Filistin'de böyle bir işe kalkışmasına hayret etmemek mümkün değil."*[317] Görüleceği üzere Mustafa Suphi yayınlamış olduğu gazetesiyle Kafkaslardan, Türkistan ve Ortadoğu'ya kadar bütün Türk coğrafyasına yönelik bir propaganda faaliyeti izlemiştir. Bu tarihlerde Türk orduları İran Azerbaycan'ına ve Kafkaslara doğru ilerlemekteydi. Diğer yandan esir kamplarında Osmanlı ordusunda mevcut birçok Ortadoğulu Arap asker mevcuttu. Hatta bu Arap kökenli askerlerin bir kısmının Rus tabiiyetine geçtiğini veya Kızıl Ordu saflarında yer aldığını esir kamplarındaki askerlerin anılarında görmekteyiz.[318] Yapılan haberlerin ve yazılan makalelerin hiç biri rastlantı eseri veya gazete sütunları boş kalsın diye yer almamaktaydı. Öyle ki okuyuculardan gelen mektuplar bölümünde; Romanya'daki esaret hayatı hakkında malumat verilmiş ve şu ilginç tespit yapılmış: "*Böylece benim bulunduğum nahiyede mevcut üç bin Türkten altı ay sonra yalnız bir iki yüz kişi kalmıştı. Üst tarafı kara tifo ve veremden harabolup gitmişlerdi. Bu hususta, o zamanlar Türk esirlerine bakan doktor İbrahim Temo da zi-hayat şahittir.*

*Şimdi benim bunu yazmaktan maksadım, bu husustaki fikrimi tenvir etmeniz içindir? Şu felaketler karşısında daima hayalimden gitmeyen heyula var: Bulgarlara varıncaya kadar her hükümet esarette bulunan kendi milletine yardım ettiği halde, Türkiye'nin genç nazırları biçare Müslümanlara ne için el uzatmadı? Romanya'da Türk esirleri olduğunu mu bilmiyorlardı? Yoksa Türk halkının onlar nazarında hiçbir ehemmiyeti mi yoktu?*

---

[317] Bkz. (63), TUNÇAY, 32.
[318] Bkz. (155), KUTLU, 217. - Bkz. (16), ASLAN, 179.

*Yeni Dünya: Bu mealde daha başka mektuplar aldık. Esarette mağdur olan Türk esirlerinin vebali, şüphesiz Osmanlı Hükümeti'nin boynuna düşüyor. Vakti gelince bu hususta daha ziyade malumat verilir."*[319] Görüleceği üzere, diğer gazeteler kapatıldığı için memleketten haber alamayan Türk esirlerin tek haber kaynağı olan *Yeni Dünya* gazetesinden, esir Türk askerlerine unutuldunuz propagandası yapılmaktadır. Mektupta İttihat Terakki'nin kurucusu ve 1/1 nolu üyesi olan ve I. Dünya Savaşı başladığında Romanya'da vazifede olan İbrahim Temo'da[320] tanık olarak gösterilerek İttihat ve Terakki'nin acziyeti vurgulanmıştır. Halbuki bu tarihlerde, daha önce de bahsettiğimiz gibi, Yusuf Akçura[321] ile Galip Kemali Beyler Rus temsilcileriyle esir Türklerin durumu ile ilgili girişimlerde bulunmaktadır. Yusuf Akçura Bey Rusya'nın dört bir yanında ki esir kamplarına ulaşmaya çalışarak; yerli Müslümanlardan topladığı yardımlarla faaliyetine devam etmektedir.[322]

*Yeni Dünya* gazetesinin üçüncü sayısı 30 (17) Mayıs 1918 tarihinde, yine "Merkez Müslüman Sosyalistler Komitesinin Türkçe Naşir-i Efkarı" başlığıyla yayımlandı.[323] Bu sayıda "Osmanlı Sefirinin Notasına Cevap" başlığıyla Mustafa Suphi'nin yazısı yer aldı. Yazıda Galip Kemali Bey'in vermiş olduğu notaya tepki yer almakla İttihat ve Terakki yönetimine karşı olan eleştirel üslup korunmuştur. Bizim açımızdan yazıda şu hususlar dikkat çekmiştir: "*(Yeni Dünya), Rusya Müslüman Sosyalistleri Komitesi himayesi altında tarafımdan neşrolunan hususi bir gazete olmak itibariyle, Brest Muahedesi'nin mazmuniyetiyle alakadar olmadığı gibi Sefir'in talebi her türlü hukuki – siyasi esaslardan mahrum ve yalnız İstanbul hükümetine karşı bir tabiiyet ve sadakat manasından ibaret bir mahiyette ise de, şu münasebetiyle matbuatta gerek (Yeni Dünya)'ya dair, gerekse bizzat kendi hakkımda bazı malumat ve mütalaat yürütülmüş olduğundan kısaca izahat vermeye mecburiyet hissediyorum."*[324]

---

319 Bkz. (63), TUNÇAY, 35.
320 İbrahim TEMO, **İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları,** 231.
321 Bkz. (156), AKÇURA, 37.
322 A.g.k., 63.
323 Bkz. (63), TUNÇAY, 45.
324 A.g.k., 43.

Yazının devamında notaya konu bu durumun İttihat ve Terakki yönetiminin baskıcı anlayışından kaynaklandığını belirten Mustafa Suphi; fiili durumun Abdülhamit döneminden daha kötü olduğu üzerinde durmuştur. Mustafa Suphi yazısının son kısmında, Türkiye'de inkılabın gerçekleşeceğine olan inancını şu şekilde belirtmiştir: "*Fakat bizim evvelce Türkiye'de neşrettiğimiz gazetelerde nasıl talep ettiysek, şimdi de Rusya'da, yazın da belki Hindistan'da ve daha başka yerlerde talep edeceğimiz: Halk için (hürriyet, medeniyet ve saadet)'ten başka şey değil.Bu hakikatler, arası çok geçmeden Türkiye'de patlak verecek olan inkılap ile kendini bizzat gösterecektir. Fakat şimdilik kabahati, mensup olduğu millet için hürriyet ve saadet istemekten ibaret olan bir gazeteyi susturmak kastıyla yirminci asır medeniyetinin ortalarına doğru, tanzim olunan bu Türk notasına karşı yine bir Türk hürriyetperveri sıfatı ile ve bütün medeniyet ve insaniyet alemi huzurunda protestoyu vicdani bir vazife addediyoruz.*

*İstanbul Ticaret Mekteb-i Alisi "Hukuk-u Medeniyye" ve Darülmuallimin-i Ali "İktisat Müderrisi" ve mesdut "İfham" Gazetesi Müdür-i Siyasisi: Mustafa Suphi"*[325]

Gazetenin dördüncü sayısı 15 (2) Haziran 1918 tarihinde yayınlandı. Gazetede Kafkasya ilgili havadislere geniş yer verilirken, Ermenilerini Bakü'de gerçekleştirdiği katliamlar karşısında hem sosyalist, hem de milliyetçi yöneticilere karşı eleştiriler yapılmaktadır. Bununla birlikte Türk ordusunun Kafkasya'da olan ilerleyişi de İttihat ve Terakki yönetiminin emperyalist istilası olarak tanımlanmıştır. Bunların yanında Ramazan-ı Şerif, Tatar – Başkırt Cumhuriyeti Tarihi Müşavere Meclisi, İşçi, Köylü ve Asker Hükümetine Karşı İrtica Hareketleri, Şimal Türkleri ve Sosyalizm, Çekoslovak Askerlerinin İsyanı Etrafında başlıklı yazılarla; Mustafa Suphi ve *Yeni Dünya* gazetesi hakkında başka yayımlarda yer alan haberlere yer verilmiştir.[326]

---

[325] Bkz.(63), TUNÇAY, 40-42.
[326] A.g.k., 57-67.

*Yeni Dünya* gazetesinin beşinci sayısı 18 (5) Temmuz 1918 tarihinde yayınlandı. Gazetenin ilk haberi "Sultan Mehmet Han-ı Hamisin Vefatı" başlığıyla; Sultan Mehmet Reşat'ın vefatını ve yerine Vahdettin tahta çıkışını bildiriliyor. Mustafa Suphi bu konu ile alakalı yazdığı makalesinde; merhum padişahın dokuz senelik saltanatında memlekete faydalı işler gerçekleştirebilecekken, İttihatçılar tarafından baskı altına alınarak etkisizleştirildiği iddiasını savunuyor. Bununla birlikte makalesini şu şekilde sonlandırıyor: "*Hakikaten hürriyetperver ellerde vücudundan Türk Müslüman halkların faydalanacakları tarzda istifade edilecek olan padişah-ı merhum bir takım mütegallibelerin cebir,tahakküm ve istibdatına alet olarak şu dokuz senelik devr-i saltanatı geçirmiş ve şu hal üzerine irtihal-i dar-ı beka eylemiştir.*

*Şehzade iken büyük kardeşinin zulmüne otuz bu kadar yıllar tahammül ettiği halde tahta cülusundan sonra da adi şahıslar tarafından duçar-ı tecavüz olan bu bedbaht padişaha acıyıp rahmet okumamak mümkün değil: ("Rahmetullahu aleyhi rahmeten vasi")"*[327]

Görüldüğü gibi İslam aleminin halifesinin İttihatçıların zulmü altında ezildiği; daha sonrada göreceğimiz gibi saltanat karşıtı olan Mustafa Suphi tarafından, duygusal bir yazıyla belirtilmiştir. Ayrıca o dönemde Trablusgarp'ta olmalarına rağmen, Balkan Savaşının başlaması ve Balkanlar'daki toprakların kaybedilmesi İttihatçı liderlere yüklenmiştir. Gazetede yer alan diğer havadisler ise; "Şuraların Beşinci Umumi Kurultayı", "Türk Sosyalist Teşkilatı", Kırım'daki durum hakkında "Yeni Kırım Hükümetinin Beyannamesi", "Kafkas Haberleri", daha önce değindiğimiz "Kuyaş Gazetesine Cevap" başlıklı yazılar, Alman Sefirinin öldürülmesi ve bununla alakalı uluslararası haberler yer almaktadır.[328]

Gazetenin altıncı sayısı 3 (21) Ağustos 1918 tarihinde yayımlandı. Bu sayıda 22 Temmuz 1918 tarihinde Moskova'da gerçekleştirilen "Türk Sosyalist Konferansı"na dair geniş malumat verilmiştir. Bunun yanında Alimcan İbrahimof'un "Büyük Umutlar Yolunda" adlı makalesi yer almıştır. "Türk Sosyalist Konferansı"

---

[327] A.g.k., 69.
[328] A.g.k., 68-89.

ile alakalı gazetede yer alan malumat farklı bölümlerde ayrıca değineceğiz. Lakin bu sayı konferansın tertibi ve alınan kararların duyurulması açısından "Yeni Dünya" gazetesinin önemini bir kez daha göstermektedir..[329]

*Yeni Dünya*'nın yedinci sayısı 15 (2) Ağustos 1918 tarihinde yayımlanırken; bu sayıda Mustafa Suphi'nin "Türkiye Etrafında Politika ve Sosyalizm" başlıklı makalesi de yer aldı. Mustafa Suphi yazısında, Avrupa devletlerinin Osmanlı'yı parçalama planları yapmasına rağmen; İstanbul'un Müslümanların elinde kalması tezini savunan Rusya Şuralar Hükümetine destek verilmemesini eleştirmiştir. Gerçekleşen inkılabın ve bu inkılaba destek veren Müslümanların, kendisi için ne anlam ifade ettiğini yazısının bir bölümünde şöyle ifade ediyor: "*Bu gençlik inkılapçı enternasyonalden canavar Avrupa'nın tırnakları arasında inleyen (kolonya) Müslümanlarının hürriyet-i hukukunu talep ettiği gibi Türkiye'nin kudsiyet-i istiklaline taarruz eden her vak'aya yıldırımlar yağdırıyor. Ve nihayet:*

*Tatar – Başkırt Cumhuriyeti*

*Uluğ Türkistan Cumhuriyeti!*

*Dağıstan Cumhuriyeti!*

*İşte İslam halklarını hemen Türkiye derecesinde istiklal ve ihtiyara, şeref ve iktidara doğru vardıran hep bu taze ve fakat tereddüt ve televvünsüz genç simalarda parlayan azaldık şuraları.*

*Biz "Yeni Dünya"yı neşre ve Rusya'daki inkılap hayatına iştirake başlayalıdan beri böyle bir şulenin hürriyet ve zafer semasına yükselten böyle genç ve mukaddes vicdanların müttefiki olarak yürüyoruz…"*[330] Gazetenin bu sayısında ayrıca; "Kazan'ın Sukutu", "Bir Aylık Hronika", "Kafkasya'da Nasyonalizm ve Sosyalizm"[331], "İngiltere'de Bolşevizm", "Şark ve Sosyalizm"[332] makaleleri ile *Rusya Şuralar Hükümeti* ile alakalı haberler yer almıştır.[333]

---

[329] A.g.k., 90- 104.
[330] A.g.k., 105.
[331] Bu makalede Ermenilerin Bakü'de gerçekleştirdiği vahşet en ince ayrıntılarına kadar aktarılırken; Taşnak Partisi'nin aleyhinde güçlü bir propaganda yapılıyor ve partiye hitaben "Kahrolsun Vahşi Katiller" deniyor. (Bkz. (63), TUNÇAY, 111.)
[332] Bu yazı "Hüseyin Hüsnü" imzasıyla yayınlanmıştır. (Bkz.(63), TUNÇAY, 113.)
[333] Bkz. (63), TUNÇAY, 104-115.

Gazetenin sekizinci sayısı 7 (9) Eylül 1918 tarihinde; dokuzuncu sayısı da 15 (2) Ekim 1918 yayınlandı. Mustafa Suphi Haziran ayından beri Kazan'da bulunmasından[334] ve daha sonrada Taşkent'e gitmesinden[335] dolayı bu iki sayıda yazısı yer almamıştır. Sekizinci sayıda da Türkiye'deki Ermeni mezalimine değinilirken; buna karşı hükümetin almış olduğu tedbirlerde aynı şiddetle eleştirilmiştir.

Dokuzuncu sayıda Türk ordusunun Kars, Ardahan, Batum ve Bakü'ye girmesinden dolayı Rusya Şuralar Hükümetinin Türkiye'ye vermiş olduğu nota yer akmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'deki Ermeni olayları ile ilgili Türk hükümeti sorumlu tutulmuş ve 3 milyon Ermeni'nin katledildiği öne sürülmüştür.[336]

30 Kasım 1918[337] tarihinde çıkan "Yeni Dünya" gazetesinin onuncu sayısında ise; Rusya Şuralar Hükümetinin Çiçerin imzasıyla Amerikan Başkanı Wilson'a verdiği notanın yanında; devrimin birinci yılı münasebetiyle bir çok propaganda yazısı ve Birinci Müslüman Komünistleri Kurultayı hakkında malumattan ibarettir.[338] Mustafa Suphi'nin bu sayı da yer alan yazsında ise; I. Dünya Savaşının artık sona ermesiyle beraber İttihat ve Terakki yöneticilerinin memleketten kaçmalarını eleştirmiştir. Yazınını ikinci bölümünde ise; Mustafa Suphi bu sefer İslam alemindeki inkılap faaliyetlerine karşı kayıtsız kaldığından dolayı Rus Komünist Partisine karşı eleştirilerde bulunmuştur.

Daha önce değindiğimiz gibi toplam 67 sayı yayımlanan "Yeni Dünya" gazetesinin bütün sayılarının tahlilini yapmaktansa, tezimizin genelinde ilgili bölümlerin aktarılmasını daha faydalı görmekteyiz. Yukarda paylaştığımız ilk on sayının, gazetenin temel karakterinin ve hangi koşullar altında faaliyet gösterdiğinin anlaşılması açısından yararlı oluğunu söyleyebiliriz. Bu bölümle ilgili son olarak

---

334 Bkz. (13), ERDEM, 86.
335 A.g.k., 87.
336 Bkz. (63), TUNÇAY, 135.
337 Bkz. (13), ERDEM, 89.
338 Bkz. (63), TUNÇAY, 144-162.

*Yeni Dünya* gazetesi ile genel değerlendirme yaparsak; gazete Moskova[339], Kırım[340], Taşkent ve Bakü[341]'ye taşınmak suretiyle Mustafa Suphi'nin gittiği her yerde yayımına devam etmiştir.[342] Müslüman komünistlerin parti içindeki konumuna göre gazetenin duruşunda da değişiklik görülmekle; gazetenin ilk yedi sayısı "Merkez Müslüman Sosyalistleri Komitesi'nin Türkçe Naşir-i Efkarı" başlığıyla[343]; sekizinci sayıdan itibaren de "Türk Sosyalist Komünistleri Naşir-i Efkarı"[344] olarak ve on birinci sayıdan itibaren "Rus Komünist (Bolşevik) Partisinin Türk Teşkilatı'nın Organı" başlığıyla yayınlanmıştır. Gazete yoğun propaganda gücü sayesinde Rusya, Kafkaslar, İran ve Anadolu'ya kadar ulaşmış ve taraftar toplamıştır. Gazete, Mustafa Suphi yönetiminde, 27 Nisan 1918 – 17 Şubat 1921[345] tarihleri arasında geçen üç yılda hem Türkiye Komünist Teşkilatı'nın örgütlenmesini sağlamış hem de önemli bir kamuoyu oluşturmuştur.

**b) Türkiye Komünist Teşkilatı**

Türkiye Komünist Partisi adı altında farklı gruplara ait birçok teşkilat kurulmakla beraber; bizim inceleyeceğimiz örgüt 1918 yılında Mustafa Suphi tarafından temelleri atılan ve yine Mustafa Suphi başkanlığında Bakü'de vücut bulan teşkilattır. Daha önce değindiğimiz gibi; Mustafa Suphi 1918 yılının başlarında Müslüman Komiserliği'ne gelmiş ve Türk bürosunu kurarak çalışmalarına başlamıştır. Hatırlanacağı üzere 1918 yılının Nisan'ın da Rusya'daki bütün milliyetçi basın susturulmuş ve Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya* gazetesi yayınlanmaya

---

[339] Bkz. (16), ASLAN, 33.

[340] 14 Nisan – 25 Mayıs tarihleri arası Kırım Akmescit'te toplam yedi sayı çıkmıştır. Lakin Yavuz Aslan Bu sayıyı on üç olarak aktarmıştır. - Bkz. (63), TUNÇAY, 191. - Bkz. (16), ASLAN, 34.

[341] Türkiye Komünist Teşkilatı 27 Mayıs 1920 tarihinde Bakü'ye taşınınca; gazetede burada yayınlanmaya başlanmıştır. Bakü'deki ilk sayı 20 Haziran 1920 tarihinde çıkmıştır. Bkz. (16), ASLAN, 34.

[342] Bkz. (13), ERDEM, 62.

[343] Bkz. (16), ASLAN, 27.

[344] Bkz. (63), TUNÇAY, 117.

[345] Bkz. (13), ERDEM, 62.

başlanmıştır. Mustafa Suphi böylece teşkilatlanmak için sağılıklı bir ortama kavuşmuştur.

Mustafa Suphi öncelikle 50 bine yakın Türk savaş esiri arasında propaganda yaparak, esir Türk askerlerinin iç savaşa katılmasına gayret etmiştir. Böylece hem Müslüman Komiserliği hem de parti içinde yerini sağlamlaştırmayı amaçlamıştır. Diğer yandan etrafına toplayacağı Türklerle bir teşkilat vücuda getirerek, Bolşevik yönetiminin desteğiyle Anadolu'ya geçmeyi hedeflemiştir. Önceki bölümlerde ayrıntılarıyla değindiğimiz bu hususları gerçekleştirebilmek için, Mustafa Suphi'nin güçlü bir teşkilata ihtiyacı vardır. Mustafa Suphi bu süreç içinde; çıkardığı "Yeni Dünya" gazetesi sayesinde Türk savaş esirleri arasında büyük bir otoriteye sahip oldu ve gazete çevresinde çekirdek bir kadro oluşturmayı başarmıştır.[346]

17 Haziran 1918 tarihinde Moskova'da Varşova otelinde Türk Sosyalist Teşkilatının ilk toplantısı yapılmıştır. Toplantıda şu kararlar alınmıştır:

"*Türkiye'de şimdiye kadar muhtelif namlar altında teşekkül eden hükümetlerin her biri mağdur ve fakir işçi ve rençber sınıflarını nazar-ı dikkate almaksızın sadece bujuvaziyanın kan içici ihtiraslarına alet oldular. Dünyanın en fakir milletlerini ihtiva eden Türkiye ve Şarkın beynelmilel sosyalist inkılaplarında avazını işittirememesi, ancak bu memleketlerde istibdatın bütün mutlakıyeti ile hükümran olmasından, Garptaki emperyalist ve kolonial kuvvetlerin ise bu memleketleri ezerek kendisine mal etmek (eksplovata) davasında bulunmasından ileri geliyor. Bu, hali hazırda Şark proletaryatının pek acınacak bir vaziyette bulunmasına sebebiyet verdiği gibi bu proletaryat arasındaki hazırlıksızlık, teşkilatsızlık da beynelmilel inkılabın iz'ac edecek bir mahiyet alıyor. Onun için Türkiye'deki bu mağdur işçi ve rençber sınıflarının menfaatine vikaye edecek ve beynelmilel saflar arasında bu sınıf ve halkları arz ve temsil eyleyecek bir sosyalist teşkilatına ihtiyaç pek kat'idir, şu ihtiyaç ve zaruret iledir ki Rusya'nın bütün dünyaya saadet ümitleri veren insaniyetkar inkılabı karşısında şu Türk sosyalist*

---

[346] Bkz. (151), ERDEM, 194.

*teşkilatının esaslarını atmak ve Rusya ve Avrupa'daki arkadaşlar arasında işe başlamak karar altına alınmıştır."*[347] Bir teşkilat vücuda getirebilmek için Rusya'daki Türk sosyalistlerinin genel kongresinin gerçekleştirilmesi gayesiyle beş kişiden oluşan bir heyet oluşturulmuştur.

22 Temmuz 1918 tarihinde yukarıda alınan karara binaen, Merkez Müslüman Komiserliğinin Moskova'daki binasında, *Türk Sosyalistleri Konferansı* yirmiyi aşkın vekilin katılımıyla gerçekleşmiştir.[348] Gelecekte kurulacak olan TKP'nin temellerinin atıldığı bu konferansın toplanış amacını Mustafa Suphi şu ifadelerle izah ediyor:

"*Bu konferanstan maksat, muhtelif yerlerde, muhtelif memleketlerde her türlü güçlüklerle, en amansız ve zalim manialarla güreşerek halk için mücahedede bulunan Türk sosyalistleri, Türk inkılapçıları arasında münasebet temin etmek ve bir program dairesinde vücuda getirilecek işçi ve köylü halk teşkilatları vasıtasıyla Türk proletaryatını Enternasyonal harekette arz ve temsil etmektir.*

*İşte biz, Türk proletaryatını sosyalizm ile teçhiz ve teslih etmek, bu genç ve cevherli kuvveti Enternasyonal saflarına eriştirmek içindir ki, Rusya'nın geniş memleketlerinde harb-i hazır münasebetiyle serpilip dağılmış olan işçi, köylü ve asker vekillerini bir araya toplamış oluyoruz."*[349]

Konferansa Müslüman Komiserliği'nin önde gelen isimlerinden Alimcan İbrahim ve Molla Nur Vahidov'da katılmışlardır. Alimcan İbrahim konferansta yaptığı konuşmasında; İsmail Gaspıralı ve Ahmet Mihat'ın bütün Türkleri birleştirme gayesi varken, biz burada daha yüce bir gayeyi bütün dünya proletaryasını birleştirmeyi hedefliyoruz demiş ve konferansın İslam medeniyeti için bir bayram teşkil ettiğinin belirtmiştir.[350] Molla Nur Vahidov ise; devam eden iç savaşta batının karşı devrimcilere yardım ederken, Müslüman sosyalistlerinin Rus sosyalistlerine el verdiklerini belirterek; iç savaşa ve devrime olan bakışını şu şekilde ifade etmiştir:

---

[347] Bkz. (63), TUNÇAY, 70.
[348] A.g.k., 92
[349] A.g.k., 92.
[350] A.g.k., 93.

"*Rus yoldaşlar kendileri için belki de Kitay duvarları arkasında yaşar gibi duran, fakat içinde hayat kaynayan Müslüman proletaryatını bilmiyordurlar. Biz ise inanıyorduk ki, bizim de bayramımız gelecek: Biz de hür ve muhtar bir halk olarak yaşayacağız.*

***Biz sosyalistliğe intihai bir ideal olarak bakmıyoruz, bu belki insanların meskenet ve mazlumiyetlerini ıslah edici muvakkat bir hal ve sıfat…***

*Moskova'da toplanan Türk inkılapçı kardaşlar: Harp sizi kendi illerinizden uzaklaştırdı, sizin düşman ve zalim kuvvetler tarafından tecavüze uğramış, beklide yıkılmış hayatınız şimdi Rusya inkılapçıları arasında yeni emeller, yeni fikirler yaratıyor.*

***İçtimai revolutsiya dalgalarının birer zerreleri olan bizim bu yeni emeller, yeni fikirler aşkına benliğimizi, kendimizi unutmak mecburiyetindeyiz…***"[351]

Toplanan bu konferans Mustafa Suphi ve TKP için olduğu kadar, Müslüman Komiserliği içinde büyük anlam ifade ediyordu. Çünkü tıpkı *Yeni Dünya* gazetesi gibi Türk Sosyalist teşkilatı da Müslüman Komiserliği'nin faaliyetlerinin bir meyvesi olarak görülüyordu ki; Sultan Galiyev'de bu konferansı kendi tertipleri olarak ifade etmektedir.[352]

Konferans, katılım ve etkisi açısından küçük görülmekle birlikte; Mustafa Suphi için olan ehemmiyetini, onun konferansta yaptığı konuşmasında açıkça görmekteyiz. Mustafa Suphi konuşmasına, konferansa reis seçilmesinden ötürü teşekkür ederek başlamıştır. Konuşmasının devamında teşkilatı "…***fikrimce bu teşkil ettiğiniz heyet tarihte Türk halkının tesiratını hakikaten arz ve temsil eden ilk teşkilattır***"[353] şeklinde tanımlayarak kendi açısından önemini vurgulamıştır. Mustafa Suphi buna gerekçe olarak da, kurulan bu teşkilatın daha önce kurulan *Türk İnkılap* teşkilatlarından farklı olarak, sadece münevver ve mütefekkirlerden değil; toplumun her kemsinden, Türk askeri, Türk köylüsü ve Türk işçisinden vücut bulduğunu

---

[351] A.g.k., 94.
[352] Bkz. (151), ERDEM, 366-367.
[353] Bkz.(63), TUNÇAY, 94.

söylemiştir. Bu sebepten de Türkiye'de inkılap ruhunun aşağıdan yukarıya doğru nüfuz ettiğini, böylece de Türkiye için sosyalistliğin ütopizm yani hayalperestlik devrini atlatarak bir devri hakikate geldiğini belirtmiştir. Mustafa Suphi konuşmasının devamında Islahat ve Tanzimat fermanlarına atıflar yaparak en nihayetinde 1908 devriminin dahi bir takım beyler ve paşaların tekelinde cereyan ettiğini söyleyerek, İttihatçıların Abdülhamit'in dahi kabul etmediği Mançesteryen bankacılık sistemini tatbik ederek memleketi kapitalistlere peşkeş çektiklerini savunmuştur. Mustafa Suphi konuşmasının devamında İttihat ve Terakki'yi çok ağır bir şekilde eleştirerek kendi çözüm önerisini ise, şu şekilde ifade etmiştir:

*"İşte yoldaşlar, bizim bütün içtihadımızın mevzuu, bu hain kapital; zavallı işçi kardaşlarımızın kanını emen kemiklerini ezen şu makineler, mamur ve abadan çiftlikler, malikaneler, fabrikalar, sanathaneler, şu tramvaylar, vapurlar ve* demiryollar *halinde mahdut şahıs şirketlerinde bulunan zenginlikleri, hülasa kapitali millete mal edip fakir ve mazlum halkları şu menhus kuvvetin istibdadından kurtarmak...* ***İşte, Sosyalizmin esası, bu içtihada iştirak eden herkes sosyalisttir. Fakat bununla iş bitmez. Yalnız böyle içtihat edip de burjuva yolunda devam etmekle halkın beklediği inkılap vücuda gelmez, sosyalizmin kuvveti ve inkılabın yakınlığı ancak işçi ve köylü sınıflarının kendi sınıfı menfaatlerini ve içtimai ideallerini bilerek burjuvaziya karargahı karşısında ayrı bularak proletaryat karargahını kurup işe başlamalarıyla temin edilmiş olur****..."*[354] Mustafa Suphi, burjuvaziyanın parlamentarizm vasıtasıyla mağlup edilmesinin ütopya olduğunu tarihin kanıtladığını, burjuva ile anlaşmanın *üstad-ı azam* Karl Marks'a ihanet anlamına geldiğini ve gerçek Marksistlerin teşkilatlarını burjuvaziya ile her türlü temastan uzak tutması gerektiğini savunmuştur.

Mustafa Suphi konuşmasının devamında bütün insanlığın, siyasi olduğu kadar iktisadiyen de zulüm ve tagallüpten kurtulmasına çalıştıklarını ifade ederken; bunun için Rusya inkılabına sadece hissiyat ve edebiyat ile değil teşkilat ve faaliyetlerle de katıldıklarını söylemektedir. Mustafa Suphi yapmış oldukları bu

---

[354] A.g.k., 95.

teşkilatlanmayla Türklerin medeniyetçe bütün emsallerinde bir kat daha yukarı çıkaracaklarını savunmuştur. Diğer yandan ise, bütün İslam aleminin Rus devrimine olan alakasını daha açık bir şekilde gösterdiklerini belirtmiştir. Mustafa Suphi konuşmasını şu cümlelerle bitirmiştir:

*"Bizim bugün tuttuğumuz yoldan daha dün Rusya'da yaşayan Tatarlar yürümeye başlamışlardı; yarında Araplar, Acemler, o selamet sah rahını tutacak ve bütün alem-i insaniyet böylece hakiki kardaşlık, hakiki birlik ve hakiki azaldık yoluna girmiş olacaktır."*[355]

Konuşmadan da görüleceği üzere, Mustafa Suphi kurduğu teşkilatın Türk tarihinde Türk halkını ilk defa tam manasıyla temsil ettiği iddiasını savunmuştur. Bu ifadeden konferansın aleladede bir faaliyet olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Zaten gerçekleşen bu konferans Osmanlı sefirinin de dikkatinden kaçmamıştır. Ayrıca Osmanlı sefaretinin rahatsızlık duymasında ki bir diğer sebep, konferansta Türk kuvvetlerinin Kafkasya'da yapmış olduğu ileri harekatın protesto edilmesi kararının alınmasıdır.

Yine Sultan Galiyev'in ifadelerinden anladığımız, Mustafa Suphi'nin tertiplediği konferans parti içinde de bazı karşı tepkilere neden olmuştur. Mustafa Suphi daha önce de bahsetmiş olduğumuz gibi Kasım 1918'de ki, Müslüman Komünistleri Kurultayı'nda milliyetçi olmakla suçlanmıştır. Sultan Galiyev bu konu ile alakalı şu ifadeleri kullanmakta; "*Türk göçmenler ve savaş esirleri arasındaki çalışmaların güçlendirilmesi ve Türkiye'deki çalışmalar için hazırlık yapması için Türk komünistlerinin ayrı bir örgütlenmeyle ayrılmalarının zorunlu olmasından bahsettik, ama o tam tersini yaptı: Türk komünistlerinin başı olan yoldaş M. Suphi, sürekli takip edilmekten huzur bulamadı. Ben, M. Suphi ve Firdevs – bizler "milliyetçi üçlü"ydük. Çeka'da yoldaş Novgorodstev karşısında, daha sonra da yoldaş Stasova karşısında Yalımov bizi böyle resmetti…"*[356]

---

[355]A.g.k., 95.
[356] Bkz. (151), ERDEM, 564.

Mustafa Suphi, Müslüman komünistleri kurultayında yaptığı konuşmasında kendi hakkında yapılan suçlamaların sorumlusu olarak; 1917'de Moskova'da Müslüman Merkez Komiserliğine ilk geldiğinde yanında olan ve Türk Sosyalistleri Konferansı'nda da konuşma yapan Bosnalı Ethem Bülbüloviç ile *Yeni Dünya* gazetesinde yazıları yer alan ve Türk Sosyalistleri konferansında bulunan ancak provokatör olduğu iddiasıyla konferanstan çıkarılan Mehmet Nazım'ı[357] göstermiştir. Mustafa Suphi bu kişilerin Osmanlı sefaretinin ajanı olduğunu iddia etmiştir.[358] Lakin bu kişiler Osmanlı sefaretinin ajanı mıydı? Yoksa parti içinde Sultan Galiyev'e ve yakın çevresine muhalif olanların adamları mıydı? Bu konu hakkında net bir şey söylemek ihtimal dahilinde değil. Yalnızca Mustafa Suphi'nin ve Sultan Galiyev'in iddialarına binaen Osmanlı sefareti tarafından gönderildiklerini kabul etmekteyiz.

Türk Sosyalistleri konferansı Türkiye Komünist Teşkilatının temellerinin atılması açısından başarılı bir girişimdir. Konferansta beş kişiden oluşan bir idare heyeti oluşturulmasına ve propaganda işlerinin yürütülmesi için maarif ve neşriyat şubelerinin teşkiline karar verilmiştir. İdare Heyetinin başkanlığına Mustafa Suphi, yardımcılığına Cevdet Ali, katipliğe Hüseyin Hüsnü ve Ethem Nejat getirilmiştir.[359] Konferansta daha önce de bahsettiğimiz gibi bir Türk Kızıl Bölüğü'nün oluşturulması yönünde karar alınmıştır. Parti teşkilatının yapısı ve programı 3 ay sonra toplanacak olan ve Rusya'da ki Türk Sosyalistleri ile Türkiye'den Avrupa'ya kaçmış ve Türkiye'de bulunan diğer sosyalistlerin de katılacağı kurultayda belirlenecektir.[360] Ancak 3 ay sonra bu kurultay toplanamamış ve konferansın bu kararı 2 yıl sonra 10-15 Eylül tarihlerinde Bakü'de toplanan Türkiye Komünist Partisi I. Kongresi'nde gerçekleşmiştir.[361]

Mustafa Suphi'nin başkanlığında beş kişiden müteakip bir Merkez Komitesi oluşturularak teşkilat çalışmalarına başlamıştır.[362] 25 Eylül 1918'de Kazan'da Tukayevski Caddesi üzerinde eski büyük tüccarlardan Sabitov'un evinde bir toplantı

---

[357] Bkz. (63), TUNÇAY, 94.
[358] A.g.k., 155.
[359] A.g.k.,102.
[360] A.g.k.,102.
[361] Bkz. (16), ASLAN, 57.
[362] A.g.k., 59.

yapılmıştır.[363] Daha evvel de bahsettiğimiz gibi toplantıda Türk Kızıl Bölüğü'nün kuvvetlendirilmesi kararı alınmıştır. Bununla birlikte Türk Sosyalistleri konferansında alınan kurultay kararı geçekleştirilemediğinden ve teşkilatın programının muallakta kalmasından ötürü; 1918 Kasım ayında ki, Müslüman Komünistleri Kurultayı'nda merkez komitesi şu üç maddeyi kabul ettiğini bildirmiştir:

"*1- Türk Sosyalist Komünistleri, bütün su-i tefehhümleri izale için Rus Komünistleri programını aynen kabul eder.*
*2- Göçme devri için "Rusya Sosyal Federal Şuralar Cumhuriyeti Kanun-u Esasi" sini aynen kabul eder.*
*3- Türk Sosyalist Komünistleri Türkiye'nin içtimai inkılap cihetlerinde Rus Merkez Komünist Fırkası ile el ele hareket eder.*"[364]

Şunu unutmamak gerekir ki; Türk Sosyalistleri teşkilatı Mustafa Suphi demektir. Mustafa Suphi nereye giderse teşkilatı da onun takip etmiştir. Daha da açık söylemek gerekirse Mustafa Suphi'nin her faaliyeti teşkilat çalışması konumundadır. Önceki bölümlerde değinmiş olduğumuz Mustafa Suphi'nin Moskova, Kırım, Kazan ve Türkistan'da ki faaliyetleri konuları bu paralelliktedir. Aynı şeyleri tekrardan kaçınarak teşkilatın Türkiye Komünist Teşkilatları I. Kongresine kadar ki faaliyetlerine, Mustafa Suphi'nin kongrede sunduğu, merkez heyetinin layihası hakkındaki raporu çerçevesinde kısaca değinmek gerekiyor.

Mustafa Suphi layihasında çalışmalarını Moskova, Kırım, Türkistan ve Azerbaycan olmak üzere dört başlık altında toplamıştır.[365] Kronolojik olarak aktarırsak, heyet 1918 yılının Kasım ayında düzenlenen Müslüman Komünistleri kurultayına katıldıktan sonra bütün teşkilat 22 Ocak 1919 tarihinde Kırım'a geçmiştir. Kırım'da parti faaliyetleri yanında neşriyata da önem veren teşkilat; "Yeni Dünya" ve "Kırım Haberleri" isminde iki gazetenin sıra ile her gün çıkarılmasını

---

[363] Bkz. (3) FEYİZOĞLU, 43.
[364] Bkz. (63), TUNÇAY, 158.
[365] Bkz. (207), Mustafa Suphi, 94.

sağlamıştır. Bu gazeteler ve yapılan çeviriler Kırım sahillerinde ve Türkiye'den kaçakçılık yapmak amacıyla gelen kayıkçılar vasıtasıyla Türkiye'ye sokulmuştur. Yine bu kayıkçılar aracılığıyla Kırım'daki amale ve askerlerden birçoğu Türkiye'ye gönderilmiştir.[366]

Yine bu dönemde 1919 yılının başında oluşturulan III. Enternasyonal'in, Mart ayında gerçekleştirilen Birinci Kongresi'ne teşkilat tarafından vekil gönderilmiştir. Denikin kuvvetlerinin Kırım'ı işgali üzerine 23 Nisan 1919 tarihinde teşkilat Odesa'ya gelmiştir. Odesa'da III. Enternasyonal'in manifesti tercüme edilerek Mayıs içinde çok sayıda amele ve rençber esirler ile birlikte teşkilat üyeleri iki gemi içinde Türkiye'ye gönderilmiştir. Ayrıca Merkezi Heyet azasından iki kişi de İstanbul'a gitmiştir.[367] İstanbul'a giden teşkilat üyeleri Haziran 1919 yılında "*Türkiye Bolşevik Komünist Partiyası"* adıyla bir parti kurmuşlardır ancak İngilizlerin baskısı sonucu 1920 yılının Mart ayından itibaren Bakü'ye dönmüşlerdir. Lakin bir kısım teşkilat üyesi ise Anadolu'da kalmış ve birbirinde habersiz birçok komünist hücre teşkil etmişlerdir.[368]

Mustafa Suphi Odesa'nın kuşatılması üzerine 12. Ordu Cenup Grubuyla kuşatmayı yararak Moskova'ya gelmiştir. Türkiye'de Kurtuluş mücadelesinin başlaması hem Moskova'nın hem de Mustafa Suphi'nin dikkatini çekmiştir. Teşkilat Anadolu'ya geçmek için Türkistan'a gelmiştir. Ancak buradaki karışıklıklardan dolayı, Kafkasya üzerinden Anadolu'ya geçmeye memur edilen birkaç teşkilat mensubu haricindekiler Taşkent'te kalmıştır. Teşkilat Taşkent'te bulunduğu 3 ay boyunca Türkistan Komünist Teşkilatı içinde çalışmış, Yeni Dünya gazetesini basmaya devam etmiş ve Türk savaş esirlerinde oluşan bir Kızıl Bölük meydana getirmeye uğraşmıştır.[369]

---

366 A.g.k.,.95.
367 A.g.k., 95-96.
368 Emel AKAL, **Moskova – Ankara – Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri**, 101 – 102.
369 Bkz. (207), Mustafa Suphi, 96.

Hazar Denizi çevresinin karşı devrimci güçlerden temizlenmesinden sonra, 27 Mayıs 1920 tarihinde Mustafa Suphi ve teşkilatı Bakü'ye gelmiştir. Bu tarihten 10 Eylül 1920'de toplanan "Türkiye Komünist Örgütleri Teşkilatı Kurultayı"na kadar ki olan dönem de, Mustafa Suphi'nin ve teşkilatının yapmış olduğu çalışmaları bir sonraki bölümde değerlendirmek konun bütünlüğü açısından tarafımızca gerekli görülmektedir.

### c) Bakü'ye Geliş ve 1. Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920) ve Türkiye Komünist Teşkilatları I. Kongresi (10-15 Eylül 1920)

27 Mayıs 1920 tarihinde Taşkent'ten Bakü'ye gelen Mustafa Suphi, hiç ara vermeksizin çalışmalarına başladı. Esir kamplarından ayrılan Türk askerleri, Kafkaslar'da ki çatışmalardan dolayı Bakü'ye adeta yığılmışlardı. Bu durum, Mustafa Suphi için bulunmaz bir fırsattı. Ancak o tarihlerde Bakü'de, Mustafa Suphi'den bağımsız, eski İttihatçıların oluşturduğu bir Türkiye Komünist Partisi mevcuttu ki, Mustafa Suphi bu partiyi etkisiz hale getirmek için yoğun çaba harcadı ve sonunda kendi teşkilatına dahil etti.

Görüleceği üzere Mustafa Suphi'nin Bakü günleri de yoğun geçmiştir. Özellikle Haziran'dan Ekim ayına kadar ki olan dönemde Mustafa Suphi, İttihat ve Terakki yönetimindeki Türk Komünist Teşkilatını tasfiye etmiş,[370] III. Enternasyonal'in 2. Kongresi'ne temsilci göndermiş, I. Doğu Halkları Kongresi'nin tertip edilmesiyle ilgilenmiş ve kongreye iştirak etmiş, akabinde gerçekleşen Türkiye Komünist Teşkilatları I. Kongresi'ni gerçekleştirmiş ve kendi yönetimindeki Türkiye Komünist Teşkilatını bir parti hüviyetine büründürmüştür.[371] Tüm bunların yanında Mustafa Suphi, *Yeni Dünya* gazetesini yayınlamaya devam etmiş ve toplam 18 nüsha neşr edilmiş[372], Anadolu'ya temsilciler göndererek hem Anadolu'daki komünist

[370] **TKP MK 1920 -1921 Dönüş Belgeleri – 1**, Çev: Yücel Demirel, 271.
[371] A.g.k., 277.
[372] A.g.k., 279.

teşkilatlarının durumlarını denetlemiş hem de Bakü'de toplanacak I. Doğu Halkları Kurultayı'na ve Türkiye Komünist Teşkilatları I. Kongresi'ne delege toplamaya çalışmıştır.[373] Bunların yanında *Türkiye Gençler Teşkilatı* vücuda getirilmiş ve bir çok eser tercüme edilmiştir. Ayrıca Merkezi Heyetin Anadolu'ya nakledilmesi sebebiyle Bakü'de bir harici büro oluşturulmuştur.[374]

Mustafa Suphi'den evvel Bakü'de kurulan "Türkiye Komünist Fırkası"na kısaca değinmemizde fayda var. Bildiğimiz üzere, I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti için 1918 yılının 29 Ekim'in de sonlandığında, İttihatçı liderler yurt dışına kaçmıştı. Devam eden süreçte 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasıyla da Milli Mücadele dönemi başlamıştı. Hem yurt dışında bulunan İttihatçı liderler hem de Mustafa Kemal ve ekibi, Anadolu'da ki milli mücadeleye katkı sağlamak için Bolşeviklerle irtibat sağlamayı amaçlamışlardır. Bunun içinse Bakü'de ve Ankara'da birbirinden farklı komünist teşkilatlar kurmuşlardır.

İttihat ve Terakki'nin kendini feshetmesi ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın dağıtılmasıyla, işgal altındaki İstanbul'da bir yer altı örgütü olarak Karakol Cemiyeti kurulmuştur. Karakol Cemiyeti İngilizler tarafından İstanbul'da tutuklu bulunan, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'yı 7 Ağustos 1919 tarihinde Bekirağa Bölüğü'nden kaçırmışlardır. Ve yine aynı gün İngilizlerce Batum'da tutulan Nuri Paşa'da hapisten kaçırılmıştır. Halil Paşa yanında Küçük Talat olmak üzere, Sivas Kongresi'nin tertiplendiği günlerde Sivas'a gelmiş; Mustafa Kemal ile görüştükten sonra yine Küçük Talat ile birlikte Bolşeviklerle ilişki kurabilmek için buradan Bakü'ye gitmiştir.[375]

Yine bu tarihlerde Kazım Karabekir Dr. Fuat Sabit ve Dr. Ömer Lütfü'yü Bolşeviklerle irtibat kurabilmek için Bakü'ye göndermiştir. Tüm bunların yanında İstanbul'daki Karakol Cemiyeti de Baha Sait'i yine Bolşeviklerle ilişki kurmak için Bakü'ye göndermiştir. Hatta Baha Sait 1920 yılının Ocak ayında ikili bir antlaşma

---

[373] A.g.k., 277-278.
[374] A.g.k.,, 278.
[375] Orhan YENİARAS, **Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Kurtuluş Savaşı'nda Sol Hareketler,** 119.

imzalamış ve onaylanması için Temsil Heyeti'ne göndermiştir. Fakat Temsil Heyeti bu anlaşmayı reddetmiş ve Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'den, Baha Sait memleket namına hiçbir sıfat ve salahiyette olmadığının Bakü'ye bildirilmesini istemiştir.

Aynı amaç çerçevesinde Bakü'de bulunan bu gruplar Azerbaycan Komünistlerinin de yardımı ile daha sonra Mustafa Suphi'nin kendi hakimiyetine alacağı Türk Komünist Fırkası'nı kurmuşlardır. Şunu da eklemeliyiz ki, Ankara Hükümeti özellikle 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın basılmasından sonra Bolşevikler ile resmi temaslar yürütebilmek için, bu partinin kurulması gerektiğini Dr. Fuat Sabit aracılığıyla bildirilmiş hatta Kazım Karabekir bununla lakalı bir parti nizamnamesi hazırlamıştır.[376]

Parti bünyesinde Halil Paşa, Dr. Fuat Sabit, Süleyman, Erkan-ı Harp Mustafa, Baha Sait, Yüzbaşı Yakup, Küçük Talat, Salih Zeki, Süleyman Nuri, Hilmi, vs. kişiler yer almıştır. Fırka Hareket Şubesi, Neşriyat Şubesi ve Propaganda Şubesi olmak üzere üç kısımdan oluşmakta ve Yeni Yol isimli bir gazete yayınlamıştır.

Fırka Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi sırasında Bolşeviklerle birlikte hareket etmiştir. Daha doğrusu 27-28 Nisan 1920 tarihlerinde Rus Kızıl Ordusu'nun Bakü'ye girmesinde etkin rol oynamış ve iktidarda ki Musavat partisinin yerini, Nerimanov başkanlığındaki komünist Himmet partisine bırakmasında önemli bir etken olmuştur. Zaten şu açıktır ki; Azerbaycan'ın veya buradaki Türk örgütlenmesinin uzun vadede Kızıl Ordu'ya direnmesinin pek ihtimali yoktur. Çünkü Musavat Hükümeti'nin yaklaşan Kızıl Ordu'ya direnecek ne toplumsal tabanı ne de askeri gücü vardır.[377] Bu durumda Halil Paşa siyasi bir karar vererek ve risk alarak Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girmesine olanak sağlamıştır. Bu suretle Halil Paşa Azerbaycan'ın müstakil bir devlet olarak kalacağı inancını taşımaktaydı.[378]

---

[376] Bkz. (368), AKAL, 49.
[377] A.g.k, 56.
[378] A.g.k, 53.

Mustafa Suphi ise, 27 Mayıs 1920 tarihinde Bakü'ye gelmesiyle Azerbaycan Sovyet Hükümeti ve Komünist Partisi ile irtibata geçmiş ve teşkilatlanma faaliyetlerine başlamıştır.[379] Rus Komünist partisinin de desteğiyle Türkiye Komünist Fırkası ile temasa giren Mustafa Suphi kısa süre de partiyi ele geçirmiş ve Bakü'de yeniden yapılandıracağı teşkilatına ilga etmiştir. Mustafa Suphi parti içindeki önde gelen İttihatçıları tasfiye ederken Yakup, Süleyman Nuri, Salih Zeki ve Hilmi gibi komünistleri kendi teşkilatına katmıştır.[380] Bakü'de cereyan eden bu hadiseler, Mustafa Suphi ile İttihatçı kadro arasındaki geçmişe dayanan husumeti artık siyasi bir mücadeleye dönüştürmüştür.

Mustafa Suphi teşkilatını Haziran ayı içinde yeniden yapılandırmış ve Türkiye Komünist Teşkilatı Merkezi Bürosu ve Türkiye Komünist Teşkilatı Bakü Komitesini oluşturmuştur. Bu iki organın başında da Mustafa Suphi yer almıştır.[381] Teşkilat Türkiye'ye yaklaşmanın getirdiği avantajla hem Anadolu'da hem de Bakü'de memleketlerine dönmeyi bekleyen çok sayıda esir asker arasında propaganda ve teşkilatlanma çalışmaları yapmıştır.

Mustafa Suphi, teşkilatlanma faaliyetleri çerçevesinde Anadolu'ya temsilciler göndermiştir. Anadolu'ya gönderilen temsilcilerin faaliyetlerini bir sonraki bölümde aktarmanın hem konun bütünlüğü açısından hem de tekrar yapmamak için uygun olduğu kanaatindeyiz.

Mustafa Suphi'nin Bakü'de yaptığı çalışmalarının en önemli destekçi Azerbaycan Komünist Partisi'dir. Mustafa Suphi'de bu avantajı kullanarak teşkilatını genişletmiştir. Bunun içinse "Yeni Dünya" gazetesi çıkartılmaya devam edilmiş, Türk esirler arasında komünist kadrolar yetiştirmek için TKT Parti Mektebi açılmış, tiyatrolar tertip etmek ve konferanslar düzenlemek için Maarif Medeniyet Şubesi

---

[379]Bkz. (16), ASLAN, 85.
[380] Bkz. (13), ERDEM, 121.
[381] Bkz. (16), ASLAN, 89.

oluşturulmuş ve çeşitli komünist yayınları Türkçeye çevrilmesi için de Telif ve Tercüme Komisyonu kurulmuştur.[382]

Mustafa Suphi'nin bu dönem de *Yeni Dünya* gazetesinde çıkan yazılarından, III. Enternasyonalin 2. Kongresine bakışı, Mustafa Kemal ve Milli Mücadeleye dair tutumu ve Milli Mücadele sonrası yeni kurulacak düzen ile ilgili görüşlerini ayrıntılı olarak görebilmekteyiz.

28 Haziran 1920 tarihinde Bakü'de çıkan *Yeni Dünya* gazetesinde Mustafa Suphi'nin "Saltanattan Sonra" başlığını taşıyan yazısı yer almıştır.[383] Bu yazısında Mustafa Suphi, üstü kapalı olarak dahi olsa yeni kurulacak düzende dışarıda kalmayı kabul etmeyeceğini hissettirmiştir. Bunun için olacaktır ki, ancak kızıl bayrağı yükselten bir yönetimin başarıya ulaşacağını belirtmiştir. Mustafa Suphi yazısına başlarken, I. Dünya Savaşı sonrasında barış antlaşması adı altında, yedi asırlık Osmanlı saltanatına bir *bade-i zehr* içirilerek ölüme terk edildiğini belirtmiştir. Bundan sonra *nasıl yaşayacağız* ve *nasıl bir hükümet kuracağız* sorarak; Anadolu'da yeni bir Türk sultanlığının veya başka bir imparatorluğun yeniden tesis edilmesinin imkansız olduğunu savunmuştur.[384] Mustafa Suphi bu düşüncelerini ise şu şekilde güçlendirmiştir:

"*Öyle bir devirde yaşıyoruz ki, padişah ve imparatorların son cihan muharebesinden coşan kan deryaları içine yuvarlanmış elmaslı taçlarını yerden kaldırıp başına takacak cüretli madrabazlar meydana atılamıyor; bir vakitler Avrupa ve Asya'yı parmaklarında bir halka gibi çevirip oynatmak isteyen cihangir mareşaller ve kahraman paşalar, gizlendikleri karanlık kovuklarda kış uykusuna tutulmuş beyaz ayılar gibi sarılıp yatıyorlar, hayatlarından bile kimseye haber vermiyorlar. Böyle bir zamanda ise, Rusya'da olduğu gibi, Türkiye'de de yıkılan zalim saltanatın harabeleri karşısında bizzat halk, amele ve rençber askerlerden mürekkep milyonluk kitleler ayaklanıp kendilerini gösteriyorlar, fakir, muhtaç ve*

---

382 A.g.k, sf.104
383 A.g.k, sf.106
384 Mustafa SUPHİ, **Saltanattan Sonra** , "Mustafa Suphi ve Yoldaşları", TÜSTAV, Çevirimyazı: Burhan Tuğsavul, 89.

*sefil de olsalar, o kırık dipçikli tüfenklerini kollarında taşımaktan vazgeçmeyerek toprakları, ana ocakları başında duruyor, baht ve namuslarını ayaklar altına düşürmek, alınteriyle hak ettiklerini başkalarına yedirmemek için birleşiyorlar ve mutasallıt cihangirlere karşı, yine bütün yeryüzünü saran "alemşümul" bir mübareze açıyorlar…"*[385]

Mustafa Suphi o sıra Anadolu'da devam eden mücadeleye de atıflar yaptığı yazısında, yeni kurulacak hükümetlerin esasının zulüm ile zalimler ile mücadele olarak özetlemiştir. Ancak bu mücadele sadece İngiliz, Fransız ve Yunan yağmacılarına karşı değildir. Bu mücadele aynı zamanda daha savaştan evvelki dönemlerden itibaren vergiler ve faizler yoluyla halka nefes aldırmayan *içteki imansız hırsızlara* karşı yapılacaktır; bu kavga sonucunda da yeni hayatın şekli ve hükümetin rengi belirlenecektir. Mustafa Suphi "Saltanattan Sonra" başlıklı yazsının devamında yeni düzendeki yerini ise, şu cümlelerle belirtmiştir:

*"Anadolu'da bugün büyük zahmet ve fedakarlıklarla Avrupa ve İstanbul haydutlarına karşı çarpışan amele, rençper ve asker kardeşlerimiz, bu harbin sonunda, yine eski günahkar, melun ve müstebit ağa ve paşalardan mürekkep hükümetler meydana geldiğini ve kendilerinin yine eskisi gibi dışarıdan gelmiş bir misafir halinde kenarda kaldıklarını görseler memnun olurlar mı? Elbette değil!"*[386]

Mustafa Suphi Anadolu hareketini gerçekleştiren amele, asker ve rençperlerin isteklerini ve amaçlarını açıkça ortaya koyup canlarını feda ettiklerine işaret olan *Kızıl Bayrakları* yükseltmeye mecbur olduklarını belirterek, şu cümlelerle yazısına devam etmiştir:

*"Biçare rençperin dileği, şüphesiz ki, kendi başına mahsus bir paşalık ve hanlık değildir; ancak o, bugün bin senelik tecrübeden sonra, fakat kanını dökmekten başka bir işe yaramadığını pek iyi anladığı bu paşalık ve hanlıkları yeryüzünden süpürmeye karar vermiştir. Onun için bundan sonra Anadolu ve Türkiye'de, halkın*

[385] A.g.k., 89.
[386] Bkz. (384), Mustafa Suphi, 89.

*sırtında yaşayacak herhangi bir hükümet, hatta cumhuriyet şeklinde de olsa, yer tutmaz, yaşamaz. Yeni hükümetin bugünkü zahmet ve fedakarlıklara katlanan amele, rençper halkın içinde kurulup aşağıdan yukarıya doğru dalbudak vermesi, hayati bir şarttır. Böyle köklü ve temelli bir hükümetledir ki, yaşamak için mübarezeye ve mübareze iledir ki, böyle bir hükümete liyakat hasıl olur. Türkiye amele, rençper ve askerlerinin bu liyakat ve iktidarı göstereceklerine eminiz."*[387]

Görüldüğü üzere Mustafa Suphi saltanatın kaldırılması sonrasında aşağıdan yukarı doğru cereyan edecek bir siyasi inkılap tasavvur etmektedir. Çünkü Mustafa Suphi ne handır, ne de paşadır; bu sebepten de yeni kurulacak düzende yer alması için tabandan gelecek bir inkılap hareketinin gerekliliğini savunmuştur. Mustafa Kemal ve çevresindeki kadronun ise, en büyük kaygısı aşağıdan gelecek bir siyasi cereyandır. Daha sonra ayrıntılarıyla değinecek olmamıza rağmen, Mustafa Kemal sosyalizmin kabul edilmesi ihtimalinde dahi, bunun halktan uzak tutulmasını ve üst komuta kademesi arasında kalmasını savunacaktır.

Mustafa Suphi'nin, 8 Temmuz tarihli *Yeni Dünya* gazetesinde, "Tarihi Vazife" başlıklı yazısı yer almıştır. Yazıda Mustafa Kemal önderliğindeki mücadeleye ilişkin görüşleri yer almışken; 1919 senesinde Mustafa Kemal'in kendisine Odesa'da iken haber gönderdiğini belirtmiştir. Daha önce değindiğimiz gibi, Mustafa Suphi'nin Kırım'da iken Anadolu'ya geçme teşebbüsü başarısız olmuş ancak bazı teşkilat mensuplarını göndermeye muvaffak olmuştu. Bu tarihlerde ise Mustafa Kemal Havza'dadır ve bir Sovyet heyeti ile görüştüğü bilinmektedir. Kesin olmamakla birlikte Mustafa Kemal'in görüştüğü bu kişiler Mustafa Suphi'nin Komünist Teşkilatının mensupları olabilirler. Mustafa Suphi'nin bu iddialarını ve Anadolu hareketine olan bakışının yer aldığı "Tarihi Vazife" yazısı şu şekildedir:

"*Geçen Balkan ve son Avrupa kasaplıklarında bahtsız Anadolu rençperlerinin kanı dökülmesine; çılgınca, merhametsizce o şekilde muharebeye karşı durmuş iken, Mustafa Kemal Paşa'nın takriben bir yıl önce bize, Odesa'da iken*

[387] A.g.k., 90.

*bildirdiği kıyamcılığa razı ve taraftar olduk; ve bugün Antanta yağmacıları karşısında büyük bir cephe açan kuvvayi milliye ordularının muvaffakiyetine müzahir oluyoruz. Birbirine zıt gibi gözüken eski ve yeni bu vaziyeti kısaca da olsa tarihi tahlilden geçirmeye ve tuttuğumuz yolu aydınlatmaya mecburuz."*[388]

Mustafa Suphi yazısının devamında, 10 yıl içinde çok farklı görüşlerdeki aydınların İttihat Terakki'nin politikalarına karşı, memleketi felakete sürükleyecek olan muharebelerin sonuçlandırılması için çalıştıklarını yazmıştır. Bu muharebelerin sonuçlanması içinse, Makedonyalıların, Arnavutların, Arapların, Kürtlerin, Ermenilerin medeniyet ve muhtariyet taleplerinin yerine getirilerek, Alman ve İngiliz emperyalizmine karşı beynelmilel işçi hareketinden güç ve kuvvet alarak çalışmayı amaçladıklarını belirtmiştir. Mustafa Suphi, Anadolu'nun bağımsızlığı için çalışan Türklerin diğer milletler gibi, ellerini inkılapçı amele Rusyası ve Üçüncü Enternasyonal'e uzattıklarını, Rusya, Kafkasya ve Türkistan'da olduğu gibi Türkiye'de de başlayan isyanın Batı emperyalizmine karşı olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Suphi, daha sonra Anadolu hareketinin beynelmilel inkılap hareketi içinde yer alması gerektiğini ve bu hareket içinde yer almayacak hiçbir *Milli Mücadele Hareketi*nin başarıya ulaşamayacağını belirtmiş ve yazısını şu şekilde bitirmiştir:

*"Onun için biz Türkiye'de milli müdafaa şeklinde baş gösteren kıyama, müşterek düşman tarafından bu hareketin söndürülmesine yol vermemek için her türlü yardımı, bu yardım mutaassıp milliyetçilere bile olsa, tarihin bize yüklediği bir vazife olarak biliyoruz. Hayat ve mübareze ruhunu mağdur halk kitlesinde derinleştirmeye çalışan İştirakyun Teşkilatı'nın memleket içinde açılıp yayılmasına gelince, bunun da Kuvvayı Milliye müdiranının karşısına duran yine o ehemmiyette tarihi bir mesele olduğunu zannediyoruz."*[389]

19 Temmuz 1920 tarihinde Moskova'da toplanan III. Enternasyonal'in İkinci Kongresi'nden önce kaleme alınan yukarıdaki iki yazıdan; Lenin'in kongrede kabul edilen tezleri ile Mustafa Suphi'nin görüşleri arasında paralellik olduğunu görüyoruz.

---

[388] Mustafa Suphi, **Tarihi Vazife,** Çev. Yazı Burhan Tuğsavul, 74.
[389] A.g.k., 75.

Konuyu çetrefilli bir hale getirmemek için biraz sonra değineceğimiz bu görüşler ile Mustafa Suphi'nin yazıları arasındaki benzerlikleri kısaca özetlemekte fayda var. Şöyle ki, Mustafa Suphi'de saltanatın artık geçerliliğini yitirdiğini savunurken, burjuva karakteri taşısa da Anadolu'da cereyan eden bağımsızlık savaşına destek verilmesi gerektiğini ancak teşkilatlanma vazifesine ara verilmeden yeni kurulacak düzen de, komünist sistem yerleşene dek mücadele edilmesi düşüncesini taşımaktadır. Lakin Lenin'in tezleri Doğu'daki devrimin ertelenmesi manasına gelmektedir. Mustafa Suphi'nin yazılarından ise, o dönem için bunun farkına varamadığını söyleyebiliriz.

Diğer yandan aynı tarihlerde; İttihat ve Terakki yöneticileri, Bolşevikler ile ilişkilerini geliştirmiş ve Bahattin Şakir, Cemal Paşa ve Bedri Bey Moskova'ya gelmişlerdir. Bunu haber alan Mustafa Suphi ise, *Yeni Dünya* gazetesinde "Misafir Paşalar" başlıklı yazıyı yazmıştır.[390] Yazı da İttihatçıların geçmişte yaptıkları yanlışlıklara vurgu yaparak, Mustafa Kemal ile aralarında herhangi bir alaka olmadığını söylemiş ve bu kişilerin Anadolu hareketine bir katkı sağlayamayacağını savunmuştur. Mustafa Suphi yazsının devamında ise, İttihatçılardan ancak İran, Hindistan, Çin, Afganistan vs. gibi yerlerde etkin yarar sağlanacağını söyleyerek Mustafa Kemal'in de bu yönde düşündüğünü savunmuştur.[391] Bizce bu yazıda üzerinde durulması gereken nokta, Bolşevik yönetiminin anlaşmaya vardığı İttihatçıları, Mustafa Suphi'nin itibarsızlaştırma gayreti ve bu kişileri kendi hedef bölgesi yani Anadolu'dan uzak tutma düşüncesidir. Daha sonraki dönemde aynı şekilde Mustafa Kemal'in de, ittihatçı liderlere yazdığı mektuplarda da bu gayreti göreceğiz. Mustafa Kemal'de tıpkı Suphi gibi ittihatçı liderlerin Anadolu'dan uzak yerlerde çalışması gerektiğini savunmuştur. İlginç olan Mustafa Suphi'nin yazsında Mustafa Kemal'inde kendisi gibi düşündüğünü söylemesidir.

Mustafa Suphi, İttihatçılar ve Mustafa Kemal'in, Bolşeviklerin desteğini sağlamak için yoğun bir şekilde faaliyet gösterdiği bu dönemde; 19 Temmuz 1920

[390]Bkz. (13), ERDEM, 131.
[391]Bkz. (16), ASLAN, 108

tarihinde III. Enternasyonal'in İkinci Kongresi Petrograd'da toplandı.[392] Bu kongre dünya komünist örgütleri için olduğu kadar Türkiye için de büyük bir öneme sahipti. Çünkü Komitern'in "Batı" da geçekleşmesini beklediği devrim çeşitli nedenlerle gerçekleşememişti.[393] İngiltere, Almanya ve Fransa'da gerçekleşecek olan devrim hem beraberinde dünya devrimini getirecek hem de iç savaşla mücadele eden Bolşevik yönetimini rahatlatacaktı. Şunu unutmamak gerekir ki, iç savaş yıllarında karşı devrimcilerin en büyük destekçisi İngiltere ve Fransa'ydı. Ancak bu ülkelerdeki komünist örgütler Bolşeviklerin umduğu atılımı yapamamıştı. Bolşevik yönetimi hem kendine yeni müttefikler kazandıracak hem de özellikle İngiltere ve Fransa'ya sömürgelerinden dolayı yeni bir tehdit oluşturacak olan "Doğu"ya yönelmeyi uygun gördüler. Ancak üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılan "Doğu"da ne sanayi ne de örgütlü işçi kuruluşları mevcuttu.

İşte bu süreçte, III. Enternasyonal'in tüm politikalarının mimarlarından olan Lenin, yaygın kabul gören sol anlayışa karşı "Sol Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığıdır" başlıklı eserini yayınladı.[394] Lenin kongrede söylediği üzere, artık "*Devrimin Merkezi Batıdan Doğuya kaymaktadır*".[395] Buna rağmen kongrede öncelikle Avrupa devrimlerinin tamamlanması ve Asya'nın kaderinin bu devrimler paralelinde şekillenmesi gerektiği tezi ile batı da devrimin gerçekleşmesi ancak Doğuda gerçekleşecek devrime bağlı olduğu, lakin burjuva hareketlerine güvenilmeyeceğinden bunu sadece komünist örgütlerin gerçekleştirmesi gerektiği görüşleri de savunulmaya devam etti. Ancak bu muhalefet etkisiz kalmış ve Doğu'daki devrim yerli komünistlerin ellerinden alınmıştır.

Tüm bu karşı görüşlere rağmen Lenin'in sömürge ve geri kalmış ülkelerdeki "demokratik burjuva kurtuluş hareketleri" tüm komünist partiler tarafından desteklenecek görüşü kabul edilmiştir.[396] Kabul edilen bir diğer karar da, devrimci burjuva milliyetçilerine hiçbir şekilde güvenilmemesi ve bu devrimci hareketlerin,

---

[392] Bkz. (13), ERDEM, 132
[393] A.g.k., 133.
[394] A.g.k., 132.
[395] Bkz. (16), ASLAN, 127.
[396] A.g.k., 127.

komünist bir hareketmiş gibi gösterenlere karşı mücadele edilmesidir. Sonuç itibariyle burjuva karakterli milli direnişlere destek verilmiş ve o ülkelerin devrimcileri ikinci plana atılmıştır.

Yukarıda değindiğimiz III. Enternasyonal'in İkinci Kongresine Türkiye Komünist Teşkilatı iki temsilci göndermiştir ve TKT adına İsmail Hakkı bir konuşma yapmıştır.[397] Mustafa Suphi kongreden oldukça umutludur ve yüksek beklentileri vardır. Mustafa Suphi'nin kongreye dair beklentilerini ve Lenin'in tezleri ile paralellik gösteren düşüncelerini, *Yeni Dünya* gazetesinde yer alan "İkinci Kongre" başlıklı yazısında görmekteyiz. Mustafa Suphi yazısında 1919 yılının Mart ayında III. Enternasyonal'in I. Kongresi'nin çok zor şartlar altında toplandığını buna rağmen Batılı komünist teşkilatların bu kongre sonrası kendi ülkelerinde yaptıkları çalışmalarla Bolşevikler üzerindeki emperyalist baskıyı kırdıklarını savunmuştur. Mustafa Suphi, II. Kongre'nin daha fazla katılımlı gerçekleşerek Batılı komünist teşkilatlar ile Doğulu komünist teşkilatların bu vesileyle bir araya geleceklerini söylemektedir. Yazının devamında ise, I. Kongre'nin Batılı komünist teşkilatları bir çatı altında toplayarak Rusya'nın ateş çemberinden çıkmasını sağladığını belirtirken; II. Kongre'nin ise üzerinde durması gereken hususları şu şekilde belirtmiştir:

"*…Şimdi Üçüncü Enternasyonal karşısında duran mühim mesele, garp proletaryası gibi şarkın derin karanlıklarında mazlum ve fukara halkları da kendi etrafında birleştirmeye ve emperyalizme karşı Asya'da yükselecek büyük bir yumruk hazırlamağa muvaffak olmaktadır. Birinci Kongre'den beri Enternasyonal'in aile efradından sayılan Türkiye, İran ve Rusya içindeki Türk, Tatar komünist teşkilatlarının bu ikinci yıl içinde bugün faaliyet ve kuvvetlerini birleştirerek bu maksadı temin etmeleri, tarihin kendilerine yüklediği bir vazifedir.*[398]

Mustafa Suphi, Lenin'in *"Şark'ta inkılap, Şark komünistlerinin bilvasıta kendi işleri olmalıdır"* sözlerini hatırlatarak, Doğu'nun kendine has durumundan dolayı, buradaki inkılabın Batı'dan farklı olacağını savunmuştur. Ancak Doğulu

[397] A.g.k., 128.
[398] Mustafa Suphi, **İkinci Kongre,** Çev. Yazı Burhan Tuğsavul, 84.

inkılapçıların Avrupalı yoldaşlarının tecrübelerinden faydalanmaları gerektiğini belirtirken, Şark inkılapçılarının başarılarının Garp'den alacakları desteğe bağlı olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Suphi buradan hareketle, beynelmilel içtimai inkılabın muzaffer olabilmesi için III. Enternasyonal'in Şark'a ağırlık vermesinin gerekli olduğunu ve Doğu'yu Batı'dan ayırmanın, birini diğeri namına feda etmenin büyük ve tarihi bir hata olduğunu yazmıştır. Mustafa Suphi III. Enternasyonal'in 2. Kongresiyle alakalı düşüncelerinin yer aldığı bu yazsını şu cümlelerle tamamlamıştır:

*"Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi'ne iştirak eden garp ve şark komünistlerinin bu hakikatlere kıymet vereceğini ve şarkta inkılabı teşkilatın ruhlanmasına hadim büyük adımlar atarak ikinci senelik faaliyet devresine zafer ve ikbal ile gireceklerini kuvvetle ümit ediyoruz."*[399]

Görüleceği üzere Bolşeviklerin Doğu'da izleyeceği siyasetin ana hatlarını çizen III. Enternasyonal'in İkinci Kongresi'nde alınan kararlar, Türkiye'yi ve dolayısıyla TKT'yi yakından ilgilendirmekteydi. Lenin'in tezlerine göre, sömürge ve geri kalmış ülkelerde ki burjuva demokratik hareketleriyle geçici bir ittifak kurulacak, emperyalizme karşı bu kurtuluş hareketlerine tam destek verilecek, Sovyet Rusya ile güçlü bir ittifak kurmaları sağlanacak ve kurtuluştan sonra da bu ülkelerde ki komünist örgütler, nihai inkılaba kadar mücadelelerine devam edeceklerdir. Türkiye'nin geleceği açısından mesele şudur ki; işgal kuvvetlerinin yurttan atılmasından sonra sosyalist inkılabı gerçekleştirmeye çabalayacak olan hangi komünist örgüttür? Bunun cevabı Anadolu'daki komünist örgütleri tek çatı altında toplamaya çalışan Mustafa Suphi'ye ait teşkilat mı, İttihatçı liderlerin yönetiminde ki örgütlenme mi yoksa Mustafa Kemal'in kurdurduğu resmi Türkiye Komünist Partisi mi? Her ne kadar Mustafa Suphi'nin, Lenin'in görüşlerine katıldığını belirtmiş olsak dahi, şu hususu açıkça söylemeliyiz k, Mustafa Suphi süreci doğru okuyamamıştır ve büyük bir yanılgıya düşmüştür. Çünkü Lenin, Doğu'da gerçekleşecek devrimleri rafa kaldırmıştır. Mustafa Suphi, Sultan Galiyev

---

[399] A.g.k., 85.

ve Roy'un başını çektiği muhalefetten uzak kalmıştır. Lenin'in tezlerinin kısa vadede ulusal komünist örgütlerin tasfiyesi manasına geldiğini ise çok geç anlayacaktır.

İşte bu siyasi hesaplar yapılırken Bolşevik yönetiminin dış siyasetinin bir ürünü olarak; Komintern İcra Komitesi'nin 18 Haziran 1920 tarihinde gerçekleşen toplantısında Bakü'de, Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın yapılması kararlaştırılmıştır.[400] Kurultayın 15 Ağustos 1920 tarihinde yapılması düşünülmüştür. Ancak daha sonra gerçekleşen görüşmeler sonucunda 1. Doğu Halkları Kurultayı, 1 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de toplanmıştır.

Kurultay, Bolşeviklerin dış siyasetlerinde oynadığı büyük bir kumardır. İngiltere ile bir türlü anlaşma sağlanamamışken, Bolşevik yönetimi masaya Doğu kartını sürmüştür. İşte bu yüzden İslam coğrafyası üzerinde, büyük etkisi olan Enver Paşa'da parti içindeki tüm muhalefete rağmen, önemli bir siyasi aktör olarak kurultayda yer almıştır.

Kurultayın ağırlık merkezinde ise, özellikle İngiltere'nin Kafkaslar ve Ön Asya'da ki menfaatlerini yakından ilgilendiren Türkiye, İran ve Ermenistan bulunmaktadır. Bu ülkelerin doğrudan alakadar olduğu, sömürge sorunları ve bağımsızlık mücadeleleri ile ziraat konusu kongrenin, temel meseleleri olarak ele alınmıştır. Bu yüzden bahsi geçen üç ülke halklarının temsilcilerinin kurultayda bulunmasına özel önem verilmiştir.

Ancak III. Enternasyonal İcra Komitesi kurultaya gönderilecek delegeleri belirlemek için hükümetlere değil, bizzat halklara müracaat etmiştir. Hatta Mustafa Kemal bu durma tepki gösterse de, Moskova'da bulunan İbrahim Tali Bey, kurultay da gayri resmi olarak, gözlemci sıfatıyla görevlendirilmiştir.[401] Doğu Kurultayı için Türkiye, Ermenistan ve İran halklarına yapılan çağrıda; kurultayın toplanma amacı bildirilirken, Doğu Halkları arasında ki eski çağlara veya o güne dayanan kavgalarının artık son bulacağı ve batılı işçilerinde buna destek vererek batının vahşi

---

[400] Bkz. (261), ASLAN, 29.
[401] A.g.k., 36.

pençesinden kurtulunacağı vaat edilmiştir. Ayrıca Türkiye ile alakalı olarak şu sözler bildiride yer almıştır: "*Anadolu köylüleri! Yabancı işgalcilerle mücadele etmeniz için sürekli olarak Kemal Paşa'nın bayrağı altına çağrılıyorsunuz, ama aynı zamanda biz biliyoruz ki, siz kendi halk partinizi, köylü partinizi kurmak istiyorsunuz. Bu öyle bir parti olmalıdır ki, paşalar Antanta ile barış antlaşması yapsalar bile mücadele etmeye devam etsin…*"[402]

Doğu Halklarının nerdeyse tamamının temsilcilerinin katıldığı ve bazı batı ülkelerinin komünist parti üyelerinin de bulunduğu kurultayda toplam 1891 delege iştirak etmiştir. Türkler ise 235 delege ile kurultayda bulunan en kalabalık grubu oluşturmuşlardır.[403]

Lakin bu rakama bakıp bu katılımcıların tamamının komünist olduğu hatasına düşmemek gerekir. Şöyle ki, Doğu Halkları bildirisine binaen Türkiye Komünist Teşkilatı, Anadolu'ya temsilciler göndermiş ve buradaki örgütlerin Bakü'ye delege göndermelerine çalışmıştır. Böylece Bakü'ye gelecek farklı komünist teşkilatlara mensup bu delegelerin, I. Doğu Halkları Kurultayı'na iştirak ettikten sonra 10 Eylül'de gerçekleşecek olan Türkiye Komünist Teşkilatları I. Kongresi'ne de katılmaları ve Türkiye'de ki komünist örgütlerin tek çatı altında toplanmaları hedeflenmiştir. Ancak Ankara hükümetinin aldığı önlemler soncu özellikle Ankara ve Eskişehir'de yoğun faaliyet gösteren teşkilatlar bu tarihlerde Bakü'ye gidememişlerdir. Ankara Hükümeti kendi seçtiği kişilerin kurultaya katılabilmeleri için büyük gayret sarf etmiştir ve büyük ölçüde de bunu başarmıştır. Kurultay'da bu kadar çok sayıda Türk delege bulunmasının asıl sebebi ise, bu tarihlerde Bakü'de bulunan ve memleketlerine dönmeyi bekleyen Türk askerlerinin varlığıdır.

Burada bir parantez açarak Zeki Velidi Togan'ın bu tarihlerde Mustafa Suphi ve Turar Rıskulov ile yaptığı görüşmelere değinmekte fayda görüyoruz. Zeki Velidi, Bolşevikler tarafından arandığı bir dönemde Türkistan'a kaçmış ve Temmuz ayının başlarında Bakü'ye gelmiştir. Bakü bu günlerde Bolşeviklerin işgali altında

---

[402] A.g.k., 40.
[403] A.g.k., 44.

olduğundan Zeki Velidi zor bir durumda kalmıştır. Ancak burada *Hatıralar* adlı eserinde Moskova'dan tanıdığını söylediği Mustafa Suphi'nin teklifi üzerine onun evinde kaldığını aktarmıştır. Mustafa Suphi içinse, Bolşeviklerin "*Şark siyasetini"* beğenmediği gibi bazı Türk harp esirlerini hakiki komünist kabul edip onu kenarda bırakmalarından ötürü Stalin ve arkadaşlarına küskün olduğunu anlatmaktadır. Zeki Velidi Togan, Ruslara söylemeyeceğinden emin olduğunu bildiğinden, Mustafa Suphi'ye Türkistan'da yapmayı düşündüklerini anlatmıştır.[404] Zeki Velidi bir hafta Bakü'de kaldıktan sonra buradan ayrılmıştır. Zeki Velidi I. Doğu Halkları Kurultayı'na gelebilmek için 29 Ağustos'ta Ashabad'dan, Kurultaya için Bakü'ye giden Özbekistan ve Kazakistan delegelerinin olduğu trene binmiştir. Trende Turar Rıskulov ile görüşmüş ve Bakü'de ne şekilde ne şekilde irtibat kurup çalışacaklarına karar vermişlerdir.[405] Zeki Velidi Togan Bakü'ye gelince doğrudan Türkye Komünist Partisi'nin binasına gitmiş ve Mustafa Suphi'yi bulmuştur. Mustafa Suphi'nin vermiş olduğu güvenceyle Kurultay sırasında Türkiye Komünist Partisi merkezinde kalmıştır. Zeki Velidi burada Türkistan'ın farklı bölgelerinden gelen delegelerle görüşmüştür.[406] Yine Turar Rıskulov parti binasına gelerek Zeki Velidi ile görüşerek, Kurultay esnasında nasıl bir politika izleyeceklerini kararlaştırmışlarıdır. Diğer yandan Zeki Velidi, Enver Paşa, Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beylerin de Bakü'de olduklarını, ancak onların parti binasına gelmeyeceğini kendisinin de dışarı çıkamadığından görüşemediklerini aktarmaktadır.[407] Zeki Velidi'nin anılarında gördüğümüz gibi, Mustafa Suphi bir şekilde Turar Rıskulov ve diğer Müslüman komünistlerle ilişki içinde olduğu gibi Enver Paşa ve çevresi ile arasında açıkça düşmanlık bulunmaktadır. Burada garip olan tek şey, daha sonra değineceğimiz üzere Mustafa Suphi'nin methiyeler düzdüğü Ankara hükümetinin Moskova temsilcileri Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beylerin parti binasına gelememeleridir. O tarihlerde bu ikilinin Bakü'de olup olmadığını kesin olarak bilmemekle beraber, Zeki Velidi'nin hadiseyi bu şekilde aktarmıştır.

---

[404] Zeki Velidi TOGAN, **Hatıralar, 284.**
[405] A.g.k., 288.
[406] A.g.k., 289.
[407] A.g.k., 290.

Bahsetmiş olduğumuz şartlar altında, I. Doğu Halkları Kurultayı 1 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de Azerbaycan Komünist Partisi lideri Neriman Nerimanov'un yapmış olduğu konuşmayla açılmıştır. Kurultay'da kimin başkan seçileceğinden hangi konuların görüşüleceğine kadar her şey daha kurultay açılmadan karalaştırılmış ve kurultay açıldığında aynen kabul edilmiştir. Bu durum Kurultay'da komünist partisi dışındaki unsurların herhangi bir etkisinin olmadığının anlaşılması açısından önemlidir.[408]

Kurultay'da yapılan konuşmalarda genel olarak, II. Enternasyonal'in başarısız olduğu ve II. Enternasyonal yöneticilerinin, I. Dünya Savaşında kendilerini ulusal burjuvazilerine sattıkları vurgusu yapılmıştır. En çok üstünde durulan konu ise, "*Ezen ve Ezilen Halklar"* söylemi sıkça kullanılarak III. Enternasyonal'in yeni bir umut olduğu ve İngiltere, Fransa ve Amerikan emperyalizmine karşı *Kızıl Bayrak* altında mücadele edilmesi gerekliliği hususudur. Aslında Bolşevik yönetimince, hem Batı'daki komünist örgütlere hem Doğu'daki sömürge veya yarı sömürge durumunda ki halkların yöneticilerine bir mesaj verilmek istenmektedir. Kurultay'ın kabul ettiği kararlar ışığında şunları söyleyebiliriz. Klasik Marksist görüşe göre Doğu'da bir devrimin gerçekleşmesi mevzu bahis dahi değildir. Ancak Bolşevik yönetimin doğuda vuku bulması gereken bir devrime ihtiyacı vardır. Lakin bunun gerçekleşmesi, batının büyük devletlerine karşı verilen burjuva karakterli kurtuluş mücadelelerinin başarısına bağlıdır. Bolşevik yönetiminin ise, bahsi geçen bu burjuva yönetimlerine yönelik yapacağı yardımları, batı da mevcut olan komünist örgütlerin desteğini kaybetmeden gerçekleştirmesi gereklidir. Kurultay'ın birinci gayesi hem doğu halklarının İtilaf devletlerine karşı olan mücadelesini körüklemek, hem de ileriye dönük olarak da bu halkların sempatisini kazanarak kendine uydu yönetimler oluşturmaktır. İkinci gayesi ise İtilaf devletlerinin ülkelerindeki komünist örgütlerinin gözünde hem kendi mücadelelerinin, hem de o komünist örgütlerin mensubu olduğu devletlere karşı savaşan burjuva karakterli yönetimlerin haklılığını sağlamaktır.

[408] Bkz. (261), ASLAN, 48.

Görüldüğü üzere Kurultay'ın genel havası bu şekildedir. Kurultay'ın Türkiye ve Milli Mücadeleye olan bakışı da aynı paralelliktedir. Kurultay'da "Doğu Halkları Kurultayı'nın Amacı ve Hedefi" konusunda konuşan Zinovyev, Türkiye ile alakalı bahiste şu sözleri söylemiştir:

"*… Bunun için biz daha bizimle bir düşünmeyen kitlelere sabır ile arka veriyoruz. Hatta bunlar düşüncede bize karşıdırlar bile. Örneğin: Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'de Kemal'e arka ve koruyucu olduğunu biliyorsunuz. Biz başında Kemal bulunan hareketin "Komünist" hareketi olmadığını bir dakika unutmuyoruz. Ankara'daki Halk Hükümeti'nin birinci toplantısının setenograf sureti gözümün önünde. Kemal kendisi söylüyor: "Halife'nin ve Sultan'ın şahsı mukaddestir. Ona dokunulmaz."*[409]

Zinovyev bu sözlerine ek olarak, Mustafa Kemal'in başında bulunduğu hareketin komünist prensiplere haiz olmadığını belirtmiştir. Kendilerinin halkın dini terbiyesini bir çırpıda değiştiremeyeceğini, bunun için çok seneler çalışmaları gerektiğini, bu sebepten Doğu'nun dini akidelerine ihtiyatlı yaklaştıklarını ifade etmiştir. Zinovyev'e göre Mustafa Kemal'in amacı halifenin mukaddes zatını düşmandan kurtarmaktır. Zinovyev bu çerçevede Türk komünistlerine şu çağrıyı yapmıştır:

*"Sultanın iktidarı ve ihtiyarına Türkiye'de siz arka çıkmamalısınız. Bunu dini akide her ne kadar istese de, siz ileri yürümeli ve sizi geri çekmeye izin vermemelisiniz. Bizim hesabımıza göre, sultanların da son saatleri yaklaşıyor. Sultan'a olan imanı siz kırıp dağıtmalısınız. Kendi kendine kaim olan iktidar ve ihtiyara siz tahammül etmemeli ve hakiki Sovyetler kurmalısınız.*[410]

Zinovyev konuşmasının devamında Rusya'da da Çar'a karşı büyük iman olmasına rağmen, Rus köylüsünün gerçek inkılabı görünce sultan ve hükümdarlara olan imanlarını vicdanlarından pek kolay sildiklerini anlatarak, bunun Türkiye ve

---

[409] Bkz. (261), ASLAN, 64.
[410] A.g.k., 64.

İran'da da gerçekleşebileceğine inandığını söylemiştir. Zinovyev daha sonra kendi mücadelelerinin bütün zenginlere karşı olduğunu, Anadolu'da İngilizlerin kovulmasının amacının Türk zenginlerinin çıkarları için olamayacağını belirtmiş, Anadolu'daki harekete olan desteklerinin geçici olduğunu ve gerçek gayelerinin ne olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

*"Şimdiki Halk Türkiye'de yürüttüğü siyaset Komünist Enternasyonal'in siyaseti, bizim siyasetimiz değildir. Bununla beraber biz söylüyoruz ki, İngiliz Hükümeti'nin aleyhine yürüyen her inkılap mücadelesine destek vermeye biz hazırız. Bu saatte Türkiye'de terazinin gözü kim zengin ise onun tarafına eğilmektedir. Lakin bunun başka türlü olacağı biz zaman gelecekti… Bu öz menfaatimiz endişesiyle değildir; şunun içindir ki, bugün bilinçli düşünceli köylü kendi kendine şöyle diyor: Türkler bugün kendi menfaatlerini taamıyla anlamamışlarsa yarın mutlaka anlarlar. Onlara biz arka olmalıyız, yardım etmeliyiz. Türkiye'de gerçek inkılabın başkaldırmasını beklemeliyiz. O zaman Türk'ün vicdanından Sultan'a tapınmak ve eski asırlardan artakalan manasız inanışlar derhal silinir. İlericilikte önayak olan işçi diyor ki: Büyük kardeş sıfatıyla bu harekete hız vermek benim borcumdur."* [411]

Daha sonra "*Milletlerarası Durum ve Doğu'nun Emekçi Kitlelerinin Görevleri"* başlığı altında konuşmasını yapan Karl Radek, İngiliz, Fransız ve Amerikan sermayesinin vahşi yönünden bahsederek, doğu halkları için kurtuluşun nasıl Sovyet Rusya'ya bağlıysa, Sovyet Rusya'nın geleceğinin de doğuya bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu sebepten ötürü de tarihte hiçbir kutsal değerin başaramadığı bir ittifakın gerçekleşeceğine inandığını anlatmıştır. Karl Radek bunlarla birlikte, İngilizler tarafından Türkiye aleyhine desteklenen ayrılıkçı hareketlerle alakalı da şu ifadeleri kullanmıştır: "*İngiliz sermayeperestleri Genç Türklerin 1909'da tarih sahnesine çıkmalarını alkışlatırlardı. Şimdi ise aynı Genç Türklere yüreklerinde kin tutarak Türk Hükümetini ve Türk milletini parça parça bölmeye karar verdiler.*

---

[411] A.g.k., 64-66.

'*Türkler barbar ve yarım vahşidirler, Doğu'nun medeni milletleri olan Arapları, Asurileri ve Arabistan'ı azat etmelidir' diyorlardı. İngilizler, güya Saltanatı ve Genç Türk mutlakıyetini, Doğu milletlerini özgürlüğe kavuşturmak için yıkmak istiyorlardı. Fakat savaş ne ile bitti. Almanya İmparatorluğu'nun berbat olmasıyla! Buna hiçbir Doğu işçisi gözyaşı dökmemelidir. Savaş aynı zamanda İngiliz İmparatorluğu'nun zorlu ilerleyişini temin etti. Bunun manasının ne olduğunu Doğu milletleri az zamanda anladılar. Manası şu oldu: İngiliz donanması İstanbul'a el attı ve boğazları tuttu. İngiliz istila kuvvetleri Arabistan'ı, Elcezire'yi işgal etti. Fransız Ordusu Suriye'yi aldı. Yunan askerleri Anadolu'nun bir kısmını İzmir'le beraber ele geçirdi. Bundan başka Fransız ve İtalyan askerleri Güney Anadolu'yu, hem de geçici ve Sultan'ın mutlakıyetine son vermek için değil, daimi surette işgal ettiler. Suriye'de, Elcezire'de, Arabistan'da bağımsız ve hür devletler vücuda getirmek perdesi arkasında Türkiye'yi bölüştüler…'"*[412]

Doğu Halkları Kurultayı'nın hem doğu halkları hem de batılı komünistleri yakından ilgilendiren "*Milliyetler ve Sömürgeler Sorunu"* konusunda raportör olan Pavloviç'in konuşması, Doğu halkları ve Türkiye açısından çok önemlidir. Pavloviç konuşmasının genelinde, bundan önce Batı sermayesinin doğuyu sömürmek için her yola başvurduğunu belirtmiştir. Bu sömürüye karşı olan ittifakların da kendi şahsi çıkarları için başka bir sömürüye kılıf hazırladığını belirterek, bu kurultay sayesinde artık bunun bir son bulacağını ifade etmiştir. Pavloviç konuşmasında Avrupalı işçi örgütlerinin Doğu'da gerçekleşen sömürüye karşı tutumlarını ve yapması gerekenleri şu şekilde ifade etmiştir: "*Üçüncü Enternasyonal, yani bütün dünya komünistleri şu açık gerçeğin izahını, kendilerine esas vazife bilirler. Arzın sarı ve kara kıtaları esarette kaldıkça Avrupa'nın kiracıları Türkleri, İranlıları, Arapları, Mısırlıları öldürdükçe Avrupa işçileri kendi zincirlerini kırıp atamaz ve sermayenin kölesi olur kalır. Bunun için Üçüncü Enternasyonal Avrupa işçilerini Doğu'nun kurtulması için savaşa çağırıyor."*[413]

---

[412] A.g.k, 75-76.
[413] A.g.k., 101-102.

Pavloviç konuşmasının devamında bu konuyla alakalı II. Enternasyonal'i eleştirerek gerçekleşecek inkılabın bütün halkları kapsaması gerektiğini söylüyordu. Pavloviç, İkinci Enternasyonal'e dahil olan komünist teşkilatları ise, geri kalmış ülkelerin milletlerinin sömürgeleştirilmesinde kendi yönetimlerine destek vermiş ve sosyalizmin gereklerini yerine getirmemekle suçluyordu. Buna örnek olarak, Türkiye'de yapıldığı iddia edilen Ermeni katliamına karşı komünist teşkilatların büyük mitingler yapmalarına rağmen, Fas'da ve Mısır'da yaşananları görmezlikten gelerek sessiz kaldıklarını belirtiyordu. Dahası da bu teşkilatlar Pavloviç'e göre, sömürge siyasetinin savunuluculuğu yapmaktaydı. Pavloviç, II. Enternasyonal'in Doğu'yu tanımadığını daha doğrusu tanımak istemediğini söyleyerek, Ermeniler lehine yapılan gösterilerin dahi sermaye hükümetlerinin çıkarları için gerçekleştirdiklerini savunmuştur.[414] Pavloviç buradan hareketle III. Enternasyonal'in misyonunu ise şu şekilde özetlemiştir:

"*Biz, Ermenileri basıp ezmeyi haksızlık saymıyor değiliz. Bunlara karşı mücadele edeceğiz. Fakat biz aynı zamanda Üçüncü Enternasyonal'in üyelerine ve İngiliz, Fransız komünist partilerinin temsilcilerine şu görevi veriyoruz. Bütün sömürgeler politikasının aleyhine Fas'ın, Hindistan'ın, Hindçin'in, Cezayir'in ve Türkiye'nin ahalisini ezip boğmak zulmüne karşı sözle değil, işle savaşmalıdır.*

*Yoldaş Zinovyev bize ispat ediyor. Dünya Savaşı, dünya halkını ikiye ayırdı. Birinin çeyrek milyar ahalisi var. Bu kısım tam hukuka sahip ve başkalarını hileli baskılarla soyan ayrıcalıklı mahluklardan ibarettir. İkinci kısım ise bunların kulu kurbanı halinde yaşayan mazlum, felaketli insan yığınlarıdır ki, dünya halkının birinci kısmının dışında kalan hepsidir. Bunun sonucunda sınıfsal farklılık ve anlaşmazlıklar hem ana memleketlerde hem sömürgelerde daha fazla gerginleşti…"*[415]

Doğu halklarının temsilcilerinin hoşuna giden ve çuvaldızı Batılı komünistlere batıran bu konuşmanın devamında Pavloviç; Doğu'da komünizmin

[414] A.g.k, 102.
[415] A.g.k, 103.

nasıl gerçekleşeceğine dair görüşlerini, salondan da alkış alan şu sözleriyle ifade etmiştir: "*Şunu çok iddia ediyorlar: Güya Doğu milletleri komünizme gelebilmek için önce sermayedarlık devresini geçirmeliymiş. Üçüncü Enternasyonal'in görüşmeleri sonucunda ikinci kurultay, sovyeti kabul etti. Medeniyetçe geride kalan milletler ileri proletarya memleketlerinin yardımıyla Sovyet idare tarzına ve belirli bir süre ve dereceden sonra komünizme, sermayedarlık devresini anlayarak girebilirler.*"[416]

Pavloviç konuşmasının büyük bölümünde batıyı eleştirdikten sonra sömürgeleşmekten kurtuluşun yöntemini aktarmıştır. Brest Konferansı'ndaki tutumundan dolayı İttihat ve Terakki'ye de ağır eleştirilerin olduğu konuşmasının bu kısmında, Pavloviç işgal kuvvetleri altındaki Anadolu hareketi ve bu hareketin başarıya ulaşması durumunda ki yeni düzen hakkında düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: "*...Doğu'da milli devletlerin teşkili de, halk kitlelerinin hayatını iyileştirmek için ileriye atılmış bir adım olamaz. Çünkü kovulan yabancı zorbalar yerine yerli sermayedarlar, mülk sahipleri hakim olacaktır.*

*Eğer Hindistan, İran ve Türkiye'deki savaş, hakimiyetini başında kendi sermayedarlarının, kendi mülk sahiplerinin ve milli parlamento ile milli ayanın kalması neticesini doğuracaksa, halk kitleleri bir şey kazanmış olmayacaklardır".*[417]

Pavloviç konuşmasının devamında komünist idare kurulmadıktan sonra Türkiye'nin kurtulmasının önemli olmadığını ve Enver Paşa'nın faaliyetlerinin buna en iyi örnek olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

*"İktidar zenginlerin, mülk sahiplerinin ve vurguncularının elinde kalacaksa, can bulmuş yeni bir Türkiye'nin meydana gelemsinde ne yarar olur? İste bundan az evvelki geçmişinin örnekleri: Enver Paşa Türkiye'deki savaş siyaseti; Gürcistan gibi, Ermenistan gibi yeni bağımsız burjuvazi hükümetleri benim ortaya koyduğum kuralların doğruluğunu gösteren yeni bir delil, yeni bir ışıktır.*

---

[416] A.g.k., 105.
[417] A.g.k, 108.

*Enver Paşa'nın Türkiyesi, bütün Batı devletlerinin Doğu ile savaşmak için birleşmeleri gerektiğini dünyaya anlatmak için Almanya'nın o Wilhem'iyle ittifak yaptı. Osmanlı vekillerinin Berst Konferansı'ndaki muameleleri nefrete layıktır. Lakin Türk milliyetçileri bu antlaşmayla da doymadılar. Türkiye Kars'ı, Ardahan'ı, Batum'u işgal etti. Daha ileri giderek Ahaltsih ve Edirne'yi aldı. Gürcistan yalnız Almanya'nın işe karışmasıyla kurtuldu.''*[418]

Pavloviç'in ve diğer raportörlerin yapmış oldukları konuşmalarda; farklı konulara değinmiş dahi olsalar, doğu halklarının yapacağı mücadelenin, özgürlüklerin kazanılmasıyla bitmeyeceğinin, sosyalist iktidar kuruluncaya kadar savaşılması gerektiğinin yoksa tüm kazanımlara rağmen eski düzene geri dönüleceğinin vurgusu yapılmıştır.

Kurultay'ın bir diğer önemli konusu olan "*Doğu'da Ziraat Sorunu*" başlığı atında konuşan Skaçko'da, konuyla alakalı bugün dahi geçerliliğini koruyan önemli değerlendirmeler yaptıktan sonra yine bu paralellikte, rençperlerin görevlerini şu sözlerle ifade ediyor: "*...Doğu rençperlerinin endişe ve gayreti, kendilerini boğan Batı emperyalistlerinin boyunduruğunu boyunlarından atmak ve memleketlerini sermayedar Fransa ve İngiltere ve diğer Batı burjuvazisinden kurtarmak olabilir. Fakat unutulmamalı ki, Doğu ekincilerinin görevi bununla bitmez ve bu durak yerinde durup kalmakla kesinlikle azatlıları tam olmayacaktır. Sermayedarlık hayatı, şeklini muhafaza ettikçe siyasi istiklal rençperin hürriyetine hiçbir zaman yeterli gelmez. Türkiye'de Mustafa Kemal Hükümeti, İngilizleri kovup Doğu milletlerini siyasi istiklal temelleri üstüne barış binasını kurmakla beraber, yine iktisadi esirlikle kalacaklardı.''*[419]

I. Doğu Halkları Kurultayı aldığı kararlar ve sonuçları itibariyle Mustafa Suphi, Enver Paşa ve Mustafa Kemal'i yakından ilgilendirmekteydi. Ancak konunun bütünlüğü açısından sadece Mustafa Suphi ve Türkiye Komünist Teşkilatı açısından

---

[418] A.g.k, 109.
[419] A.g.k., 133-134.

Kurultay'ı değerlendireceğiz. Mustafa Kemal ve Enver Paşa ile alakalı bir sonraki bölümde değerlendirmelerde bulunacağız.

Bu çerçevede 7 Eylül 1920 tarihinde, Doğu'daki inkılapçı hareketlere bizzat katılacak, onları destekleyecek, kurultayın aldığı kararları hayata geçirecek olan "*Doğu Halkları Kurultayı Propaganda ve Hareketi Sovyeti"* kurulması kabul edilerek, bu Sovyet için seçim yapılmış ve I. Doğu Halkları Kurultayı kapanmıştır.[420]

Kurultay'da Enver Paşa'nın yanında Bahaeddin Şakir ve Azmi Bey gibi İttihat Terakki'nin önde gelen isimleri ile birlikte Ankara Hükümeti'nin resmi olmamakla beraber temsilcisi olan İbrahim Tali'de bulunmuştur. Enver Paşa, Bahaeddin Şakir ve İbrahim Tali Kurultay'da birer bildiri sunmuşlardır. Mustafa Suphi ise, Kurultay'ın başkanlık divanında olmasına rağmen Enver Paşa'nın varlığından rahatsız olduğunu her fırsatta belli etmiştir. Hatta Kurultay esnasında TKT mensupları Enver Paşa'yı protesto etmişlerdir. Tüm bunlara rağmen İttihatçı kanat içinde Bahaeddin Şakir ön plana çıkarılmıştır ve "*Doğu Halkları Hareket ve Propaganda Sovyeti"*ne seçilmiştir.[421] Mustafa Suphi ise, bu Sovyetin içinde yer almamıştır. Bolşevik idarecilerin siyasi bir aktör olarak gördüğü Enver Paşa'nın, Mustafa Suphi tarafından protesto edilmesi onu gözden düşürmüş olabilir. Sultan Galiyev gibi bir ismin Kurultay'da yer almaması ve onunla hareket eden Mustafa Suphi'nin de bu vesileyle dışarıda bırakılması sonucunu doğurmuş olabilir.[422]

Mustafa Suphi, *Yeni Dünya* gazetesini ilk çıkardığı dönemde ağır eleştirilerde bulunduğu Enver Paşa, kurultay sırasında Bolşevik yöneticilerce el üstünde tutulmuştur. Mustafa Suphi ve teşkilatı bu durumu kabullenmemiştir ve Enver Paşa'ya karşı tepki göstermişlerdir. Lakin bu tepkiden Üçüncü Enternasyonal İcara Komitesi üyeleri Radek ve Zinovyev gibi isimlerin pek memnun olmadıkları anlaşılmaktadır.[423] Bu durum ile alakalı Yavuz Aslan şu tespitte bulunmuştur:

---

[420] A.g.k., 163.
[421] A.g.k, 283
[422] A.g.k, 309.
[423] A.g.k, 310.

*"... Mustafa Suphi'nin yavaş yavaş Sovyet Rus liderlerin gözünden düşmeye başladığı ve TKT adına Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi'ne de katılan İsmail Hakkı'nın ön plana çıkmaya başladığı hissedilmektedir. İsmail Hakkı'nın Türk Komünistleri adına kurultayda konuşması ve kurultay sonrası oluşturulan Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu'nun dokuz üyesinden birisi seçilmesi bu hisleri kuvvetlendirmektedir."*[424]

Mustafa Suphi açısından kurultayın en olumlu sonucu, Anadolu'dan gelip kurultaya katılan delegelerin hemen akabinde gerçekleşen Türkiye Komünist Teşkilatları I. Kongresi'ne de iştirak etmeleridir. Bunun dışında kurultay Mustafa Suphi açısından tam bir hayal kırıklığıdır. İttihatçı kadronun yükselişi Mustafa Suphi'ye, Bakü'de daha fazla kalma imkanı tanımamıştır.[425] Birazdan değineceğimiz "Türkiye Komünist Teşkilatları I. Kongresi"nde yapılan konuşmalarda, Mustafa Suphi ve teşkilatının Anadolu'ya geçmeleri için Bolşevik yönetimince tazyike maruz kaldığını görmekteyiz. Daha önce de değindiğimiz gibi bu durum Sultan Galiyev'i yalnızlaştırmak için Bolşevik yönetimince atılan bir diğer adımdır.

Mustafa Suphi'nin Bakü'de ki belki de en önemli faaliyeti Türkiye Komünist Teşkilatları I. Kongresi'ni gerçekleştirmesidir. 22 Temmuz 1918 tarihinde Moskova'da toplanan Türk Sosyalistleri Konferansında, üç ay sonra bir kurultay yapılması ve parti tüzüğünün ve programının belirlenmesi kararı alınmıştı. Ancak bu kurultay, hem Moskova'da oluşturulan teşkilatın yeterince gelişmemiş olması hem de Anadolu'da gözle görülür bir yapının mevcut olmayışından ötürü toplanamadığından, Türkiye Komünist Partisi resmen kurulamamış ve bir teşkilat durumunda kalmıştı.[426] Mustafa Suphi kendi teşkilatı ile İstanbul ve Anadolu'da ki komünist teşkilatları bir araya getirerek tek bir parti – Türkiye Komünist Partisi – çatısı altında birleştirmeyi amaçlamıştır.[427] Bu sebepten ötürü Bakü'de 25 Haziran 1920 tarihinde Azerbaycan Merkez Komitesi'ne bildirilerek Türkiye Komünist Teşkilatlarının Birinci Kongresi'nin 1 Eylül 1920 tarihinde yapılması kararı

---

[424] A.g.k, 310.
[425] A.g.k, 324.
[426] Bkz. (16), ASLAN, 208.
[427] A.g.k., 208.

alınmıştır.[428] Ancak 15 Ağustos'ta yapılacak I. Doğu Halkları Kurultayı'nın tarihinin 1 Eylül'e alınması sebebiyle; Türkiye Komünist Teşkilatları Kurultayı'nın 10 - 16 Eylül 1920 tarihlerinde yapılması uygun görülmüştür.[429]

10 Eylül 1920 tarihinde Bakü'deki Kızıl Ordu Salonunda Türkiye Komünist Teşkilatı'nın ilk kongresi başlamıştır.[430] Üçüncü Enternasyonal Yürütme Komitesi temsilcisi Pavloviç, Rusya Komünist Partisi (Bolşevikler) temsilcisi Stasova, Azerbaycan Komünist Partisi temsilcisi olarak Deniz Kuvvetleri Bakanı Ali Haydar Karaev, Sendikalar Merkez Komitesi temsilcisi Milli Eğitim Bakanı Dadaş Bunyadzade ve Dağıstan Devrim Komitesi Başkanı Celal Korkmaz'ın hazır bulunduğu kongre Mustafa Suphi tarafından açıldı ve Lenin, Troçki, Zinovyev ve Stalin'in fahri başkanlığında 16 Eylül'e kadar devam etmiştir. Türk siyasal hayatı için de önem teşkil eden bu kurultayın en önemli sonucu kısaca şöyledir:

"*Kongrede, Üçüncü Enternasyonal platformunu kabul eden, ancak değişik olgular ve koşullar sebebiyle düzensiz ve birbirinden habersiz faaliyet gösteren Türk komünist grupları birleşti ve yekpare Türkiye Komünist Partisi kuruldu.*"[431]

Anadolu'nun bazı bölgelerinin işgal altında olması, iletişim aygıtlarının yetersizliği ve asayiş zafiyetine rağmen farklı illerden 22 komünist grubu kendi temsilcilerini kongreye göndermiştir.[432] Kongreye tam oy hakkına sahip 32 temsilci ile istişari oy hakkına sahip 42 temsilci katılmıştır.[433] TBMM hükümeti komünist teşkilatlarını resmen tanımamakla onları gayri meşru bir duruma sokmaktadır. Bu durumda gizli teşkilat yapan komünist örgütlerin ulaştığı kişi sayısı ve yapmış oldukları teşkilatlar muallaktır.[434] Ankara hükümeti özellikle Eskişehir ve

---

[428] A.g.k., 209.
[429] Bkz. (3), FEYİZOĞLU, 95.
[430] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1,15.
[431] A.g.k.,16.
[432] A.g.k.,15.
[433] A.g.k.,16.
[434] A.g.k.,16.

Ankara'daki komünist örgütlerin kongreye katılmasını bizzat engellemiştir ve kendi belirlediği temsilcileri kongreye göndermeyi amaçlamıştır.[435]

Kongre, TKP'nin her şeyden önce bir işçi ve köylü partisi olarak faaliyet göstermesini, dünyadaki diğer komünist partileriyle birlikte III. Enternasyonal'e katılıp, dünya burjuvazisine karşı mücadelede etkin ve aktif bir üye olarak yerini almasını, ilke olarak kabul etmiştir.[436] Kongrede, Türkiye'de yaşayan milletlerin kan akıtılmasına bile yol açan sorunlarının çözümünü, sosyal devrimin zaferinden beklendiği yönünde kara alınmıştır. Ayrıca, bu amaca ulaşmak için partinin kapitalist yönetici ve hükümdarları, dini ve milli önyargıların temsilcilerini alaşağı etme, Türkiye topraklarındaki tüm milletlerin proleter ve yarı proleter sınıflarını birleştirme uğrunda elden geldiğince yoğun faaliyet göstermesini bir zorunluluk olarak görülmüştür. Bununla birlikte, III. Enternasyonal II. Kongresi'nin emperyalizme karşı milli hareketleri destekleme ve güçlendirme kararı uyarınca kongre, Anadolu hareketini desteklemiş, ama partinin bağımsızlığını korumayı en önemli ve temel görevlerden biri olarak görmüştür.[437]

Kongreyle ilgili bir diğer hususta Rus Bolşevik Partisi'nin ve Azerbaycan Komünist Partisi'nin kongreye vermiş olduğu maddi ve siyasi destektir. Doğu Halkları Kurultayı gibi Türkiye Komünist Teşkilatları I. Kongresi de, Rus Sovyet Hükümeti'nin doğu siyasetinin ve daha da önemlisi Türkiye üzerindeki gayeleri için önemli bir vasıtaydı.[438] Bunun için Rus Sovyet yönetimi kongrenin gerçekleştirilmesi için önemli bir ödenek ayırmıştır. Ayrıca hem kongrenin toplanması hem de kongrede alınacak kararların mahiyeti ile ilgili Stasova, Nerimanov ve Karayev'i görevli kılmıştır.[439] Görüleceği üzere Rus Bolşevik yönetimi kongrenin gerçekleşmesiyle alakalı üst düzey alaka göstermiştir. Türkiye Komünist Teşkilatlarının I. Kongresi Mustafa Suphi'nin yapmış olduğu aşağıdaki konuşmayla açılmıştır:

---

[435] Bkz. (16), ASLAN, 216.
[436] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 19.
[437] A.g.k.,19.
[438] Bkz. (16), ASLAN, 212.
[439]A.g.k., 213.

*"Türkiye İştirakiyun teşkilatının birinci kongresini açmakla kendimizi bahtiyar addediyoruz.*

*Arkadaşlar, bir zamanlar bir hayal halinde telakki olunan komünizm, bugün, Rusya'da meydana getirdiği hayat ile kurduğu yeni şekl-i hükümetle, Kızıl Ordusu ile amele, rençber ahali içerisinde kuvvetlendirdiği teşkilatıyla şarkın ve bütün dünyanın mazlum millet ve sınıflarına pek büyük ümit veriyor. Son aylar zarfında, bize görünen iki manzara bu ümitlerin ne kadar esaslı olduğunu gösteriyor. Bu manzaralardan biri, Üçüncü Enternasyonal'in ikinci kongresidir ki orada şark ile garbın muhtelif mahallerinden gelmiş 32 millete mensup amele ve rençber vekilleri içtima etmişti. Bu içtima proletarya hareketlerinin yeryüzünde ne derece kuvvetli olduğunu gösteren aşikar ve maddi bir delildir."*[440]

Mustafa Suphi konuşmasının devamında Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'na değinmiş ve bu kurultay sonucunda Rusya'nın muzaffer Kızıl Ordusu'nun dünya proletaryasının ve Şark'ın mazlum milletlerinin hadim ve savunucusu olduğunu belirtmiş; bu durumun sonucunda Bolşevizmin, emperyalizme karşı yeryüzündeki içtimai inkılabın esaslı bir istinatgahı haline geldiğini ifade etmiştir. Mustafa Suphi konuşmasına III. Enternasyonal'in 2. Kongresi ve Doğu Halkları Kurultayı'nda alınan karaların önemine atıf yaparak devam etmiş ve Türkiye'deki son vakaların tahlili sonucunda memleketin ümidinin Bolşevizm'de olduğunu iddia etmiştir. Mustafa Suphi bu tarihi konuşmasını ise şu şekilde sonuçlandırmıştır:

*"Arkadaşlar, Rusya inkılab-ı kebiri son üç sene zarfında icazkar numuneler gösterdi. Hiç kimsenin ümit etmediği halde Rusya Proletaryası öyle bir inkılap ordusu vücuda getirdi ki, Cihanı hayran bıraktı. İşte bu inkılap şimdi demir ellerini şarka uzatıyor. Şark siyaseti Üçüncü Beynelmilel'in ruznamesinde birinci maddeyi teşkil ediyor. Bu meselede en ziyade alakadar olanlar şüphesiz bizleriz. Biz Türk*

[440] Mete TUNÇAY (1982), **Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler,** 55.

*Komünistleri bu hareketin kıymetini bilmeli, tarihin kaydedeceği bu fırsatı iyi takdir etmeliyiz. Bizde kendi memleketimizde Avrupa emperyalizminin, harici ve düşmanlarının haddini bildirmeliyiz. Bütün bu arzularımızı tasavvur ve temenniden hakikat haline koyacak bu kongredir.* ***Türk Komünist Kongresi Rusya'dan uzanan bu demir elleri tutabilecek kuvvetler yetiştirecek ve fırkamız yalnız Türkiye'de değil, bütün Şark'ta inkılabın alemdarı olacaktır.*** *Onun için Türkiye Komünist Fırkası, Yaşasın bütün Komünist firkalarını har-i aguşunda toplayan Üçüncü Enternasyonal, Yaşasın Şarkta birinci İnkılap ocağı kuran Azerbaycan Şura Cumhuriyeti."*[441]

Mustafa Suphi'nin konuşmasından sonra kongrenin gerçekleştirilmesinde birinci dereceden büyük gayreti olan Azerbaycan İnkılap Komitesi Reisi Neriman Nerimanov kürsüye çıkmıştır.[442] Nerimanov yeni kurulan teşkilata her konuda destekleyeceklerinin sözünü vererek konuşmasını şu şekilde bitirmiştir:

"*Şark, Rusya amele ve köylüsünün gittiği yoldan gidemez. Bizim bir sehvimiz şarkı felakete sürükler. Bunun için tatbikat cihetini evvelce hal etmeli, şarkı öyle bir canlandırmalısınız ki, o bağırsın: Artık ben yaşıyorum, ben bu dünya da buyruklar verebiliyorum diyebilsin; şarkı bizden soğutmak isteyenler bilsinler ki bu emellerine nail olamayacaklardır. Yoldaş olalım, Üçüncü Enternasyonal'in bayrağı altında toplanalım, azaldığımızı halas edelim."*[443]

Neriman Nerimanov'dan sonra söz alan III. Enternasyonal'in önemli şahsiyetlerinden Stasova, Rusya Komünist Fırkası merkezi heyeti namına söz alarak; Rusya Komünist Fırkası'nın yaşadığı zorlukları, Türk komünist teşkilatının yaşamayacağını çünkü her konu da yardıma koşacaklarını vaat ederek; hüviyeti meçhul kişilerin partiye girmesi hususunda dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Sözlerini ise İstanbul'un kurtuluşu için el ele vermeleri gerektiğini söyleyerek

[441] A.g.k., 56-57.
[442] Bkz. (16), ASLAN, 218.
[443] Bkz. (440), TUNÇAY, 57-58.

bitirtmiştir.[444] Daha sonra ise Azerbaycan Komünist Fırkası Merkez-i Umumisi ile Bakü Komitesi adına Ali Haydar Karayef söz alarak kongreyle alakalı şu ifadeleri kullanmıştır: "*...**Sizin birinci kongreniz bugün Azerbaycan'ın kırmızı payitahtında açıldı ise, yarın pek yakında İstanbul'da sizin kızıl payitahtınızda açılacaktır. Azerbaycan Komünist Fırkası sizinle bu mukaddes yolda ilerleyecek ve zalimleri kahretmedikçe kırmızı bayrağı elinden bırakmayacaktır…***"[445]

Üçüncü Enternasyonal'in merkezi komitesi namına söz alan Pavloviç ise şu ifadeleri kullanarak kongreye dair düşüncelerini ifade etmiştir: "*Şimdi Çanakkale ve Karadeniz boğazlarına hakim olan düşman, aksi inkılapçıları üstümüze musallat etmeye firsat buluyor. Biz her şeyden evvel istiyoruz ki, Türkiye yalnız kendi menfaati için değil bütün beşeriyetin saadeti için İstanbul üzerine kırmızı bayrağını yükseltsin.*"[446]

Pavloviç'in konuşmasını takiben Bakü Amele ve Köylü Bahriyelileri Vekili Kasımov ise, şu ifadeleri kullanacaktır; "*Yoladaşlar, bizim şiarımız şarkı kurtarmak olsun. Bu da ancak komünizm sayesinde mümkün olacaktır. Şimdiye kadar birçok kurbanlar verdik. Şarkın halası namına bundan sonra sizde kırmızı kurbanlar vereceksiniz. **Biz sonuna kadar sizinle beraberiz. Ve siz bize söz vermelisiniz ki, bu zamana kadar şarkın birinci kahramanı olduğunuz gibi, bundan sonra da kırmızı bayrak altında şarkın halaskar kırmızı kahramanları olacaksınız. Yoldaşlar şarkı halas etmedikçe silahlarımızı terk etmeyelim.***"[447]

Rus Komünist Partisi'nin ve Azerbaycan Komünist Partisi'nin büyük katkılarıyla gerçekleşen ve Türk komünistlerine İstanbul'un işgalden kurtarılmasını hedef gösteren kongre, 15 Eylül 1920 akşamı önce Mustafa Suphi'nin ve sonra III. Enternasyonal adına Pavloviç'in yaptığı konuşmalarla son oturumunu yaparak kapanmıştır. Kongrede alınan karalardan en dikkat çekici olanlardan biri de, Anadolu'da komünizmi yerleştirmenin birinci şartının Ankara merkezli gerçekleşen

---

[444]A.g.k, 58.
[445] A.g.k, 58.
[446] A.g.k. 59.
[447] Bkz. (440), TUNÇAY, 59.

kurtuluş mücadelesinin başarısına bağlı olmasından ötürü, nihai zafere kadar Milli Mücadele'ye destek verilmesi kararının alınmasıdır.[448] Mustafa Suphi'nin kongrenin kapanışında yaptığı konuşma aşağıdaki şekildedir:

*"Teşkilat devirlerini geçiren ve şimdiye kadar bir grup halinde yaşayan Türkiye Komünistleri bu kongreden müteşekkil ve müttedhid bir fırka olarak çıkmakla, yeni bir devre-i hayata ayak basıyorlar. Fırkanın önünde duran birinci vazife; bundan sonra memleketimiz amele ve fukara rençberleri arasında fikirlerimizi kuvvet ve süratle neşredecek, halkın mukadderatını kendi eline verecek sebep ve kabiliyetleri hazırlamaktadır. Türk komünistleri üç seneden beri Rusya içtimai inkılabı içinde bir çok safhalardan geçtiler.*

*Zaman oldu ki, karşımıza çıkan kara fikirli mürteciler Türkiye'de amele ve rençber sınıfının mevcut olmadığını ve olsa bile hamalların memurlardan iyi yaşadıklarını söylemekten utanmadılar. Son zamanlarda ise, bilhassa İstanbul, İzmir, Konya, Erzurum, Ankara ve Eskişehir'de vücuda gelen amele ve rençber teşkilatları seslerini yükselterek gösterdiler ki, Türkiye'de amele ve rençber namı altında inkılapçı mühim bir sınıf yaşıyor. Ümidvarız ki, İstanbul ve Anadolu amele ve rençberleri yakında müstevli ve zalim bütün kuvvetleri tepeleyerek hayat ve mübareze faaliyetini kendi kollarına almak iktidarını göstereceklerdir."*[449]

Mustafa Suphi konuşmasının devamında Türkiye'de işçi ve köylülerin bir zamanlar vali, hakim ve paşalar karşısında söz söyleyemezken, son vakalar sonucunda İstanbul hükümetinin ve padişahın İngilizlerle birleşerek memleketleri sattıklarını açıkça gördüklerini ve bu alçaklığı karşı süngülerini bu ağaların, paşaların ve padişahların göğsüne çevirdiklerini ifade etmiştir. Türkiye'de komünist teşkilat olamayacağı savının ise, Türkiye Komünist Teşkilatları Kongresi'nin vücuda gelmesiyle geçersiz hale geldiğini belirtmiştir. Mustafa Suphi, konuşmasında saltanat ile ilgili de şu yorumu yapmıştır:

---

[448] Bkz. (16), ASLAN, 227.
[449] Bkz. (440), TUNÇAY, 139.

*"Komünizm mübeşşirlerinden (Engels) bir eserinde diyor ki, yeryüzündeki teknika zulme alettir. Zaman gelecek ki, teknikanın terakkisi eseri olarak yeryüzünü kan deryaları alacak ve zalim imparatorların taçları bu kan deryasında yuvarlanacak da, bu tacı yerden kaldırıp başına koymaya cesaret edecek bir adam bulunamayacaktır. İşte bu devir hulul etmiştir. Rusya'da, Almanya'da, Avusturya'da, Türkiye'de, Çarlık, İmparatorluk, Padişahlık artık bir daha necat bulamayacak tarzda yıkıldığı halde, hiç kimse cesaret edipte o taçları başlarına geçiremiyor."*[450]

Mustafa Suphi'nin daha önce de değindiğimiz "Saltanattan Sonra" başlıklı yazısında ortaya düşüncelerle kongrede yapmış olduğu konuşma arasında paralellik görmekteyiz. Mustafa Suphi kongrenin kapanışında yapmış olduğu tarihi konuşmasını şu şekilde bitirmiştir:

*"Memleketimizde her türlü derece ve sınıf ahd ü yalanlarının yerinden oynamadığı böyle bir devr-i buhranda, işçi halkın mukadderatını kendi eline alarak iş görmesi bir zaruret haline giriyor. Bu işte doğru yolu göstermek vazifesi Komünist Fırkası'nın uhdesine düşmektedir. Komünist Fırkası için, memlekete musallat olan harici düşmanları kovmak nasıl bir vazife ise, dahilde halkın sırtından geçinen yağmacı, tufeyli sınıflarını da hazır yiyicilik halinden çıkarıp yumruk altında işletmek de o derece esaslı bir vazifedir. Bu iki cihetin temini iledir ki, Komünist Fırkası mazlum amele ve rençber halka karşı hidmetini ifa etmiş ve ortadan sınıflar farkı kalkarak hey'et-i içtimaiye adalet-i hakikiyeye nail olmuş olacaktır. Onun için son söz olarak diyelim ki;*

*Yaşasın Türkiye Komünist Fırkası! Yaşasın Dünya Proletaryasının Birliği! Yaşasın Üçüncü Enternasyonal!"*[451]

Mustafa Suphi'nin ardından kongrede ki son konuşmayı, III. Enternasyonal adına Pavloviç gerçekleştirmiştir ve Türkiye Komünist Partisi'nin Türkiye'de uygulayacağı politikaların bütün Doğu için model olacağını ifade ederek kendilerinin

---

[450] A.g.k.,140.
[451] Bkz. (440), TUNÇAY, 141.

de bu siyaseti Hindistan, Afganistan ve İran'da tatbik edeceklerini belirtmiş ve Tkp'nin misyonu ile alakalı şunları söylemiştir:

*"Üçüncü Enternasyonal'in icraiyye komitesi namına hateme olarak Kongrenizi tebrik ederim. Kongrenizin mesaisiyle ve hallettiği meselelerle, az çok aşina oldum. Bu gösteriyor ki, kongre Türkiye hayatında mühim roller oynamak için büyük adımlar atmak istiyor. Komünizmin gayesi herkesçe malumdur. Kongre bu gayeye doğru görülecek işleri layıkıyla tespit etmiş, Fırkanın programı, kadınlık meseleleri, köylerde çalışmak, zırai mesele vesaireleri hallederek onları birer karara rapteylemiştir. Bu kararları Türkiye Komünist Fırkası vücuda çıkaracaktır."*[452]

III. Enternasyonal'i temsilen kongreye katılan Pavloviç, Türkiye Komünist Partisi'nin gerçekleştireceği icraatların bütün Doğu için örnek teşkil edeceğini belirttiği konuşmasını şu şekilde sonlandırmıştır:

*"Malumdur ki, Komünist Fırkası Türkiye zahmetkeşlerini Avrupa kapitalist ve emperyalistlerinin esareti altından kurtararak, onlara saadet güneşini gösterecektir. Bu güneş bütün komünist fırkalarının düşmanı olan kapitalist ve emperyalistler mahvedilmedikçe meydana çıkamaz, amele ve rençber halk saadete eremez. Onun için Türkiye Komünist Fırkası'na evvel emirde hakk-ı hakikati örten kara bulutları yırtmak ve hemen Anadolu'yu ve İstanbul'u müstevliler elinden kurtarmak lazım geliyor. Bu hareket Komünist Fırkası'na, Üçüncü Enternasyonal'e kuvvetli bir zafer olacaktır."*[453]

Çeşitli araştırmacılar Türkiye'deki komünist örgütlerin bir çatı altında birleştirilmesini kongrenin en büyük başarısı olarak görmektedirler.[454] Lakin bu kongre bizce Türkiye Komünist Teşkilatı'nın bir parti hüviyetine bürünmesi açısından önem arz etmektedir. Sonuç olarak Türkiye Komünist Teşkilatlarının Birinci Kongresi'nde parti programı ve tüzüğü oluşturularak, Türkiye Komünist

---

[452] A.g.k., 141.
[453] A.g.k., 141.
[454] Bkz. (16), ASLAN, 241.

Fırkası seçimi gerçekleştirilmiş ve resmi olarak bu kongrede, 15 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de Türkiye Komünist Fırkası kurulmuştur.[455]

Kısaca özetlersek; Anadolu'da devam eden Milli Mücadeleye kayıtsız şartsız yardım edileceği ve aynı zamanda komünizmi yerleştirmek ve Türkiye'de yaşayan çeşitli milletlere mensup işçi ve köylü sınıfının hakimiyetini kurmak maksadıyla çalışılacağı karar altına alınmış ve alınan kararın uygulanabilmesi için, Türkiye Komünist Partisi'nin Anadolu'ya nakledilmesi kongrede kabul edilmiştir.[456] III. Enternasyonal, Rus Komünist Partisi ve Azerbaycan Komünist Partisi açık bir şekilde yeni vücuda gelen bu teşkilata sonuna kadar destek vereceklerini beyan etmişlerdir.

[455] A.g.k., 244.
[456] A.g.k., 241.

# 5.BÖLÜM: ANADOLU HAREKETİ İLE İLİŞKİLERİ

## a) Türkiye'de Komünist Faaliyetler

Bu bölüm başlığı altında, Milli Mücadele döneminde Anadolu'da faaliyet gösteren komünist teşkilatlar ile bu teşkilatlar içinde ayrı bir yeri olan "*Yeşil Ordu*" örgütüne dair kısa bilgiler vereceğiz. Bu husus hem Mustafa Suphi'nin Anadolu'da teşkilatlanmasını veya Anadolu'ya gelirse Mustafa Kemal'e karşı güçlü bir teşkilat oluşturur mu, hem de o dönem için Anadolu'da, Mustafa Kemal aleyhinde güçlü bir sol muhalefet olup olmadığı sorularına bir cevap niteliğindedir. Bu sebeple Anadolu'daki komünist örgütlere konunun bütünlüğü içinde kısa da olsa değinmekte fayda görüyoruz.

Mustafa Suphi'nin 1919 yılının başlarında Kırım'dan İstanbul'a gönderdiği kendi teşkilatının mensupları Haziran ayında "Türkiye Bolşevik Komünist Partisi" adı altında bir parti kurmuşlardır. Bizzat Mustafa Suphi'nin teşkilatı mensupları tarafından kurulan bu parti, 1920 yılının Mart ayından itibaren İngilizlerin baskısına dayanamamış ve bir kısım mensupları Bakü'ye dönmüş; bir kısmı ise Anadolu'da kalarak gizli veya açık birçok komünist hücre vücuda getirmişlerdir.[457] Daha sonra bu isimle başka bir parti daha kurulacaktır ancak aralarında herhangi bir organik bağ mevcut değildir.

Aşağı yukarı aynı tarihlerde, İstanbul'da kurulan sol partilerinden bir diğeri de Türkiye İşçi ve Sosyalist Fırkasıdır. I. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'da bulunan Türk öğrenciler, o dönemde Almanya'da cereyan eden sol hareketlerin tesiri altında kalmıştır. Bu tarihlerde Berlin'de Türk Ocakları tertibinde bulunan bir kulüp ve başkanlığını Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'nin yaptığı bir teşkilat mevcuttu. Almanya'da eğitim gören ve bahsi geçen kulübün üyeleri arasında olan Vedat Nedim (Tör), Ali Nizami (Nizamettin Ali Sav), Ethem Nejat, Mustafa Nermi, İsmail Hakkı,

---

[457] Bkz. (368), AKAL, 101 – 102.

Sadık Ahi… gibi isimler Alman Spartakist hareketinin tesirinde kalarak 1 Mayıs 1919 tarihinde *Kurtuluş* isminde bir dergi yayınlamışlardır. Daha sonra İstanbul'a geldiklerinde faaliyetlerine devam eden bu ekip, 20 Eylül 1919 tarihinden itibaren *Kurtuluş* adlı dergiyi tekrar yayınlamaya başlamışlar ve 22 Eylül 1919 tarihinde "Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası"nı kurmuşlardır. Fırkanın kurucuları arasında Dr. Şefik Hüsnü, Ethem Nejat, Ahmet Akif, Sadrettin Cemal, Baytar Cevdet, Servet, Nafi Atıf, Mehmet Vehbi gibi isimler bulunuyordu.[458] Mustafa Suphi ile Karadeniz'de can veren Ethem Nejat'ta bu partinin önemli bir üyesidir. Partinin esas amacı Marksist yayınlar yaparak toplumda bir sol bilinç oluşturmaktır. İngilizlerin Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmesiyle bir kısım üyesi Milli Mücadele'ye katılmak için Anadolu'ya geçmiştir.[459] Partinin önemli bir üyesi olan ve Mustafa Suphi ile Karadeniz'de can veren Ethem Nejat gibi bazı isimlerde Bakü'de, Mustafa Suphi'nin teşkilatına dahil olmuştur. Bizim için önemli olan bu partinin Mustafa Suphi teşkilatı ile kurduğu ilişkidir. Şunu biliyoruz ki, Mustafa Suphi'nın teşkilatı Anadolu'nun farklı yerlerinde şubeler açarken "Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası" ile de temas kurmuştur.[460]

Anadolu'da gizli olarak kurulan ilk Komünist Partisi ise, 14 Haziran 1920 tarihinde, Ankara'da, Türkiye Bolşevik Komünist Partisi adıyla, Şerif Manatov tarafından kurulmuştur.[461] Bu parti (Gizli) Hafi Türkiye Komünist Partisi olarak da bilinmektedir. Parti özellikle Ankara ve Eskişehir'de gizli teşkilatlar kurmuş ve 25 maddelik bir nizamname oluşturmuştur.[462] Mustafa Suphi'nin 1918 yılında, Moskova'da Müslüman Komiserliği'nde ilk görüştüğü kişi olan Şerif Manatov, bu dönemde Anakara ve Eskişehir'de aktif olarak faaliyet göstermiş, açık hava toplantıları tertip ederek halka komünizm propagandası yapmıştır.[463]

Bu parti Yeşil Ordu Cemiyeti ile ilişkiye girmesine rağmen iki teşkilat tasarlanan şekilde birleşememiştir. Bunda Yeşil Ordu örgütünün İslami esaslara

---

458 Aclan SAYILGAN, Türkiye'de Sol Hareketler, 60.
459 A.g.k, 61.
460 Bkz. (186), ÖZGEN, 42.
461Bkz. (368), AKAL, 98.
462 Bkz. (209), TUNÇAY, 92.
463 A.g.k, 91.

dayanan bir sosyalist anlayışta olmasının etkisi vardır. Mustafa Suphi tarafından Anadolu'ya gönderilen Süleyman Sami bu partiyle ilişkiye geçmiş ve Şerif Manatov ile görüşmüştür. Ankara'da ki bu parti Süleyman Sami aracılığıyla Bakü'de ki Türkiye Komünist Teşkilatına bağlı olduğunu ve bu teşkilatı üst organı olarak kabul ettiğini bildirmiştir.[464] Ayrıca bu mektupta Ankara hükümetinin bir zaruretten dolayı Bolşevik faaliyetlere kapılarını açtığını belirtirken, kendilerinin ise Bolşevik programının her maddesinin tamamıyla memlekete tatbik edilmesi taraftarı olduklarını yazmışlardır.

1920 yılının Eylül ayından itibaren Moskova ile Ankara arasındaki soğukluk nedeniyle, TBMM Anadolu'da bağımsız olarak faaliyet gösteren bu tip komünist örgütlere karşı tavır almıştır ve 6 Ekim 1920 tarihinde Şerif Manatov'u sınır dışı etmiştir. Bu hadiseden sonra parti meşru bir hüviyet kazanmak için 7 Aralık 1920 tarihinde, Rusya'nın Ankara temsilcisi Upmal'ın da desteğiyle "Türk Halk İştirakiyun Fırkası" adı altında resmi olarak kurulmuştur. Yöneticileri arsında Tokat mebusu Nazım, Bursa mebusu Şeyh Servet, Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü, Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu ve Ziynetuulah Nuşirevan bulunmaktadır.[465] Bu partinin faaliyetini sürdürebilmesi için Upmal çok büyük gayret sarf etmiştir. Anakara'daki anti-komünist atmosfere ve 18 Ekim 1920'de kurulan resmi T.K.P.'ye rağmen parti faaliyetlerinin sürdürmüştür.

Bizim konumuz açısından, Mustafa Suphi'nin başkanı olduğu T.K.P. ile Sovyet temsilcisi Upmal'ın ikinci defa teşkilatlandırdığı bu teşkilat arasında direkt olarak hiçbir organik bağ yoktur. Hatta Türkiye'ye dönmek için 18 Aralık 1920'de Bakü'den yola çıkan Mustafa Suphi ve heyeti bu parti ile ilgili tek bir söz dahi etmemiştir ki, bu bilgilerinin olmadığı manasına da gelebilir.[466]

Lakin, Upmal'ın, III. Enternasyonal'e bağlı olan ve daha sonra parti haline gelen Mustafa Suphi başkanlığındaki TKP'ye Ankara'da uygun bir çalışma ortamı

---

[464] Bkz. (368), AKAL, 129.
[465] Bkz. (209), TUNÇAY, 97.
[466] Bkz. (368), AKAL, 296.

yaratması gerekirken, o yeni bir teşkilat kurma gayretine girmiştir. Özellikle meclisteki sola yakın milletvekillerini örgütleyerek ve destekleyerek bir grup oluşturmaya çalışmıştır. Ayrıca Ankara'da komünizme karşı dönen siyasi hava ve komünist gruplar üzerinde artan baskılardan Mustafa Suphi ve heyetini haberdar etmemiştir. İleri ki, bölümde ayrıntılarıyla değineceğimiz Mustafa Suphi'nin sınır dışı edilmesi ve katl olunması sırasında, hala Ankara'da bulunan Upmal, Mustafa Kemal'in TKP heyetinin sınır dışı edileceği kararını aldıklarını yüzüne karşı söylemesine rağmen hiçbir tepki vermemiştir.[467]

Mustafa Suphi'yi, Doğu Halkları Kurultayı sonrası oluşturulan Şark Şurası'na dahil etmeyen Bolşevik idareciler, onun Anadolu'ya alınmamasına da ses çıkartmamışlardır. Hatırlanacağı üzere Bolşevikler, Şark Şurası'na Türkiye'den, İttihatçı Bahaeddin Şakir'i seçmişlerdi. Yine aynı Bolşevikler, Ankara'da da tercihlerini Mustafa Suphi'den başka yönde kullanmışlardır.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Bolşeviklerin Ankara temsilciliğince TKP'nin bir alternatifi olacak şekilde ehemmiyet gösterilmesinden dolayı bizce önem arz etmektedir. Fırka, Moskova'nın Ankara temsilciğinin çabaları sonucu faaliyetlerine devam ederken 2 Şubat 1920 tarihinde kapatılmış, üyeleri İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır. Mart 1922 tarihinde tekrar faaliyete geçen partinin, İzmir'in düşmandan kurtarılmasının hemen akabinde yani Eylül ayı içinde faaliyetlerinin durdurulması istenmiş ve 19 Ekim 1922 tarihinde partinin 22 üyesi tutuklanmıştır.[468]

Milli mücadele döneminde Anadolu'da faaliyet gösteren bir diğer teşkilat ise *Yeşil Ordu Cemiyeti'*dir. Cemiyet 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı günlerin akabinde Mayıs ayında illegal olarak kurulmuştur.[469] Kutsal ve esrarlı bir anlam ifade etmesi için *Yeşil Ordu* ismini almıştır.[470] Kurucuları arasında ittihatçılar ağırlıkta olmasına rağmen, bu kişiler Mustafa Kemal'e yakın isimlerdir.

---

467 A.g.k., 351.
468 A.g.k., 525.
469 Necip HABLEMİTOĞLU, **Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti,** 45.
470 Bkz. (186), ÖZGEN, 43.

Şunu da açıkça söylemeliyiz ki, *Yeşil Ordu Cemiyeti* tek yönlü tahlil edilecek bir örgüt değildir. Çünkü cemiyet bir ittifak sonucu teşekkül edilmiştir. Bu ittifakın içinde, İttihatçı liderlerle irtibatta olan ittihatçılar, Bolşevikler ile ittifak yapmayı savunan solcular ve Mustafa Kemal yer almaktadır.[471] Diğer yandan Mustafa Kemal'e muhalif olan ve kendisinin de iktidarda payı olduğunu düşünen Çerkez Ethem'de daha sonraki dönemde cemiyete üye olmuştur. Cemiyetin ilk kurucuları arasında daha sonra *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası* içinde de faaliyet gösterecek olan Tokat mebusu Nazım, Maliye Vekili Hakkı Behiç, Sıhhiye Vekili Adnan Adıvar, Saruhan mebusu Çerkez Ethem'in de ağabeyi olan Reşit, İzmir mebusu Yunus Nadi, Bursa mebusu Şeyh Servet ve Eskişehir mebusu Eyüp Sabri gibi o dönemin önde gelen birçok isim yer almaktadır.[472] Cemiyet Mustafa Kemal'in bilgisi dahilinde çalıştığından gizli olmamakla beraber hükümetten izinsiz kurulduğu için illegal yani gayri resmi bir hüviyettedir.[473]

*Yeşil Ordu Cemiyeti* görünüş itibariyle Bolşevik niteliğinde olmasına rağmen üyelerinin ideolojileri sebebiyle homojen bir yapıda değildir.[474] Cemiyeti sola kaydıran asıl neden 1917 Ekim ihtilalının bütün dünyada olduğu gibi Anadolu'da da estirdiği rüzgardır. Batı'nın vahşi saldırısına karşı Bolşeviklerle anlaşılarak bütün Doğu'nun ve Anadolu'nun esaretten kurtulması cemiyet üyelerinin ortak hayalidir. Mustafa Kemal, dış politikada Bolşeviklerle ittifak kurulmasına muhalefet edenlere karşı Şark mefkuresine inanan cemiyete mensup milletvekillerinin desteğini almıştır.[475] Lakin Mustafa Kemal için cemiyetin bir diğer önemli misyonu ise, Anadolu'daki iç isyanların bastırılmasını sağlamak ve yapılacak inkılaplara destek olunması idi.[476]

Cemiyet ilk olarak Bolşeviklerle yapılması düşünülen bir ittifak için olumlu bir ortam hazırlamak gayesindeyken, daha sonra ise gizli bir ihtilal cemiyeti halini

---

[471] Bkz. (368), AKAL, 62.
[472] Bkz. (458), HABLEMİTOĞLU, 46.
[473] A.g.k., 53.
[474] A.g.k., 54.
[475] Bkz. (368), AKAL, 61.
[476] Ahmet ALTINTAŞ, **Yeşil Ordu Cemiyeti,** 91.

almıştır.[477] Mustafa Kemal, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya yazmış olduğu mektubunda *Yeşil Ordu* teşkilatının dahilden gelen bir tehlike olarak gördüğünü ifade etmiştir. Mustafa Kemal mektubunda, bu sebeple hükümetten ayrı gizli bir teşkilat yapmak niyetinde olan *Yeşil Cemiyeti'nin* kendini feshetmesi gerektiğini teşkilattaki arkadaşlara söylediğini yazmaktadır. Mustafa Kemal ayın mektubunda, Mustafa Suphi ve teşkilatından da bahsetmiştir. Mustafa Suphi ise, Bolşeviklerle irtibat halinde olan ve hariçten gelen bir tehlike olarak tanımlanmıştır. Mustafa Kemal bu tehlikeye karşı mecliste oluşturulan *halk zümresine* göz yumduğunu ve Mustafa Suphi yoldaşa da her ne yapılacaksa hükümet eliyle yapılması gerektiğini bildirdiğini Ali Fuat Paşa'ya yazmıştır. Mustafa Kemal Paşa aşağıdan gelecek bir inkılap hareketine başından itibaren karşıydı ve bunu amaçlayan teşkilatları büyük bir tehdit olarak görmüştür. Bu bağlamda *Yeşil Ordu Cemiyeti'nin* kendini tevkif etmesine karar vermiştir.[478]

Cemiyetin tehlike olarak görülmesine gelen süreçte, 4 Eylül 1920 tarihinde mecliste gerçekleşen *Dahiliye Vekili* seçiminde, Mustafa Kemal'e rağmen Tokat mebusu Nazım Bey'in seçilmesi ve daha sonra Yozgat ayaklanmasını bastırdıktan sonra Ankara'ya dönen Çerkez Ethem'in cemiyete dahil olması bardağı taşıran son damlalar olmuştur.[479] Mustafa Kemal'in siyasi bir hamlesi olarak, hem *Yeşil Ordu* teşkilatını, hem de o tarihlerde Anadolu'ya dönüş kararı alan Mustafa Suphi'nin teşkilatını devre dışı bırakmak gayesiyle 18 Ekim 1920 tarihinde (resmi) Türkiye Komünist Partisi kurulmuştur. Partinin kurucuları Mustafa Kemal'in yakın çevresinde olan ve güvendiği kişilerden oluşmaktaydı.[480]

Böylece 1920 yılının Mayıs ayında kurulan *Yeşil Ordu Cemiyeti* altı ay sonra kendini tevkif etmiştir. Cemiyet çok kısa bir dönem faaliyet göstermesine rağmen Milli Mücadele döneminde önemli bir yer teşkil etmiştir. Konumuzla alakalı olarak, Mustafa Suphi'nin bu teşkilatla herhangi bir organik bağı yoktur. Süleyman Sami,

---

[477] A.g.k., 91.
[478] Emel AKAL, **Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm,** 328.
[479] Bkz. (469), HABLEMİTOĞLU, 193.
[480] Bkz. (375), YENİARAS, 211.

TKP MK'ye sunduğu raporunda bu cemiyetin İslami Bolşevizmi savunduğunu belirtmiştir. Mustafa Suphi Kars'a geldiğinde daha sonraki dönem de teşkilata dahil olan ve 1920 yılının son günlerinde hükümete karşı ayaklanan Çerkez Ethem ile herhangi bir ilişkilerinin olmadığını *Yeni Dünya* gazetesinde yer alan yazısında açıkça belirtmiştir.

Anadolu'da faaliyet gösteren bir diğer grupta konumuzun nüvesini oluşturan, Mustafa Suphi'ye ait olan teşkilattır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Mustafa Suphi daha Kırım'dayken, 1919 yılında Anadolu'ya bazı teşkilat mensuplarını yollamıştı ve teşkilat 1920 yılının Mayıs ayında, Taşkent'ten Bakü'ye nakli sırasında da bu faaliyetlerine devam etmişti. Asıl önemli teşkilatlanma çalışmalarını ise, hem I. Doğu Halkları Kurultayı ve Türkiye Komünist Teşkilatları I. Kurultayları'nı için delege toplamak hem de Anadolu'daki komünist örgütlerin mevcut durumunu anlayabilmek için gönderilen teşkilat mensuplarının faaliyetleri oluşturmaktadır.

Bu amaç çerçevesinde Salih Zeki, Nahçıvan ve çevresine; Yusuf Kemal Trabzon ve çevresine; Süleyman Sami ise Mustafa Kemal ile ilişki kurması için Ankara'ya gönderilmişti.[481] Bunların dışında İstanbul ve Zonguldak'a da temsilciler gönderilmiştir. Ancak Mustafa Suphi'nin teşkilatlanmak için Anadolu'ya gönderdiği kişilerin kurdukları teşkilatlar aslında son derece çürük yapılardı.[482] Örnek olarak Yusuf Kemal'in kurmuş olduğu Trabzon'daki teşkilata, ilerde Mustafa Suphi'yi öldürecek olan Yahya Kahya dahildi.[483]

Salih Zeki, Bakü'ye dönüşünde bu hususları ayrıntılı şekilde rapor etmiştir.[484] Bu konuyla alakalı olarak Salih Zeki'nin, Kazım Karabekir ile yapmış olduğu görüşme de bizim için önem arz etmektedir. Salih Zeki, bu görüşmede konuşulanlar ve Anadolu'daki genel siyasi atmosferle alakalı aydınlatıcı tespitlerde bulunmuştur. Özellikle İttihatçıların, Bolşevikler aleyhine yaptığı yıkıcı propagandanın, ileride yardım görülebileceği düşüncesiyle, Şark Cephesi Kumandanlığınca engellendiğini belirtmiştir. Ayrıca Karabekir ile dört saat görüştüğünü ifade eden Salih Zeki, Türkiye'de inkılap olup olmayacağı hususunda tartıştıklarını ve Karabekir'in niçin

---

[481] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 35.
[482] Bkz. (368), AKAL, 41.
[483] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 35.
[484] A.g.k., 36.

yurda dönmüyorsunuz sorusuna karşın, teminat istediğini lakin Karebekir'in herhangi bir cevap vermediğini aktarmıştır. Buna rağmen gizli olmak koşuluyla teşkilatlanmasına izin verdiğini ve kendisini Erzurum'daki Albayrak gazetesine yönlendirdiğini ifade etmiştir.[485]

Salih Zeki'nin vermiş olduğu rapordan Trabzon ve ahvalinde İttihat ve Terakki'nin yoğun bir ağırlığının olduğunun anlamaktayız. Diğer yandan Ankara hükümeti ve Kazım Karabekir'in komünist faaliyetlere şimdilik göz yumduğunu ve Mustafa Suphi'ye ait komünist teşkilatın hangi gayelere hizmet ettiğini anlamaya çalıştıklarını söyleyebiliriz.

Bunların yanında Anadolu'da yukarda daha önce bahsettiğimiz komünist teşkilatlar mevcuttur. Bunların bir kısmı İttihatçı veya Ankara hükümeti kontrolünde olsa da, bir kısmı da Mustafa Suphi'nin daha Kırım'da iken İstanbul'a gönderdiği elemanlarının etkisindedir. Bu gruplarla asıl irtibatı ise Süleyman Sami kurmuştur.

Süleyman Sami için ayrıca bir parantez açmakta fayda görüyorum. Süleyman Sami, askeriyede görevli bir zabitken, 1917 yılında Ruslara esir düşmüş ve sürgün edilmiştir. Bolşevik ihtilalından sonra Türkistan'a geçmiş ve buradaki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Bu dönemde Taşkent'te, Kızıl Ordu saflarında yer alan Süleyman Sami, Mustafa Suphi ile yine burada tanışmıştır. Bu dönemden sonra Bolşevik Partisi üyesi olan Süleyman Sami, Mustafa Suphi'ni en yakınında ki isimlerden birisi olmuştur.[486]

Süleyman Sami şu üç vazifeyi yerine getirmek için Anadolu'ya gönderilmiştir: Birincisi Mustafa Suphi'nin kaleme aldığı mektubu Mustafa Kemal'e ulaştırmak, ikincisi teşkilatlanmak; üçüncüsü ise mevcut sosyalist örgütlerle münasebete girmektir.[487] Süleyman Sami direk olarak Ankara'ya gitmek yerine uzun bir yol takip ederek önce Batum'a oradan da Trabzon'a geçmiştir. Trabzon'da polis tarafından tevkif edildikten sonra 3. Kafkas Fırkası Kumandanı ve Vali vekili Rüştü Bey ile görüşen Süleyman Sami, ne amaçla orada olduğunu anlattıktan sonra hükümetin hizmetinde olduğunu beyan etmiştir. Rüştü Bey, Süleyman Sami'nin anlattıklarını ve yanında getirdiği Mustafa Suphi'nin kaleme aldığı mektubu 20 Temmuz 1920 tarihinde Ankara'ya telgrafla bildirmiştir.[488] Rüştü Bey'in bir gün sonrada Kazım Karabekir'e durumu telgrafla bildirmesi ve olurunu alması ile birlikte Süleyman Sami'ye izin verilmiştir.[489]

---

[485] A.g.k, 37.
[486] Bkz. (368), AKAL, 123.
[487] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 47.
[488] Bkz. (16), ASLAN, 270.
[489] Bkz. (368), AKAL, 124.

Süleyman Sami kendi ile alakalı uzunca bilgi verdikten sonra Mustafa Suphi hakkında da ilginç tespitler yapmıştır. Mustafa Suphi'nin Lenin tarafından Türkistan'a gönderildiğini ve Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra başına gelenlerden dolayı İttihatçılara karşı çok büyük bir nefret taşıdığını aktaran Süleyman Sami, komünist partisi içindeki durumunu ise şöyle özetlemiştir:

*"...Mustafa Suphi Moskova'da bulunmuş ve orada üserada bir Türk Alayı teşkil etmiş ve bu alayla Bolşeviklerin en buhranlı zamanlarında fedakarane çalışmış olduğundan Lenin'in pek büyük muhabbetini kazanmış ve Lenin'le münasebat-ı hususiye vücud bulmuştur. Lenin, Mustafa Suphi'ye pek büyük itimat taşımaktadır. Mustafa Suphi ruhen Bolşevizme merbuttur. Ve teşrik-i mesaisi Bolşevizmin talimatına matuftur. Milliyet ve diyanet hissiyle katiyen alakadar bulunmamaktadır. Buna rağmen bazen damarlarında meknuz Türklüğe gayr-i iradi meyil göstermektedir..."*[490] Süleyman Sami devamında Mustafa Suphi'nin Bakü'de yaptığı faaliyetleri ve ileriye dönük düşüncelerine ilişkin bilgiler verdikten sonra; kendilerinin gerçek kimliği hakkında Mustafa Suphi'nin herhangi bir malumatının olmadığını söylemiştir. Türkiye'ye de, ne yönde hareket etmeleri gerektiği konusunda emir almaya geldiklerini ifade etmiştir.[491]

Süleyman Sami bundan sonra Giresun'da Osman Ağa ile görüşmüş ve sonra da Karahisar üzerinden Sivas'a gitmiştir. Sivas'ta da yeni hücreler teşkil ettikten sonra Kayseri'ye ve oradan Konya'ya geçmiştir. Konya'da Türkiye Sosyalist Cemiyeti'ne giden Süleyman Sami, burada da Bolşeviklik hakkında çalışmalar yaptıktan sonra Eskişehir'e gitmiştir.[492]

Süleyman Sami, Eskişehir'e geldikten kısa bir süre sonra Mustafa Kemal ile görüşmüştür. Zaten Mustafa Kemal daha önceden Süleyman Sami hakkında bir malumata sahiptir. Süleyman Sami ile Mustafa Kemal arasında tam olarak nasıl bir diyalog geçtiğini kesin olmamakla birlikte bilmekteyiz. Süleyman Sami, Bakü'ye döndükten sonra bu konuyla alakalı ayrıntılı bir rapor sunmuştur. Ayrıca Mustafa Kemal'de 22 Ocak 1921 tarihli Meclis oturumunda bu görüşmenin içeriğiyle ilgili bilgiler vermiştir. Buna göre Süleyman Sami, mektubu vermekle beraber *heyeti merkeziyeye* mensup olduğunu söylemiştir. Mustafa Suphi hakkında da, Lenin adamı olduğu, Lenin'in Türkiye ile alakalı bulunacağı her bir tasarrufta Suphi'ye danışacağını, Mustafa Suphi'nin idaresiz ve milliyetsiz olduğunu ve kendisinin de Ankara'nın hizmetinde olduğunu ifade etmiştir.[493]

---

490 Bkz. (16), ASLAN, 272.
491 A.g.k, 273.
492 Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 48.
493 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt-1, 336.

Süleyman Sami, Bakü'de partiye sunduğu raporda ise, Mustafa Kemal'in kendisine TKP'nin maksadı, teşkilat yapısı, mali kaynakları, Rusya ve Azerbaycan ile ilişkileri hakkında çeşitli sualler sorduktan sonra; "***…Bunun için hariçten gelip teşkilat yapmak lüzumsuzdur. Ancak Büyük Meclisi nezdinde mesul bir murahhasınızla bizimle temin-i rabıta mümkün olmalıdır'***[494] ifadelerini kullandığını aktarmıştır.

Değinilmesi gereken bir diğer husustа, 1920 yılının sonbaharında Türkiye Komünist Partisi, Anadolu'da ki siyasi ortamı nasıl görmektedir? Türkiye Komünist Partisi, Anadolu'ya gönderdiği temsilcilerinin verdikleri bilgiler çerçevesinde Anadolu'daki durum hakkında 1920 yılının Eylül ayında çok yönlü bir rapor hazırlamıştır. Yukarda bahsettiğimiz hususları da içeren raporda, Türkiye Komünist Partisi'nin Anadolu'ya nakliyle beraber, karşılaşılacak engeller ortaya konmaya çalışılmıştır. Buna göre, halkın Bolşevizme karşı büyük sempatisi vardır. Ancak birbirinden bağımsız olan ve farklı nizamnameleri olan teşkilatlar halkın kafasını karıştırmaktadır. Şöyle ki, Anadolu'da milli kuvvetlerin taraftarları, pantürkistler, enternasyonalci İslamcılar, Yeşil Ordu taraftarları, sahte bolşevikler ve sosyalistler, işçi ve çiftçi sosyalistleri ve komünist gruplar vardır.[495] TKP heyeti ise, III. Enternasyonal'in Türkiye Komünist Partisi'nin programını tek gerçek komünist programı olarak kabul edip, diğer programları kabul edenlerin Bolşevik olamayacağını ilan etmesiyle bu sorunun çözüleceği kanaatine varmıştı.[496]

Diğer yandan Anadolu'ya yapılacak silah ve parasal yardım TKP üzerinden yapılırsa halk nazarında büyük bir itibar kazanılacağı ve diğer siyasi aktörler arasında güçlü bir konuma gelineceği düşüncesi hakimdi.[497]

Bunun yanında İttihatçı kadrolar Bolşevizm ve Mustafa Suphi aleyhinde yoğun bir şekilde propaganda yapmaktadır. Mustafa Suphi'nin yüksek bir makam sahibi olma hevesiyle ve İttihatçılardan öç almak için memleketi Rusya'ya sattığı yönünde kışkırtmalarda bulunmaktadırlar.[498]

Bahsi geçen raporda değinilen bir diğer husustа, Mustafa Kemal, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy'un şu an için Anadolu'daki en güçlü isimler olduğudur. Kazım Karabekir'in komünizme ve Rusya'ya daha yakın bir tavır takınmasından dolayı Mustafa Kemal ile aralarında görüş ayrılığının muhalefete dönüştüğü tespiti yapılmıştır.[499]

---

[494] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 98.
[495] A.g.k., 112.
[496] A.g.k., 114.
[497] A.g.k., 115.
[498] A.g.k., 119.
[499] A.g.k., 106.

Mustafa Suphi'nin yapmış olduğu bu tespitlerin bazıları yerinde olmakla birlikte bazılarının ise gerçekliği yoktur. Özellikle Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir arasında olduğu iddia edilen fikirsel ayrılığın politik bir aldatmacadan başka bir şey olmadığını, bir sonraki bölümde Mustafa Kemal'in meclis kürsüsünden yaptığı konuşmasında ayrıntılı olarak göreceğiz.

Şunu söylememiz gerekir ki, 1917 Ekim İhtilalı bütün dünyada olduğu gibi daha önce üzerinde durduğumuz vaatlerinden dolayı Anadolu'daki siyasi aktörleri de derinden etkilemiştir. Dünya da ve Anadolu'da Bolşevizm rüzgarları esmektedir.[500] İçinde bulunulan zor şartlardan dolayı da, milliyetçi aydınlar dahil birçok önde gelen kişi Bolşeviklere ne kadar yakın olursak, o kadar çok yardım alırız düşüncesini taşımaktadır.[501] Bu sebeplerden ötürü yukarıda kısaca değindiğimiz sol örgütler bütün Anadolu'da teşkilatlanma çalışması yapmış ve karşılık bulmuşlardır. Yukarda bahsettiğimiz raporda da yer aldığı gibi halkın Bolşevizme sempatisi vardır. Ancak 1920 yılının sonbaharından itibaren, hükümet tüm bu bahsi geçen komünist örgütleri ortadan kaldırdığında, buna isyan eden bir halk zümresi olmamıştır.[502]

Bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla değineceğimiz şu hususu da kısaca eklemekte fayda görüyorum. Anadolu'daki komünist faaliyetlerin yoğunluğu bakımından 1920 yılının yazı ile sonbaharı arasında çok büyük bir fark vardır. 1920 yılının yazında yeni kurulan hükümet bir taraftan iç isyanlarla uğraşmakta diğer yandan ise bir müttefik arayışı içindedir. Bunun için Bolşeviklerle kurulan ilişkiler çerçevesinde komünist faaliyetlere karşı yumuşak bir tutum ile yaklaşmıştır. Özellikle I. Doğu Halkları Kurultayı'ndan sonra ise, Kızıl Ordu'nun Türk Ordusu ile birlikte Ermenistan üzerine yürümeyeceği anlaşılınca, hükümet Anadolu'daki bütün komünist gruplara karşı harekete geçmiştir. En sonunda da tüm sol örgütleri tasfiye etmiş ve kendi resmi Türkiye Komünist Partisi'ni kurmuştur. Bu açıdan baktığımızda Mustafa Suphi ve partisi için Anadolu'daki fiili durum hiç de iç açıcı değildir. Bütün komünist örgütler tasfiye edilirken Türkiye Komünist Partisi Bakü'den, Anadolu'ya taşınma kararı almıştır.

[500] Bkz. (368), AKAL, 141.
[501] Mete TUNÇAY(1978), **Türkiye'de Sol Akımlar (1905-1925),** 3. Basım, 106.
[502]Bkz. (368), AKAL, 143.

**b) TBMM'nin Komünizme Yaklaşımı**

Bu konunun daha doğru idrak edilebilmesi için birkaç hususun altını çizmekte fayda görüyorum. I. Dünya savaşı devam ederken, 1917 yılının Mart ayında Rusya'da başlayan ayaklanmalar ve Nisan ayında Amerika'nın savaşa girmesi sonucu harp farklı bir kimliğe bürünür; artık fiili muharebenin yanında bir ideolojiler savaşı başlamıştır.[503] Bolşevikler 7 Kasım 1917'de iktidarı ellerine aldıklarından sonra, 8 ve 15 Kasım'da, Çarlığın yaptığı antlaşmaların geçersiz olduğunu ve Rusya'daki Müslümanlara artık özgür olduklarını beyan eden ve bizim de konu içinde paylaştığımız bildirileri yayınlarlar. Buna karşılık olarak da, 8 Ocak 1918 tarihinde *Wilson prensipleri* olarak bilinen ve Türklere yaşadıkları bölgelerde bağımsız yaşama taahhüdünde bulunan ilkeler Amerika tarafından açıklanmıştır.[504] I. Dünya savaşının bitimiyle Wilson prensipleri çerçevesinde itilaf devletleriyle masaya oturan Türkler, bu ilkelerin hiçe sayılarak Musul ve İskenderun'un başta olmak üzere Türk vilayetlerinin işgal edilmesiyle bunun bir aldatmaca olduğunu anlamışlardır. Diğer yandansa Rusya iç savaş devam etmekte ve Kazan'da olduğu gibi müstakil Müslüman devletler kurulmaktadır. Bu durum Anadolu hareketinin önderlerinin yüzünü *Şark'*a dönmesine sebep olacaktır. Bolşeviklerle bir ittifak yapılması düşünülmekte özellikle Kafkasya'da ortak harekat yapılması dahi planlanmaktadır. Ancak konu içinde ayrıntılarıyla sayacağımız nedenlerden ötürü 1920 yılının sonbaharından itibaren Ankara hükümeti Bolşeviklerin de gerçek yüzünü görme fırsatı bulacaktır. Mustafa Kemal ve hükümeti kendilerini fiili bir savaşın içinde aynı zamanda süre giden ideolojiler çatışmasının ortasında bulacaklardır.

Milli Mücadele'nin önderleri daha önce de bahsetmiş olduğumuz gibi, henüz TBMM açılmamışken dahi Bolşeviklerle irtibat kurmaya çalışmışlardır. Çünkü Kurtuluş savaşı sırasında, dışarıdan gelecek yardımlar Milli Mücadele için stratejik bir zorunluluk olmuştur.[505] Bu bakımdan yine daha önceden bahsettiğimiz temsilciler daha Ankara'da meclis açılmadan önce Bolşevikler ile ilişki kurabilmek için, Bakü'ye gönderilmiştir.

---

[503] Hikmet BAYUR, **Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün Dış Siyasası,** 245.
[504] A.g.m., 245.
[505] Bkz. (501), TUNÇAY, 95.

Bolşeviklerle kurulan ilk temaslarda ideolojik olarak dahi komünizmin esaslarının benimsenebileceği üzerinde durulmuştur.[506] Ancak Astrahan, Kazan, Kırım, Türkistan ve Azerbaycan gibi Müslüman ahalinin bulunduğu topraklarda yaşanan hadiseler bu düşünceden vazgeçilmesine sebep olmuştur. Lenin'in doğu halklarına yapmış olduğu çağrı siyasi bir hamleden öteye gitmemiştir. Müslüman ahalinin topraklı muhtariyet veya bağımsızlık düşünceleri bir hayal olarak kalmıştır. Bu durumda Ankara hükümeti, İstanbul'u, boğazları ve Anadolu'yu Türklere vermeyi vaat eden Bolşevik yönetiminin samimiyetine inanılmalı mıydı? Bizim konumuzla alakalı olarak meclisin açılışının hemen ertesi günü, 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal meclis kürsüsünden Bolşevik Rusya ile kurulacak münasebet hakkında konuşmuştur. Mustafa Kemal konuşmasına Bolşeviklerin kendilerine mahsus bir takım esaslarının bulunduğunu, lakin kendisinin de bunlara teferruatıyla vakıf olmadığını ve Bolşeviklerin temas ettikleri her yere kendi esaslarını tatbik ettirmek gayesinde olduklarını söyleyerek başlamıştır. Mustafa Kemal devamında, lakin milletin adetinden, dininden kendine mahsus esaslarından feragat edilmesinin söz konusu olamayacağını ifade etmiştir. Mustafa Kemal konuşmasının devamında, Avrupalıların Bolşevizm'den korktuklarını belirterek, kendilerinin de Bolşeviklerle ortak hareket edeceklerinden endişe duydukları tespitini yaparak, bu ittifaka mecbur kalmadan istiklale kavuşmak gayesinde olduklarını söylemiştir. Mustafa Kemal tüm bu sözlerine ek olarak, niçin Bolşeviklerle ilişki kurmaları gerektiğini şu şekilde açıklamıştır:

"*…. Yalnız her ihtimale karşı muafazai hayat ve mevcudiyet için hariçten kuvvet, bir menbaı kuvvet aramak lazım gelirse, yine daima kendi noktai nazarlarımız* baki kalmak *şart ile her menbadan istifade etmeği de caiz gördük. İşte sırf bu nokta daima Bolşeviklerin ahvalini harekatını ve kendilerinden icabında ne dereceye kadar muavenet görebileceğimizi anlamaya teşebbüs ettim. Bu teşebbüsat neticesinde şüphe yok bazı temaslar hasıl olmuştur. Fakat bu temaslarımız şimdiye kadar yani Bolşevikler bizimle demin izah ettiğim… manaen ve maddeten beraber*

---

[506] A.g.k., 98.

*olan Dağıstana kadar temas ettiği halde hiçbir kati mevat üzerine müstenit bir şey yapılmamıştır. Fakat böyle bir şey yapmak imkanı mevcuttur…"*[507]

I. Dünya savaşının bitimiyle Kafkaslar'da İngiliz hakimiyeti gerçekleşmiş ve bu hakimiyet Anadolu ile hem Türkistan'dan Hindistan'a kadar Müslüman ahali, hem de Bolşevikler arasında bir set oluşturmuştur. Mustafa Kemal bu seti yıkmak için Bolşeviklerin Kafkaslarda yaptığı ilerleyişe destek vermeyi istiyordu.[508] Böylece Anadolu etrafında oluşturulan çember ortadan kalkacak ve doğu dünyası ile olan bağlantı sağlanacaktı. 1920 yılının Temmuzu'nda bütün umutlarını Sovyet Rusya'ya bağlayan Anadolu'daki kadroların, kurulmasını istediği bu ittifakın sınırlarının nerde başlayıp nerde biteceğini belirlemeleri gerekiyordu. Bunun içinse Moskova ile masaya oturulmalıydı.[509]

Ancak Anadolu hareketini Bolşevikler nezdinde kim temsil edecekti? Bu önemli bir sorundu. Halil Paşa ve Dr. Fuat Sabit Ankara'nın temsilcisi görünümünde olsalar da Cemal Paşa ve İttihatçıların diğer önde gelen isimleri Ankara adına Bolşeviklerle pazarlıklar yapmaktaydılar. Hatta Van ve Bitlis'in Ermenistan'a verilmesi hususunda da mutabakata varmışlardı.[510] Bunun üzerine Ankara hükümeti bu kişilerin Anadolu'da gerçekleşen isyanı temsil etmediklerini Moskova yönetimine bildirmişlerdir.

Böyle kritik bir dönemde, içinde Ali Fuat Paşa, Yusuf Kemal ve Bekir Sami Beyler'in olduğu bir heyet Ankara'dan 19 Mayıs 1920 tarihinde yola çıkmış ve 19 Temmuz 1920 tarihinde Moskova'ya ulaşmıştır.[511] Bu heyetin Moskova'da karşılaştıkları muamele ve şahit oldukları fiili durum tam manasıyla bir hayal kırıklığıdır. TBMM heyeti Moskova'da ciddiye alınmamış ve bekletilmiştir. Hatta o sırada Moskova'da baş gösteren kıtlık tehlikesini de, orada bulunan Rusya Türklerinin yardımıyla aşmışlardır. Rusya Türkleri ile yapılan bu görüşmelerde

---

[507] TBMM Gizli Celse Zabıtları, 4.-5.
[508] Bkz. (368), AKAL, 40.
[509] A.g.k., 147.
[510] A.g.k., 149.
[511] A.g.k., 157.

Bolşeviklerin dışarıdan göründüğü kadar kuvvetli ve saf niyetli olmadıkları anlaşılmıştır.

Türk heyetinin Bolşevik yöneticilerle görüşemediği bu dönemde hem Yusuf Kemal Bey hem de Kazım Karabekir, bu sorunun çözülmesinde yardımda bulunabilmesi için Mustafa Suphi'ye ayrı ayrı mektuplar yazmışlardır. Mustafa Suphi'de buna binaen *Yeni Dünya* gazetesinde daha önce de paylaştığımız ve Ankara yönetimin destekleyen bir yazı yazmıştır.

Türk heyeti görüşmeler sonucu hayal kırıklığına uğramıştır. Öyle ki, bu görüşmeler artık Anadolu'da esen Bolşevik rüzgarını terse çevirmiştir. Heyet Ermenistan'a karşı Kızıl Ordu ile ortak harekat talep ederken, Bolşevikler Van ve Bitlis'in Ermenistan'a verilmesini istemişlerdir. Sovyetler açıkça Ankara'yı kaybetmişlerdir.[512] Bir ittifak yapmak için Rusya'ya giden heyet ancak bir miktar yardım sağlayarak yurda dönmüştür.

Bu durum karşısında Mustafa Kemal ve hükümetin verdiği tepkiyi Ali Fuad Paşa'ya gönderilen mektup çerçevesinde ele alan Emel Akal'ın yaptığı şu tespitler bizce de durumu özetlemektedir: "*Mustafa Kemal ve hükümet, arık Bolşevik Rusya ile tüm köprüleri atmıştır. Mektuptaki saptamalar şunlardır:* ***1. Bolşevik Rusya, Türk ve İslam memleketlerinde kendi egemenliğini kurmak dileğinde. 2. Türkiye'nin kurtuluşunu ve özellikle İslam ülkeleri ile coğrafi ve siyasi olarak irtibat kurmasını istememekte. 3. Sovyet Rusya savaş araçları bakımından fazlaca fakirleştiğinden, talep edilen yardımlara yetişemiyor. 4. Sovyet Rusya'nın Batı devletleri ile pazarlık gücünü koruyabilmesi için İslam dünyasının güvenini kaybetmemesi gerekiyor. 5. Bolşevikler, İngiltere'ye karşı etki ve gücünü hissettirmek için Türkiye'nin mücadelesini teşvik eder görünmek; ama kendisinden istenen ve veremeyeceği araçların sağlanmasını laf kalabalığı ile geçiştirmek, verebileceklerini de mümkün olduğu kadar ertelemek yoluna gidiyor.*** *6. Şimdiye kadar hiçbir özveri göstermeyerek Batılı devletlere Türkiye'nin*

---

[512]A.g.k., 166.

*kendilerinin kontrolünde olduğu propagandasını yaptılar. 7. Türkiye'ye bir kuruş vermediler, bizi avuttular, Azerbaycan'ı sorunsuzca işgal ve istismar ettiler. Hiçbir taahhüt ile bağlanmadıkları Türkiye'nin enkazı üzerinde Garp devletleriyle umumi bir pazarlığa bile giriştiler. Ülke içinde ve dışında Türkiye'yi Bolşevize edecek örgütler kurdular ama memleketimizi Bolşevik inkılabı ile henüz ellerine geçiremediler."*[513]

Ankara hükümetinin Bolşevikler ile geniş çerçeveli bir ittifak düşünmekteydi. Ancak Bolşeviklerin yaklaşımı Ankara'yı bu rüyadan uyandırdı ve yeni bir politika izleme kararı aldı. Ankara'nın Bolşeviklerle alakalı düşünceleriyle ilgili Emel Akal yukarıdaki tahlilleri yaptıktan sonra, Bolşeviklere karşı yeni uygulanacak siyasetin ana hatlarını Bekir Sami Bey'e verilen direktifler çerçevesinde şu şekilde özetlemiştir:

*"Raporun devamında Moskova'daki Bekir Sami'nin takip edeceği hat çizilmiştir. Bunlar: 1. Doğu sınırlarından gelecek her türlü gizli komünist kışkırtmalara ve orduya Bolşevizmin sızmasına izin verilmeyecektir. 2. Bütün Şark milletleri Türkiye'nin Bolşeviklerle ittifak yaptığını zannederek Bolşevik Rusya'dan ümit ve kurtuluş beklemekte. Eğer ittifak yapılamıyorsa ona göre davranılacaktır. 3. Azerbaycan'la bağlantı için artık Moskova'nın onayı alınmadan harekete geçilecektir. 4. Sovyet Rusya'nın vereceği silah ve altın yardımlarını hemen sağlamak gerekmektedir."*[514]

Tüm bunlar sonucunda Anadolu'da hava tersine esmeye başlamıştır. Bir taraftan iç isyanlar diğer taraftan ise Yunan ilerleyişinin devam ettiği 1920 yılının Temmuz ayında meclis kürsüsünden Şark Mefkuresi lehine nutuk atanlara, artık rastlamak bir hayli zorlaşacaktır. Mecliste ki, muhafazakar kanatta sesini bir hayli yükseltmiştir. Bolşevikliğin memleketin örfüne adetine uygun olmadığı propagandaları yapılmaya başlanmıştır. Öyle ki, Bolşeviklere olan inancın bir örneği

---

[513] A.g.k., 191.
[514] A.g.k., 191-192.

olarak, 1920 yılının 1 Mayıs bayramı Kazım Karabekir'in teşvikiyle Trabzon'da kutlanırken;[515] yeni siyasi atmosferde bu gibi olaylar görülmemektedir.

I. Doğu Halkları Kurultayı'na TBMM'nin muhatap alınarak davet edilmemesi ve kurultayda Mustafa Kemal ve ekibi için sarf edilen sözler ile Ankara hükümetinin dış işleri heyetinin Moskova'da maruz kaldığı muamele; tüm bunların yanında Moskova'nın yurt dışındaki ittihatçı kadroya karşı olan büyük lütufkarlığı Bolşeviklere olan inancı derinden sarsmıştır. Ankara ilk tepki olarak, bir önceki bölümde de bahsetmiş olduğumuz komünist teşkilatları kapatmıştır. Daha sonra komünist örgütlere mensup milletvekillerini işlevsiz kılmak için, meclise halkçılık programı sunulmuştur. Lakin bu program bile Bolşeviklere karşı alevlenen muhalefetten nasibini almıştır ve büyük tartışmalar sonucu kabul edilmiştir. Sonuç olarak Yeşil Ordu Cemiyeti kapatılmış, meclisteki *Halk Zümresi* grubu eritilmiş ve Şerif Manatov'un sınır dışı edilmesiyle Hafi Türkiye Komünist Partisi dağılmıştır. Son olarak ise Anadolu'daki bütün komünist faaliyetler yasaklanmış ve 18 Ekim 1920'de resmi Türkiye Komünist Partisi kurulmuştur. Bu partinin dışında kimsenin komünizmle iştirak halinde bulunulmasına izin verilmemiştir. Hatta Resmi TKP, III. Enternasyonal'e katılmak için müracaat dahi etmiş ancak Mustafa Suphi'nin başkanlığındaki TKP'nin itirazı üzerine reddedilmiştir.

Tüm bu hadiseler yaşanırken 20 Eylül 1920 tarihinde Şark Harekatına izin verilmiş ve 28 Eylül'de de harekat başlamıştır. Görüleceği üzere Ankara hükümeti Moskova'dan gelen haberler üzerine tutumunu değiştirmiştir. TBMM, iki ay içinde Anadolu'daki bütün komünist faaliyetleri etkisiz hale getirmiş ve doğuda, Ermenistan üzerine ordularını göndermiştir. Bir sonraki konuda ayrıntılarıyla değineceğimiz Mustafa Suphi ve heyetinin Anadolu'ya geliş serüveni böyle bir siyasi ortam içinde gerçekleşmiştir.

22 Ocak 1920 tarihinde TBMM'de gerçekleşen gizli celsede meclis kürsüsünden yapılan konuşmalarda bir yıl içinde Bolşeviklere karşı olan tutumda

[515] A.g.k., 105.

nelerin değiştiği gözler önüne serilmektedir. Öyle ki, Kızıl Ordunun 1920 yılının mayısında Halil Paşa'nın desteğiyle Bakü'ye girmesi dahi bu celsede görüşülmüştür. Yine Bolşeviklerin, Azerbaycan ve Türkistan'da yaptıkları katliamlar ile Ermenilere verdikleri destek sonucu gerçekleşen Gence olayları; bunların yanında bu bölgedeki Müslüman ahaliden ve bankalardan el konulan para ve eşyaların Rusya'ya nakledilmesi olayları da meclis kürsüsünden zikredilmiştir.[516]

Mustafa Kemal bu celsede söz alarak Rusya ile olan ilişkilerinde ayrı iki devlet olduklarını, komünizmin mevzu bahis olmadığını ifade etmiş ve devamında komünizmle mücadelenin yöntemlerine değinmiştir. Ayrıca meclis kürsüsünden gerçekleştirdiği bu konuşmada Mustafa Suphi'den de bahsettiği gibi Kazım Karabekir ile aralarında olduğu iddia eden itilafı yalanlamıştır. Bu konuşma aslında TBMM'nin komünizme bakış ile o dönem cereyan eden olaylar karşısındaki tutumunun anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Mustafa Kemal konuşmasının başında hükümetin bugüne kadar takip ettiği siyasetin, milli hudutlar dahilinde milletin istiklalini gerçekleştirmek çerçevesinde oluştuğunu belirterek; bu sebepten ötürü komünizmin bu esasları parçalayan hükümlerinin kabul edilemez olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal'e göre, hükümetin takip ettiği siyaset hiçbir vakit komünist ilkelere dayanmamaktadır. Mustafa Kemal tüm bunlara rağmen Bolşeviklerle iki ayrı devlet olarak, komünistlik esasatını telaffuz etmeden ilişki içinde olduklarını söylemiştir. Mustafa Kemal, hükümetin Bolşeviklerle olan ilişkilerini ve bu çerçevede kendisinin Mustafa Suphi ile irtibat halinde olduğuna dair yapılan suçlamalara karşı şu savunmayı yapmıştır:

*"…Rus Bolşevik Hükümeti resmiyesi, ricali Tesmiyesinin bizim olan, bizim resmî ricalimizle olan temas ve münasebetlerinde Rusya dahilinde bu milletin soysur, herhalde sersem birtakım evlâtları oralarda da serseriliklerine devam etmişlerdir. İşte bu serseriler bir iş yapmak hülyasına kapılarak zahiren memleketimize ve milletimize nâfi olmak için Türkiye komünist fırkası diye bir fırka teşkil etmişlerdir ve bu fırkayı teşkil edenlerin başında da Mustafa Suphi ve emsali bulunmaktadır.*

[516] TBMM Gizli Celse Zabıtları, 330-332.

*Bunlar doğrudan doğruya bir hissi vatanperverane ile ve bir hissi hakiki millî ile değil, benim kanaatımca belki kendilerine para veren, kendilerini himaye eden ve bunlara ehemmiyet atfeden Moskova'daki prensip sahiplerine yaranmak için birtakım teşebbüsatı serseriyanede bulunmuşlardır. Bunların yaptıkları teşebbüs Rus bolşevizmini muhtelif kanallardan memleket dahiline sokmak olmuştur. Bu suretle memleketimize, milletimize hariçten komünizm cereyanı sokulmaya başlanmıştır."*[517]

Mustafa Kemal, hükümetin memlekete komünizmi getireceğine yönelik yapılan muhalefete karşı yaptığı bu konuşmasının devamında, Türkiye'deki diğer komünist faaliyetler ve hükümetin bunlara karşı aldığı tedbirlere değinmiştir. Mustafa Kemal Anadolu'daki komünist teşkilatlar ile Mustafa Suphi'nin teşkilatını ayrı tutmuş ve aralarında organik bir bağ olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca hükümetin kontrolü dışında tabandan hareketle gerçekleşecek her türlü inkılap hareketine karşı olduklarını tekrardan izah etmiştir. Kendileri tarafından kurulan (resmi)*Türkiye Komünist Fırkası'*nın varlığını da bu şekilde açıklamıştır. Mustafa Kemal komünizm cereyanına karşı ne şekilde mücadele edeceklerini ise şöyle ifade etmiştir:

*"Efendiler, iki türlü tedbir olabilirdi. Birisi; doğrudan doğruya Komünizm diyenin kafasını kırmak; diğeri, Rusya'dan gelen her adamı derhal denizden gelmiş ise vapurdan çıkarmamak, karadan gelmiş ise hududun haricine defetmek gibi zecrî, şedid, kırıcı tedbir kullanmak."*[518]

Mustafa Kemal konuşmasının devamında bu tedbirleri almanın komünist olan Rusya Cumhuriyeti ile olan ilişkileri zedeleyeceğinden mümkün olmadığını ifade etmiştir. Komünizme karşı tatbik edilecek mücadele yöntemini ise şu şekilde açıklamıştır:

*"O halde tatbik edeceğimiz tedbirler de dostluğunu istediğiniz bir millet, bir hükümetin prensiplerini tahkir etmemek mecburiyetindeyiz. İşte bu noktai nazardan zecri tedbir kullanmak istemedik. İkinci bir noktai nazardan da zecri tedbir*

---

[517] TBMM Gizli Celse Tutanakları, 333.
[518] TBMM Gizli Celse Tutanakları, 334

*kullanmayı faideli addetmedik. Malumu aliniz fikir cereyanlarına karşı fikre istinat etmeyen kuvvetle mukabelede bulunmak, o cereyanı imha etmedikten başka, herhangi bir muhatabınızla, herhangi bir insanla konuşulduğu zaman onun herhangi bir fikrini kuvvet zoru ile reddederseniz, o ısrar eder. Israr ettikçe kendi kendini aldatmakta daha çok ileri gidebilir. Binaenaleyh, fikir cereyanları cebir ve şiddet ve kuvvetle reddedilmez. Bilakis takviye edilir. Buna karşı en müessir çare, gelen cereyanı fikriye mukabil fikir cereyanı vermek, fikre fikirle mukabele etmektir."*[519]

Mustafa Kemal konuşmasının devamında komünizmin memleketin örf ve adetine uygun olmadığını bununda halka izah edilebilinmesi için, milletin selametinden başka gayeleri olmayan kişilerin yönetiminde olduğu (resmi) Komünist Partisi'nin kurulduğunu anlatmıştır. Yani Mustafa Kemal açıkça komünizmle mücadele için bir Komünist Partisi vücuda getirdiklerini ve buna muhalefet etmenin yanlış olduğunu savunmuştur. Bu parti aracılığıyla komünizm millete anlatılacak ve komünizmin tatbiki mümkün olan esaslarının alınması amaçlanmıştır. Tabi burada milletten kasıt meclis üyeleridir. Mustafa Kemal konuşmasında kurulan bu resmi komünist teşkilat sayesinde, ülke içinde ve dışında kurulan bağımsız komünist örgütlerin ortadan kaldırılacağını savunmuştur. Böylece *Türkiye Komünist Partisi* veya başka adlar altında oluşturulan örgütlerin başlarına buyruk faaliyet göstermeleri engellenecektir. Her kim komünizm faaliyetinde bulunmak istiyorsa ancak resmi TKP altında çalışabilecektir. Ancak resmi TKP'ye her isteyen de üye olamayacaktır. Üyeleri resmi TKP'nin memurları büyük bir titizlikle seçecekti. Mustafa Kemal konuşmasında bu hususlara uzun uzun değinerek, uyguladıkları politikanın arkasında olduklarını ve Bolşevizmin tahribatını en iyi bilenlerin bu çalışmaların içinde olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal konuşmasının bir bölümünde *Türkiye Komünist Partisi* ismini bilinçli olarak, Bakü'deki partinin işlevsiz hale getirebilinmesi için seçtiklerini söylemiştir. Devamında ise, Bolşeviklerin Ankara temsilcisi tarafından desteklenen *Halk İştirakiyun Fırkası* hakkında da konuşan Mustafa Kemal, bu teşkilat ve Mustafa Suphi'nin partisi hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

[519] TBMM Gizli Celse Tutanakları, 334.

*"Halk İştirakiyyun Fırkasının sebep ve hikmeti teşekkülünü bilemem. Müteşebbisleri bunu izah edebilirler. Yalnız benim anladığıma göre Türkiye Komünist Fırkasının mahiyeti teşekkülü ile Halk İştirakiyyun Fırkasının mahiyeti teşekkülü arasında fark vardır. Türkiye Komünist Fırkası, Türkiye için, Türkiye dahilinde çalışan bir fırka mahiyetinde tecelli ediyor.* ***Halk İştirakiyyun Fırkası, doğrudan doğruya komünizm mahiyetini gösterir bir fırkadır ve mevsuk malumata göre burada bulunan Rus sefarethanesi ile dahi tamamen hali temasta bulunuyorlar. Bu hususta fazla bir şey söylemek istemiyorum."***[520]

Mustafa Kemal konuşmasının devamında dış siyasete değinmiş ve Bolşevikliğe karşı olmalarına rağmen *Şark Siyaseti*nden tamamen vazgeçemeyeceklerini ifade etmiştir. Lakin kimsenin, buna Ruslarda dahil olmak üzere, hükümete milletin ananesine uymayan herhangi bir ideolojiyi dayatamayacağını belirtmiştir.

Mustafa Kemal'in bu uzun konuşması onun gıyabında komünizme karşı yapılan güçlü muhalefeti de gözler önüne seriyor. Bu muhalefetten Kazım Karabekir'de payına düşeni almıştır. Mustafa Kemal konuşmasında Kazım Karabekir'i *zeki, fatin, ahlaklı, namuslu fevkalade haluk, namuskar, müdebbir bir adam* olarak anlatırken; onun komünist olduğuna yönelik çıkan söylentilerin hata olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'in Doğu'da komünizmle ne şekilde mücadele ettiğini Mustafa Suphi ile olan ilişkilerini şu şekilde anlatmıştır:

*"Mustafa Suphi geliyor. Bir defi Mustafa Suphi'yi herkesten evvel şarkta Hüseyin Avni Beyden evvel meydana çıkaran Kazım Kara Bekir Paşadır. Bu adamın memlekete girmesinin muzır olacağını takdir eden Kazım Kara Bekir Paşadır ve bunun memleket haricine, hudut haricine tardedilme-si lazım geleceğini bilen de Kazım Kara Bekir Paşadır. Bunun planını da yapan Kâzım Kara Bekir Paşadır. Yoksa Erzurum'da valiliğiniz değildir. Biz değiliz efendiler. Fatinane bir surette*

---

[520] TBMM Gizli Celse Tutanakları, 329.

*yapmış olduğu, planı, herkesten evvel icabedenlere faaliyet veren Kazım Kara Bekir Paşadır. Bilmem Bolşeviklere mütemayil imiş, Mustafa Suphi'nin bilmem nesi imiş... Herkesten evvel kuvvetli bir tedbir alan Kâzım Kara Bekir Paşadır."*[521]

Mustafa Kemal konuşmasına Kazım Karabekir'in Doğu'da uyguladığı etkin politikadan bahsederek devam etmiş ve onun Bolşevik görünmesinin ise siyasi bir hamleden başka bir şey olmadığını söylemiştir. Kazım Karabekir'in komünizm anlayışı hükümetle aynı paralelliktedir. *Şark* siyasetinin bir gereği olarak Kazım Karabekir komünist görünmekte ve Ermenistan'daki Taşnak hükümetini devirmek için komünist Ermenilere destek vermiştir. Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'in tüm bu faaliyetlerinin Ankara ile irtibat halinde gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa konuşmasının devamında konumuzun nüvesini oluşturan Mustafa Suphi ile ilk irtibat kurmalarını ve onun hakkındaki görüşlerini şu şekilde anlatmıştır:

*"Mustafa Suphi ile ilk temasta bulunduğu zaman yalnız muhabere etmedim. Benim nezdime ademi mahsus göndermiştir. Hakikaten Eskişehir'de bulunduğum sırada Mustafa Suphi'nin ve daha bir adamın imzasıyla bir vesikayı ve bir mektubu hamilen bir zat bana mülaki oldu. Mustafa Suphi bana müracaat ediyor ve diyor ki; bizim hariçte maksadı teşekkülümüz dahildeki maksadı millimizi teshil ve teminden ibarettir. Binaenaleyh size nasıl hizmet edebiliriz? Bu mektubu getiren adam aynı zamanda bana mahrem olarak diyor ki; heyeti merkeziyeye dahilim. Bu adam Lenin'in yegane adamıdır ve Lenin Türkiye hakkında bir iş yapmadan evvel mutlaka Mustafa Suphi ile ... bu adamın etrafını sarmaktır. Lakin aslı yoktur ... idaresiz ve milliyetsiz bir adamdır. Ben doğrudan doğruya Mustafa Suphi'nin mektubuna cevaben yazdım ve onu okuyabilirsiniz. Bu milletin, bu milletvekillerinden mürekkep olan Meclisin maksadı, gayesi, siyaseti kati olarak budur. Hiçbir vakitte merkezi hariçte bulunan bir teşkilâtla teşriki mesai edemeyiz. Biz kendi kendimizi sevk ve idareye çalışırız. Bu memlekette çalışmak isteyenler, hakiki olarak çalışmak isteyenler memleketin içinde bulunurlar ve memleketin hakiki menabiine, kitlelerine istinad ederler. Onun için Mustafa Suphi'ye ceza yapamazsınız efendim."*[522]

---

[521] TBMM Gizli Celse Tutanakları, 335.
[522] TBMM Gizli Celse Tutanakları, 336.

Konuşmanın bu kısmı, daha önce de değindiğimiz, Mustafa Suphi'nin Mustafa Kemal ile irtibat kurması için Anadolu'ya gönderdiği Süleyman Sami ile yapmış olduğu görüşmenin doğruluğunu teyit etmektedir. Mustafa Kemal'in Süleyman Sami ile yapmış olduğu görüşme onu oldukça etkilemiş olmalı. Öyle ki, Mustafa Kemal, Süleyman Sami'nin Mustafa Suphi hakkında vermiş olduğu bilgileri nerdeyse hiç bozmadan hem meclis kürsüsünde hem de daha sonra Bolşeviklerin Ankara temsilcisi Upmal ile yaptığı görüşmede kullanmıştır. İlginç olan Lenin'in nerdeyse bütün Doğu siyasetinin Mustafa Suphi tarafından belirlendiği iddiasıdır. Mustafa Kemal'in sözlerinden buna inandığı sonucunu çıkartabiliriz. Tabi garip olan Lenin'in üzerinden Bolşeviklerin Doğu siyasetini belirleyen ve Mustafa Kemal'e emrinizdeyim mesajı gönderen bir adamı Ankara'da kontrol altında tutmak varken niçin sınır dışı edilsin? Mustafa Kemal'in, hem meclis kürsüsünden yapmış olduğu bu konuşma hem de Upmal ile gerçekleştirdiği görüşmede kullandığı ifadelerden Süleyman Sami'nin, Suphi ile alakalı aktardığı bilgilere itibar ettiğini anlıyoruz. Buradan hareketle hükümete karşı yapılan baskının boyutlarını görebiliriz. Komünizm aleyhine artan muhalefet o kadar güçlü ki, Mustafa Kemal nezdinde Bolşeviklerin nerdeyse bütün Doğu politikasına etki edecek kuvvette bulunan ve hükümete biat etmeyi kabul eden bir adamı davet edilmesine rağmen daha sonra sınır dışına çıkarılmasına sebebiyet veriyor.

Tüm bunlara ek olarak şunu da belirtmeliyiz ki, Türk-Sovyet ilişkileri tek yönlü değerlendirilebilecek bir konu değildir. Dünya atlası üzerinde yer alan Polonya, Hindistan veya Ermenistan'da cereyan eden en ufak hadiseler bahsi geçen ikili ilişkiler üzerinde etki yaratmıştır. Türk heyetinin Moskova'da bekletilmesinde veya Enver Paşa ve ekibine aşırı ihtimam gösterilmesinde hep bunlar etkendir.

Bu hassas dönemde iki devletinde birbirlerine ne ufak bir güvenleri yoktu. Örnek olarak, TBMM'nin Bolşeviklere yaklaşması İtilaf devletlerini paniğe sek ettiği gibi, TBMM hükümetinin Fransa ile görüşmesi aynı şekilde Moskova üzerinde tesirli olmuştur. Ama Çiçerin'in, 1920 yılının Ağustos ayındaki ilk görüşmelerde söylediği üzere Yusuf Kemal Bey'in aktarımıyla "*... bir buçuk senedir emperyalistlere karşı*

*mücadele ediyorsunuz. Siz istemeseniz dahi biz size yardım edeceğiz…”*[523] demiştir. Tabi ki bunda Moskova'nın İngiltere'ye karşı doğu ve İslam dünyasının yanında yer aldığı imajını pekiştirme gayreti vardır. Görüleceği üzere Ankara'daki kadrolar hadiseyi tek bir açıdan değil, bir bütün olarak değerlendirdikleri için ülkeyi Bolşevik yönetiminin boyunduruğu altına sokmadan gerekli yardımları temin edebilmiştir. Tabi ki bunda Ankara'nın talihi de yaver gitmiştir. Moskova'nın Anakara'ya karşı olan tutumu, hükümeti Bolşevik rüyasından uyandırmıştır. Bunun yanında batıda Bolşeviklerin bekledikleri devrimin gerçekleşmemesi ve Kafkaslar'da İngiliz yanlısı yönetimlerin iktidarlarını koruması Ankara'yı alternatifsiz bırakmıştır. Sonuç olarak 16 Mart 1921 tarihinde yani Mustafa Suphi'nin ölümünden yaklaşık iki ay sonra Moskova ile Ankara arasında dostluk antlaşması imzalanmıştır. Öyle garip bir dönemdir ki, 16 Mart'ta antlaşma imzalanmasına rağmen 17 Mart tarihinde Batum için hala silahlı çatışmalar devam etmektedir. Böyle karışık bir dönemde Mustafa Suphi ve arkadaşları katledilmiştir. Lakin ne Ankara'nın aklına katillerin peşine düşmek gelmiş, ne de Moskova öldürülen Türk devrimcilerin yasını tutmuştur.

Bizim konumuz açısından son bir değerlendirme yaparsak, TBMM hükümeti, Mustafa Suphi'nin başkanlığındaki TKT ile ilk ilişkisinde ihtiyatlı davranmıştır ve Bolşeviklerden ihtiyaç duyulan yardımların gelebilmesi için teşkilatın faaliyetlerine kısmen göz yummuştur. Zaten yaz aylarında varlığını hissettiren Bolşevik rüzgarı da ortamı buna müsait bir hale getirmiştir. Lakin İngilizlerin buna karşı uyguladığı politika atlanılmaması gereken bir hadisedir. Anadolu'daki Bolşevikler lehine olan bu siyasi atmosfere İngilizler karşı propaganda ile cevap vermiştir. Bolşeviklerin, İslam ülkelerinde katliam yaptıkları ve yeni getirecekleri düzenle İslam'ın kökünden kazınacağına dair uçaklardan bildiriler dağıtmışlardır. İngilizlerin bu girişimi milli mücadele hareketi içinde bulunup İngilizlerle anlaşma yoluna gidilmesini savunan, komünizm karşıtı muhafazakar grupta karşılık bulmuştur. Bu grup özelikle Moskova heyetinden gelen olumsuz hava sonrası hükümet üzerindeki baskısını arttırmıştır. Hükümetin memleketi Bolşevik yapacağına dair suçlamalar öne sürmüşlerdir.

[523] A.g.k.,, 161.

Yukarda Mustafa Kemal'in konuşmasında da değindiği gibi Kazım Karabekir'i dahi Bolşevik olmakla itham etmişlerdir.

Moskova heyetinin olumsuz raporlarından sonra hükümet, iyice palazlanan ve kontrolden çıkan sol teşkilatları, bu muhafazakar grubun desteğiyle mecliste sindirmiştir. Bu muhafazakar kesimin muhalefeti öyle bir boyuta ulaşmış ki, Erzurum'daki Müdafaa-i Milliye Cemiyetini kapatıp yerine Komünizmle Mücadele Derneği'ni kurmuşlardır. Mustafa Suphi'de işte tam bu sırada Kars'tan Erzurum'a doğru yola çıkacaktır.

TBMM ilk açıldığında, hükümet Bolşevikler ile ittifak yapmak gayesiyle meclisteki muhalefeti sindirmek için *Yeşil Ordu* gibi teşkilatlarla işbirliği yaparken Ekim ayında rüzgar tam tersine dönmüştür. Yukarda bahsettiğimiz İngiliz taraftarlığının da Mustafa Suphi'nin öldürülmesinde bir etkisi olabilir. Böylece Bolşevikler ile Ankara'nın arasının açılması özellikle Erzurum Valisi Hamdi Bey tarafından düşünülmüş olabilir. Tüm bu hadiselere rağmen 16 Mart 1921 tarihinde TBMM ile Bolşevik Rusya arasında *Moskova* dostluk antlaşması imzalanmıştır.[524] Ankara ülkede ki komünist faaliyetlerden dolayı, Moskova ise Ankara'nın hem itilaf devletleriyle görüşmesi hem de Londra Konferansına davet edilmesi dolayısıyla karşı tarafa şüpheyle bakmaktaydı. Lakin şartlar tüm bu yaşanan hadiselere rağmen, iki yönetimin de dost görünmesini gerektirmektedir. Bu çerçeve içinde şimdi Mustafa Suphi, Enver Paşa ve Mustafa Kemal arasında cereyan hadiselere değineceğiz.

### c) Mustafa Kemal, Enver Paşa ve Mustafa Suphi Arasındaki Siyasi Çatışma

Bu başlık altında değerlendireceğimiz konu aslına bakılırsa bir dönemlik veya bir yaşamlık hadise değildir. Bugün dahi Mustafa Kemal, Enver Paşa ve Mustafa Suphi arasındaki siyasi mücadelenin yansımalarını görmekteyiz. Aynı jenerasyon olan bu baskın karakterler, bir imparatorluğun çöküşüne şahit olmuş ancak yılmamış

---

[524] Yavuz ASLAN, **Mustafa Kemal – M. Frunze Görüşmeleri,** 17.

ve bu enkazdan yeni bir devlet kurmaya çalışmışlardır. İşte problem de tam olarak burada ortaya çıkmıştır, yeni düzen kimin isteği doğrultusunda şekillenecektir?

1920 yılının Temmuzun da Anadolu, iç isyanlar ve Yunan ilerleyişi altında kavrulurken, başına buyruk milis güçlerden başka bir gücü olmayan Mustafa Kemal, bir taraftan da bahsi geçen bu siyasi rakipleriyle cebelleşiyordu. Öyle bir dönem yaşanıyordu ki, Polonya'da ateşlenen mermi Tiflis'i ve Erivan'ı vuruyor; Kırım'daki alevler El-Cezirey'i yakıyordu. Sürekli değişen güç dengeleri için de fiili olarak yaşanan bir savaş durumu vardı. Cephane yok, para yok, asker yok!!! Böyle zor koşullar altında dahi hem Enver Paşa hem de Mustafa Suphi Anadolu'ya geçerek milli mücadelenin içinde yer almayı planlıyordu. Eminiz ki, dünya atlasında Ankara'dan daha nezih mekanlar bulabilecek olan Enver Paşa ve Mustafa Suphi, bu mücadeleyi elbette sadece kişisel menfaatleri veya şöhretleri için devralmak istememişlerdi.

Konumuzla alakalı olarak, bu dönem içinde 1917 Ekim devrimi bütün dünyayı olduğu gibi Türk aydınını da derinden etkilemiştir. Şu ana kadar Mustafa Suphi örneğinden bu hadiseyi takip ettik. Şimdi de, I. Doğu Halkları Kurultayı sonrası Mustafa Kemal, Enver Paşa ve Mustafa Suphi arasında yaşananlara değineceğiz.

I. Dünya savaşının Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetiyle sonuçlanmasından sonra 1 Kasım 1918 tarihinde İttihat ve Terakki yöneticileri gizli bir toplantı yaparak partiyi feshetmiş ve üst yönetim kadrosunun yurt dışına kaçırılması kararını almıştır. İstanbul'da kalan parti üyeleri de ortaya çıkacak bir milli mücadele hareketine destek olmak ve yurt dışındaki ittihatçılarla bağlantıyı koparmamak için *Karakol Cemiyeti'*ni kurmuşlardır. Bir grup ittihatçı Kafkaslara geçerken, Enver ve Talat Paşalar ise Berlin'e gitmiştir. Lakin bu dönemde Almanya'da da büyük bir kargaşa hüküm sürmekteydi. Burada cereyan Spartakist ayaklanma bastırılmasına rağmen etkileri hala sürüyordu. Savaş döneminde Almanya'da çok sayıda Türk ve diğer Müslüman ülkelerden gelen öğrenci bulunmaktaydı. Bu öğrenciler Almanya'da cereyan eden bu hareketten, derin bir şekilde etkilenmişlerdir. 1919 yılının Mayıs

ayında siyasi atmosfer normalleşince Türk öğrenciler memleketlerine dönmüşlerdir. Daha evvel de bahsettiğimiz gibi bu öğrencilerden bir kısmı İstanbul'da ve Anadolu'da sol teşkilatlar vücuda getirmiştir ki, Mustafa Suphi ile ölüme giden Ethem Nejat'ta bu gruba dahildir. [525]

Türklerin dışında bulunan Müslüman öğrenciler ise memleketlerine dönememiş ve Almanya'da kalmıştır. Talat Paşa bu öğrencileri bir araya toplamak için bir yurt kiralamış ve öğrencileri *Şark Kulübü* içinde toplamıştır. İttihat ve Terakki önderleri bu hareketi Rusya'ya taşıyarak buradan, Hindistan ve Kafkaslar'a etki edebileceklerini düşünerek, o dönem Almanya'da hapiste olan Bolşeviklerin önde gelen isimlerinden Karl Radek ile görüşmüşlerdir. Bu görüşme olumlu geçmiştir ve Enver Paşa zorlu maceralar sonucunda Rusya'ya gitmiştir.

Enver Paşa, 15 Ağustos 1920 tarihinde Moskova'ya ulaştı. Bu tarihlerde daha evvel bahsettiğimiz 1 – 10 Eylül 1920 tarihlerinde gerçekleşen I. Doğu Halkları Kurultayı'nın hazırlıkları yapılmaktaydı. Enver Paşa da Komintern'in önde gelen isimleriyle Kurultay'a katılmak için Bakü'ye hareket etmiştir.

Burada bir parantez açmamız gerekir; I. Dünya savaşı sürerken Ekim İhtilalı'nın patlak vermesiyle Rusya savaştan çekilmiştir. Bolşevik hükümeti barış antlaşması yapmak için Osmanlı Devleti'nde o dönem iktidarda bulunan İttihat ve Terakki ile masaya oturmuştur. Çetin geçen pazarlıklardan sonra 3 Mart 1918 tarihinde Brest – Litovsk antlaşması imzalanmıştır. Bu Bolşevik heyetinin başında bulunan Troçki için tam bir hezimettir.[526] Ayrıca bundan 8 ay sonra, 16 Eylül'de Nuri Paşa komutasındaki Türk orduları Bakü'ye girmiştir. Hatırlanacağı üzere, Mustafa Suphi bu dönemde *Yeni Dünya* gazetesini yayınlamaya başlamış ve Türk ordularının Kafkaslar'da yapmış olduğu ileri harekatı ağır bir üslupla eleştirmiştir. Bolşevik hükümetinin ve yöneticilerinin, İttihat ve Terakki'ye karşı olan bu tavrı anladığımız kadarıyla ortak düşman olan İngiliz emperyalizmi nedeniyle ortadan kalkmıştır veya ertelenmiştir.

---

[525] Bkz. (501), TUNÇAY, 108.
[526] Paul DUMONT, **Mustafa Kemal Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu, Dördüncü Basım,** 21.

Bolşevikler ile Enver Paşa özellikle Hindistan ve Ortadoğu üzerindeki İngiliz hakimiyetini kırma hususunda anlaşmışlardı. Bolşevikler, Enver Paşa'nın İslam Dünyası üzerindeki popülaritesinden faydalanarak üzerlerindeki İngiliz baskısından kurtulmak istiyordu. Enver Paşa ise, Bolşeviklerin desteğini alarak Hindistan'dan kuzey Afrika'ya kadar bir İslam İhtilalı gerçekleştirmeyi düşünüyordu.

Tüm bunların yanında Talat Paşa, Almanya'da tutuklu bulunan Karl Radek'in kefaletini ödemiş ve serbest kalmasını sağlamıştı. Bir iddiaya göre de, Enver Paşa Almanlardan, Bolşeviklere silah yardımı yapacağı sözünü almıştı. Aynı zamanda daha önce de değindiğimiz gibi, Kızıl Ordunun Azerbaycan'a girmesinde İttihatçılar etkin rol oynamıştı. Tüm bu hadiseler ışığında Bolşevikler, 15 Ağustos 1920 tarihinde Moskova'ya gelen Enver Paşa'yı büyük bir ihtimamla karşılamışlardır. Kendisine bütün Müslüman dünyasının temsilcisi muamelesi yaparak da İngilizlere karşı bir mesaj vermişlerdir. Enver Paşa, 26 Ağustos 1920 tarihinde Üçüncü Enternasyonal'in önde gelen şahsiyetleriyle Kurultaya katılmak için Moskova'dan yola çıkmıştır.[527]

Bu atmosfer içinde I. Doğu Halkları Kurultayı 1-10 Eylül 1920 tarihlerinde Bakü'de gerçekleşmiştir. Kurultay'da Mustafa Suphi ve ekibi Enver Paşa'ya karşı protesto tertip etmiştir. Bu hadise ise, onları Bolşevik yönetimi nezdinde itibar kaybına uğramalarına neden olmuştur. Diğer yandan ise, Enver Paşa'ya sempati besleyen ve Kurultay'da fiili olarak bulunan birçok isim, Anadolu'ya döndüklerinde hükümete sundukları raporlarda ağız birliği etmişçesine Mustafa Suphi'yi kötülemişlerdir. Mustafa Suphi büyük bir heyecanla beklediği Kurultay'ın sonunda hem Bolşeviklerin desteğini kaybetmiş hem de Ankara'nın tarafından kendisine kuşkuyla bakılacak bir isim haline gelmiştir.

Diğer yandan, Enver Paşa I. Doğu Halkları Kurultayı sonrası oldukça umutludur. Çünkü hem Bolşeviklerden destek sözü almış hem de Bakü'de kurultay için toplanan birçok ülkeden Müslüman delegenin iltifatına malik olmuştur.[528] Öyle

---

[527] Bkz. (524), ASLAN, 22.
[528] Bkz. (261), ASLAN, 265.

ki, Müslüman delegeler, Enver Paşa kurultayın yapıldığı salona girince konuşmacıları bırakıp ona doğru yönelmişlerdir.

Enver Paşa ve ekibi bundan sonra "*mesai"* adında yeni bir komünist program hazırlamış ve Trabzon'da bastırmışlardır.[529]. Sovyetlerin desteğiyle bu programın Anadolu'da uygulanabileceğini ve İslam coğrafyasına yönelik kurulacak olan *İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı* teşkilatıyla da bütün sınırların kalkacağını düşünmektedirler.[530] Bu sebepten olacak ki, Rusların Van ve Bitlis'i Ermenistan'a dahil edilmesi yönündeki taleplerine fazla itiraz etmeden olumlu yanıt vermişlerdir. Şunu belirtmemiz gerekiyor ki Doğu Halkları Kurultayı sonrası oluşturulan raporlarda, Enver Paşa'nın tasavvur ettiği program ve bu yolda Anadolu'da yapılan teşkilatlar hakkında Mustafa Kemal'e hiçbir bilgi verilmemiştir.[531] Ancak 1921 yılının ilkbaharında *İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı* hakkında Ankara ile görüşülmüştür. Daha sonra ise yeni oluşturulan anayasada *Halk Şuralar Fırkası*'nın programından istifade edilebileceği belirtilmiştir.[532] Tamamen Ankara'dan bağımsız, Enver Paşa merkezli bir teşkilatlanma yapılmaktadır. Hatta bu *Mesai* adlı programı hazırlayan Küçük Talat ve Nail Beyler Doğu Halkları Kurultayı sonrasın Mustafa Kemal'e verdikleri rapor, programın ruhuna uygun hazırlanmıştır. Buna göre Türkiye'de komünizm tatbik edilmesi tehlikeliyken, Sovyetlerin Mustafa Suphi'nin partisiyle Anadolu'da böyle bir faaliyette bulunabileceği, ancak bu kişilerin ahlaken güvenilmez oldukları belirtilmiştir. Bununla birlikte halkın yönetime daha fazla katılabileceği ve yeni müesseselerin oluşturulacağı yeni bir idare tarzına geçilmesinin zorunluluğunu aktarmışlardır.[533] Yani Mustafa Kemal'e yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmeden, programın tatbiki için zemin hazırlamaya çalışmışlardır.

Bakü'de yapılan Kurultaydan hemen sonra başlanan bu teşkilatlanma faaliyetlerine ittihatçılar dört elle sarılmışlardır. Lakin 1920 yılının sonbaharı bir çok hadiyse gebedir. Mustafa Suphi, 15 Eylül 1920 tarihinde Anadolu'daki komünist

---

[529] Bkz. (501), TUNÇAY, 113.
[530] A.g..k, 116.
[531] Bkz. (261), ASLAN, 270.
[532] Bkz. (501), TUNÇAY, 115.
[533] Bkz. (261), ASLAN, 295.

örgütlerden gelen temsilcilerinde katıldığı bir kongreyle teşkilatını parti hüviyetine sokmuş ve Anadolu'ya dönüş kararı almıştır. Yine bu dönem de Moskova'ya gönderilen BMM temsilcilerin, Moskova'da uğradıkları muamele ve Ankara'ya sundukları olumsuz raporlar ile Bakü'deki kurultaya BMM'nin davet edilmemesi ve Mustafa Kemal aleyhine yönelik sarf edilen sözler, Ankara'da esen Bolşevik rüzgarını tersine çevirmiştir. 1920 yılının sonbaharında, Ankara'da tam manasıyla komünist avı başlamıştır. Komünist teşkilatlar kapatılmış ve tutuklamalar başlamıştır. Mustafa Kemal meclisteki *halk zümresinin* programına benzer bir *halkçılık* programı oluşturmuştur. Aynı zamanda da, yönetiminde milli mücadelenin önderlerinin olduğu resmi Türkiye Komünist Partisi kurulmuştur. Tüm bunların yanında Mustafa Suphi, tüm engellemelere ve karşı propagandaya rağmen, resmi TKP altında çalışmak için 19 Aralık 1920 tarihinde teşkilatıyla yola çıkmıştır.

Görüleceği üzere büyük bir oyun oynanmaktadır. Mustafa Kemal ise, ne Almanya'dan gelecek olan ittihatçıları, ne şehzadeyi, ne Enver Paşa'yı ne de başka iktidar odaklarını Ankara'ya sokmamakta kararlıdır.[534] Öyle ki, Kars'a kadar gelen Mustafa Suphi'yi bile teşkilatıyla görünce, karşısında olan muhalefete direnmekten vazgeçmiş ve onu sınır dışı etme kararı almıştır.

Mustafa Suphi'nin durumu ise, Rusya'daki siyasi atmosfere göre yön almaktadır. III. Enternasyonal'in 2. Kongresinde batıda gerçekleşecek devrimin artık doğudaki devrime bağlı olduğu görüşü reddedilirken, sömürgeciliğe karşı mücadele vermekte olan ulusal burjuva hareketlerini destekleme kararı alınmıştır. Bu doğuda sosyalist bir devrim gerçekleşemeyeceği ancak batı emperyalizminin hakimiyeti olacağına yerli burjuva yönetimler olsun düşüncesinin bir tezahürüdür. Bu durum Sultan Galiyev, Roy ve konumuzun nüvesini oluşturan Mustafa Suphi gibi doğulu devrimcilerin by-pass edilmesi manasına gelmektedir. Çünkü bu siyasi aktörler sosyalist ideolojilerinin temeline, doğu da gerçekleştirmeyi planladıkları bir devrimi oturtmuşlardır. Ayrıca doğu da kurulacak yönetimlerin, burjuva karakterli idarecilerin değil, devrimci yoldaşların ellerinde olması gerektiğini savunmuşlardır. Ancak bu, meşakkatli ve uzun bir süreçtir. Bolşevik yöneticiler ise, burjuva

[534]Bkz. (368), AKAL, 265.

karakterli mücadelelerin yöneticileriyle anlaşma yoluna gitmiştir.[535] Özetle Mustafa Suphi'nin arkasında durarak onu yükseltmektense, Enver Paşa gibi yüksek bir şahsiyeti komünist göstermek daha pratik bir çözümdür. Bununla birlikte Mustafa Suphi'nin, Türkiye'de bir sosyalist devrim yapması ve bunu başarması ise, Sultan Galiyev'in tezlerinin geçerliliği manasına gelecekti ki, bu Bolşevik idareciler için ayrı bir felaket demektir.

Görüldüğü gibi aynı zamanda diliminde farklı mekanlarda bir çok hadise cereyan etmektedir. Bu bilgi kalabalığı içinde asıl konu ise gölgede kalabilmektedir. Mustafa Kemal, Enver Paşa ve Mustafa Suphi'nin ortak gayeleri memleketi selamete erdirmekti. Bunun içinse, Anadolu'da devam eden mücadeleye Rus desteğinin sağlanması şarttır. İster Enver Paşa'nın Moskova'da yapmış olduğu girişimler, isterse de Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya* gazetesinde yer verdiği makaleler hep bu yöndeydi. Ankara hükümeti ve Mustafa Kemal ile yaşanan problemler Bolşeviklere hissettirilmemeye çalışılıyordu. Bu bakımdan çok ilginç bir dönemdir. Enver Paşa ve ittihatçıların önde gelenlerin Moskova'da Ankara namına pazarlık yaparken, hükümetin Bolşeviklere bu kişilerin bizi temsil yetkisi yoktur demesi;[536] yaşanan mücadelenin boyutlarını görmemiz açısından önemlidir. Diğer cenahta Mustafa Suphi'nin hükümetin komünistlere karşı almış olduğu tüm olumsuz tavra rağmen bunu Bolşevik yöneticiler nezdinde bir silah olarak kullanmayıp, Stalin'in dahi karşı çıkmasına rağmen Anadolu'ya gelmesi de bu çerçevede düşünülmelidir.

Lakin bu üçlü arasında cereyan eden mücadelede etkileyici rol oynayan bir diğer faktör de Bolşevik yöneticilerdir. Bolşevikler İngilizlerle olan mücadelelerinden dolayı Anadolu hareketinin başarısına fazlasıyla önem veriyorlardı. Birinci hedefleri milli mücadelenin başarısı ikincisi hedefleri ise, Ankara'da kendi hegemonyaları altına girebilecek bir *şura* yönetiminin oluşturulmasıdır. Bolşevikler hem İngilizlerin sömürgelerini tehdit etmek hem de Anadolu'da Mustafa Kemal'e bir alternatif oluşturabilmek için Enver Paşa'ya büyük

---

[535] Bkz. (187), KAYMAK, 209.
[536] Bkz. (261), ASLAN, 249.

ihtimam göstermişlerdir.[537] Bununla birlikte Mustafa Suphi ise, Bolşevik idareciler için ikincil planda durmaktadır. Bu sebeple olacak ki, Enver Paşa'nın *Mesai* programı çerçevesinde oluşturulacak *Halk Şuralar Fırkasının* Anadolu'da gizli olarak teşkilatlanmaya başladığı bir dönemde; Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya gitmesine izin vermemişlerdir. Bu konuyu bir sonraki ayrıntılarıyla irdeleyeceğiz. Bolşevikler kısa vadede tercihlerini Enver Paşa tarafından kullanmışlardır lakin Ankara'da ki durumu yakından takip etmektedirler. Eğer Ankara hükümeti İngiltere ile bir ittifak kurması halinde, Bolşevikler Enver Paşa kozunu oynamayı planlamaktadırlar. Diğer yandan Bolşevikler her ne kadar *İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı* programının gerçekleşeceğine inanmasalar da, İngiltere'ye karşı İslam dünyasının kendilerinin yanında olduğu imajını korumak için Enver Paşa'yı desteklemektedirler.

1921 yılının ilkbaharında *Halk Şuralar Örgütü* Anadolu'da ki çalışmalarına hız vermiştir. Bu tarihler Mustafa Suphi ile teşkilatının önde gelenlerinin katledilmesi ve geride kalan yapının da Bolşevikler tarafından pasifsize edildiği döneme denk gelmektedir. Aynı zamanda Yunan ilerleyişinin devam ettiği bu zaman dilimi içinde, İttihatçılar Ankara'nın olası bir başarısızlığını dikkate alarak, Enver Paşa'nın yurda gelme ihtimali çerçevesinde teşkilatlanmaya devam etmektedirler. Ankara hükümeti ise buna karşı olarak Mayıs ayı içinde Halil Paşa'nın sınır dışı edilmesi ile Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmemesi için tedbir alınması ve eğer girerse tevkif edilmesi yönünde kararlar almıştır.[538]

Enver Paşa 16 Temmuz tarihinde kaleme aldığı mektubunda, kendisine ve arkadaşlarına karşı alınan bu hasmane tutumdan fevkalade müteessir olduğunu ifade etmiş ve bunu hak etmediklerini Mustafa Kemal'e iletmiştir. Mektubun sonunda ise kararlı bir şekilde şu ifadeleri kullanmıştır; "*...hariçte kalmanın maksad-ı umumimiz olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmağa çalıştığımız İslam alemi için faydasız ve belki de tehlikeli olduğunu hissettiğimiz anda memlekete geleceğiz.* ***İşte o***

[537] Bkz. (524), ASLAN, 21.
[538] Bkz. (501), TUNÇAY, 124.

***kadar…**”*[539] Bu mektuptan sonra Enver Paşa, İttihat ve Terakki'nin fevkalade kongresi için Batum'a hareket etmiştir. Lakin asıl amaç, Yunan ordularının Ankara üzerine yürüdüğü bu günlerde olası bir mağlubiyet durumunda hızlıca Türkiye'ye geçmektir.[540] Sakarya savaşının kazanılması Enver Paşa'yı bu girişiminden vazgeçirmiştir. 5-8 Eylül 1921 tarihinde toplanan İttihat ve Terakki'nin fevkalade kongresinde ise, *Halk Şuralar Fırkası* programı *Mesai*'ye tercih edilmiştir. Ancak artık bunların pek bir anlamı yoktur.[541] Bolşeviklerin Türkiye politikası çerçevesinde Enver Paşa'nın artık bir değeri kalmamıştır.[542] Kısa bir süre sonra Enver Paşa Türkistan'a doğru yola çıkmıştır.[543] Buraya gidiş amacı Basmacılar ile Sovyet güçleri arasında ittifak sağlamak daha sonra ise Hindistan üzerinde çalışmaktır.[544] Ancak Enver Paşa Basmacı hareketine katılıp Bolşeviklere karşı savaşmıştır ve bu uğurda şehit olmuştur. Tüm bu hadiselerden sonra akıllara Mustafa Suphi'nin ittihatçılar için söylediği şu sözler gelmektedir: "*...Bir veya diğer karışıklık içinde kendilerine uzun müddet yol aramış, yalnız Türkiye'de değil Avrupa veya Asya'da gah emperyalist devletlerle ittifaka ve gah İslam ve Türk ittihadı etrafında memleketlerini halasa (kurtarmaya) çalışmış siyasilerdir…*"[545]

Şunu açıkça söylemeliyiz ki, her ne kadar Bolşevikler Enver Paşa'yı, Mustafa Kemal'e karşı kullanmaya kalkışmışlarsa da, Enver Paşa buna müsaade etmemiştir. Tüm itilaflara rağmen son raddeye kadar Anadolu'ya Bolşevik yardımlarının ulaşmasına çaba sarf etmiştir.[546]

Bolşevikler nezdinde Mustafa Kemal ve hareketi de bu büyük satranç tahtasında sadece birer piyondur. Lakin Mustafa Kemal oyunun sonunu görüp vezir olmayı başarabilen bir piyondur. İşte Mustafa Kemal bu konumuyla tüm hesapları alt üst etmiştir.

---

[539] A.g.k., 125.
[540] Bkz. (524), ASLAN, 25.
[541] Bkz. (3), FEYİZOĞLU, 85.
[542] Bkz. (501), TUNÇAY, 126.
[543] A.g.k., 128.
[544] Bkz. (7), SAYILGAN, 111.
[545] Bkz. (261), ASLAN, 322.
[546] Bkz. (3), FEYİZOĞLU, 62.

Mustafa Suphi ise, I. Doğu Halkları kurultayında yalnız bırakılmış ve Bolşeviklerin desteğini kaybetmiştir. Tüm engellemelere karşı, Anadolu'ya doğru yola çıktığında arkasında duran kimse yoktur. İttihatçılara karşı olan büyük nefreti hem Bolşeviklerin desteğini kaybetmesine, hem de Ankara'ya hakkında olumsuz raporlar gitmesine sebep olmuştur. Sonuç olarak gelinen noktada Ankara'nın talebiyle, Kazım Karabekir ve Hamit Bey'in yaptığı planla kendi vatanında sınır dışına çıkarılmıştır. Ancak hadise bununla sınırlı kalmamış ve Mustafa Suphi ile yanındaki arkadaşları feci şekilde öldürülmüşlerdir.

Hem Mustafa Suphi, hem de Mustafa Kemal ittihatçıların Anadolu'ya yönelik faaliyet göstermelerini istememekle beraber, onların Hindistan veya Türkistan'da çalışmalarının daha faydalı olacağını savunmuşlardır. Bir diğer hususta Ermeni meselesi ve Kafkaslar'da ki siyasi durum ile ilgili de Mustafa Suphi Ankara hükümeti ile aynı düşüncelere sahipti.[547] Diğer yandan hükümette görevli olan ve Mustafa Suphi'nin eski arkadaşları olan Yusuf Kemal Bey ile Ahmet Ferit Tek'in varlığı Mustafa Kemal üzerinde pozitif bir etki yaratmış olabilir. Mustafa Suphi'nin hem Kazım Karabekir'e, hem de Mustafa Kemal'e karşı ılımlı yaklaşması TKP ile Ankara arasındaki ilişkileri sıkılaştırmıştır. Mustafa Kemal kendi kurduğu resmi TKP'ye Mustafa Suphi'yi dahil ederek, hem ideolojik olarak hem de Bolşeviklerle ilişkilerde ittihatçılara boş bir alan bırakmama düşüncesinde olabilir. Ancak bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla değineceğimiz gibi Mustafa Suphi'nin Kars'a kalabalık bir heyetle gelmesi ve bunun yanında Erzurum merkezli anti komünist muhafazakar muhalefetin kontrol edilememe sınırına ulaşmasından dolayı, Mustafa Suphi'nin Ankara'ya gelmesi gerçekleşememiştir. İttihatçıları Doğu Halkları Kurultayından sonra iç siyasete yönelik, Mustafa Suphi ile Mustafa Kemal arasında vuku bulacak ittifakın önüne geçme amacı bu şekilde başarıya ulaşacaktır.

İttihat ve Terakki, 1908 devrimi ile birlikte Türk modernleşmesinin öncüsü bir teşkilat görünümündedir. Aynı zamanda çok farklı fikirlerdeki reformist insanların üzerinde bir şemsiye olmuştur. Bu şemsiyenin altında konumuzla alakalı

---

[547] Bkz. (269), DAĞISTANLI, 175.

olarak Enver Paşa, Mustafa Kemal, Mustafa Suphi olduğu gibi Yusuf Açura, Ziya Gökalp, Said-i Nursi ve Mehmet Akif Ersoy gibi isimlere de rastlamaktayız. Lakin bu modernist hareket yüzünü batıya dönmüş ve Fransız devrimini kendine referans edinmiştir. Ekim Devrimi işte bu noktada farklılığını ortaya koymaktadır. Çünkü bu devrim doğuludur; öyle ki Bolşeviklerin avazlarının çıktığı kadar bağırmasına rağmen batı proletaryasının buna sessiz kalmasının temelinde de bu yatmaktadır. Mustafa Suphi'nin TKP'si Ekim Devrimi'ni referans alıyor ve doğuda yani Bakü'de kuruluyor.[548] Bu sebeple ki, Bolşeviklerin İngiliz ve Fransız emperyalizmine karşı Doğu'ya yapmış olduğu çağrı bu kadar büyük bir yankı buluyor. Bu sadece komünist olup olmamakla alakalı değil; Mustafa Kemal ve Enver Paşa dahi bu rüzgara kapılıyorlar. Bu rüzgar bütün Doğu'yu olduğu gibi Anadolu'ya da umut veriyor. Öyle ki, 1920 yılının Haziran ayında Bakü'de Bolşeviklerin yapmış oldukları zulümler ile alakalı bizi aldattılar mealindeki mektuplara Kazım Karabekir inanmıyor veya inanmak istemiyor.[549] Çünkü bütün Doğu, İngilizlere karşı savaşmak arzusundadır. *İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı* ve bunun gibi örgütler veya programlar hep bunun içindir. Doğu Bolşeviklerin önderliğinde İngilizlere karşı savaşmak için ayaklanmaktadır. Ancak tüm bunlar Bolşevikleri dış politikalarına kurban edilmiştir. I. Doğu Halkları Kurultayı toplanırken Bolşeviklerin temsilcileri Londra'da İngilizlerle masada pazarlık yapmaktaydı.[550] Bolşevikler 1921 yılına kadar Doğu'nun bu desteğine ihtiyaç duymuşlardır ki, bütün Doğu'da buna karşılık vermiştir. İşte Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi'nin de, Enver Paşa'nın *İslam İhtilal Cemiyetleri* İttihadı'nın da referans noktası Doğu'da yani Ekim devrimindedir. Konumuz itibariyle bahsi geçen Bolşevik rüyasından ilk Mustafa Kemal, en son ise Enver Paşa uyanmıştır. Bolşevikler Doğu'yu kendi dış politikalarına malzeme yapmaktan çekinmemişler ve sosyalizmi ise Doğulu halklar üzerinde hegemonya kurmak için bir araç olarak görmüşlerdir.

Bu konu ile alakalı son sözleri söylerken, şu hususunda altını çizmemizde yarar var. Şuana kadar konumuz içinde bahsettiğimiz Sultan Galiyev, Turar

---

[548] Bkz. (78), GÜRSES, 390.
[549] Bkz. (368), AKAL, 112.
[550] Bkz. (78), GÜRSES, 376.

Rıskulov, Mustafa Kemal ve Enver Paşa'dan farklı olarak, Bolşevikler Mustafa Suphi'yi doğrudan bir tehlike olarak görmemişlerdir. Bununla birlikte Mustafa Suphi, Anadolu hareketinin başarısını bütün Doğu'yu kurtaracak bir devrimin en önemli adımı olarak görmesinden ötürü Sultan Galiyev ile aynı fikriyata sahiptir. Bu durum ise, Bolşeviklerin Ankara'da alternatif bir komünist örgütlenmeye gitmesine sebep olmuştur. Ayrıca BMM içinde sol görüşlü milletvekillerinden müşterek bir grup oluşturmaya çalışmışlardır. Çünkü Bolşevikler ne Sultan Galiyev'e, ne Turar Rıskulov'a ne de bu isimlerle ilişkide olduğu için Mustafa Suphi'ye güvenmemektedirler. Bu bağlamda Mustafa Suphi'yi görmemezlikten gelmişler ve son yolculuğunda üç maymunu oynayarak onu yalnız bırakmışlardır.

En son tahlilde Mustafa Kemal, *Sakarya Savaşı'*ndan galip ayrıldıktan sonra Enver Paşa ile arasında olan iktidar mücadelesinden de galip çıkmıştır. Mustafa Kemal'in1 Aralık 1921 tarihinde İslam ülkelerinin kurtarılmasına dönük söylemelere yönelik görüşü, aslında onun Mustafa Suphi ve Enver Paşa'dan olan farkını anlamamız için bizi fazlasıyla aydınlatmaktadır. Mustafa Kemal, İslam memleketlerinin kurtarılmasına yönelik düşüncelere karşı şu ifadeleri kullanır:

*"Biz haddimizi bilelim. Böyle hayallerle bu memleketi felakete sürüklediler. Biz Panislamizm yapmadık, yapıyoruz, yapacağız dedik. Yapmayalım diye öldürelim dediler. Panturanizm yapmadık, yapıyoruz, yapacağız dedik, yapmayalım diye öldürelim dediler. Biz haddimizi bilelim makul olalım Misak-ı Milli sınırları içinde kalalım."*[551]

Bundan sonraki konuda Mustafa Suphi ve TKP MK'nın Türkiye'ye gelişlerini ve Ankara hükümetinin bunlara yaklaşımı ile Anadolu'daki farklı siyasi bloklardaki grupların davranışlarına değineceğiz.

[551] Hikmet BAYUR, **Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün Dış Siyasası,** 253.

## 6.BÖLÜM: SON YOLCULUK

### a) Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye Gelişi

Hatırlanacağı üzere Mustafa Suphi daha Kırım'dayken, Anadolu'ya geçmeye çalışmıştı. Ancak 1919 yılında Beyaz orduların Kırım'ı işgal etmesiyle bu düşüncesini gerçekleştirememişti. Lakin teşkilatının bazı üyelerini İstanbul ve Anadolu'ya göndermeyi başarmıştı.

Mustafa Suphi daha sonra Türkistan'a gitmiş ve buradan 1920 yılının Mayıs ayında Bakü'ye gelmişti. Mustafa Suphi Bakü'ye geldiğinde, İttihatçıların hakimiyetinde olan, bir Türk komünist teşkilatıyla karşılaşmış ve bu teşkilatı kendi örgütüne dahil ederek İttihatçıların önde gelenlerini pasifsize etmişti.[552]

Mustafa Suphi diğer yandan Anadolu hareketiyle ilişki kurmaya çalışmıştır. Daha önce de bahsettiğimiz üzere 1920 yılının Temmuz ayında TBMM temsilcileri Moskova'ya gitmiş ancak beklenen ilgiyle karşılaşmamışlardı. TBMM heyetinde bulunan ve Mustafa Suphi'nin eski arkadaşı olan Yusuf Kemal Bey, yaşanan bu problemle alakalı Mustafa Suphi'ye bir mektup yazmış ve yardım talep etmişti. Yine aynı tarihlerde Kazım Karabekir'de bu konuyla alakalı Mustafa Suphi'ye bir mektup göndermişti.[553] Mustafa Suphi bunun üzerine *Yeni Dünya* gazetesinde, Ankara heyetine gerekli yardımların yapılması gerektiğini belirten ve Ankara heyetine methiyeler düzen bir yazı yazmıştır.[554]

Mustafa Suphi, Anadolu'ya gönderdiği temsilciler aracılığıyla olduğu gibi, Kazım Karabekir ile de mektuplaşarak Ankara hükümetiyle temas kurmaya çalışmıştır. Mustafa Suphi daha evvel de bahsettiğimiz hususlar çerçevesinde milli mücadeleyi yönetenler ile Bolşevikler arasında irtibat kurmayı kendine vazife

[552] Bkz. (289), DAĞISTANLI, 175.
[553] Bkz. (368), AKAL, 160-161.
[554] Bkz. (63), TUNÇAY, 271.

edinmiştir. Bu sebepten ötürü Kazım Karabekir'in kendini muhatap alması Mustafa Suphi'nin hoşuna gitmiş olabilir. Öyle ki, teşkilatını Anadolu'ya taşımada bu faktörlerin dahi etkisi olacaktır.

Yine daha evvel bahsetmiş olduğumuz, 10 – 15 Eylül 1920 tarihleri arasında gerçekleştirilen Türkiye Komünist Teşkilatları I. Kongresi'nde; Türkiye Komünist Teşkilatı parti hüviyetine bürünmüş ve Anadolu'ya taşınma kararı alınmıştır. Kurultay sırasında TKP'nin misyonu ile alakalı, Bolşevik idareciler de çok lütufkar ve cesaretlendirici konuşmalar yapmışlardır. Hem TKP yöneticilerinin milli mücadelenin dışında kalmamak için biran önce teşkilatı Anadolu'ya taşıma düşünceleri, hem de Bolşevik idarecilerin her konuda destek verecekleri taahhüdü sonucu, teşkilat çalışmalarına başlamıştır. Ancak şunu söylemeliyiz ki, bu husus TKP Merkez Heyeti'nin tek başına alabileceği bir karar değildir. *Şark Şurasının* tutumumu TKP'nin faaliyetleri için belirleyiciydi.

Türkiye Komünist Partisi, ilk defa 17 Eylül 1920 tarihli toplantısında merkez heyetinin iki hafta içinde Anadolu'ya nakledilmesi ve Bakü'de bir harici büro kurulması kararı almıştır.[555]

Lakin, TKP de Doğu'da ki diğer komünist örgütler gibi, I. Doğu Halkları Kurultayı sonucu oluşturulan *Şark Şurası'*na bağlı faaliyet göstermekteydi. Bu sebeple aldığı her kararın *Şark Şurası* tarafından onaylanması gerekmekteydi. Ancak *Şark Şurası,* teşkilatın Anadolu'ya nakledilmesi ile ilgili, Türkiye Komünist Partisi'nin ilk talebini kabul etmedi.[556]

TKP Merkez Heyeti ve özellikle Mustafa Suphi, bu karar karşısında oldukça şaşırmıştır. Bu karar sonucu TKP MK, *Şark Şurası* ve Rus komünistleriyle olan ilişkilerini yeniden sorgulamışlardır. Ortada büyük bir güven bunalımı vardır.

---

[555] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 24.
[556] Bkz. (368), AKAL, 304.

14 Ekim 1920 tarihli TKP MK oturumunda bu durum etraflıca tartışılmıştır. TKPMK'nin Anadolu'ya nakli için Şura'dan izin ve bir miktar para talep edilmesi üzerine, *Şark Şurası* heyeti bu beklenmeyen kararı almıştır. *Şark Şurası* heyeti, zaten TKP'nin kasasında para olduğunu belirtirken, bir de üzerine TKP'ye ait olan bir kısım para ve mücevheratı geri istemiştir.

Mustafa Suphi'nin bu konuyla alakalı 14 Ekim tarihli tespitler ilginçtir. Mustafa Suphi paranın ve mücevheratın kaydının oluğunu lakin bu hadisenin bir yönüyle kendi şahsıyla alakalı olduğunu vurgulamıştır: "*…Buna dair Moskova'da kayıt vardır, oradan her zaman tahkik edilebilir. Bu mesele halledilemeyince biz gidemeyiz, bilhassa ben gidemem dedim. Pavloviç bu meblağı veremeyiz çoktur dedi.* ***Biz hayrette kaldık. Bu arkadaşları baştan savmak için gönderiyorsanız o başkadır.*** *Meseleye ciddiyetle bakmak lazım gelir dedim. Bu para Türkiye'ye hediye edilmiş bir paradır, bu alınmaz. Nihayet karar verildi ki: Bu sandık alahalihi burada kalsın.* ***Netice olarak benim anladığıma göre iki şey vardır, birincisi benim şahsım etrafında cereyan eden mesele, diğeri mücevheratın bir suretle alınması****…*"[557] Toplantının devamında heyet üyeleri bu şartlar altında Anadolu'ya gidilip gidilmeyeceği üzerine tartışmışlar, Bolşeviklerin kendilerine itimadının olup olmadığını anlamak için Moskova'ya bir temsilci gönderilmesini kararlaştırmışlardır. Yine bu oturumda yapmış olduğu şu konuşmadan, Mustafa Suphi'nin, Anadolu'ya geçiş hususunda kafasında nasıl bir düşünce olduğunu anlayabiliriz:

"*Fırka Türkiye'de icra-yı faaliyete her vechile taraftardır. Türkiye'de çalışmak zamanı gelmiştir. Türkiye'de komünistler şimdiye kadar bilamuavenet çalıştı. Tabii parasız ve muavenetsiz kalsa bundan sonra da çalışacaktır. Fakat şurası şayan-ı dikkattir ki en müsait bir zamandayız. Bu zamanda süratle ve geniş mikyasta çalışmaz isek* ***Türkiye'nin Komünizm işleri pek bati gider.*** *Türkiye'de gala-yı esara nazaran bize verilecek muavenet Türkiye'nin parasının haline göre verilmelidir. Türkiye'de aksi inkılap için çalışan İstanbul hükümetinin ve müttehit çalışan Avrupa emperyalistlerinin sarf ettiği meblağlar ayrıca şayan-ı dikkattir.*

---

[557] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 121.

*Türkiye inkılabının bu derece nakdi muavenete muhtaç olduğu şu esnada fırkamıza yeni ve mühim muavenetlerde bulunmak lazım gelirken dünkü müzakereden anlaşılıyor ki Rusya Komünist Fırkası tarafından Türkiye teşkilatı na hediye edilen meblağ ve zikıymet eşyanın geri alınması yolundaki nokta-i nazar nefsülemre muvafık olamaz. Sandıktaki Romanof miktarı hakkındaki tereddüt Moskova'dan icra olunacak tahkikat ile kabil-i izale bulunmakla beraber* ***bunun fırkanın şahsıyla alakası yoktur****...'"*[558]

19 Ekim'de *Şark Şurası* heyeti TKP MK'ya Anadolu'ya gidişin geçici olarak durdurulduğuna dair bir mektup göndermiştir. Alınan kararda *Şura,* TKP'nin, Komünist parti çalışma esasını tamamen yanlış anladığını belirtmiştir. Sovyet idaresinin dışında olan bir ülkede TKP'nin planladığı bir teşkilatlanmanın tehlikelerine işaret edilerek İran'da kırk devrimcinin katledilmesi örnek olarak verilmiştir. TKP'nin yapacağı bu hatanın da Doğu'da gerçekleşecek devrim işini yıkabileceğinden bahis vurulmuştur.[559]

TKP MK'nın 24 Ekim'de gerçekleştirilen toplantısında Şuranın gönderdiği mektup okunmuş ve buna nasıl bir cevap verileceği tartışılmıştır. Özellikle Şuranın gönderilen bütçeyi fazla bulması ve İran'da yaşananlar ile ilgili kaygılarının giderilmesi hususunda açıklayıcı bir cevap verilmesi kararlaştırılmıştır.[560] Devamında ise bu olayla ilgili Mustafa Suphi şu tespiti yapmıştır: "…***Binaenalhey teşkilatımızı tahrip için ötede beride çalışanların ne kadar çok olduğu da malum.*** *Biz içtimai inkılabın merkezi olan Moskova ile görüşmeliyiz. Arkadaşlardan birisini göndermeliyiz. Orada vaziyetimizi mevkiimizi anlatmalı ve belki maddi ciheti temin etmek mümkün olur. Hiçbir şey olmasa bile vaziyetimizi iyi anlatmalıyız…'"*[561]

Mustafa Suphi'nin teşkilatlarına yönelik yıkıcı faaliyette bulunanlardan kimleri kastettiği açıkça belli değildir. Lakin bu kişiler *Şark Şurası* içinde ki, Bahaeddin Şakir ve İttihatçılar olabileceği gibi, teşkilattan uzaklaştırılmış Dr. Fuat

---

[558] A.g.k, 123.
[559] Bkz. (368), AKAL, 305.
[560] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 137.
[561] A.g.k.,, 140.

Sabit ve arkadaşları da olabilir. Ancak Konuşmanın geneline baktığımızda Mustafa Suphi'nin Pavloviç ve Stasova'ya da güvenmediğini söyleyebiliriz. Hatta Stasova 1918'den beri Mustafa Suphi'ye milliyetçi muamelesi yapmış ve hep mesafeli olmuştur.[562] Bu durum bizi elimizdeki verilerle net bir tahlil yapmaktan alıkoyuyor. Ancak her ne olursa olsun Mustafa Suphi en kısa zamanda Anadolu'ya geçmek istiyordu. Kafasındaki düşünceye göre, eğer bu dönemde *Milli Mücadelenin* dışında kalırsa, yeni kurulacak düzende kendine yer bulamayabilirdi. Bu sebeple biran önce Sovyet yetkilileri ikna etmesi gerekmekteydi.

Tüm bunlara rağmen, bu olayın, Bolşevik partisi içinde, Müslüman Komünistlere yönelik olan karşı tutumun Mustafa Suphi'ye bir yansıması olma ihtimali yüksektir. Mustafa Suphi sözleriyle bunu ima etmiş ve Pavloviç ve Stasova ile görüşülmektense Moskova'ya gidilmesini savunmuştur.

Mustafa Suphi konuşmasının devamında ise, *Şark Şurasını* aşıp Moskova'ya gidilmesinin tepki çekip çekmeyeceği konusunda, TKP'nin Bolşevik Rusya içindeki konumunu şöyle ifade etmiştir:

"*Fırka Üçüncü Beynelmilel'in bir uzvudur. Dört hak-ı reyimiz vardır. Şura ise Üçüncü Beynelmilel'in huzurunda Şarkta propaganda yapmak vazifesiyle mükellef bir şubedir. Diğer meseleye gelince bu pek mühim.* ***Başka milletlerin komünistleri her yere girerler, her şey ile irtibat peyda ederler. Bizim ise Şarktaki rolümüz pek mühimdir. Bununla beraber Avrupa komünistleriyle sıkı irtibatımız olmalı. Bilhassa içinde yaşadığımız Rusya ile irtibatımız daha ciddi olmalı. Moskova'ya arkadaş gönderip maddi kuvvet sağlamak esas değildir. Münasebetimizi kuvvetlendirmektir****...*"[563]

Görüleceği üzere Bolşevik partisi içinde ki güç dengeleri de, Mustafa Suphi'nin şahsından dolayı TKP'nin hareketini etkileyebilmektedir. Mustafa Suphi'nin Sultan Galiyev ile olan ilişkisi bu faktörlerden biri olmalıdır. Daha 1919

---

[562] Bkz. (368), AKAL, 307.
[563] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 141.

yılında Mustafa Suphi'nin, Türkistan'a gönderilerek Moskova'dan yani MÜSKOM'un içindeki faaliyetlerinden uzaklaştırılması bu olayla birlikte düşünülebilir. Yine Doğu Halkları Kurultayı sırasında Zeki Velidi'nin Mustafa Suphi'nin evinde saklanması bir şekilde Bolşevikler tarafından öğrenilmiş olabilir. Diğer yandan Bolşeviklerin İttihatçı liderlerle olan ilişkileri yine o dönem için Kafkaslar'da ki hassas durum birer etken olarak değerlendirilmelidir. Bu tarihlerde Moskova'da olan Enver Paşa, Türk heyeti ile birlikte Ankara namına pazarlıklar yürütmektedir. Hadiseye tek bir açıdan bakmak belki işimiz kolaylaştıracaktır lakin doğru tespitler yapmamıza da mani olacaktır. Mustafa Suphi'nin özellikle vurguladığı karşılıklı güven problemi bu etkenler sonucu ortaya çıkmıştır.

Anlaşılan o ki, özellikle I. Doğu Halkları Kurultayı'nda, Mustafa Suphi ve ekibinin Enver Paşa'ya karşı yapmış oldukları hareket hala tazeliğini korumaktadır. Öyle ki, Enver Paşa daha evvel bahsetmiş olduğumuz, Ankara'nın kendilerine kuşkuyla bakması sebebiyle 17 Temmuz 1921 tarihinde Mustafa Kemal'e yazdığı mektubunda da, Mustafa Suphi'yi kast ederek; şu sözleri saf etmiştir: "… *Paşa Hazretleri, ben Bolşeviklerden şahsi bir menfaat temine çalışsaydım, sizlerin Bolşevik olduğunuz zaman ben Bakü'de hakikati ve ne olduğunu alem ilan ederek* ***hatta orda bazılarının manasız taarruzuna uğramayı da göze aldırmazdım…***"[564] Yine o dönem için Gürcistan ve Ermenistan'da ki durumlarla ilgili Moskova'da yapılan görüşmelerde hem İttihatçılar hem de Ankara temsilcileri bulunurken; Mustafa Suphi veya TKP'yi temsilen kimse yer almamıştır. Aslında bu durum bize, Mustafa Suphi'nin ve teşkilatının büyük fotoğrafta ki konumunu açıkça göstermektedir.

1918'den beri Bolşevik partisi içinde çalışmış hatta Kızıl Ordu saflarında bilfiil savaşmış olan Mustafa Suphi, demek ki Bolşeviklerin "*Anadolu Prensi*" olarak düşündükleri isim değildir. Sultan Galiyev'in ve daha sonraki araştırmacıların tespitlerinde olduğu üzere, Bolşevikler büyük Rus İmparatorluğu'nun kurulması

---

[564] Bkz. (3), FEYİZOĞLU, 88.

derdine düşmüşlerdir. Bütün dünya işçilerinin müşterek vatanı Rus şovenizmine mağlup olmuştur. Bunun en iyi örneği de Mustafa Suphi'dir.

Bolşeviklerce bu dönem için, Anadolu halkının proletaryalaştırılması artık pek mühim değildir. Rusya hinterlandında olan ve İngilizlerin tehdit ettiği bölgelerin burjuva karakterli de olsa Ankara hükümetinin elinde olması daha önemlidir. Bolşevikler için, bu satranç tahtasında herkes bir piyondur; lakin mühim olan oyunun sonunda kimin vezir olacağıdır. İşte Bolşevik yöneticiler bu piyonun hangisi olacağını kestiremedikleri için hem Enver Paşa'ya hem de Mustafa Kemal'e yakın durmaktadırlar. Anlaşılan o ki, Mustafa Suphi bu klasmanda değildir. Çünkü kalplerinin üzerinde büyük bir ağırlık olarak duran milletlerinin sevgisi nedeniyle komünizme gelenler gerçek dünyada bunu başarabilecek silahlara sahip değillerdir.

Konumuza dönersek, TKP MK'nın Anadolu'ya taşınması *Şark Şurası* tarafından reddedilmesiyle birlikte, 24 Ekim tarihli TKP oturumunda *Şuraya* bir mektup yazılması kararı alınmıştır.[565] Mustafa Suphi'nin kaleme aldığı mektup 30 Ekim tarihli oturumda okunmuş ve bazı kelimelerin yumuşatılması kaydıyla uygun bulunmuştur.[566]

*Şark Şurası* heyeti bahsi geçen mektuba herhangi bir cevap vermemiştir.[567] Bunun üzerine TKP MK, Stalin ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Yapılan bu toplantıda Stalin'in yapmış olduğu değerlendirmeler ilginçtir. Mustafa Suphi tüm olumsuzluklara rağmen Anadolu'ya en kısa zamanda gidilmezse Bolşevik rüzgarının dineceğini ve TKP'nin bundan yararlanamayacağını düşünmekteydi. Bu durum ise, yeni kurulacak düzende TKP'nin var olmaması manasına geliyordu. Stalin ise, siyasi durumun hassasiyetinden bahsederek Mustafa Suphi'yi telkin etmek için şu ifadeleri kullanmıştır: "*…Bunların bize verdikleri İngilizlerle müsademede bulundukları vakte aittir. Kemal ile şahsen işçi yoktur.* ***Bize münferid bir komünist yirmi Kemal'e bedeldir. Enver, esir Türklerin başındadır. Dolandırıcının birdir. Bunları tehlike***

565 Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 137.
566 A.g.k., 148.
567 Bkz. (368), AKAL, 311.

***kabul etmiyor yardım ediyoruz. Bunun sebebi vardır. Fırka yeni teşekkül etmiş bir fırkadır. Ruhunu halktan almalıdır. Mevcud olan arkadaşlar gibi arkadaşlar yetiştirmelidir.***”[568]

Stalin'in bu sözlerinden anladığımız, Türkiye için Bolşeviklerin düşündüğü ne Kemal ne de İttihatçı Enver'dir. Fakat parti daha çok yeni olduğu için Anadolu'nun bilinmezliğinde bu teşkilatı kaybetmek istememektirler. Dönemin politik atmosferinde bu söylenenler ne kadar samimidir bilinmez. Lakin daha sonraki süreçte yaşananlar, Bolşeviklerin Ankara temsilcilerinin Mustafa Suphi'nin katli üzerine ilgisizlikleri, bizi farklı düşünmeye itiyor. Kanaatimizce Stalin, TKP'nin Anadolu'da bir ihtilal yapabileceğine inanmıyordu. Partinin Rusya topraklarında palazlanıp daha sonraki bir dönemde Anadolu'da gerçekleşecek bir ihtilalın veya başka bir hadise sonucunda, Kızıl Ordu desteğiyle ülke yönetimine el koyabilecek alternatif bir teşkilat olarak düşünmüş olabilir. Ancak Mustafa Suphi'nin Kızıl Ordu'yla Anadolu'ya girme gibi düşüncesi yoktu. En kısa zamanda teşkilatını taşımak istiyordu.

Stalin konuşmasının devamında ise, TKP'nin teşkilatlanmasını eleştirmiş *Şark Şurası*'nın kararını desteklercesine bütçenin küçültülmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Hatta devlet memuru gibi çalışan TKP üyelerini daha doğrusu idare şubesi içinde bulunan seyis, işçi, arabacı,… gibi kadroların varlığını eleştirmiş[569] ve ***"Heyet-i teftişiye maaş almaz, siz komünistsiniz…"*** demiştir. Bunların yanında Anadolu'da yapılacak teşkilatlanma ile ilgili de faaliyet alanının kısılması gerektiğini belirtmiştir.[570] Sonuç olarak partinin bütçesi 2/3 oranında azaltılmış ve faaliyet alanı kısıtlanmıştır.[571] Şunu da eklemek gerekiyor ki, Stalin merkez heyetine Ankara'da bir merkez komitenin olduğundan bahsetmiştir. Bu muhakkak ki Upmal'ın desteklediği *Türk Halk İştirakiyun Fırkası'*dır. Mustafa Suphi ise Eskişehir'de şubelerinin olduğu cevabını vermiştir. Anlaşılan o ki, Suphi'nin Anakara'da ki teşkilatlanmadan ayrıntılı olarak haberi yoktur.

---

[568] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 310.
[569] Bkz. (368), AKAL, 311.
[570] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 308.
[571] Bkz. (368), AKAL, 311.

TKP'nin 8 Kasım tarihli toplantısında Stalin, Pavloviç ve Stasova ile yapılan bu görüşme çerçevesinde yeni bir asgari program yayımlanmıştır. Programda Stalin'in öngördüğü bütçe kabul edilmiştir. Ayrıca Anadolu hareketi ve TKP'nin bu harekete yaklaşımıyla ilgili olarak şu ifadeler kullanılmıştır:

"*Avrupa ve Amerikan emperyalizmine karşı Anadolu'da başlayan mili isyan hareketi, uluslar arası proletarya cephesine güç katmakla ve Batı burjuvazisinin ekonomik ve soyguncu planlarının gerçekleşmesini büyük ölçüde engellemekle, büyük bir tarihi rol oynuyor…*

*… Bugünkü ortam ve koşullarda, bu görevlerin en önemlisi, Anadolu'yu emperyalist işgale karşı savunan isyan hareketini güçlendirmek ve bu hareketi yöneten hükümeti desteklemektir. Bunun yanı sıra, Türkiye'de oldukça üstün durumdaki isyan hareketinin davasını tamamıyla hükümetin yüksek memurlarının ve burjuvazinin eline bırakmamak için Türkiye Komünist Partisi, işçi ve köylü emekçi yığınları arasında sınıf bilincini uyandıracak duruma gelinceye kadar devrimci hareketi derinleştirmeyi ve böylece bir taraftan Antant devletlerine karşı genel düşmanlık ortamından faydalanıp, sosyal devrim fikirlerinin emekçi yığınları arasında filizlenmesine yardımcı olmayı, diğer taraftan da, bolşevizme sempati duyan akım ve eğilimleri güçlendirip tanzim etmeyi gerekli görüyor…*"[572]

10 Kasım tarihinde Taşkent Komünist Partisi'ne yazılan yazıda, TKPMK'nin yakında Türkiye'ye gideceği ifadesi yer almıştır.[573] Anlaşılan o ki, yapılan görüşmede Stalin'in tüm muhalefetine rağmen, Mustafa Suphi ısrarından vazgeçmemiştir. 13 Kasım tarihli oturumda, Mustafa Suphi'nin teklifiyle, Türkiye'ye gidişin ne şekilde olacağına yönelik müzakereler yapılması kararı alınmıştır.[574] Bir sonraki gün 14 Kasım'da *Şark Şurasınca* izin çıkmıştır.[575] Bundan sonra ise TKP MK'nın 19 Aralık 1920 tarihinden[576] itibaren Anadolu'ya başlayan hareketine kadar, Türkiye'de nasıl bir teşkilatlanma izleneceğinin ayrıntıları belirlenmiş ve Ankara'nın

[572] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 154-155.
[573] A.g.k, 156.
[574] A.g.k., 160.
[575] Bkz. (368), AKAL, 317.
[576] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 270.

Bakü'de bulunan temsilcisi Memduh Şevket Bey ve diğer yandan da Kazım Karabekir görüşmeler yapılmıştır.

Merkez Komite'nin Türkiye'ye dönüşün nasıl yapılacağını dair gerçekleştiği toplantılar çok hararetli tartışmalara sahne olmuştur. 10 Kasım'dan heyetin yola çıktığı, 19 Aralık tarihine kadar yapılan toplantılar ve alınan kararlardan çıkardığımız sonuç, komitenin Anadolu'daki aleyhlerine dönen siyasi durumun tamamen bilincinde olduğudur. Alınan kararlarda da bu açıkça görülmektedir. Kısaca bu hususlara değinmekte fayda görüyorum.

13 Kasım 1920 tarihli toplantıda Merkezi Komite'nin Anadolu'ya gidişinin ne şekilde gerçekleştirileceği ile alakalı tartışmalara başlamıştır. Özellikle Süleyman Nuri buna karşı çıkmıştır. Burada bir parantez açarsak Süleyman Nuri, Mustafa Suphi'nin partiden kovduğu ve daha önce de değindiğimiz gibi Ankara tarafından Bakü'ye gönderilen Dr. Fuat Sabit ile yakın ilişki içindeydi. Dr. Fuat Sabit ise Ankara'da olan resmi TKP'nin sekreteri Hakkı Behiç Bey ile haberleşmekteydi. Hakkı Behiç'in 29 Kasım 1920 tarihinde Dr. Fuat Sabit'e gönderdiği mektubunda, Mustafa Suphi'nin hariçte teşkilatlanmasını ağır dille eleştirmekte ve yurda dönememeleri gerektiğini belirtmektedir.[577]

16/17 Kasım 1920 tarihinde gerçekleşen oturumda, Süleyman Nuri'nin birer sureti *Şark Şuası* ve *Kafkas Bürosuna* gönderilen mektubu bomba etkisi yaratmıştır. Süleyman Nuri mektubunda Türkiye'ye gidilmesinin kesinlikle yanlış bir hareket olduğunu belirtmiştir. Buna gerekçe olarak da TKP'nin Anadolu'ya davet edilmediğini; davet edilse dahi inkılapçı bir örgütün böyle açıktan yola çıkmasının caiz olmadığını söylemiştir. Süleyman Nuri devamında; Şerif Manatov'un sınır dışı edilmesi ve Anadolu ile alakalı vermiş olduğu malumatlar ve Anadolu'dan gelen TKP üyelerinin getirmiş olduğu olumsuz bilgiler, Merkez Komitesi tarafından dikkate alınmamasını eleştirmiştir. Son olarak ise şu tespiti yapmıştır: "…*Bilhassa Salih Zeki yoldaşın merkezi heyete vermiş olduğu raporunda musarrahan milli*

---

[577]Bkz. (368), AKAL, 338.

*kıyamcıların başında bulunanlardan Kazım Karabekir Paşa'nın ve muhitinin bütün harekat ve icraatında nokta-i nazarları ve memlekette tatbik ettikleri taktika tamamıyla savyet idaresi olduğunu iddia eylemeleri ve Anadolu'da şuralar teşkili lazım gelse de kendilerinin iddiasınca (şimdiki halde Anadolu'da tatbik ettikleri vechile) yukardan aşağıya doğru yapılması icap edeceğini tekiden söylemeleri ve Şerif Manatof'un raporundan anlaşılacağı vechile Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da son defa Büyük Millet Meclisi'ndeki beyanatında katiyen Türk komünistlerinin Anadolu'da takip edildiğini, edileceğini ve hiçbir zaman şahsının Bolşevik olmadığı gibi Anadolu'ya da hiçbir kudretin Bolşevikliği sokmayacağını izah ettiği halde böyle nümayişkarane bir surette heyetin Anadolu'ya istinat edebileceği esaslı bir teşkilat ve kuvvet mevcut olmadığı halde toplu ve açık bir surette heyetin Anadolu'ya nakli fırkanın gayesine hiçbir fayda temin edemeyeceği gibi memleketteki faaliyetimize de mazarrat tevlid edeceği şüphesizdir…"*[578]

Süleyman Nuri'nin bu mektubu *Şark Şurası* ve *Kafkas Bürosunca* nasıl karşılandığını bilememekteyiz. Fakat mektubun bu örgütlere de gönderilmesi Merkez Komite'de rahatsızlık yaratmıştır. Bolşeviklerin yanında bizzat kendi partisindeki önemli bir isim de Mustafa Suphi'ye ağır bir darbe gelmiştir. Toplantıda bu mevzu üzerine tartışılmış, daha sonra ise konu Süleyman Nuri ile Dr. Fuat Sabit arasındaki münasebete gelmiştir. Süleyman Nuri'nin partiden ihraç edilmesi dahi tartışılmıştır.[579] Toplantının devamında Anadolu'da gerçekleştirilecek faaliyetlerin çerçevesi de çizilmiştir. Amaç Ankara'daki komünist örgütlerin durumunu anladıktan sonra Türkiye'deki hakiki işçi ve köylü fırkası haline gelmektir.[580] Bu hususla alakalı Mustafa Suphi, Memduh Şevket Bey ile de yapılan görüşmede bu konu hakkında anlaşıldığını ifade etmiştir.

19 Kasım'da yapılan toplantı da ise TKP'nin vücuda getirdiği Türk Kızıl Alayı'nın durumu hakkında bilgi verilmiştir. Yine bu toplantıda Ankara'nın Bakü temsilcisi Memduh Şevket Bey ile yapılan görüşmede kendisinin TKP MK'nin

---

[578] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 166-167.
[579] A.g.k., 170.
[580] A.g.k., 180.

Anadolu'ya gitmesine taraftar olduğu ancak hükümetin buna sıcak bakamayacağı Mustafa Suphi ve Ethem Nejat'a bildirilmiştir.[581] Toplantının devamında TKP MK'nın ne şekilde Türkiye'ye gideceğine kararı verilmiştir. Buna göre teşkilat küçük gruplar halinde Türkiye'ye dönme kararı almıştır.[582] Ayrıca Ethem Nejat'a, Anadolu'da gizli çalışma projesinin hazırlanması görevi verilmiştir.[583]

21 Kasım tarihinde gerçekleştirilen toplantıda Anadolu'dan dönen Nazmi'nin raporu okunmuştur. Raporda Anadolu'daki son durum hakkında malumat verilirken, komünistlere karşı olan düşmanca tavır hakkında bilgiler yer almıştır. Özellikle Doğu Halkları Kurultayı'ndan yurda geri dönen delegelerin TKP ve Mustafa Suphi hakkında yapmış oldukları olumsuz propagandalar hakkında bilgiler yer almıştır.[584] Anlaşılan o ki, Mustafa Suphi'nin Bakü Kurultayı'nda Enver Paşa'ya karşı yapmış olduğu protestoların yansımaları Anadolu'da bulunan ittihatçılar tarafından hazmedilememiştir.

22 Kasım tarihli toplantı da ise Anadolu'da karşılaşılacak vaziyet tüm yönleriyle değerlendirilmiştir. Açıkçası Anadolu'da zor koşullar altında çalışacaklarının farkında olmalarına rağmen neyle karşılaşacaklarını ise tahmin edememektedirler. Lakin biran önce Türkiye'ye gitme hevesindedirler. Bu toplantıdan konuşulan konulardan ve yapılan tahlillerden anlıyoruz ki, TKPMK Türkiye'de ki koşullardan bihaber değildir. Bu sebeple ellerinde ki paranın büyük kısmını Bakü'de bırakmaya karar vermişlerdir. Bununla birlikte toplantı da, Anadolu'ya ilk olarak üç kişilik bir heyetin gideceği, buradaki duruma göre diğerlerinin gelmesi kararlaştırılmıştır. Merkezi komiteden ayrı olarak Karadeniz yoluyla Anadolu'ya küçük gruplar halinde girilmesi gizli teşkilatlar yapılması kabul edilmiştir. Buna göre Kars'ta Kazım Karabekir ile görüşülecek onun direktifine göre Ankara'ya gidilecek veya yapılacak kötü bir muameleye göre Gürcistan üzerinden Bakü'ye dönülecektir. Bunun yanında Ethem Nejat'ın yapmış olduğu gizli plan uygun bulunmuştur. Sonuç olarak Merkezi heyetten ilk olarak üç kişi gidecek ve

---

581 A.g.k., 206.
582 A.g.k., 207.
583 A.g.k., 207.
584 A.g.k., 217.

onlardan haber beklenecek; eğer haber gelmezse plan doğrultusunda hareket edilecektir. İsmail Hakkı ve Süleyman Nuri'nin muhalefetine rağmen bu kararlar kabul edilmiştir.[585]

Sonuç olarak TKP MK Anadolu'ya gitmek için her türlü tehlikeyi göze almıştır. Amaç bir şekilde yola çıkmak ve duruma göre hareket etmektir. Bununla birlikte Ankara'nın dikkatini çekmeden Batum, Trabzon, Samsun, İnebolu, İstanbul, Erzurum ve Ankara'da gizli istihbarat hücreleri oluşturmak için hafiyeler gönderilecektir.[586] Açıkçası Mustafa Suphi'nin amacı surda bir gedik açmaktır. Kendisi gidemese bile teşkilat mensuplarının bir şekilde belli bölgelere ulaşmasını hedeflemiştir.

TKP MK'nın Anadolu'ya gidiş kararı aldığı bu tarihlerde *Şark Şurası* beş kişilik bir kontrol komitesinin teşkilata dahil olmasına karar vermiştir. Bu karara Mustafa Suphi çok sert bir şekilde itiraz etmiştir. Ethem Nejat'ın bu karar ile ilgili şu görüşü teşkilatın genel düşüncesini oluşturmakta ve TKP'nin Bolşevik yönetimi ile olan bağının anlaşılması açısından öznem arz etmektedir: "*Bu kararın icrası kongrenin mukarreratına ve salahiyetine bir darbeden başka bir şey olamaz. Kongre hesap müfettişliğini üç kişi olarak kabul etmiş kongrenin kabul ettiği teşkilat nizamnamemize bir madde ilavesi veya maddenin tagyiri ancak kongrenin hakkıdır.* ***Biz yukarıdan gelen bir emir ile teşkilat nizamnamemizi tagyir edersek yarın kongrenin daha mühim mukarreratının tebdili için bir kapı açmış oluruz. Ben böyle surette nizamnamenin tahviline şiddetle aleyhtarım. Bu ancak kongrede mevzu bahis olur.*** "[587]

TKP MK Anadolu'ya dönüşü tartıştığı bu tarihlerde Kazım Karabekir komutasındaki Türk ordusu 28 Eylül günü *Şark Harekatına* başlamıştır.[588] Harekat sonucunda Türk ordusu 30 Ekim'de Kars, 7 Kasım'da Gümrü, 12 Kasım'da Iğdır[589]

---

[585] A.g.k., 219 -224.
[586] A.g.k., 247.
[587] A.g.k., 227-228.
[588] Kamuran GÜRÜN, **Türk – Sovyet İlişkileri (1920-1953),** 39.
[589] İskender YILMAZ, **Gümrü Antlaşması,** 56-61.

ve 15 Kasım'da Şahtahtı'nı[590] almıştır ve 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü antlaşması Bolşeviklerin bütün engellemelerine rağmen imzalanmıştır ve Kars, Sarıkamış, Kağızman ve Iğdır 42 yıl sonra Türkiye'ye geri katılmıştır.[591]

Hatırlanacağı üzere Mustafa Suphi'nin Stalin ile 10 Kasım görüşmesi ve Anadolu'ya gidişe izin verilmesi de *Şark Harekatının* tamamlandığı tarihlere rastlamaktaydı. Bolşevikler, *Gümrü Antlaşmasına* başından beri karşıydı. Çünkü yönetimde bulunan Taşnak hükümetinin devrilerek yerine Bolşevik bir idarenin geçmesi an meselesiydi. Bu sebepten Taşnak hükümetinin Ankara'ya vereceği her toprak parçası veya ayrıcalık Bolşeviklerin aleyhine bir durum oluşturuyordu. Yine bu tarihlerde İngilizler, Anakara ile sıcak ilişkiler kurabilmek için Damat Ferit hükümetini görevden aldırmış ve yerine Ankara yanlısı Tevfik Paşa hükümetinin kurulmasını sağlamıştır. İşte bu konuyla alakalı Bolşevikler 23 Kasım tarihinde *Kafkas Bürosunu* toplantıya çağırmışlardır. Toplantıya Mustafa Suphi'de katılmıştır ki, Bolşevikler böylece Türkiye ile alakalı bir konuda direkt olarak Enver Paşa yerine ilk kez onu muhatap almışlardır.[592] Bu toplantıda Mustafa Kemal'in komünist olmadığı lakin ne yapmaya çalıştığı sorusuna cevap aranmıştır. Bolşeviklerin en büyük korkusu Mustafa Kemal'in İngilizlerle anlaşmasıdır. Mustafa Suphi bu kaygıların boşa olduğunu fakat Anadolu'daki durumun eski halinde olmadığını şu şekilde belirtmiştir: "*…Ermenistan'ın sovyetize edilmesi meselesini Anadolu öteden beri arzu ediyordu.* ***Anadolu'da Bolşevizm lehinde bir hareket var idi. Fakat son zamanda bu hareket biraz bozulmuştur. Sovyetizasyon meselesinin hüsn-i suretle halledilememesi, diğer taraftan Moskova'ya giden Anadolu memurlarına Çiçerin yoldaş tarafından Nahçıvan vesaire havalisinden yer bırakmak suretiyle beyanatta bulunmuş olması, Şark kongresine gelen ve Türkiye burjuvaziyasını temsil edenlerin propaganda yapması, Trabzon valiliğine Nuri Bey'in –ki Bolşevik düşmanıdır- tayin olunması, Erzurum'a onun arkadaşının tayini, ceffelkalem birkaç arkadaşımızın çıkarılması, Türkiye burjuvazyasının Rumlar Bolşeviklerden***

---

[590] Bkz. (588), GÜRÜN, 39.
[591] Bkz. (368), AKAL, 324.
[592] A.g.k., 321.

***daha iyidir, hiçi olmazsa elimizden mallarımızı almazlar demeleri üç ay evvelki Anadolu efkarı değildir…***"[593]

Görüldüğü üzere Mustafa Suphi, Anadolu'daki Bolşevik aleyhtarı durumun Bakü'den dönen ittihatçıların yapmış olduğu yıkıcı propagandalar ve Çiçerin'in yanlış politikalarından kaynaklandığını savunmuştur. Diğer dikkat çeken durum da, Trabzon ve Erzurum'da cereyan eden hadiseleri doğru tahlil edebilmesidir. Baktığımızda Mustafa Suphi'nin görüşleri bir yönüyle hep Ankara ile paralellik göstermektedir. Bolşeviklerin gözünde Anadolu kıyamcılarının değerini kaybettirecek ifadelerden kaçınmayı tercih etmiştir. 18 Aralık 1920 tarihi Merkezi Heyet toplantısında Türkiye'ye gidişin son ayrıntıları tartışılırken, Mustafa Suphi şu tespitleri yapmıştır: "*1-Anadolu Kuvay-ı Milliye ordusunun Rusya Şuralar Cumhuruna karşı bir suikasdi hissolunmaktadır.*

*2- Şark cephesinin kumandanının ise Kürt ve Türk komünistlerinin ahval ve şerait-i mahalliyeye göre faaliyette bulunmalarına Şark vilayetlerinde dolaşmalarına bir mani yoktur.*

*3- **Kanuni surette teşkilat yapılması için mutlaka Ankara hükümeti ile anlaşarak ve ora komünist teşkilatına karşı vaziyeti tayin etmek.***

*4- Kars'ın Ermenistan şurasına ilhakı meselesinin Anadolu inkılap ordusu ile Kızılordu arasında hüsn-i münasebeti bozacak bir mahiyettedir.*"[594]

Tüm bu bahsettiklerimizle birlikte önem arz eden şu konuyu tekrarlamakta fayda var. Bu, Anadolu'daki siyasi durumun, TKP Merkez Komitesinin Anadolu'ya nakli için uygun olup olmadığı hususudur. Anadolu'daki durum 1920 yılının Ağustos ve Ekim aylarında birbirinden çok farklıdır. Bolşevizm yönüne esen rüzgarlar artık tersine dönmüştür. Ancak Mustafa Suphi ve heyetinin bunu kavrayacak argümanları yoktur. Öyle ki, yola çıkış kararları ve kaderlerini Kars'ta ki duruma göre şekillenmesi bunun en önemli kanıtıdır. Ellerinde sadece Anadolu'ya gönderdikleri teşkilat mensuplarının getirdiği bilgiler ve Kazım Karabekir ile Mustafa Kemal'e olan güvenleri vardır. Lakin bu kişilerin Anadolu'daki sınırsız otoritesi yoktur.

---

[593] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 232.
[594] A.g.k., 265.

Özellikle kendisinden yardım talep edilmesi Mustafa Suphi'nin hem kendine olan hem de Anadolu kıyamcılarına karşı olan güvenini arttırmış olmalı.[595]Ankara ise gerek Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya gönderdiği TKT Merkezi Komitesi üyelerine gerekse bizzat Mustafa Suphi tarafından yazılan mektuplara ılımlı yaklaşmıştı. Bu durum ise Suphi'nin umutlarını arttırmıştı.[596] Ancak Ankara'nın ehemmiyet verdiği nokta Bolşeviklerle herhangi pürüz çıkmaması hususuydu.[597]

Sonuç itibariyle Türkiye Komünist Partisi, III. Enternasyonal tarafından Türkiye proletaryasının tek örgütü olarak kabul edilmiştir.[598] Bu sebeple bu parti temsilcileri ile olan ilişkiler, Ankara açısından hassas olarak kabul ediliyordu.

Buna rağmen Ankara'dan dönen Süleyman Sami'nin Türkiye Komünist Partisi Merkez Heyeti'ne sunduğu sözlü raporunda ve 12 Ekim 1920 tarihli "Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Son Zamanlarda Türkiye'de Gelişen Olaylarla İlgili" adlı raporunda Mustafa Kemal'in şu ifadeleri kullandığı belirtilmiştir; "*...**Milletin vahdetini bozmayınız… Dışarıdan gelen teşkilatçı kişilere kesinlikle ihtiyaç yoktur. Daha sorumlu organlarınızla bağlantımızı Büyük Millet Meclisi temin edecektir**…"*[599] devamında ise Süleyman Sami, Mustafa Kemal'in teşkilatın Anadolu'da legal olarak faaliyet göstermesine olumlu yanıt vermediğini aktarmıştır.[600] Bu rapor TKP MK'nın 1920 yılının Ekim ayında Anadolu'daki durumu nasıl gördüğünü anlamamız açısından önemlidir. Raporda Kazım Karabekir ile Mustafa Kemal arasında fikir ayrılığı olduğundan, mecliste kurulan *Halk Zümresi* grubunun sosyalizme olan yakınlığına ve *Yeşil Ordu* cemiyetine kadar bir çok konuda bilgiler yer almıştır. Raporda konumuzla alakalı olarak Trabzon ve Erzurum'da, Mustafa Suphi ve TKP aleyhine olan karalama kampanyalarından ayrıntılı bahsedilmesi önemlidir.[601] Görüldüğü gibi Anadolu'daki TKP açısından çokta iç açıcı değildir. Ancak *Merkezi Heyet* mücadelenin dışında kalmamak için her

---

[595] Bkz. (16), ASLAN, 283.
[596] Bkz. (269), DAĞISTANLI, 177.
[597] Bkz. (16), ASLAN, 283.
[598] Bkz. (368), AKAL, 300.
[599] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 50. - 113.
[600] A.g.k.,114.
[601] A.g.k.,119.

şeyi göze almıştır. Fakat Bolşeviklere karşı olan muhalefetin nerde başlayıp nerde biteceğini kestirememektedir.

Artık tüm hazırlıklar tamamlanmıştır. Sadece 26 Kasım tarihinde Kazım Karabekir ile görüşmek üzere Kars'a gönderilen Süleyman Nuri'den gelecek haber beklenmektedir. Ancak Süleyman Nuri yanında Dr. Fuat Sabit'in Kazım Karabekir'e yazdığı mektubu da götürecektir.[602] Mektupta Mustafa Suphi ve heyetine *Kafkas Bürosunun* Türkiye'ye gitmeleri için izin verilmemesi olayı ve kendisinin de bundaki rolü hakkında bilgiler yer almıştır. Dr. Fuat Sabit, bununla birlikte şuan için Mustafa Suphilerin tekrar Türkiye'ye gitmesi kararının alınmasını, Türk ordusunun Kafkas harekatına bağlamaktaydı. Kafkas harekatı sonucu Bolşeviklerde Türkler aleyhine oluşan fikirlerin Mustafa Suphi tarafından ustaca kullanıldığı ifade edilmekteydi.[603]

18 Aralık 1920 tarihli oturumda Kars'tan gelen heyetin getirdiği bilgiler tartışılmıştır. Heyet Kazım Karabekir ile olan görüşmesinde Anadolu'dan sürülen Şerif Manatov ve Nazmi ne gerekçeyle böyle bir muameleye maruz kaldıklarını sormuşlar. Kazım Karabekir ise, biz çalışmalarına mani değiliz, bu isimleri sürülmesinden haberi olmadığını belirtmiş ve sürgün tarihlerini not alarak araştıracağını ifade etmiştir.[604] Anlaşılan o ki, Kazım Karabekir politik bir cevap vererek heyeti geçiştirmiştir. Lakin Kazım Karabekir'in bu cevabı Merkezi Heyeti daha farklı düşünceye sevk etmiştir. Şöyle ki, Kars'ta rahat hareket edebilecekler ve Ankara'dan olumsuz bir cevap gelse dahi hiçbir problem yaşamadan geri döneceklerine inanmışlardır. 1920 yılının Ağustos ayında Türkiye'ye dönüş için müsaade edilmesine rağmen,[605] Aralık ayına geldiğimizde yukarda ayrıntılarıyla değindiğimiz sebeplerden dolayı atmosfer oldukça farklıdır.

Sonuç itibariyle TKPMK, Bakü'de bir harici büro oluşturarak Anadolu'ya geçiş kararı almıştır. 19 Aralık 1920 tarihinden itibaren Merkezi Heyet Mustafa

---

[602] Kazım KARABEKİR, **İstiklal Harbimizde İttihat Terakki ve Enver Paşa –I,** Haz. Orhan Hülagü , 144.
[603] A.g.k., 141-143.
[604] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 264.
[605] Kazım KARABEKİR, **İstiklal Harbimiz,** 1755.

Suphi, Mehmet Emin ve Ethem Nejat ile Mustafa Suphi ve Mehmet Emin'in eşlerinin olduğu beş kişilik grup Kars'a hareket etmiştir.[606] Ayrıca Merkezi Heyete bağlı hareket eden 26 kişilik bir grup[607] ile Anadolu'nun daha önce bahsettiğimiz vilayetlerine kırk kişilik bir grup Tuapse ve Delican üzerinden Türkiye'ye gönderilmiştir.[608]

**b) Ölüme Giden Yolda Mustafa Suphi**

TKP MK, 28 Aralık 1920 tarihinde Bolşevik Rusya'nın yeni Ankara büyükelçisi Midivani ile birlikte Kars'a gelmiştir. Mustafa Suphi Kars'a geldiğinde, Ankara hala onunla alakalı bir karar vermemiştir. Buraya kadar gelinen noktayı özetlersek; Ankara hükümetinin gözünde Mustafa Suphi, Bolşeviklerle kurulacak ilişkiler için iyi bir araçtı. Mustafa Suphi'nin nüfuzu sayesinde Moskova ile olan ilişkilerde, İttihatçıların hegemonyasından kurtulunabilirdi. Öyle ki, Kazım Karabekir'in belirttiğine göre 1920 yılının Ağustos'un da Suphi'nin Ankara'ya gelmesinde dahi bir sakınca görülmemektedir.[609] Lakin Ankara hükümeti Mustafa Suphi'nin faaliyetlerinin sınırlarını çizmiştir. Ne yapılacaksa BMM çatısı altında gerçekleştirilecektir. Hariçten gelip teşkilat yapmanın lüzumu yoktur. Eğer Türkiye'de bir ihtilal yapmak gerekiyorsa bu yukardan aşağı şekilde olmak zorundadır ki, bunu da BMM Hükümet gerçekleştirir. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar, alttan gelecek bir tazyiki kaldıracak durumda değildir. Mustafa Suphi'de bu görüşler çerçevesinde çalışacaklarını beyan ederek Milli Mücadeleye kayıtsız şartsız destek vereceklerini söylemiş, Anadolu'da ise sadece halkı komünizm hakkında bilinçlendirmek için çalışma yapacaklarını ifade etmiştir.

Daha evvel ayrıntılarıyla bahsettiğimiz olaylar çerçevesinde Ankara hükümetinin Bolşeviklere karşı tavır almasıyla ve Bakü'de toplanan I. Doğu Halkları

---

[606] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1,, 270. - 278.
[607] A.g.k., 271.
[608] A.g.k., 280.
[609] Bkz. (605), KARABEKİR, 1755.

Kurultayı sonrası ülkeye dönenlerin vermiş olduğu bilgiler Mustafa Suphi'nin imajını Ankara nezdinde yıpratmıştır. Diğer yandan TKP bünyesinde bulunan Türk Kızıl Alayı'nın TKP MK ile birlikte yurda döneceği söylentileri Ankara'nın kaygılarını arttırmıştır. Şunu açıkça söylemeliyiz ki, ne Ankara temsilcisi İbrahim Tali Bey ne de Doğu Halkları Kurultayı'ndan yurda dönene diğer kişiler Mustafa Suphi hakkında olumlu şeyler söylememiştirler. Kurultaya katılan Müslüman ülke delegelerinin Enver Paşa'ya karşı olan büyük ilgisine rağmen Mustafa Suphi'nin yapmış olduğu protesto anlaşılan çok yakışıksız kalmıştır.

Bu konuyla alakalı bir diğer hususta 7 Aralık'ta Sovyetlerin Ankara temsilcisi Upmal'ın desteğiyle kurulan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'dır. Hükümetin resmi bir komünist parti kurarak, kontrolleri dışında bir partiye izin vermediği dönemde bahsi geçen fırka faaliyetine başlamıştır. Mustafa Suphi'nin kalabalık bir teşkilatla Ankara'ya gelerek bu fırkaya dahil olması işleri içinden çıkılmaz bir hale getireceği düşüncesi, büyük olasılıkla Mustafa Kemal'in kafasını kurcalamaktadır.

Diğer yandan Erzurum merkezli, Ankara'nın Bolşevik olduğu propagandası yapan, Celalettin Arif' Bey'in başını çektiği güçlü muhalefeti de tüm bu hadiseler içinde düşünmeliyiz. Öyle ki, "*…Erzurum Erzurumlularındır…*"[610] sloganıyla ayrılıkçı bir harekete doğru giden ve Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir'e açıktan muhalefet eden bu grubun, hükümet üzerindeki baskısı da göz ardı edilemez. Hatırlanacağı üzere bu tarihlerde Celalettin Arif Bey'de Erzurum'da ve Kazım Karabekir'i Bolşeviklikle suçlamaktadır. BMM hükümetine karşı Bolşeviklerle ittifak yaptığı için büyük bir muhalefet Erzurum'da vücut bulmuştur. Hatta Müdafa-i Milliye örgütü kapatılmış yerine komünizmle mücadele derneği kurulmuştur.

Anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal'in üzerinde ağır bir muhalefet baskısı vardır. Bu şartlar altında zaten çok da sıcak bakmadığı Mustafa Suphi ve teşkilatını, Ankara'ya getirtmesi pek olanak dahilinde değildir. Belki de Mustafa Suphi ve teşkilatını bu muhafazakar grubun önüne atarak muhalefetlerinden kurtulmak

---

[610] A.g.k., 1948.

istemektedir. Bu biraz abartılı yorumu sağlayacak verilere sahip olmasak da, Mustafa Kemal'in Upmal ile yaptığı görüşmede bu muhalefetin Suphi'nin kaderini ne dercede etkilediğini görmekteyiz.

Son tahlil de, Mustafa Suphi ve arkadaşları 28 Aralık tarihinde Kars'a varmışlardır. Lakin ne Mustafa Suphi bundan sonra ne yönde hareket edeceklerini bilmektedir, ne de Ankara gelen bu misafirleri nasıl karşılayacağına karar vermiştir. İki tarafta Kars'ta vuku bulacak fiili duruma göre hareket etme düşüncesindedir.

Yukarda bahsettiğimiz konuların bir daha üzerinden geçmekte fayda görüyorum. 3 Ağustos'ta Kazım Karabekir'in maiyet kumandanlarına vermiş olduğu sözlü ve yazılı emirde Mustafa Suphi'lerin Ankara'ya gelmeleri için müsaade verildiği bilgisi yer almaktadır.[611] Mustafa Suphi 19 Eylül tarihinde Kazım Karabekir'e bir mektup göndererek TKP'nin resmi olarak kurulduğu ve oluşturulan Türk Kızıl Alayı ile Türkiye'ye dönme kararı aldıklarını bildirmişlerdir.[612] Kazım Karabekir bu konuyla alakalı Ankara'yı bilgilendirmişken, 22 Ekim tarihinde İsmet Paşa'nın göndermiş olduğu telgrafta, Mustafa Suphi'nin 18 Ekim'de kurulan resmi TKP içinde çalışmasının mümkün olacağı bildirilmiştir.[613] Anlaşılan o ki, Mustafa Suphi'nin ne şekilde çalışacağı Ankara tarafından düşünülmüştür. Lakin Mustafa Suphi'nin Kars'a geldiği tarihte, komünist faaliyetlerin tam anlamıyla kontrol altına alınamaması ve Bakü'den daha kalabalık bir grup ile Karadeniz sahillerinden gizlice yurda sızmaların olduğu bilgileri muhakkak ki, hükümeti farklı karar vermeye sevk etmiştir.

Diğer taraftan Bakü'den dönen Hafız Mehmet Bey, Binbaşı Arif, Küçük Talat ve Nail Beyler ile İbrahim Tali Bey'in, Ankara'ya Ekim ayı içinde sunmuş oldukları raporlarda Mustafa Suphi'yi metheden tek bir satır bulunmamaktadır.[614] Özellikle Bakü'de ki Şark Kurultayına, BMM hükümetinin gözlemci sıfatıyla gönderdiği ve kurultayda Enver Paşa'nın locasında oturan İbrahim Tali Bey'in raporları oldukça

[611] A.g.k., 1755.
[612] Bkz. (16), ASLAN, 294.
[613] A.g.k., 295.
[614] A.g.k., 296 – 298.

serttir. İbrahim Tali Bey, 1 Ekim tarihli ilk raporunda Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye gelerek hükümet darbesi yapacağını iddia etmiştir. 19 Aralık tarihinde Moskova'dan gönderdiği mektubunda ise, Moskova'daki vaziyetin iyi olmadığını, bir sene daha dayanılabilirse işlerin yoluna gireceği, Garpte Sultan Vahidettin, Şarkta da komünizm tehlikesinin çıkmasının doğru olmayacağı ile Mustafa Suphi gibi serserilerin propagandalarına memlekette tedbir alınacağına inandığını ve bunlara karşı tetikte bulunulması gerektiği yönündeki düşüncelerini Ankara'ya iletmiştir.[615]

Ankara'nın almış olduğu raporlar çerçevesinde Mustafa Suphi ile alakalı pek halis düşüncelerde olmadığını söyleyebiliriz. Lakin bu raporların gönderildiği tarihin Mustafa Suphi'nin Kars'a gelişinden çok önce olmasına rağmen Ankara'nın kafasında hala bir muallaklık vardır. Bunda o dönem ki, hükümette Maliye Bakanı olan Ahmet Ferit Tek ile Ankara'nın Moskova heyetinde yer alan Yusuf Kemal Bey'in, Mustafa Suphi'nin eski arkadaşları olmalarının etkisi olabilir. Buna ek olarak Kazım Karabekir'in yardım talebine Mustafa Suphi'nin içtenlikle karşılık vermesi ile Azerbaycan Komünist Partisi başkanı Neriman Nerimanov'un Ankara hükümetine vermiş olduğu destek bir diğer etkendir. En nihayetiyle Bakü'den rapor gönderenlerin Enver Paşa'ya çok yakın isimler olması da, Ankara'nın nezdinde Mustafa Suphi'ye ayrı bir yer açmış olabilir. Bu sebeplerden ötürü Hükümet Mustafa Suphi'yi resmi TKP içinde faaliyet gösterterek pasifsize etmeyi düşünmüştür. Böylece hem yurt dışında aykırı bir harekette bulunamayacak hem de Ankara'nın kontrolü altında olacaktır. 25 Aralık tarihinde Kazım Karabekir Ankara'ya, Mustafa Suphi grubunun Gümrü'ye geldiklerini ve bunların memleketin gerçek menfaatini görmeleri ve dışarıda macera peşinde koşmamaları için uygun bir refakatle Ankara'ya göndereceğini bildiren bir telgraf yollamıştır.[616]

Görüleceği üzere Mustafa Suphi yola çıktığında Ankara hükümetinin onun aleyhinde herhangi bir karşı tutumu yoktur. Lakin daha önce de bahsetmiş olduğumuz gibi Sovyet temsilcisi Upmal'ın Ankara'daki Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı tekrar ayağa kaldırması ve mecliste ki, milletvekillerinden sol bir grup

---

615 A.g.k., 296-297.
616 A.g.k., 299.

oluşturmaya çalışması gibi faaliyetleri ve bunlardan ayrı olarak Çerkez Ethem'in hadisesinin tazeliğini koruması Mustafa Suphi'nin gelişinin bir tehlike olarak anlaşılmasına sebep olmuştur.

Türkiye'ye dönüş konusunda, Mustafa Suphi'nin Stalin ile yaptığı görüşmede; Stalin'in Ankara'da merkez komitesinden bahsettiğine değinmiştik. Mustafa Suphi'nin vermiş olduğu cevaptan ise, bu komiteden bihaber olduğu sonucuna ulaşmıştık. Yine Upmal'ın Mustafa Suphi'ye bu konuyla ve Anakara'da ki siyasi atmosferle alakalı bir malumat vermediğine değinmiştik.

Belki şunu da söylememiz gerekir ki, Upmal'ın Mustafa Kemal ile yaptığı 1 Ocak ve 22 Ocak 1921 tarihli görüşmelerden kendisinin de Türkiye'de ki siyasi atmosfer hakkında bilgisinin olmadığı sonucunu çıkartabiliriz. 1 Ocak tarihli görüşmede Mustafa Kemal Manatov'un Kars'tan Ankara'ya geldiğini Upmal'a söyleyerek bu kişinin gelişini engellenmesini istemiştir.[617] Bu görüşmede Mustafa Suphi'nin konusu dahi geçmemiştir. Sanki Kars'ta böyle bir heyet yokmuş havası vardır. Garip olansa Upmal'ın ordunun siyasetten koparılmasına yönelik BMM'nin yaptığı çalışmaları eleştirmesidir. Lakin Mustafa Kemal meclisin bu kararının arkasında durmuştur.

24 Ocak 1921 tarihli görüşme ise çok daha sert geçmiştir. Upmal BMM'yi komünistlere, özellikle Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası mensuplarına baskı yapmakla itham etmiştir. Mustafa Kemal ise, Upmal'ı Türkiye'nin iç işlerine karışmak ve Ethem yanlısı siyasi suçluları saklamakla suçlamıştır. Bunun yanında Ankara ile Moskova arsındaki güven bunalımının da nereye vardığı bu görüşmede açıkça belli olmuştur. Öyle ki, Türk gemileri Ruslar tarafından Tuapse'de limanda bekletilirken, diğer taraf ise, Bolşeviklerin Trabzon elçiliğine gelen paketlerini açarak kontrol etmektedir. Bu gerçekten ikili ilişkiler açısından çok büyük problemler yaratacak bir durumdur. Mustafa Kemal görüşmede açıkça şunu ifade etmiştir; BMM'nin Rus komünistleriyle bir problemi yoktur. Sadece Türkiye'nin iç

---

[617] Mehmet PERİNÇEK, **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri,** 261.

işlerine karışan ve burada gizli teşkilatlar kurmaya çalışanlara karşı bir hareket vardır. Mustafa Kemal doğrudan demiştir ki, komünizm dahi BMM'nin işidir. Hiçbir ülke Ankara'nın önüne komünist olması için şartlar süremez. Upmal ise hala Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasına mensup gerçek devrimcilere yapılan baskının Moskova'yı rahatsız edeceğinden bahsetmektedir ve bunun bir gericilik olduğunu savunmaktadır. Mustafa Kemal ise bu durumun komünist olarak adı geçen kişilerin menfaatperestliklerinden kaynaklandığını öne sürmüş ve toplumda mevcut olan antikomünist havanın açıktan komünizm yapılmasına engel olacağını belirtmiştir.[618]

Görüşmede Mustafa Suphi'de mevzu bahis olmuştur. Bununla alakalı Mustafa Kemal ve Upmal arasında şu diyalog geçmiştir:

"*Mustafa Kemal: ... Bolşevizme karşı hareketlerin kuvvetlenmekte olduğu bu son günlerde, her gün onlarca telgraf alıyorum, benim görüşümü soruyorlar. Mustafa Suphi, Erzurum'a gelmişti. Suphi, bir zamanlar Erzurum'da yaşamış ve orada ahlaksızlığıyla nam salmıştır. Erzurumlular, gelişini haber alınca, yaklaşık iki bin kişi toplanarak onu tehdit etmeye başladılar ve protestolarını hükümete ilettiler. Suphi'yi koruma altına almak zorunda kaldık ve* ***yarın kendisi Rusya'ya gönderilecektir.***"[619]

Upmal'ın, Mustafa Kemal'in bu sözlerine karşı vermiş olduğu cevap oldukça ilginçtir. Upmal olayın beklenen bir şey olduğunu ve Türkiye'de her komünistin başına gelebilecek sıradan bir vaka olarak gördüğünü şu sözlerle anlatmıştır:

*"Upmal: Bu şaşırtcı değildir. Hatta, utanıldığı için isimleri bana belirtilmeyen bazı kabine üyeleri bile, sıkılmadan Mustafa Suphi'den Meclis'te "Vatan menfaatlarına saygı göstermeyen şarlatan" diye söz ediyorlar. Meclis kulislerinde herkese diyorlar ki, Nerimanov Yoldaş, Azerbaycan'ı 180 milyon*

[618] A.g.k., 270-273.
[619] A.g.k., 271.

*karşılığında Rusya'ya satmıştır; bu durumda Suphi'nin başına gelenlere şaşırmamak gerekir.*

*Provokatörce yapılan çeşitli dedikodulara dayanarak son zamanlarda halkın gerici kesimleri arasında Sovyet Rusya'ya karşı düşmanca yaklaşımlar kuvvet kazanmıştır. Bu doğaldır. Buna fazla kızmıyoruz. Yerindedir; zenginler, komünizm kabusundan zamanından önce korkmuşlardır. Ama umarız ki, sizin ajanların bir kısmı, Kafkaslar'da ki vaziyet hakkında bir önceki rejimin korkunç savaşın yarattığı yoksulluktan malumatlandırıyorlardır.''*[620]

Mustafa Kemal, Upmal'ın bu cevabı karşısında şaşırmış olmalıdır. Çünkü Lenin'in Türkiye ile ilgili alacağı tüm kararlarda danıştığı birisi olarak bilinen Mustafa Suphi'nin, sınır dışı edileceğine karşı Upmal genel bir cevap vermiştir. Yaşanan hadiseyi hükümetin bir provokasyonu olduğu imasında bulunan olarak Upmal, Mustafa Suphi özelinde konuya yaklaşmamıştır. Mustafa Kemal'de Upmal'ın vermiş olduğu cevaba binaen üslubunu değiştirmiş ve kendisinin de komünist olduğunu açıklaması halinde aynı muameleye maruz kalacağını şu şekilde ifade etmiştir.

*Mustafa Kemal: Suphi'yi şahsen tanımıyorum, fakat burada onu oldukça iyi tanıyan insanlar var.* ***Eğer Suphi, anlattıkları gibi kötü olmasaydı, fark etmeyecekti; halk onu kabullenmeyecek ve onun ağzından çıkan bütün iyi ve samimi fikirler halk için kötü olacaktı. Sadece, bu fikirler, insanların itimat etmediği birinden kaynaklandığı için. Türk halkının itimat etmediği birinin, Türkiye inkılabı için bir anlamı olabilir mi? Rusya'da Suphi'ye büyük bir itimat var, hatta Lenin, Doğu'daki devrim meseleleriyle ilgili ona danışıyor. Eğer siyasi amaç için şimdi Suphi'yi desteklersem, Erzurum halkı bana karşı ayaklanır. Şahsen ben ve yoldaşlarımdan birçoğu komünizmin taraftarıyız, ama hal ve***

[620] A.g.k., 272.

***şartlar, bizim bu konuda susmamızı gerektiriyor. Eğer ben, yarın komünist olduğumu açıklasam benim tesirimden eser kalmaz...***"[621]

24 Ocak tarihinde gerçekleşen bu görüşme esnasında Mustafa Suphi muhtemelen Bayburt dolaylarında son yolculuğuna devam etmektedir.[622] Bu görüşmede dikkat edilmesi gereken husus daha önce değinmiş olduğumuz Erzurum merkezli muhalefet ile hükümetin kontrolü dışında gerçekleşen teşkilatlara karşı Mustafa Kemal'in gösterdiği reaksiyondur. Bir tarafta Yunan sıkıştırmakta, diğer taraftan Çerkez Ethem hadisesi tüm bunlar içinde aynı anda vuku bulan ideolojiler savaşı ve Upmal'ın meclis gizli görüşmelerinde geçen diyalogları hiç değişikliğe uğramadan aktarması, muhtemeldir ki Mustafa Kemal'i bu reaksiyonu göstermeye iten ana etmenlerdir. Konumuz itibariyle bu etmenler Mustafa Suphi'nin öldürülmesi hadisesinde ne derece belirleyicidir? Bunun cevabını vermek güç ancak görüşmede Mustafa Kemal'in, Mustafa Suphi'nin ahlaksızlığı ile ilgili öne sürdükleri, Suphi hakkında yapılan karlamaların boyutlarını göstermektedir. Lakin konumuzun ilk bölümünde değindiğimiz gibi Mustafa Suphi Erzurum'da iken, daha ortaokul çağındadır. Bir insanın bu yaşta hangi yaptığı günah o dönemin savaş koşulları içinde 20 yıl boyunca sıcaklığını koruyabilsin. Bunlar ciddiye alınmayacak iddialardır ki, zaten Mustafa Kemal'de "*anlattıkları gibi kötü olmasaydı…*" ifadelerini kullanarak bu iddiaları temel dayanak olmaktan çıkartmıştır. Mustafa Kemal aynı görüşmede kendinsin ve arkadaşlarının komünist olduğunu ifade etmektedir. Buradan Mustafa Kemal ne kadar komünistse Suphi'de o kadar ahlaksızdır sonucunu çıkartabiliriz.

Konunun bütünlüğü açısından Mustafa Suphi'nin Kars'ta geçirdiği üç haftalık dönemde yaşananlara değinmek gerekmektedir. Kazım Karabekir'in 25 Aralık tarihinde Ankara'ya yolladığı telgrafa, Mustafa Kemal ancak 29 Aralık tarihinde cevap vermiştir.[623] Telgrafta aynen şunlar yazmaktadır:

"*Ankara'da komünist cereyanları arzu hilâfındadır. Baku Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi'nin bu cereyanları körüklemesi mahzuru varid-i*

---

[621] A.g.k., 272.
[622] Emrah CİLASUN, **Mustafa Suphi'yle Yoldaşlarını Kim Öldürdü?,** 159.
[623] Bkz. (16), ASLAN, 300.

*hatırdır. Bir defa kendisini gördükten sonra mütalaa-i devletlerinin işar buyrulmasını rica ederim.*"[624]

Görüleceği üzere Mustafa Kemal'de Mustafa Suphi ve grubuyla alakalı hala karar verememiştir ve Kazım Karabekir'in edineceği izlenimlere göre hareket edeceklerini belirtmiştir.

Mustafa Suphi ise Kars'a geldiği andan itibaren Anadolu'daki durumu anlamaya çalışmaktadır. Mustafa Suphi, Bakü'ye gönderdiği 1 Ocak tarihli mektupta Kazım Karabekir'in kişisel görüşü olarak; teşkilat olarak gelinmesinin Ankara tarafından istenmeyebileceği yönünde o yorumda bulunduğunu belirtmiştir.[625]

Mustafa Suphi daha sonra gönderdiği mektuplarında ise, Bolşeviklere karşı olan muhabbetin, Çiçerin'in Van ve Bitlis'i istemesi nedeniyle sarsıntıya uğradığını yazarken; kendi durumlarını da zora soktuğu tespitini yapmıştır.[626] Bunun yanında Batı cephesinde Türkçülükle karışık bir komünistlik hareketinden bahsetmekle bu pozitif havanın her an tersine dönebileceğini belirtmektedir. Mustafa Suphi Ankara'da ki, resmi TKP'yi ise, İttihat Terakki'nin bir girişimi olarak görmekle beraber, bu partiye üye olanların geçmişlerini tek tek belirtmiştir. Türkiye İştirakiyun Fırkası'ndan ise bahsetmemekle beraber fırkanın başkanı Nazım Bey'in dini bir teşkilat kurduğu bilgisini vermektedir.[627] Daha önce de söylediğimiz gibi, Stalin'in bahsettiği Ankara'da ki merkezi teşkilat hakkında Mustafa Suphi'nin en ufak bir malumatı yoktur. Ancak, Mustafa Suphi tüm bu aktarımlarına rağmen, komünizmin moda haline geldiğini, bu da gerçek komünistlerin yapacakları teşkilatlanmayla zafere ulaşabileceklerini hatta kendi kongre kararlarının kabul edilmesi halinde büyük bir tasfiye yapılması henüz düşünce halindedir demektedir. Tüm bunların yanında da Ankara'nın hükümet komünizmi yapacağı hissi varsa da bazı konularda mecliste geçen tartışmalar dikkat çekici olduğunu belirtmektedir.[628]

---

[624] Bkz. (269), DAĞISTANLI, 185.
[625] **TKP MK 1920 -1921 Dönüş Belgeleri – 2** , TÜSTAV, Çev. Yücel Demirel, 11.
[626] A.g.k., 12.
[627] A.g.k., 14.
[628] A.g.k., 15.

Mustafa Suphi 2 Ocak 1921[629] tarihinde o günlerde Moskova'ya gitmek için Kars'a gelen Ali Fuat Paşa ile görüşmüştür. Ali Fuat Paşa bu konuyla alakalı Mustafa Suphi'nin Türkiye ile ilgili düşüncelerini ve Mustafa Suphi'nin kendi üzerinde bıraktığı izlenimleri şu şekilde aktarmıştır:

"*Üçüncü Enternasyonal Türkiye dahilinde mutlaka komünizmin tatbikini kabul etmiş değildir. Diye söze başladı. Türkiye'nin içtimai mukadderatı kendisine bırakılmıştır. Anadolu hareketinin içtimai ihtilal olmaktan ziyade Türk milletinin emperyalist düşmanlara karşı istiklal ve hürriyetini kurtarmasından başka bir şey olmadığına kani bulunuyoruz. Türkiye'de ki bey ve paşaları burjuvazi sınıfından addetmiyoruz. Bilakis halk kütlelerinin en yakın yardımcıları olarak biliyoruz. Anadolu hareketini idare edenlerin ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın prensiplerini anlamağa çalışıyoruz. Anlayabildiklerimizi umumi siyaset bakımından muvafık görüyoruz.*

*….**hilafet ve saltanat makamının bir gün lağvedilmesi lüzumuna kaniyiz.**"*[630]

Mustafa Suphi'nin bu beyanları aslına bakıldığında Mustafa Kemal'in görüşleriyle örtüşür görünmesine rağmen, o dönem için hem saltanat ve hilafet makamına hem de itilaf devletlerine bu kadar aleni cephe alınması, Mustafa Kemal'in izlediği politikaya tersti.[631] Daha önce bahsettiğimiz muhalif grupların baskıları ve İngiltere'nin, Ankara'nın Bolşeviklerle anlaştıklarına dair şiarları sebebiyle, bu düşüncelerin dillendirilmesi dahi Mustafa Kemal'i zor durumda bırakabilirdi. Lakin bu sıralarda Mustafa Suphi'nin Ankara'ya gelmemesi hükümetçe kararlaştırılmaktaydı.[632]

Ali Fuat Paşa, Mustafa Suphi ile ilgili kişisel kanaatini belirtirken ise, şu ifadeleri kullanmıştır: "*… Mustafa Suphi'yi şöhret ve ihtiras peşinde koşan zeki, kurnaz ve azim sahibi bir şahsiyet gibi görmüştüm. Rusya'da ki Bolşevik liderlerinin*

---

[629] Ali Fuat CEBESOY, **Moskova Hatıraları,** 50.
[630] A.g.k., 50 -51.
[631] Bkz. (531), CİLASUN, 31.
[632] Bkz. (269), DAĞISTANLI, 186.

*muvaffakıyetlerini yakından tetkik fırsatını bulan bu zatın, bir gün gelip Türkiye'nin Lenin veyahut Stalin'i olması ihtimalini hatırından geçirdiği muhakkaktı.* ***Komünizme inanıyor, fikir ve prensiplerini kendi siyasetine bir vasıta yapmak istiyordu.*** *Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının harici düşmana karşı mesaisini tasvip ediyor ve bundan müstağni kalamıyordu. Hariçteki ittihatçıların memlekete girmeleri ve dahilde İttihat ve Terakki Fırkasının her ne suretle olursa olsun ihya edilmemesi hakkındaki Mustafa Kemal Paşa'nın noktai nazarına tamamıyla iştirak ediyordu. Belki de daha ileri giderek* ***ya Mustafa Kemal ile veyahut arkadaşları ile komünizm tatbikine başlamayı bile hatırından geçiriyordu. Mustafa Suphi, her ihtilalcı ve inkılapçı gibi, sakin, kurnaz ve kuvvetli bir şahsiyet gibi görünmeye çalışıyordu…*** *"*[633]

Ali Fuat Paşa, Mustafa Suphi ile alakalı görüşlerinin devamında, komünist örgütleri kontrol altında tutmak için kurulan resmi TKP'nin ele geçirilmesi için; onun Bolşeviklerce Türkiye'ye gönderildiğini savunmaktadır.[634] Lakin Ali Fuat Paşa'nın aktarımından dahi, Mustafa Suphi'nin milli mücadelenin önderlerine olan muhabbetini görebilmekteyiz. Ancak Ali Fuat Paşa, aynı gün Ankara'ya telgrafla bildirdiği görüşme hakkında, Mustafa Suphi'nin Ankara'nın güvenini kazanıp, Rus komünizminin gizli başı olmak yoluyla düşüncelerini memlekette uygulamak arzusunda olduğunu bildirmiştir.[635]

2 Ocak 1920 tarihinde Kazım Karabekir artık kararını vermiş görünmektedir. Erzurum valisi Hamit Bey'e gönderdiği telgrafta Mustafa Suphi ve Ethem Nejat ile üç refiklerinin Kars'ta bulunduğunu, ikinci bir kafilenin Bakü'den yola çıktığını ve Tuapse'den de on üç kişinin gelmekte olduğunu bildirmiştir. Hükümetin de görüşü alınmış ve Mustafa Suphi ile heyetinin ya memleket dahilinde ki bir mıntıka da göz altında tutulması ya da sınır dışı edilmesi kararlaştırılmıştır.[636]

---

[633] Bkz. (625), CEBESOY , 51.
[634] A.g.k., 52.
[635] Bkz. (16), ASLAN,303.
[636] Bkz. (36), BAYUR, 642.

Erzurum valisi Hamit Bey ise, bir gün sonra cevap olarak gönderdiği telgrafta bu kişilerin memlekette tutulması halk nezdinde hükümet tarafından himaye edildikleri düşüncesini doğurabileceğini; bununda tepkiye neden olacağını belirterek sınır dışı edilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Hamit Bey, Bolşeviklerin gözü önünde aleni bir şekilde sınır dışı etmenin sakıncalı olacağını ifade etmiştir.[637] Hamit Bey'in telgrafının devamında, bir tertip gerçekleştirilerek tepkiyi Mustafa Suphi ve heyetinin üzerinde toplanması amaçlanmıştır. Böylece hem Bolşeviklere karşı açıktan bir taarruz görüntüsü olmayacak hem de halkın tepkisi sonucu bu heyetin mecburiyetten dolayı sınır dışı edildiği söylenecektir.

Görüldüğü üzere 4 Ocak 1921 tarihinde Mustafa Suphi'lerin sınır dışı edilmelerinin palanları hazırlanmıştır. Burada planın baş aktörü olan Hamit Bey ise, muhalefetin kalesi durumunda olan Erzurum'da valiliğine gelene kadar olan dönemde; Trabzon valiliği sırasında Mustafa Kemal'in seçim yapılması yönündeki genelgesini uygulamamış, seçimleri geciktirmiş, daha sonra yapılan seçimlerde milletvekili seçilmesine rağmen Ankara'ya gitmemiştir. Daha sonra Hamit Bey'in Trabzon'da gizli teşkilat yaptığı şüphesi artınca büyük zorlamalar sonucu Ankara'ya getirtilmiştir, 26 Eylül 1920 tarihinde tekrar Trabzon valisi olmuş ve 14 Ekim'de de Erzurum valiliği görevine başlamıştır. Daha sonraki dönemde Kazım Karabekir ile anlaşmazlığa düştükleri için Erzurum'dan ayrılmıştır.[638] Hamit Bey Erzurum'a geldikten sonra 10 Aralık tarihinde gönderdiği mektubunda Kazım Karabekir'in Bolşevik olduğu ve Mustafa Suphi ile irtibat halinde olduğuna dair Mustafa Kemal'e şikayette bulunmuştur.[639] Erzurum valisi, İngiliz yanlısı Hamit Bey ve yine bu bölgede bulunan Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir'in arasını açmaya çalışan Celalettin Arif Bey[640] ile Trabzon'da hala eski gücüyle yaşayan İttihat ve Terakki'nin varlığı[641] Mustafa Kemal'in bu bölgede ne kadar otoritesi olduğunu düşündürmektedir.

---

[637] A.g.m., 643.
[638] Bkz. (589), YILMAZ, 90-91.
[639] Bkz. (368), AKAL, 360.
[640] Bkz. (605), KARABEKİR, 258.
[641] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 37.

Mustafa Suphi'nin üç hafta kaldığı Kars'ta edindiği izlenimlere ve yapmış olduğu değerlendirmelere dönmekte fayda var. Mustafa Suphi 5 Ocak tarihinde Bakü'de ki *Harici Büroya* gönderdiği mektubunda Ali Fuat ve Kazım Karabekir Paşalarla komünizm üzerine mütalaa ettiğini ve Ankara'nın bir hükümet komünizmi hazırlığı içinde olduğunu belirtiyor. Bundan başka Kazım Karabekir'in şu sözlerini aktarıyor: "…***sizin Ankara'ya gitmek üzere vürudunuza Mustafa Kemal Paşa pek memnun olmuştu. Fakat Tuhapse'den on adam diğer taraftan birçok arkadaşlarınızın teşkilat halinde gelmeleri zannederim ki, iyi telakki olunmaz. Hükümet ne derse onu yaparız.***"[642] Mustafa Suphi, Kazım Karabekir'in bu sözleri ve daha sonra Ankara tarafından istenmeyen Abid Alimov'un Kars'a gelişi üzerine kendi durumlarının zora girdiğini ve samimiyetlerinin kaybolduğunu belirtmiştir. Ayrıca niçin Bakü'de alınan karaların uygulanmadığı sorusunu sorarak; Abid Alimov'un heyetin aldığı ortak karar sonucu iade edilmesine karar verdiklerini belirtmiştir.

Görüleceği üzere Ankara hükümetinin Mustafa Suphi üzerinde kuşkuları bulunmakla beraber TKP MK'nin içindeki ayrışmalar da süreci aleyhlerine işletmektedir. Abid Alimov'un Bakü'de bırakılması kararı verilmesine rağmen, Mustafa Suphilerin hareketinden hemen sonra 23 Aralık tarihinde *Harici Bürodan* nereye gideceği ve kimlerden oluştuğu belirtmediği bir grubun ihtiyaçları için talepte bulunması ve olumsuz cevap alması sebebiyle de ortalığı dağıtması Azerbaycan Merkez Komitesine ve Kaf Büroya rapor edilmiştir.[643] Anlaşılıyor ki, Abid Alimov için de Süleyman Sami'nin de olduğu 12 kişilik grup ile Kars'a gelmiştir. Kars'ta gönderilmesini ise daha sonra 9 Şubat 1921 tarihinde Bakü'deki *Harici Büroya* verdiği raporda gerçekle alakası olmayan ve Mustafa Suphi ile heyetini aşağılayan bir şekilde aktarmıştır.[644] Bu rapora bir sonra ki bölümde ayrıntılarıyla değineceğiz.

---

[642] Bkz. (625), Dönüş Belgeleri-2, 17-18.
[643] Bkz. (370), Dönüş Belgeleri -1, 274.
[644] Bkz. (625), Dönüş Belgeleri-2, 43.

Görüldüğü gibi Bakü'de ki komünistler farklı gruplar halinde, toplu olarak ülkenin her yerinden giriş yapmaktaydı. Bu durum zaten diken üzerinde olan Ankara hükümetini iyice panikletmiş olmalıdır.

Tüm bu yaşananlar çerçevesinde Ocak ayının başında Hamit Beyin oluşturduğu ve Kazım Karabekir tarafından uygun bulunan plan hayata geçirilmeye karar verilir. Buna göre Mustafa Suphi ve yanındakiler Erzurum'a gelecek, halkın tepkisinden dolayı Ankara yerine Trabzon'a gidecekler; halk burada da örgütlü bir şekilde protestolara devam edecek ve heyet Rusya'ya geri dönmek zorunda kalacaktır. Böylelikle hem Ruslara Türkiye'de açıktan komünizm propagandası yapılamayacağı mesajı verilecek hem de Mustafa Suphi tehlikesinden kurtulunacaktır.[645]

Ancak Erzurum'dan gelen haberler, olayların kontrolden çıkabileceği yönündedir. Mustafa Suphi hakkında gazetelerde yer alan ahlaksız olduğu ve Rusya'da ki Türk savaş esirlerine ve oradaki Müslümanlara katliam yaptığı yönündeki iddialar halkı galeyana getirmiştir. Mustafa Suphi'de bu duyumlara ulaşmıştır ki, konuyu Kazım Karabekir'e bildirmiştir. Mustafa Suphi daha önce Bakü'de planladıkları gibi, Ankara'ya Tiflis yani Gürcistan üzerinden gitmek istediklerini Kazım Karabekir'e söylemiştir.[646] Ancak Kazım Karabekir Mustafa Suphi'ye "*…ya hep beraber Erzurum üzerinden gidersini*z *veyahut Anakara seyahatinden vazgeçersiniz…"* demiştir. Mustafa Suphi ise seyahatten vazgeçmek olmaz diyerek birlikte gitmek kararı almışlardır. Ancak Mustafa Suphi Erzurum valisi Hamit Bey'den can güvenliklerine dair garanti istemiştir.[647]

Kazım Karabekir'de Erzurum'dan gelen havadisler sebebiyle endişe duymaktadır. Komünistlerin gelirlerse merkebe ters bindirilerek Erzurum sokaklarında dolaştırılacaklarına dair haberler Kars'a ulaşmaktadır. Kazım Karabekir hem bu haberlerin kendilerini de endişeye düşürdüğünü hem de Mustafa Suphi'nin

---

[645] Bkz. (16), ASLAN, 309.
[646] Bkz. (3), BAYUR, 644.
[647] A.g.m, 645.

hakarete ve suikasta uğramamak için teminat istediğini, 11 Ocak 1921 tarihinde Hamdi Bey'e çektiği telgrafta bildirmiştir.[648]

Kazım Karabekir'in bahsi geçen telgrafta Mustafa Suphi ve grubunun herhangi bir saldırıya uğramaması yönünde ki telkinleri Hamdi Bey tarafından kabul edilmiş ve kendilerine istenen teminat verilmiştir.[649] Anlaşılan o ki, Kazım Karabekir işlerin çığırından çıkması ve Mustafa Suphi'lere karşı bir linç girişiminin gerçekleşmesini istememekteyken; bununla ilgili kaygılar duymaktadır; ancak ok yaydan çıkmıştır. Mustafa Suphi'nin yurdu terk etmesi için bu oyunun oynanması gerekmektedir.

Hatırlanacağı üzere Mustafa Kemal 24 Ocak 1921 tarihli görüşmede Sovyet temsilcisi Upmal'a, Mustafa Suphi'nin sınır dışı edileceğini söylemişti. Gerekçe olarak da yukarda bahsettiğimiz suni olaylar sıralanmıştı. Lakin tüm bunlar yaşanırken ne Upmal ne de o sırada Kars'ta bulunan Sovyetlerin yeni Ankara büyükelçisi Midviani herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Öyle anlıyoruz ki, bırakın olaylara müdahil olmayı gerçekleşen hadiselere tanık olmamaya çalışmışlardır. Sanki gözlerine, kulaklarına ve dillerine mühür vurmuşlardır. Mustafa Kemal, hem Bolşeviklere hem de mecliste kendisini Bolşeviklikle itham edenlere karşı, Mustafa Suphi'nin Erzurum'da başına gelenleri örnek göstermiştir. Mustafa Kemal'in 22 Ocak 1921 tarihinde meclis kürsüsünde Mustafa Suphi ile olan alakasını şu şekilde aktarmıştır:

"*Efendiler; vaktiyle Bakuya Mustafa Suphi riyasetinde bir heyetin memlekete gelmek isteğinde bulunduklarından, bunların bir komünist fırkasına mensubiyetlerinden bizi haberdar etmişlerdi. Bu Mustafa Suphi'nin ahlakı hakkında malumat sahibi olan bir çok arkadaşlarımız var. Erzurum ahali muhteremesi bunu en yakından tanıyanlarıdır. Halbuki Mustafa Suphi son zamanlarda memleketimize gelmek üzere bulunuyordu. Bunlardan bir kısmını sahil tarikiyle göndermişler, kendisi de Kars üzerinden gelmek istiyordu. Bunu haber alan Erzurumlular böyle bir*

[648] Bkz. (469), HABLEMİTOĞLU, 351.
[649] Bkz. (531), CİLASUN, 134.

*adamın memleket dahiline girmesinden son derece müteheyyiç olmuşlar ve memlekete sokulmaması için teşebbüsatta bulundular. Makamatı resmiyeye müracaat ettiler. Bu adam memleketimize girerse parçalarız…”*[650]

Görüldüğü gibi Mustafa Suphi'nin Türkiye'den büyük protestolarla kovulması hem iç hem de dış siyasette hükümetin elinde önemli bir koz olmuştur. Mecliste komünizme karşı muhalefetin boyutları artmış olduğundan bahsetmiştik. Mustafa Kemal'in mecliste yaptığı bu konuşma sırasında artık ülkede ki Bolşevik aleyhtarlığı zirve noktasındadır ki; kendisi dahi Mustafa Suphi ile görüştüğü için yukarıdaki açıklamayı yapmak zorunda kalmıştır. 22 Ocak tarihli bu oturumda Kazım Karabekir'de komünistlikle suçlanmıştır. Lakin Mustafa Kemal yaptığı konuşmasıyla Mustafa Suphi'nin sınır dışı edilmesinin Kazım Karabekir'in planı olduğunu anlatıp meclisteki muhalefeti sakinleştirmiştir.[651] Şunu açıkça söyleyebiliriz ki, TBMM hükümetinin Londra konferansına davet edildiği bugünlerde; İngilizlerle anlaşılmasına taraftar olan gruplar muhafazakar söylemlerle Bolşeviklere karşı halkı galeyana getirmiş ve hükümeti çaresiz bırakmıştır.[652] Öyle ki, hükümet bile Bolşeviklikle itham edilmiştir. Tüm şartlar altında hükümet içeriye Bolşevik olmadığını dışarıya da Türkiye'de komünizm faaliyetini ancak hükümet gerçekleştirir mesajını verebilmek için; bahsi geçen planı uygulamaya koymuştur. Ancak olaylar sonucu itibariyle hükümetin istediği şekilde gerçekleşmemiş ve Mustafa Suphi ve heyeti Karadeniz'de katledilmişlerdir.

Kaldığımız yerden devam edersek; Kazım Karabekir TKP Merkez Komitesi üyelerinin fiili bir saldırıya uğramayacaklarının teminatını aldıktan sonra planı uygulamaya başlamıştır ve 18 Ocak 1921 günü Mustafa Suphi ile yanındaki 17 kişi Erzurum'a doğru yola çıkmışlardır.[653]

---

[650] TBMM, Gizli Celse Tutanakları, c.1, 327.
[651]Bkz. (531), CİLASUN,156.
[652] Bkz. (368), AKAL, 367.
[653]Bkz. (16), ASLAN, 310.

Kazım Karabekir'in 14 Ocak[654] tarihli telgrafında Mustafa Suphi'lerin yola çıkacağını bildirmesinden sonra Erzurum kaynamaya başlamıştır. Hükümeti komünistlikle suçlayan ve bu sebeple 20 Aralık 1920 tarihinde Ankara'ya bir mektup gönderen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi üyeleri; [655] 15 Ocak tarihinde işten ellerini çektiklerini Hamdi Bey'e bildirmişler[656] ve topluca istifa etmişlerdir.[657] Erzurum vekili Durak Bey'in de aralarında bulunduğu grup komünizme karşı büyük gösteriler yapmış ve Ankara'dan komünizm aleyhine tavır almalarını istemiştir. Bu sebeple 15 Ocak 1921 tarihinde "*Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"*[658] adıyla daha önce de bahsetmiş olduğumuz dernek kurulur ve 18 Ocak tarihinde yani Mustafa Suphi'lerin Kars'tan ayrıldıkları gün ilk beyannamesini yayınlar.[659] Bu Ankara'ya karşı yapılan bir gövde gösterisidir. Mustafa Kemal yukarda yapmış olduğu konuşmayı bu hadiselerden sonra gerçekleştirmiştir. Buradan şunu çıkartmalıyız ki, Erzurum'da Mustafa Suphi'ye veya komünizme karşı olan nefret Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir'in yarattığı bir hadise değildir. Çünkü daha önce de bahsettiğimiz gibi muhalefetin odağında asıl bu ikili bulunmaktadır. Diğer yandan eğer Mustafa Suphi'lerin Ankara'ya gelişlerine izin verilseydi aynı hadiseler cereyan edecek miydi sorusu akla gelmekle; hükümetin bu baskı karşısında nasıl bir reaksiyon göstereceği hususu da önemli hale gelirdi. Çünkü Erzurum şehri ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi, Milli Mücadele'nin en önemli kilometre taşlarından birini teşkil etmekteydi. Öyle ki, Erzurum'da yaşanan bu hadiseler hükümetin yaklaşık on gün içinde tertipleyebileceği bir olay değildi. Aylardır süren Bolşeviklik aleyhindeki propagandalar halkı Mustafa Suphi'ye karşı patlama noktasına getirmiştir.

Yine aynı günlerde Ankara'da komünistlere yönelik tutuklamalar gerçekleştirilmektedir. Upmal'ın 15 Ocak 1921 tarihinde Kars'ta bulunan Mdivani'ye gönderdiği telgrafta THİF üyelerine yönelik tutuklamaların başladığını bildirmiştir. Lakin Mdviani komünistlere karşı olan bu durumu öğrenmiş olmasına

[654] Bkz. (531), CİLASUN, 135.
[655] Bkz. (368), AKAL, 365.
[656] Bkz. (16), ASLAN, 313.
[657] Bkz. (531), CİLASUN, 138
[658] Bkz. (16), ASLAN, 314.
[659] Bkz. (531), CİLASUN, 147.

rağmen Mustafa Suphi ve heyetin Erzurum'a doğru yola çıkmalarına mani olmamıştır.[660] Mdviani heyetten dört gün sonra 22 Ocak tarihinde Ankara'ya gitmek için trenle Erzurum'a doğru yola çıkmıştır. Bu tehlikeli şartlar altında Mustafa Suphi ve yanındakilerin erken gitmelerine neden mani olunmadığı; önemli bir soru olarak durmaktadır.

İşte bu atmosfer içinde 22 Ocak 1921 tarihinde heyet Erzurum'a gelmiştir. Halk heyete karşı büyük protestolar gerçekleştirmiştir. Hamit Bey durumu telgrafla Mustafa Kemal'e bildirmiştir. [661] Buna göre heyete fiili bir saldırı olmamakla birlikte halk yiyecek, su ve kalacak yer vermemiştir. Bu sebeple heyet belirlenen güzergah üzerinden Trabzon'a doğru yollarına devam etmiştir.[662] Heyet Bayburt, Gümüşhane ve Torul'da aynı muameleye maruz bırakılmış, halk ekmek ve yatak vermemiştir. Bütün bu hadiseler hükümetin bilgisi dahilinde olmaktadır. Lakin hükümet sadece heyetin can güvenliğini sağlamakla yetinmiştir.[663] Bölgenin coğrafi yapısı ve kış koşullarını düşündüğümüzde heyet oldukça meşakkatli bir yolculuk geçirmiş olmalıdır. Dönemin ulaşım olanakları içinde, kışın tam ortasında, Zigana dağları aşılarak heyet Maçka'ya ulaştırılmıştır. Heyet 28 Ocak günü saat 5 civarında Maçka'dan Trabzon'a doğru hareket etmiştir. Trabzon'da iki farklı grup heyeti beklemektedir. İlk grup içinde Bolşeviklerin Trabzon konsolosunun da olduğu ve heyettekilerin arkadaşlarından oluşanlardır. Mustafa Suphi ve arkadaşları bu grupla karşılaştırılmamak için şehrin içine sokulmayarak, Değirmendere mevkiinden, onları limanda protesto etmek için bekleyen ikinci grubun olduğu yere getirilmişlerdir. Burada arabadan indirilen silahları ve paraları alınan heyet üyeleri darp edilerek, daha önceden hazırlandığı anlaşılan bir motora bindirilmişlerdir. Daha sonra ise, içinde Yahya Kaptan ve adamlarının bulunduğu ikinci bir motor arkalarından hareket etmiştir. Yahya Kaptan ve adamları Sürmene açıklarından heyeti taşıyan motoru yakalamış, Mustafa Suphi ve heyetteki diğer kişilerin ellerini kollarını bağlayarak süngülemiş ve denize atmışlardır.[664]

---

[660]Bkz. (368), AKAL, 364.
[661] **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları - II**, haz. Mustafa Onar, 234.
[662] Bkz. (16), ASLAN, 317.
[663] Bkz. (36), BAYUR, 648.
[664] Bkz. (16), ASLAN, 320.

Bu sıra Trabzon'da bulunan TKP mensubu Abdülkadir, Trabzon'da bizzat şahit olduğu olayları Bakü'deki *Harici Büro'ya* en küçük ayrıntısına kadar raporlamıştır. Abdülkadir heyeti Trabzon'da beklerken onlara karşı bir tertip hazırlandığını anlamış ve bunu haber vermek için Maçka'ya kadar girmiş ancak onun heyettekilerle görüştürülmesi engellenmiştir. Abdülkadir bunun üzerine Trabzon'a geri dönmüş kafilenin gelişini beklemiştir. Abdülkadir, Mustafa Suphi ve kafiledeki diğer komünistlerin Trabzon'a gelişleri ve motora bindirilmeleri ile alakalı şunları aktarmıştır:

"*Kafileden ilk evvel Mustafa Suphi çıktı. Derhal bir zabit karşı durarak şu suretle hitap etti. Mustafa Suphi, Mustafa Suphi bak 16 arkadaştan yalnız ben kurtuldum. Bakü'de Türkistan'da binlerce üsera kardeşlerimizi sen mahvettin, bunun üzerine teşvik edilen halk, hamal, rençberler, istemeyiz diye haykırdılar. Mustafa Suphi Müdafaa-i Milliye reisine ve valiye hitaben söylediği ki: Biz Ankara'ya gideceğiz, Mustafa Kemal Paşa'ya arz-ı ubudiyet için geldik. Lütfen müsaade ediniz. Muhabere edelim. Ondan sonra, diyorken arkadan birisi tekme vurdu. Suphi yoldaş çamurlar içine yuvarlandı. Hamallar derhal taarruz ederek yüzüne tükürmek, çamur atmak ve döğerek motora sevk ettiler, artık arabadan indirilmiş arkadaşları birer birer döğerek tükürerek motora bindirdiler. Bu suretle cereyanı arasında Kâhya adamlarından birisi Mustafa Suphi'ye fena bir lisanda bulundu. Nihayet halk birer birer dağıldı. Motor henüz iskelede duruyordu. Motorcunun bunları yalnız götüremeyecek, üzerine motora müsellehan on beşe karib asker bindirildi. Halk dağıldıktan sonra saat bir buçuk raddelerinde motor hareket etti…*"[665]

Kafiledekiler Kars'tan toplam 18 kişi olarak ayrılmışlardır.[666] Mehmet Emin eşini bir miktar para ile Erzurum'da bırakmıştır. Mehmet Emin ve Süleyman Sami ise hastalıklarını gerekçe göstererek Maçka'da kafileden ayrılmışlarıdır. Kafile Trabzon'a vardığında 15 kişi kalmıştır.[667] Kafilede bulunan Mustafa Suphi'nin

---

[665] A.g.k., 160 -161.
[666] Bkz. (16), ASLAN, 328.
[667] A.g.k., 321.

hanımı motora bindirilmemiştir. Yahya Kaptan tarafından kapatma olarak Trabzon'da alıkonulmuştur.[668] Yani 28/29 Ocak 1921 gecesi Sürmene açıklarında 14 Türkiye Komünist Partisi üyesi öldürülmüştür. Bu kişilerin listesi ertesi gün olayı *Geldiler ve Gittiler* başlığıyla haber veren *İstikbal* gazetesinde yer almıştır.[669]

Hemen ertesi günü Bolşeviklerin Trabzon konsolosu valiye durumu bildirmiş ve III. Enternasyonali temsil eden kafilenin akıbetini sorduğu bir telgraf çekmiştir. Valinin verdiği cevapta ise, bir grubun geldiğini ancak ne maksatla geldiklerini bilmediklerini söylerken ve Türkistan'da esir Türk askerlerine yaptıkları zulümlerden dolayı halkın bunları şehre sokmadıklarını belirtmiştir. Daha sonra da jandarmanın güvenliğinde bir motora bindirilerek Rus sahillerine gönderildiklerini aktarmıştır.[670]

Valinin konsolosa verdiği bu yanıtla, yaşanan hadiselerin komünizme ve Rus inkılabına karşı bir hareket olmadığını göstermeye çalışmıştır. Hadisenin tamamen kişilerin şahsına yönelik bir hareket olduğu izlenimi yaratılmaya çalışılmıştır. Bu da hükümetin en başından beri izlediği politikayla paralellik arz etmektedir.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının ölüm haberi hemen duyulmamıştır. Kazım Karabekir 2/3 Şubat tarihinde Tiflis'te bulunan Türk temsilcisine gönderdiği telgrafında Batum'a çıkması muhtemel olan kafile için bilgi verilmesini istemektedir.[671] Demek ki, hükümet kafilenin başına gelenlerden bihaberdir.

Bolşeviklerin Trabzon konsolosu ise, 14 Şubat tarihinde valiliğe bir telgraf çekerek III. Enternasyonali temsil eden kafilenin hiçbir Rus sahiline çıkmadığını belirterek; boğuldukları iddialarına binaen nereye gönderildiklerini sormuştur.[672] Trabzon valiliği ise 17 Şubatta; buraya III. Enternasyonalden kimsenin gelip gitmediği cevabını vermiştir. Konsolos aynı gün bir telgraf daha çekerek merkezden durumla alakalı ısrarla bilgi istediklerini belirterek ve kafilenin akıbetinin ne kadar

[668] A.g.k., 335.
[669] A.g.k., 331.
[670] A.g.k., 324-325.
[671] A.g.k., 327.
[672] A.g.k., 333.

kötü olursa olsun kendilerine bildirmelerini istemiştir.[673] Anlaşılan o ki, artık Mustafa Suphi ve arkadaşlarının ölüm haberi duyulmaya başlanmıştır. Lakin Trabzon valisi sanki hiçbir şey yaşanmamış gibi konuya yaklaşmış ve son telgrafa cevap vermemiştir.

Trabzon valiliğinin takındığı tavır ile alakalı şunu belirtmek gerekir ki, III. Enternasyonal'in veya Bolşevik hükümetinin, Türkiye'ye temsilcilerini gönderdiklerine dair Ankara'ya herhangi bir başvuruları bulunmamaktadır.[674] Bununla birlikte *Şark Şurasının* 20 Ocak 1921 tarihinde yayınlamış olduğu tekzipte, Ankara basınında çıkan bazı haberlere binaen *Şuranın* Ankara'ya hiçbir temsilci göndermediği bildirilmektedir.[675] TKP belki *Şark Şurasına* değil III. Enternasyonal'e bağlı olabilir ancak tekzipte buna yönelik bir atıf yapılabilirdi. Çünkü kuruluş amacında doğudaki bütün komünist örgütlerine, yol göstericilik yapmak olan *Şark Şurasının* bu tavrı anlaşılır gibi değildir.

Mustafa Suphi'nin kim tarafından öldürüldüğü sorusu birçok araştırmacı tarafından irdelenmiş lakin dünya görüşleri çerçevesinde zorlama sonuçlara ulaşmışlardır. Mustafa Suphilerin faili bellidir; Yahya Kahya. Ancak Yahya Kahya'ya bu cinayeti kim işlettirmiştir? Karabekir kahyayı Sivas'ta yargılatıyor ancak serbest kalıyor ve 3 Temmuz 1922'de vuruluyor. Karabekir kaptan için Enver paşanın yurda dönmesine çalışıyordu derken; devamında ise bunun tatbiki için Bolşeviklerle mukabele yaptığını ima etmiştir.[676]

Kısaca şunu belirtmemiz gerekir ki, bir çok araştırmacı Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesinde farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Buna göre Mustafa Suphi'nin katliyle alakalı suçlanan grupları, İttihatçılar, Ankara hükümeti, Sovyetler, Yahya Kahya ve İngiliz yanlısı muhafazakar muhalefet şeklinde sıralayabiliriz.

---

[673] A.g.k., 334.
[674] A.g.k, 334.
[675]Bkz. (531), CİLASUN, 150.
[676]Bkz. (16), ASLAN, 339 -340.

Daha önceki bölümlerde değindiğimiz gibi, İttihat Terakki erkanı ile Mustafa Suphi arasında eskiye dayanan bir hasımlık mevcuttu. Özellikle Mustafa Suphi'nin Bakü'ye gelerek, İttihat Terakki yönetiminde olan komünist partiyi egale etmesi ve I. Doğu Halkları Kurultayında Enver Paşa'ya karşı yapmış olduğu protesto, bu düşmanlığı daha da alevlendirmiştir. İttihatçılar bunun üzerine Mustafa Suphi'yi bir düşman olarak görmeye başlamış ve karşı propagandaya girişmişlerdir. Hatırlanacağı üzere Bakü'de ki Doğu Halkları Kurultayından dönen temsilcilerin hemen hemen tamamı Mustafa Suphi aleyhinde raporlar vermişlerdir. Bu şekilde Mustafa Suphi ile Ankara hükümeti arasının açılması amaçlanmıştır. Bundaki amaç Mustafa Suphi'nin Ankara'ya gidip resmi TKP içinde faaliyet göstermesini engellemekti. Çünkü Bakü kurultayından sonra Enver Paşa'nın başını çektiği grup *Mesai* adlı komünist bir program hazırlamaktaydı. Bu program çerçevesinde hareket edilerek bir halk hükümeti teşkil edilmesi düşüncesi vardı. Bunun içinse Bolşeviklerin desteğiyle Enver Paşa'nın Anadolu'ya gitmesi gerekiyordu. Ancak Mustafa Suphi ikinci defa ittihatçıların yoluna çıkmıştı ve onlardan önce Ankara'ya doğru ilerlemekteyken; yaşanan hadiselerden dolayı Rusya'ya geri dönüyordu. Yine daha önce değinmiş olduğumuz TKP'nin Anadolu'ya gönderdiği üyelerinin raporlarında da yer aldığı gibi, o dönem de Trabzon'da İttihat Terakki yaşamaktaydı. Çünkü Enver Paşa'nın Anadolu'ya dönüşü Trabzon üzerinden gerçekleştirmeyi düşünüyorlar ve bu yüzden Trabzon'a ayrı bir ehemmiyet veriyorlardı. Zaten Yahya Kahya'nın da doğrudan doğruya ittihatçı olması ve Kazım Karabekir tarafından iyi gözle bakılmaması şüpheleri tamamen İttihatçıların üzerine çekmiştir. Yine bu dönem de Küçük Talat ve Nail Beyin Trabzon'da bulunması ve Enver Paşa'nın gelişi için hazırlıklar yapması da bu düşünceleri kuvvetlendirmektedir. Daha sonra aynı şekilde Küçük Talat'ın kendisi ile birlikte Trabzon'da bulunan diğer ittihatçılar da sınır dışı edilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda kesin belgeler bulunmamakla birlikte, diğer ihtimallere göre, ittihatçıların Mustafa Suphi ve arkadaşlarını öldürtmüş olma ihtimalleri yüksektir. Böylelikle Enver Paşa'yı Türkiye'ye getirtip iktidarı ele almayı düşündükleri bir dönemde, Rusya'da bu amaçla girişecekleri faaliyetlerde kendilerine engel teşkil edebilecek bir unsuru ortadan kaldırmış oluyorlardı. [677]

---

[677] Bkz. (269), DAĞISTANLI, 188.

Mustafa Suphi'nin Bolşeviklerce, İttihat ve Terakki ile anlaşılarak öldürüldüğü tezini savunanlar ise, bunu komünist parti içindeki Stalin ve Sultan Galiyev arasındaki çekişmeye bağlamaktadır. Bu sav da, ihtimal dahilinde değerlendirilebilecek bir görüştür. Mustafa Suphi'nin teşkilatı parti haline dönüşmeden önce MUSKOM çatısı altında faaliyet gösteren bir yapıydı. Sultan Galiyev'in yazılarına baktığımızda, parti haline gelmeden önce, TKT'nin bütün faaliyetlerini, MUSKOM'un bir çalışması olarak aktardığını görmekteyiz. Daha önce ki, konularda değindiğimiz gibi Sultan Galiyev'e karşı takınılan tavırdan Mustafa Suphi'de nasibini almış ve *şovenistlikle* suçlanmıştır. Hatta bazı araştırmacılar özellikle Vahidov'un öldürülmesinden sonra, Mustafa Suphi'nin de Türkistan'a gönderilmesini Galiyev'i yalnızlaştırma politikasının bir devamı olarak savunmuşlar; ki Mustafa Suphi'nin öldürülmesini de bu çerçevede düşünmüşlerdir. Buna göre, Bolşevikler Mustafa Suphi'nin Ankara'ya giderse kendilerinden bağımsız sosyalist bir yapı kuracağını düşünerek ilk başta gitmesini engellemeye çalışmışlar, daha sonra ise sınır dışı edilmesine müdahale etmemişlerdir. Mustafa Suphi'nin döneceği yer Rusya'dır. Halbuki Bolşeviklerin elinde Enver Paşa varken ve Ankara ile dostluk antlaşması imzalanacakken Mustafa Suphi Türkiye üzerine nasıl faaliyet gösterecektir? Bununla birlikte böyle pasif durumda kalmayı kabul etmeyip Moskova'ya dönebilir ve Sultan Galiyev ile kaldığı yerden çalışmaya devam edebilirdi. Tüm bunlar cinayetten Bolşevikleri mesul tutan araştırmacıların tezlerinin dayanak noktalarıdır. Ancak şu muhakkaktır ki, Bolşevikler bu cinayete tamamen kayıtsız kalmıştır. Hiçbir girişimde bulunmamışlardır. Bolşeviklerin takındıkları tavır, bu görüşü savunan araştırmacıların elini güçlendirmektedir. Açıkçası bizim de düşüncemiz bu yöndedir. Çünkü bu tarihlerde İttihat Terakki liderlerinin bir kısmı Batum'da bir kısmı da Moskova'da Bolşeviklerin önde gelenleriyle mesai yapmaktadırlar. Aralarında III. Enternasyonal'in üyesi hüviyetinde olanların da bulunduğu bir kafile denizin ortasında vahşice katledilmiştir ama herkes görmemezlikten gelmiştir.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katledilmesi ile ilgili diğer bir görüşte bunu Ankara hükümetinin yaptığı yönündedir. Bu olay sonrası Ankara'dan olayın

soruşturulması için Trabzon'a müfettiş olarak Feridun Kandemir gönderilmiştir. Kandemir bu soruşturmanın sonucunda, özetle Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçip İslam ihtilal cemiyeti teşkil edeceğini eğer Suphi Ankara'ya ulaşsaydı bunu başaramayacağını ve bu yüzden cinayeti Enver Paşa'yı Anadolu'ya getirmek isteyenlerin tertip ettiği sonucuna varmıştır.[678] Bu görüş Kazım Karabekir'in görüşüyle paralellik arz etmektedir. Ankara hükümeti, en başından beri, uzun uzadıya bahsetmiş olduğumuz sebeplerden dolayı Mustafa Suphi ve arkadaşlarının sınır dışı edilmesi kararını vermişti. Anlaşılan işlerin bu noktaya geleceğini düşünememişlerdi. Daha sonra Yahya Kahya, kirli işlerinden dolayı Sivas'ta yargılanmış ve beraat etmişti. Karabekir bununla alakalı ilginç bir tespitte bulunarak, birilerinin kollaması sonucu Yahya'nın serbest bırakıldığı yorumunu yapmıştır. Daha sonra ittihatçıların sınır dışı edilmeleri hadiseleri de bu çerçevede düşünülebilir.

Bir diğer görüşte, İngiliz yanlısı muhafazakar grubun bu cinayeti gerçekleştirdiğine yöneliktir. Bahsetmiş olduğumuz üzere hükümet ile eski Trabzon valisi daha sonra ise Erzurum valisi olan Hamit Bey arasında bir otorite çatışması vardı. Mustafa Suphi ve kafilesinin sınır dışı edilmesi planını hazırlayan Hamit Bey'in, Erzurum'da ki muhalif hareketlere önlem almaması dikkat çekicidir. İngiliz yanlısı Celalettin Arif Bey'in başını çektiği bu grup böyle bir cinayetin Bolşevikler ile Ankara'nın arasını açacağını ve hükümeti zor durumda bırakacağını düşünmüş olabilir. Lakin bu tertibi zor bir hadisedir. Bununla alakalı da elimizde net belgeler bulunmamaktadır.

Diğer bir görüşte Yahya Kaptanın Mustafa Suphi ve kafilesini üzerlerindeki mücevherleri çalmak için öldürdüğüdür. Bu mantıklı gibi görünse de, ne ittihatçıları ne de hükümetin böyle bir fırsatı kaçıracağını düşünmüyoruz. Herkes suçlu olarak Yahya'yı gösterip bir anda ölen devrimcilerin yasını tutabilirdi. Böylece de bu sorumluluktan kurtulabilirlerdi. Ancak tam tersi olmuş ve Karabekir'in aktarımıyla kollanmıştır ve 3 Ağustos 1922 tarihinde Mustafa Kemal'in özel muhafızı İsmail Hakkı Tekçe tarafından vurulmuştur.

---

[678] Bkz. (16), ASLAN, 343-344.

Görüldüğü üzere herkesin Mustafa Suphi'nin ölümünden bir çıkarı vardır. Lakin kim niçin yapmıştır sorusu hala tam bir netliğe kavuşmamıştır. Biz yapan kadar susan da mesuldür diyerek, burada konuya nokta koyalım.

**c) Mustafa Suphi'nin Geride Bıraktıkları**

Bakü'de bulunan TKP Harici Bürosu Mustafa Suphi ve yanındakilerin başlarına gelen hadiseyi çok geç bir tarihte haber almışlardır. 14 Şubat 1921 tarihli oturumda Merkezi Heyet azalarına yapılan hakaretlerden dolayı can güvenliklerinin sağlanması için Ankara hükümetine telgraf çekilmesine ve Moskova Merkezi Komitesi ile III. Enternasyonale vaziyetle alakalı haber verilmesi yönünde karar alınmıştır.[679]

Tüm bunlardan önce daha Kars'ta iken, Mustafa Suphi'nin ve TKP MK azalarının ortak kararıyla Bakü'ye geri döndürülen Abid Alimov; 9 Şubat 1921 tarihli toplantı da yaşadıklarını ve Mustafa Suphi ve heyetin durumunu anlatmıştır. Abid Alimov'un anlattıkları şu yönden önemlidir ki; yapmış olduğu konuşmasının başından sonuna kadar heyeti karalamıştır. Onları lüks ve sefa içinde gezmekle suçlamıştır. Bunun ise halk üzerinde olumsuz tesiri olduğunu aktarmıştır. Alimov heyetin yaptığı bu yanlış hareketlerden dolayı halkın hissiyatı partinin aleyhine çevrildiğini belirtmektedir.[680] Bu şu açıdan önemlidir; daha Mustafa Suphi ve yanındakilerin öldürüldüğü haberi gelmeden onun hakkında karalama kampanyaları başlamıştır. Biraz sonra değineceğimiz gibi Süleyman Nuri'de bu gibi hususları öne sürerek Anadolu'da yaşanan acı hadisenin faturasını Mustafa Suphi'ye çıkaracaktır.

2 Mart tarihinde Trabzon'da yaşanan acı hadisenin haberleri Bakü'ye ulaşmaya başlamıştır. İlk olarak Merkezi Heyet azasından 5 erkek ve 1 kadının

---

[679] Bkz. (625), Dönüş Belgeleri-2, 57.
[680] A.g.k., 43-45.

öldürüldüğü haberi gelmiş[681] ve 4 Mart tarihinde kaybedilen yoldaşlar için Harici Büro'nun salonunda bir anma organizasyonu yapmışlardır.[682] Doğu Halkları Propaganda ve Faaliyet Kurulu Başkanlığına gönderilen telgrafta, TKP Merkezi Heyetten dört uzuv ile on iki faal uzvunun Trabzon'da vahşice öldürüldükleri haber verilirken, olay bütün ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Olaydan direkt olarak Müadafa-i Milliye Cemiyetleri ve Trabzon belediye reisi sorumlu tutulmuş ve hükümetin yoldaşlara görünürde muhafızlık yaptığı belirtilmiştir. Telgrafta bundan başka yaşanan hadisenin Komintern vasıtasıyla bütün dünyaya duyurulması; Bakü'de bir matem mitingi tertiplenmesi ve ölenlerin namlarına bütün matbuat makaleler yazsın talepleri yer almıştır.[683] Şunu belirtelim ki, bunların hiçbirisi yapılmamıştır. Hatta bırakın makaleyi olay hakkında tek bir satır dahi haber yapılmamıştır.[684] Sovyetler Ankara ile ilişkilerini bozmak istemeyebilir ancak ölen yoldaşların yasının tutulmasına izin verilmemesi pek anlaşılır değil. Harici Büro başvurularından herhangi bir karşılık alamayınca, 2 Nisan tarihinde *Şark Şurası* başkanlık azası Pavloviç'e olayın tüm detaylarının yer aldığı ve sorumlu olarak Ankara hükümetinin gösterildiği bir telgraf çekilmiştir. Katillerin ve tertipleyenlerin belli olduğu ancak kimsenin sesini çıkarmadığı ve bu büyük suçsun adaletsiz ve intikamsız bırakılmaması gerektiği ifadelerinin yer aldığı telgraftaki, şu ifadeler Harici Büronun içine düştüğü çaresizliği gösteriyor: "*Umuyorum ki, sevgili yoldaş, orada bu sorunu yükseltirsiniz ve cellatların darbeleriyle yaşamını yitirmiş yiğit yoldaşlarımızın savunuculuğunu üstlenirsiniz.*"[685]

11/12 Nisan 1921 tarihli toplantıda Bolşevik temsilcilerinde katıldığı toplantıda TKP MK üyelerinin katledilmesi hadisesi tartışılmıştır. Süleyman Nuri bu konuyla alakalı bilgiler vermiştir. Buna göre, Mustafa Suphi ve heyet Kars'ta pek güzel şekilde karşılanmışlardır; şereflerine ziyafet verilmiştir. Lakin gruptan bazıları Mustafa Suphi'den habersiz asker arasında tahrikat yapmaktadır; hatta Kazım Karabekir bu husustan dolayı Mustafa Suphi'yi uyarmıştır. Süleyman Nuri,

---

681 A.g.k., 115.
682 A.g.k., 122.
683 A.g.k., 124-125.
684 Bkz. (16), ASLAN, 338.
685 Bkz. (625), Dönüş Belgeleri-2, 130.

devamında Erzurum'da vali, Hamdi Beyin irticaı olduğunu ve bazı tertipler yaptığını, bunun Mustafa Suphi'ye bildirilmesine rağmen onun ölüm pahasına da olsa gitmek ısrar ettiğini anlatmıştır. Daha sonra ise, Erzurum'da yapılan muameleyi ve Mustafa Suphi'nin elinde silah olduğu halde trenden çıkıp şu sözleri sarf ettiğini aktarmıştır: "*... Ben sizin aranıza elimde silah olduğu halde sizinle beraber bir asker gibi hizmet etmek üzere geldim. Ben bir Türk, bir Müslüman gibi bu memlekete ve size muavenete geldim…"*[686]

Süleyman Nuri yaşanan hadiseleri ve heyetin katledilmesini anlattıktan sonra, bu tertibi yapanların mollalar, spekülatörler olduğunu belirterek şu an için güçlü olduklarını hatta paşaların dahi bunlardan çekindiklerini belirtmiştir. Mustafa Suphi'nin ise bunu anlayamadığını, toplu ve gösterişli bir şekilde Anadolu'ya giderek tüm bunlara sebep olduğunu savunmuştur. Süleyman Nuri, eğer Mustafa Suphi iki üç kişi gitseydi bunların başına gelmeyeceğini söylerken, onun Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir Paşalara inandığını belirtmiştir.[687] Bu hadiseye karşı nasıl bir tepki verileceği noktasında ise Krasin; Mustafa Kemal Paşa'ya karşı herhangi bir şey yapamayacaklarını ancak katiller aleyhinde çalışabileceklerini söylemiştir.[688] 12 Nisan tarihinde alınan kararla da, Ankara ve Moskova arasındaki ilişkileri zedelememek için gazeteler ve mitinglerle nümayişler yapmanın uygun olmadığını ancak Türk komünist hücrelerinde matem merasimi yapılabileceği kararı alınmıştır.[689]

Komintern'in görevlendirdiği Doğu Halkları Sovyeti'nden Orconikidze ile Kafkas Bürosu üyesi Nerimanov'un katılımıyla 14 Nisan 1921 tarihinde yeni TKP örgüt bürosu oluşturulmuştur.[690] Bundan sonra yeniden teşkilatlanma çalışmasına girişen Harici Büro, 24 Nisan 1921 tarihli oturumunda, TKP MK yurt dışı bürosunun lağvedilerek üç kişiden oluşan (Süleyman Nuri, Abid Alimov ve İsmail Hakkı) örgüt

---

[686] A.g.k., 132.
[687] A.g.k., 134.
[688] A.g.k., 136.
[689] A.g.k., 139.
[690] A.g.k., 190.

bürosunun kurulduğunu Pavloviç'e bildirmişlerdir.[691] Görüleceği üzere teşkilat Mustafa Suphi'nin daha önce problem yaşadığı Süleyman Nuri ve Abdi Alimov'a kalmıştır. Bundan sonra örgütün Bolşevikler nezdinde de pek bir itibarı kalmamıştır. Hatta Skaçko, öldürülen teşkilat mensupları da dahil olmak üzere bütün Türk komünistlerini maceracılıkla suçlamıştır.[692] Diğer yandan 13 Temmuz'da Komintern'in yeni yürütme komitesine Türkiye Komünist Partisi'nden kimse seçilmemiştir. Pavloviç TKP'yi temsilen delege olarak gitmiştir. TKP'nin bir merkez yürütme kurulu olduğunu kimin delege gideceğine onların karar vermesi gerekir yönünde ki itirazları sonuçsuz kalmıştır. Kimse onları dikkate almamıştır.[693]

Mustafa Suphi ve beraberindekilerin öldürülmesi sonucu TKP çok büyük bir yara almış ve iş yapamaz hale gelmiştir.[694] Bununla birlikte artık kimse tarafından dikkate alınmamaktadırlar. Diğer yandan, Mustafa Suphi'nin ölümüyle hakkında karalama kampanyaları başlatılmıştır. Süleyman Nuri bu karalama kampanyasının başını çekmektedir ve Pavloviç ile Skaçko ise bunu yukarıya taşımıştır. Süleyman Nuri, bahsi geçen karalama kampanyasına daha Mustafa Suphi Kars'ta iken, 18 Ocak 1921 tarihinde Şark Şurasına gönderdiği mektupla başlamıştır.[695] Mektubunda açıkçası Mustafa Suphi'yi her şeyle suçlamıştır ki, hatta onun Çerkez olduğunu belirtip Anadolu'da onları sevmezler iddiasında dahi bulunmuştur. Diğer yandan da Mustafa Suphi'nin teşkilatında çok sayıda ajanın olduğunu ve bunların Karabekir'e haber uçurduğunu söylemiş ve Mustafa Suphi'nin de kendilerine değil de bu ajanlara itimat ettiğini belirtmiştir. En nihayetinde ise, bu kişilerin partiden uzaklaştırılmasını istemiştir.[696]

Görüleceği üzere Mustafa Suphi'nin üç yıl boyunca tüm mesaisini harcayarak oluşturduğu teşkilattan geriye pek bir şey kalmamıştır. Lakin son darbede Bolşeviklerden gelmiştir. Moskova ile Ankara arasında imzalanan 16 Mart 1921 tarihli dostluk antlaşmasının 8. Maddesi gereği iki devlet toprakları dahilinde diğer

---

691 A.g.k., 151.
692 A.g.k., 153.
693 A.g.k., 155-156.
694 A.g.k., 183.
695 Bkz. (368), AKAL, 404.
696 Bkz. (625), Dönüş Belgeleri-2, 174.

ülke için muhalefet yapan teşkilatlar barındırmayacaktı. Komintern ve Bolşevikler hem bu antlaşma gereği hem de TKP'ye olan güvensizliklerinden ötürü teşkilatlı pasifsize etmişlerdir.[697]

[697] Bkz. (368), AKAL, 505.

# SONUÇ

Mustafa Suphi daha Fransa'da iken, İttihat Terakki çevreleriyle münasebet kurmuş ve ülkeye döndüğünde bu çevrede faaliyetine devam etmiştir. Bu dönemde çeşitli gazetelerde yazılar yazan Mustafa Suphi aynı zamanda hukuk, iktisat ve maliye hocalığı da yapmıştır. Aynı dönemde Türk Ocağı'nda faaliyetlerde bulunan Mustafa Suphi, Yusuf Akçura ve Ahmet Ferit Tek'in kurucusu olduğu Türkçü programa sahip *Milli Meşrutiyet Fırkası'*na dahil olmuş ve fırkanın yayın organı durumunda olan *İfham* gazetesini umumi müdürlüğünü yürütmüştür. İttihat Terakki tarafından Sinop'a sürülen Mustafa Suphi buradan Rusya'ya kaçmıştır. Bu dönem içinde Bakü'deki gazetelere makaleler yazmıştır. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sebebiyle Rusya'daki bütün Osmanlı vatandaşları gibi sürgüne gönderilen Mustafa Suphi, 1917 Ekim ihtilalının patlak vermesiyle Moskova'ya gelmiş ve başında Sultan Galiyev'in olduğu Müslüman Komünistleri Bürosu içinde Türkiye şubesini kurmuş ve çalışmıştır. Bu dönemde kendisiyle özdeşleşen *Yeni Dünya* gazetesini çıkararak Rusya'da bulunan Türk savaş esirleri arasında komünizm propagandası yapmıştır. Bu dönemde teşkilatlanma çalışmaları da yapan Mustafa Suphi, Türk Komünist Teşkilatını ve Türk Kızıl Alayı'nı vücuda getirmiştir. 1918-1920 yılları arasında Moskova, Kazan, Kırım, Taşkent ve Bakü'de yoğun olarak faaliyet gösteren Mustafa Suphi, 10 Eylül 1920 tarihinde Türkiye Komünist Teşkilatları I. Kongresini Bakü'de toplamış ve Türkiye Komünist Partisi'ni kurmuştur. Biran önce Anadolu'ya gitmeyi düşünen Mustafa Suphi, hem Bolşeviklerin hem de farklı unsurların engelleme gayretine rağmen 19 Aralık 1920 tarihinde Bakü'den yola çıkmıştır. 28/29 Ocak 1921 tarihinde ise, yanındaki yoldaşlarıyla birlikte katledilmiştir.

Çalışmamız içerisinde Mustafa Suphi'nin hem Rusya'daki Müslüman komünistlerin önde gelen ismi Sultan Galiyev ile olan ilişkisine hem de Mustafa Kemal ve Enver Paşa ile olan münasebetine değindik. Şunu açıkça söylemeliyiz ki, bu dört isimden sadece Mustafa Kemal, hedef olarak kendi ulusal sınırlarında bağımsızlık düşünüyordu. İster Sultan Galiyev'in *Sömürgeler Enternasyonali* tezi, isterse Enver Paşa'nın *İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı* programı olsun, bütün Doğu'yu içine alacak bir devrim hareketini amaçlıyordu. Bu ise Bolşevikler için

olduğu kadar İngilizler içinde büyük bir tehlike olarak görülüyordu. Mustafa Suphi de, Sultan Galiyev çizgisinde Türkiye merkezli bütün Doğu'ya yönelik bir ihtilalın hayallerini kurmaktaydı. Bu yüzden Rusya Komünist Partisi ve İngilizler tarafından sürekli taciz edilmekteydi. Daha 1918'de Müslüman Komünistleri Kurultayı'nda sosyal şovenistlikle suçlanmış; sonrasında ise 1919 yılında Kırım'da İngilizler öldüğü yönünde propagandalar yapıp onu savunmasız bırakmaya çalışmıştır. En sonunda ise, Türkiye'de yani kendi ülkesinde öldürülmüştür.

**KAYNAKLAR**

KİTAPLAR

**1920-21'ler Türkiyesi ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü,** Sempozyum (2004), TÜSTAV, İstanbul.

ADIGÜZEL, Hüseyin (2004), **Atatürk, Nerimanov ve Kurtuluş Savaşımız,** İleri Yayınları, 2. baskı İstanbul.

ADIGÜZEL, Hüseyin (2005), **Milli Komünizmin Öncüleri – Turar Rıskulov,** İleri Yayınları, İstanbul.

ADIGÜZEL, Hüseyin (2009), **Tarih Boyunca Türkler ve Solculuk,** İleri Yayınları, İstanbul.

AKAL, Emel (2012), **Milli mücadelenin başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm**, İletişim Yayınları, İstanbul.

AKAL, Emel (2013), **Moskova – Ankara – Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri,** İletişim Yayınları, İstanbul.

AKÇURA, Yusuf (2012), **Birinci Dünya Savaşı Sonrası Rusya'da Esaret Yılları,** Yay. Haz. ve sad. Mehmet Karataş, Altınpost Yayınları, Balıkesir.

ARMSTRONG, H.C. (2005), **BOZKURT,** çev. Gül Çağalı Güven, Nokta Kitap, İstanbul.

ARSLAN (2002), **Modern Türkiye,** Çev. Fatma Arıkan, Tüstav, İstanbul.

ASLAN, Yavuz (1997), **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi,** Türk Tarih Kurumu, Ankara.

ASLAN, Yavuz (2007), **Birinci Doğu Halkları Kurultayı,** Kaynak Yayınları, İstanbul.

ASLAN, Yavuz (2002), **Mustafa Kemal – M. Frunze Görüşmeleri,** Kaynak Yayınları, İstanbul.

BAYUR, Hikmet (1974), **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri,** Hikmet Bayur, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

BENNİGSEN, A. - QUELQUEJAY, L. C. (1995), **Sultan Galiyev Üçüncü Dünya Devrimin Babası,** Çev. Erden Akbulut – T. Ahmet Şensılay, Sosyalist Yayınlar, İstanbul.

BENNİGSEN, A. - QUELQUEJAY, L. C. (1997), **Step'de Ezan Sesleri,** Çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul.

BEYOĞLU, Süleyman (2011), **İki Devir Bir İnsan; Ahmet Faik Günday ve Hatıraları,** Bengi Yayınları, İstanbul.

**Birinci Doğu Halkları Kurultayı,** Çev. Ali Alev (1990), Koral Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

BOSTAN, Hanefi M. (1992), **Bir İslamcı Düşünür Said Halim Paşa,** İrfan Yayınevi, İstanbul.

CARR, E.H. (1989), **Sovyet Rusya Tarihi: Bolşevik Devrimi Cilt 1,** Çev. Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul.

CİLASUN, Emrah (2008), **Mustafa Suphi'yle Yoldaşlarını Kim Öldürdü,** Agora Kitaplığı, İstanbul.

CEBESOY, Ali Fuat (1982), **Moskova Hatıraları,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

CİHANGİR, Erol (2006), **Sultan Galiyev Davası,** Doğu Kütüphanesi, İstanbul.

ÇANKAYA, Ali (1969), **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler II. Cilt: 1859-1968,** Mars Matbaası, Ankara.

ÇİÇEK, Hikmet (2004), **Dr. Bahattin Şakir / İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni,** Kaynak Yayınları, İstanbul.

D'ENCAUSSE, Helene Carrere (2002), **Lenin,** çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul.

DEVLETŞİN, Tamurbek (1981), **Sovyet Tataristan'ı,** Çev. Mehmet Emircan Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

DUMONT, Paul (2005), **Mustafa Kemal Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu,** Çev. Zeki Çelikkol, Remzi Kitapevi, Dördüncü Basım, İstanbul.

ERDEM, Hamit (1999), **Mustafa Suphi Bir Yaşam Bir Ölüm,** Sel Yayıncılık, İstanbul.

ERDEM, Hamit (2010), **Mustafa Suphi,** Sel Yayıncılık, İstanbul.

ERDEM, Özgür (2006), **Sultan Galiyev Bütün Eserleri,** İleri Yayınları, İstanbul.

ERDOĞAN, Fahrettin (2007), **Türk Ellerinde Hatıralarım,** Mevsimsiz Yaınları, Ankara.

FEYİZOĞLU, Turhan (2007), **Türk Ocağı'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne Mustafa Suphi,** Ozan Yayıncılık, İstanbul.

GÜRSES, Hasan Basri (1998), **Sosyalist Turan ve Doğu Birliği / Sultan Galiyev,** Sosyalist Yayınlar – Doğu Kitapevi, İstanbul.

GÜRÜN, Kamuran (1991), **Türk - Sovyet İlişkileri: 1920-1953,** Türk Tarih Kurumu, Ankara.

HABLEMİTOĞLU, Necip (2006), **Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti,** Birharf Yayınları, İstanbul.

HABLEMİTOĞLU, Ş. – HABLEMİTOĞLU, N. (1998), **Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi: 1893 – 1920,** Ahmet Veli Menger Vakfı, Ankara.

ILGAR, İhsan (1988), **Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

JANOUCH, Gustav (2001), **Kafka ile Konuşmalar,** İz Yayıncılık, Çev. A. Turan OFLAZOĞLU, İstanbul.

KAKINÇ, Halit (2004), **Destansı Kuramcı Sultan Galiyev (Yorumlu Külliyat),** Bulut Yayınları, İstanbul

KARABEKİR, K. (1995), **İstiklal Harbimiz**, Yayına Hazırlayan: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul

KARABEKİR, K. (2001a), **İstiklal Harbimizde İttihat Terakki ve Enver Paşa I,** Hazırlayan. Orhan Hülagü, Emre Yayınları, İstanbul

KARABEKİR, K. (2001b), **İstiklal Harbimizde İttihat Terakki ve Enver Paşa II –Yahya Kahya Olayı,** Hazırlayan. Orhan Hülagü, Emre Yayınları, İstanbul

KARABEKİR, Kazım (1991), **İstiklal Harbimizin Esasları**, Faruk Özerengin, Timaş Yayınları, İstanbul.

KARABİBER, Osman(1954), **Kırımlı Bir Türkün Rusyadaki Maceraları,** Güzel İstanbul Matbaası, Ankara.

KAYMAK, Erol (1993), **Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonali,** İrfan Yayınevi, İstanbul.

KIRIMER, Cafer Seydahmet (1930), **Rus İnkılabı,** İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.

KIRIMER, Cafer Seydahmet (1948), **Rus Tarihin İnkılaba, Bolşevizme ve Cihan İnkılabına Sürüklenmesi,** Pulhan Matbaası, İstanbul.

KURAN, Ahmet Bedevi (1954), **Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, Baha Matbaası, İstanbul.

KURAT, Akdes Nimet (1990), **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KURAT, Akdes Nimet (1948), **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

KUTLU, Cemil (1997), **I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülme Faaliyetleri,** yayınlanmamış doktora tezi, AÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Erzurum.

**Mustafa Suphi ve Yoldaşları,** Çevirim Yazı: Burhan Tuğsavul (2004), TÜSTAV, 4. baskı İstanbul.

**Mustafa Suphi ve Yoldaşları: 28 – 29 Ocak 1921'i Unutma**, Güncel Yayınlar, Haz. İnfo Türk Ajansı, (1977) İstanbul.

**Mustafa Suphi: İlk Yazılar 1. Cilt 1908-1910**, Der. ve Çer. Dilek A. KANAT (1989), Amaç Yayınları, İstanbul.

NESİMİ, Abidin (2009), **Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949,** Nöbetçi Yayınevi, İstanbul.

ONAR, Mustafa (1995), **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları cilt II**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

**Ölümsüz Savaşçı Mustafa Suphi,** Der. Önder Sağlam, Ürün Yayınları, 1978, İstanbul.

ÖZGEN, Mahmut İhsan (1982), **TKP ve Organize Gençlik Hareketleri,** 14 Mayıs Vakfı Yayınları, İstanbul.

PERİNÇEK, Mehmet (2005), **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri: Sovyet Arşiv Belgeleriyle,** Kaynak Yayınları, İstanbul.

POMİANKOWİSKİ, Joseph (1990), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü: 1914-1918 I. Dünya Savaşı, Joseph,** Çev. Kemal Turan Kayıhan Yayınları, İstanbul.

RORLİCH, Azade-Ayşe (2000), **Volga Tatarları: Yüzyılları Aşan Milli Kimlik,** Çev. Mehmet Süreyya Er, İletişim Yayınları, İstanbul.

ROSENBERG, Arthur (1969), **Bolşevizm Tarihi,** Çev. Aydın Emeç, e Yayınları, İstanbul.

SAYILGAN, Aclan (1968), **Solun 94 Yılı: 1871-1965: Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Sosyalist Komünist Hareketler,** Mars Matbaası, Ankara.

SAYILGAN, Aclan (2009), **Türkiye'de Sol Hareketler,** haz. Erol Cihangir, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.

SORGUN, Taylan (2007), **Bekirağa Bölüğü ve Mütareke Dönemi,** Kum Saati Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.

SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali (1953), **30 Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü ve Son Cildi: 1918-1922,** Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul.

STODDARD, Philip H. (2003), **Teşkilat-ı Mahsusa,** Arma Yayınları, Çev. Tansel Demirel, 3. Baskı, İstanbul.

SUNY, Ronald Grigor (1990), **Bakü Komünü: Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf,** Çev. Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul.

SWIETOCHOWSKI, Tadeusz (1988), **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920,** Çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul.

**TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C.I, Devre 1, (17/101020-21/10/1920 ve 22/01/1921)

TEMO, İbrahim (1987), **İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları,** Arba Yayınları, İstanbul.

TEVETOĞLU, Fethi (1967), **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler: 1910-1960,** Ayyıldız Matbaası, Ankara.

**TKP MK 1920 – 1921 Dönüş Belgeleri -1 (2004),** Çev. Yücel Demirel, Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

**TKP MK 1920 – 1921 Dönüş Belgeleri -2 (2004),** Çev. Yücel Demirel, Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

**TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri (2011),** Ürün Yayınları, İstanbul.

TOGAN, A. Zeki Velidi (1999), **Hatıralar,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

TROÇKİ, L. (1948), **Troçki Stalin'i Anlatıyor,** Çev.Nedim Güzer, Rafet Zaimler Kitapevi, İstanbul.

TUNAYA, Tarık Zafer (1984), **Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi: 1908-1918,** 2. bs. Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

TUNAYA, Tarık Zafer (1989), **Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihad ve Terakki: Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi,** Hürriyet Vakfı Yayınları, 3. C., İstanbul.

TUNÇAY, Mete (1967), **Türkiye'de Sol Akımlar:1908-1925**, Ankara Üni. Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları, Ankara.

TUNÇAY, Mete (1978), **Türkiye'de Sol Akımlar:1908-1925,** Ankara Üni. Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları, 3.Basım Ankara.

TUNÇAY, Mete (1982), **Eski Sol Üstüne Yeni Bilgiler,** Belge Yayınları, İstanbul.

TUNÇAY, Mete (1995), **Mustafa Suphi'nin Yeni Dünyası,** BSD Yayınları, İstanbul.

TUNÇAY, Mete – ZÜRCHER, Erik Jan (2008), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik: 1876-1923,** İletişim Yayınları, İstanbul.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar: 1908-1925**, Mete TUNÇAY

ULUNAY, Refii Cevat (1999), **Menfaalar/Menfiiler – Sürgün Hatıraları,** Arma Yayınları, İstanbul.

YENİARAS, Orhan (2012), **Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Kurtuluş Savaşı'nda Sol Hareketler,** Alter Yayınları, Ankara.

YERASİMOS, Stefanos (1979), **Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden Milli Mücadele'ye,** Gözlem Yayınları, İstanbul.

YILMAZ, İskender (2001), **Gümrü Antlaşması,** AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

ZÜRCHER, E. J. – TUNÇAY, M. (2008), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923),** Çev. Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul.

MAKALELER

AKAL, Emel (2001), "[Suphi, Mustafa] Dr. Şefik Hüsnü'nün Bir Konuşmasında ve İttihat ve Terakki Erkanının Yazışmalarında Mustafa Suphi", **Toplumsal Tarih,** 16. Cilt 94. Sayı

AKBIYIK, Yaşar, "Milli Mücadele de Doğu Cephesi", **Türkler Ansiklopedisi,** C. 16, s. 151

AKGÜL, Hikmet (1997), "Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar Öldürtmedi", **Toplumsal Tarih,** 65. Sayı, s. 4-10.

ALTINTAŞ, Ahmet, "Yeşil Ordu Cemiyeti", **Türkler Ansiklopedisi** C. 16, s. 89.

ASLAN, Yavuz (1995), "Mustafa Suphi'nin 1919 Yılında Odesa'da iken Yayınladığı "Türk Askerlerine ve Türkiye'nin Mazlum İşçi ve Köylülerine" Adlı Bildirisi", **Toplumsal Tarih,** 16. Sayı, C. 3, s. 22-24.

ASLAN, Yavuz (2007), "Yeni Belge ve Bilgiler Işığında Mustafa Suphilerin Türkiyeye Dönüşü", **Atatürk Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C. VII., 38. Sayı, s. 105 – 139.

BAYUR, Hikmet (1971), "Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarıda Akımlar", **Belleten,** C. 35, 140. Sayı, s. 587-654.

BAYUR, Hikmet (1975), "Kurtuluş Savaşı Sırasında Atatürk'ün Dış Siyasası", **TTK Cumhuriyetin Ellinci Yıl Dönümü Semineri,** s. 119-146.

BOLAY, Hayri Süleyman, "Tanzimattan Cumhuriyet'e Türk Düşünce Tarihi", **Türkler Ansiklopedisi,** C. 14, s.515

ÇAPA, Mesut, “Milli Mücadele de Doğu Karadeniz”, **Türkler Ansiklopedisi,** C. 15, s. 661

ÇİÇEK, Rahmi (1999), “Bolşevikler ve Bakü Kongresi Hakkında Hafız Mehmed Bey’in Beyanatı”, **Toplumsal Tarih,** C. 11, 61. Sayı, s. 38-40.

ÇUVALI, Mustafa, “İstiklal Harbi Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri”, **Türkler Ansiklopedisi,** C. 16, s. 263.

DAĞISTAN, Adil(1996), “Milli Mücadele’de Mustafa Suphi Olayı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. 12, 34. Sayı, s. 171-193.

DEMİREL, Yücel (1999), “Mustafa Kemal – Arif Oruç Mektuplaşması”, **Toplumsal Tarih,** C. 11, 61. Sayı s. 35-37.

KAKINÇ, S. Halit (1999), “Gün Işığına Çıkartılan 12 Yeni Belge Tartışmalara Soru İşareti Getiriyor Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü”, **Toplumsal Tarih**, C. 11, 61. Sayı, s. 30-34.

KURDAKUL, Necdet, “81. Yıldönümünde Mahmut Şevket Paşa Suikastı”, **Toplumsal Tarih Dergisi,** C.1, 6. Sayı, s. 6-11.

MUHAMMETDINOV, Rafael (2002), “Bolşevizm, “Milli” Komünizm ve M. Sultan Galiyev Fenomeni”, **Türkler Ansiklopedisi,** C. 18, s. 843-853.

REHAN, Hakan (1996), İkinci Meşrutiyet, Yusuf Akçura ve Mustafa Suphi, **Ulusal,** 2. Sayı, s. 94.

RORLİCH, Azade Ayşe (2002), “Mirsaid Sultan Galiyev ve Milli Komünizm”, **Türkler Ansiklopedisi,** C. 18, s. 837-842.

SHOW, Standford J., “Türk İstiklal Harbi”, **Türkler Ansiklopedisi,** C. 15, s. 849.

SOYEL, R. Salahi, “Türkiye’nin Özgürlük ve Bağımsızlık Mücadelesi”, **Türkler Ansiklopedisi,** C. 15, s. 894.

SUBAYEV, Niyazi (1995), “Mustafa Suphi ve Tercüman Gazetesi”, **Tarih ve Toplum,** C. 23, 134. Sayı, s. 57-58. Çev. Fahri Solak

SUBAYEV, Niyazi A. (1992), ““Mevlevizade” Mustafa Suphi’nin 1914 Yazında Kırım’dan Bakü’ye Gidişi ve Güzün Rusya İçlerine Sürülüşü”, çev. Mehmet Fehmi İmre, **Tarih ve Toplum,** C. 17. 102. Sayı, s. 9-12.

TUNÇAY, Mete (1981), “Boşuna Bir Yazı ve Mustafa Suphi ile İlgili Yeni Bir Belge”, **Bilim ve Sanat,** 8. Sayı, 26.

TÜRK, Atilla (1990), “Mustafa Suphi – Onbeşler Cinayeti ve Küçük Talat’ın (Bir) Mektubu”, **Tarih ve Toplum,** C. 11, 66. Sayı, s. 60-61.

YILMAZ, Mustafa (1987), “Mustafa Suphi Olayı”, **On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,** 2. Sayı, s. 299-311.

**ÖZGEÇMİŞ**

Yunus Gökalp Durmuşoğlu, 1986 yılında Giresun’un Tirebolu ilçesinde doğdu. İlköğretimini Dumlupınar İlköğretim okulunda, orta öğretimini Görele Anadolu Lisesi’nde ve lise tahsilini de 2003 yılında Tirebolu Süper Lise’de tamamladı. 2004 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’ni kazanan Durmuşoğlu, 2009 yılında çok sevdiği Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin Kamu Yönetimi Bölümü’nden mezun oldu. Aynı yılın Eylül ayında Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi programına kabul edildi.

2011 yılı merkezi memur atamaları sonucu İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ne yerleşen Durmuşoğlu, halen bu kurumda Encümen Murakıplığı görevini sürdürmektedir